

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 22.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA

KIRÁLY ISTVÁN

22. KÖTET

REGÉNYEK
és
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
XXII.
1908—1910



1961

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A FEKETE VÁROS

I. KÖTET

Kritikai jegyzetekkel



1961

Sajtó alá rendezte:
KIRÁLY ISTVÁN

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© Akadémiai Kiadó, 1961

Magyar irodalom
77,891/1



A kötetért Csillag Vez. munkája

A kiadásért felel: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné Műszaki felelős: Pintér László
A kézirat beérkezett: 1961. II. 21. Példányszám: 11.000
Terjedelem: 22,75 (A/5) ív
61.52957 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

ELSŐ FEJEZET

(Némely előzmények és részletek, melyeket okvetlenül szükséges tudni.)

Szepes vármegyének emlékezetes alispánja volt Görgey Pál a Thököly-féle időkben. Rossz, bizonytalan világ volt. Héttőn még a labanc volt az úr, szerdán már a kuruc parancsolt. Tojások közt kellett táncolni, de a hibás lépésekre emberi fejek törtek össze. Igaz azonban, hogy akkor az emberi fejek olcsóbbak voltak, mint a tojások.

Mindegy, azért a hatalom mégis hatalom, s úgy van vele az ember, mint a morfinista, mindig nagyobb adagot akar a morfinból. Hiszen végre is csak fölfelé volt kényelmetlen, lefelé mindig kényelmes a hatalom.

Görgey Pál elég jómódú úr, családja illő tekintélyben áll a Szepességen, de már mégsem az, ami volt a néhai Árpádok alatt, isten adjon nekik örök nyugodalmat, ha már az országuknak örök nyugtalanságot mért.

Hja, megy az idő, megy, megy és a Görgeyek egy kicsit lejjebb csúsztak . . . Első ősük Arnold és a fiai még a szász grófok tisztjét viselték és a legnagyobb oligarchák voltak a lengyel széleken. Ez az Arnold csalogatta be a szászokat a nép-telen Szepességre, de nem úgy, mint az erdélyi szászokat a hammelni patkánybűvölő. Ezek a szászok okosak voltak és nem imponált volna nekik a sípszó, — ígéretek és kiváltságok kellettnek nekik, — meg is kapták. Sőt magának Arnoldnak is adott a király, IV. Béla öfelsége egy kis földet, a Dunajec és a selyemvizű Poprád közti területet, mert az Árpádok gaval-lér királyok voltak, nem katasztrális holdakban mérték a földet, hanem egyik folyamtól a másikig. Arnold fiai hasonlóan vitéz emberek voltak, kivált Jordán gróf. IV. László ezeket is megemberelte egy faluval, Görgővel. Innen írták a nevüket.

Óriás területek urai lévén, ők játszották az első hegedűt Szepesben. Egész sor comes került belőlük, majd a megye

főispáni székét ülték sok nemzedéken át. Isten tudja azonban, miképpen forgott akkor a föld (talán kardhegyen forgott), elég az hozzá, hovatovább egyre szegényebbek lettek, új dinasztia családok fölibük kerekedének. Jött a hatalmas Csáák, a Zápolyák, a Thurzók, ezidőszerint a Csákyak, akik elhomályosították őket s egyre lejjebb-lejjebb nyomták nimbusz és tekintély dolgában. A Dunajec meg a Poprád most is ott folydogált, ahol azelőtt, de közte a földek már nem voltak az övéik, ami maradt itt-amott, az már csekélység, a családja is mintha elaggott volna, már nem termelt vezéreket és államférfiakat, legfeljebb egyszerű viceispánokat és főszolgabirákat, noha megjósolta a késmárki százhet éves cigányasszony Görgey Mihály uramnak, hogy a családja csak olyan ép, mint volt, hanem most a telet éli és pihen, ez a tél pedig kétszáz évig tart, kétszáz év után megint olyan lombot ereszt, amelyik fölibe nő hetedhét országon minden családfának.

A mi hősrünk, Görgey Pál, már csak az úgynevezett jobb-módú nemések közé tartozott, atyafiságban a Berzeviczyekkel, Jekelfalussyakkal, Máriássyakkal és Darvasokkal — Katalin nővére egy Darvasnál volt férjnél, Gömör megyében, Osgyánban. Azért említem főképp a *nexus* és nem a kéthárromezer holdját, mely a görgeói bástyás váracszerű kúriához tartozott, mert a nexus volt a mértéke annak, ki milyen úr és csak másodsorban a birtok. Nagy nexussal éppen olyan könnyű volt akkoriban nagy birtokhoz jutni, mint ebben az időben (amikor én ezeket írom) nagy birtokkal nagy nexushoz. Az elevenebb vérű nagy uraknak, az olyan Balassa-, Csáky-féléknek, hol van valamijük, hol nincs, egyszer hopp, máskor kopp, néha öt-hat várat is összekaparítanak, néha meg már egyebük sincs, mint a testi ruhájuk, amelyben bujdosnak sötét erdőkben, csőszkunyhókban, nádasokban keresve menedéket, de ez úgyszólván mindegy, egy kis játék, föl se veszik. Király elveszi, meg visszaadja — mert hat a nexus; ha az egyik családtag rossz fát tesz a tűzre, a másik vagy a harmadik azalatt bizonyosan ott dörgölgődik a király palástjához és apránként rendbe jön minden.

Nem is az a különös tehát, hogy a Görgey-birtokok összezsugorodtak, inkább ne volna semmijök, de az a baj,

hogy a nagy dinasztia-családok sorából kiestek. Miért történt s miképp, nem érdemes vele bibelődni. Egy jelszó volt akkor a boldogulásra: »jól verekedni és jól házasodni«. Nos, alkalmasint rosszul házasodtak, mert hogy jól verekedtek, azt az annálék bizonyítják. Aztán egyebekben is pechjük volt; rosszul választották a királyukat Szapolyai János és Ferdinánd idejében, majd az istenüket — a Luther tanainak hódolva meg.

Valamennyi Görgey közt mégis Pál örökölt legtöbbet őseitől; a birtokaikból ugyan keveset, de a kevélységük egészen rámaradt. Nagy brontesz alak volt, szúrós, szürke szemeiből hidegség áradt ki, mintha két jéggolyó mozogna a bozontos szemöldök alatt. Rút gurgulya arca volt, de ha egy meggyefülésen szónokolt, kisugárzott belőle a lángész és szépnek látszott. Orra alul tömött bajusz lógott le, de már a szakállra nem telt, az már csak ritka, rőt szálakból állott, homloka erősen kidudorodott, s a ráncok rajta makacsságra, kegyetlenségre engedtek következtetni. Ajkait többnyire összeszorítva tartotta, mosoly ezek körül nem játszott, csak a haragtól remegtek igen gyakran. Mintha egy olyan tájék volna ez az arc, melyen sohasem süt a nap, mely sugártalan, sötét és hideg — csak néha világítják meg a villámok.

Olyan nagy feje volt, hogy külön kellett rá kalapot csináltatni Kammlleitner János uramnál, a híres lőcsei kalaposnál; hanem volt is ész ebben a nagy fejben. Úgy forgatta a nemes vármegyét, ahogy őneki tetszett. Noha csak negyvenkét éves volt, már harmadszor választották meg alispánnak, mindig egyhangúlag. Erre az egyhangúságra nagy súlyt fektetett, mert minden választás után kivágta a rezet azzal a vakmerő mondattal:

— Nemes atyámiai! Ha csak egy van is kegyelmetek közül, aki engem nem akar alispánnak, jelentkezétek, és én nem fogadom el a tisztséget, itt állok, nem tehetek másképp, isten engem úgy segéljen!

Persze rendszeren síri csend következett. A nemes atyafiai dehogy szóltak volna, pedig (titkon) mindenki szeretné, ha a szomszédja nekiugrik. De hát ezt halálugrásnak gondolták. Maga Görgey Pál népszerűségnek vette alkalmasint egész komolyan és az egysesek is annak vették, akképpen okoskod-

ván belül a lelkükben: »Nekem ugyan nem kell, de a többiek szeretik, majd bolond vagyok, hogy agyonverjenek«.

Népszerűség! Különös kis holmi. Az egyetlen dolog, amiből a látszat annyit ér, mint a valóság. Sőt talán többet, mert ha az embert népszerűnek gondolják, sokra viheti a pályákon, ha alapjában gyűlölik is. Ellenben semmire se viszi, ha szeretik bár, de nem látszik, hogy szeretik. A valóságok bizonyára erős gránitkövek, de a legnagyobb karrierek mégis a látszatokon épültek fel.)

Görgey Pál uramat, szó, ami szó, a kutya se szerette, de annyira rájta volt száradva egyéniségén »a szeretve tisztelt« cím, hogy senki se merete lefeszégetni róla. Kegyetlen, hiú, szeszélyes, gyanakodó és gögös, valamint lusta embernek tartották. Azonban e rossz tulajdonságok egy része is alapjában csak látszat. Kegyetlensége s úgyszólván zsarnoksága mindössze hirtelen felfortyanó természetére vezethető vissza. Ilyenkor szinte rabiátus, de ha kihül, rendesen magába száll és megbánja, amit tett, némelykor jóvá is teszi.

Egyszer, beszélik róla, megbetegedett a megyegyűlések alatt Lőcsén, hideglelést kapott, etette vele a chinát a felcsere, tudós Plasznyik András úr, derűre-borúra, de csak rázta a hideg eszeveszetten, nem használt ellene semmi szer; napokig ott foküdvén a megyeházi szállásán, elküldte a huszáriját Görgőre, hogy a gazdasszonya, Marjákné küldje el a flanell alsó ujjasát. El is hozta a huszár, de amint felhúzná, akkor veszi észre, hogy felül a gomb nincsen felvarrva, mire éktelen dühbe jött, kiugrott az ágyából, magára rángatta a ruháit, kirohant és a huszár künn kapálózó lovára ülve, elvágatott.

— Hova-hova? — kiáltozák a megyei urak meglepődve.

— Az isten szerelméért, mit csinál spektakuláris? — lelkeskedett rémülten a szembe jövő felcsere.

— Kénytelen vagyok hazamenni egy percre — felelte rekedten, vadul szikrázó szemekkel —, hogy a gazdasszonyomat megpofozzam.

Egy félóráig nyargalt Görgő felé a régi cikcakkos országúton, azalatt kipárolgott a bosszúsága s közvetlenül Görgőnél szép csendesén visszafordult és a hideglelést is elvesztette a nagy felindulástól.

Annyira ismerte magát e tekintetben, hogy a kaloda, deres, kurtavas és egyéb közigazgatási eszközöket egy kamrában tartotta bezárva, s a kulcsot minden használat után föl kellett vinni egy-egy ostoros gyerekek az udvaron levő jegenyék valamelyik magas ágára s egy madzaggal oda-kötni; mikor aztán kellett, az alispán úr kihozta a puskáját s addig lövöldözött rá, míg a kulcs lepottyant. Ez némi szorakozást okozott neki, s minthogy néha egy óráig is eltartott, míg eltalálta, mert mérgében reszketett a keze, rendesen csak akkor találta el, mikor nyugodtabb lett s ennél fogva nyugodtabban, hidegebben nézte a büntetni szándékolt delikvens esetét is, magát a hóbortos ítéletektől a legtöbb esetben megkímélvén.

Az igazságra törekedett kétségkívül, ennél fogva nem volt rossz ember. Nem, nem, Görgey pusztán megsavanyodott kedély volt, kit a csapások idegessé tettek. Hiába volt a vármegye esze, ha három dolgot nem tudott. Nem tudott felejtetni, nem tudott enni és nem tudott aludni. Pedig mit nem adott volna egy jó, egy igazi alvásért! A kakasok egész nemzetségét kiirtatta a kastély környékén, a szomszédos paraszto kétét is, a hajnalban túlkölő tehénpásztorra huszonöt botot vágatott. Kivált a délutáni szundikálását nem volt tanácsos megzavarni. Sok ember megjárta ezzel. Mert a délutáni álom az édes. Az éjjelit az isten adja, de a délutánit a megyétől lopja az ember — ha megyei tisztviselő. Azért ér ez többet.

Lábujjhegyen kellett járnia minden élő lénynek az ablakai alatt, a szomszédos malomnak, mikor felkelt az ebéd-től, amit egy tarack elsütése a bástyán jelzett, be kellett szüntetnie az őrlést, mert a zúgás zavarta volna. Mindenki vigyázott, hogy zaj ne legyen; kútnak nem szabad csikorogni, lánc ne csörögjön, mozsárban ne törjenek semmit, mert az uraság szundikál. Dalolás, hangos beszélgetés tilos. Még az öreg Apró Mihály, a kertész is egy rakáson tartotta a kis eszét ilyenkor, ha valamely halaszthatlan okból el kellett mennie az ablakok alatt, levetette a patkós bagaria csizmáját, télen botost húzott, nyáron pedig mezítláb hatolt át a veszedelmes területen.

Történt egy ízben, hogy az unokája jött látogatóba hozzánk a vakációban. Örültek a nagyszülők a kedves fiúnak, aki

már úri sorba jön, mert az apja, egy késmárki mézeskalácsos, papnak taníttatja, vézna testalkata miatt. Szegény jó öregek tejbe-vajba fűrösztének, sűrögnek-forognak körülötte, még a helyet is megfűjják, ahova ültetik, s íme, talán csak egy-két percig hagyják magára, mégis mi történik. (Oh, istenem, istenem, ezek a gyerekek mindig kitalálják, mit nem szabad csinálni.) Meglát a nebuló valahol a szekrény tetején egy harmonikát, fogja, kimegy vele az árnyas udvarra, leül a hársfa alá, éppen az alispán hálósobájának az ablakainál és elkezdti vígan játszani a mélabús régi dalt:

Buda, Buda hinné-e valaki?
Érted be sok magyar vér omla ki?

Nem tartott ez tovább egy percnél, csak éppen addig, míg az udvaron levők odaszaladtak őt figyelmeztetni. Apróné asszonyom (pedig már csoszogó asszonyka volt) szinte röpi, hogy csak ropogtak, suhogtak a tiszta, kikeményített szoknyái s kitépte kezéből a harmonikát.

— Csitt, te szerencsétlen! Jössz el innen mindjárt!

Magával rángatta, óvó szeretettel eltakarva őt a kötényével, vezette tüskön, bozóton, mert már hallatszott, hogy nyílik az ablak (Jaj, uram teremtőm!), s egy éles, parancsoló hang megmordul:

— No, mi az?

Semmi válasz nem jött, csak a cserjék, bokrok zizegését hallotta egyre messzebből.

Képéből kikelve, vérben forgó szemekkel rohant ki az udvarra, melyet Apró uram hosszú kertészkedése alatt olyan széppé varázsolt, mint egy tündérkert. A faóriások közé pompás bokrokat növesztett s gyönyörű virágokból szemléltetővé tette az idén Szepes megye címerét, mely a Thurzók, Berzeviczyek és Draveczyek címeréből van összeállítva, az egyszarvú pedig a Korötnoky-családéból. Vasárnaponként messze földről eljárnak a parasztok megbámulni a csodát, mert nem az Apró művészetének tulajdonítják, hanem az anyaföldnek, mely magától löki ki virágszínekben Szepes vármegye címerét annak a jelétül, hogy szepesi emberre jut most a királyság sora.

(Bizony közel jártunk hozzá, de most már vége van — Thököly uram távol keleten bujdosik valahol a feleségével.)

Éppen a szép címer plántáit öntözgették kupákból a cselédek, mikor Görgey Pál megjelent a tornácon.

— Hozzátok ide azt a harmonikást — üvöltö. — Élve vagy halva kerítsétek elő, de mindjárt.

Fogait csikorgatta dühében. Csúnya sárga fogai voltak, mivel ő is a »haladók«-hoz tartozott. (Haladóknak nevezték akkoriban azokat, kik a törököktől eltanulták és átvették a dohányzás férfias gyönyöreit.)

A cselédek dermedten nézegettek egymásra, az öreg Apró elsápadt, mint a fal, Marjákné pedig teljes erővel kezdte tisztogatni valami fehér porral az otyvasütő vasat.

— Ki volt? — kérdé zordonan.

Senki sem felelt, pedig mindenki tudta, de a cselédség szerette Aprókat s az ő kedvükért hallgatott.

— Marjákné, magának látni kellett.

— Nem láttam — felelte Marjákné vakmerően —, így görbüljek meg. (Volt annyi esze, hogy az ujjait eközben egyenesen tartotta.)

— No, szépen bántok velem — dühöngött Görgey. — Egyitek se tudja?

Megint semmi felelet.

— Te se tudod, Preszton?

Ez volt a leibhuszár neve.

— Nem tudom, tekintetes alispán úr.

— És te se, Mátyás? (A parádéskocsist hívták így.)

— Én se — hörögte csukló hangon.

— Hát jól van, nagyon jól van, fiacskáim, nagyon derék gyerekek vagytok — és vérfagyasztó nevetésre vicso-
rítottotta ki a fogait (ilyenkor volt a legkíméletlenebb, mikor a nyájasat adta) —, de ha egy félóra alatt ide nem teremtiték a harmonikást, mindnyájatokat megcsapatlak. Dixi.

Ezzel bement szörnnyű morgással a kastélyba, hallani lehetett, amint csapkodta az ajtókat és rugdalta a kutyákat, melyek szanaszét jártak és feküdtek a szobákban. Szalmas vonításuk hátborzongatón hangzott kívülrre.

Bezzeg lön nagy elszontyolodás az udvaron, a szolgák súgtak-búgtak, tanácskoztak, mitevők legyenek, kiszolgál-

tassák-e a diákok vagy ne, az öreganyóka, Apróné, a kezeit tördelte, hogy túl nem éli ezt a napot, készebb inkább menten a kútba ugrani, mintsem hogy az ő unokáját megfenyítés érje. (Istenem, istenem, mit szólna hozzá a szegény lányom?)

Hallván az anyókat jajveszékelni, Apró bátya is elvesztette a fejét, tutyimutyi ember lévén különben is, beszaladt a szobájába megkeresni, nem a fejét, de az olvasóját, s mint jó katolikus keresztény, azt kezdte morzsolgatni, hátha használ, csak Marjákné asszonyom rakta fel csípőjére a kezeit.

— No, hát én azt a szegény vézna gyereket bántalmazni semmiféle pogánynak kedvéért nem engedem! Ne félj, kis fiam, oltalmamba veszek. (Megsimogatta a diák fejét, aki reszketve állott mellette.) Eredj be a konyhába, én majd rád zárom. Oda be nem jut a Herkó páter sem, míg én odaleszek és eligazítom a dolgot. Te csak eredj be és ülj ott veszteg, míg a zivatar elmúlik. Találsz ott a rurában egy kis túróslepényt, meg egy libacombot. No mármost megyek és magammal viszem a kulcsot. Legyen épséges lelki nyugalommal, Apróné asszonyom!

Marjákné pedig nyakába vette a kertet s onnan a kis ajtón egyenest a pástnak tartott, hol a falubeli cigányok vályogot vetettek. A legöregebb rajkó Peti volt, már legénysorba nőtt nagy akasztófa. Őrá vetett most szemet Marjákné s rábiztatta szép szóval, hogy vállalja a harmonikálás vétését az alispán előtt. Nagy huzavona után végre egy négyhetes malac és két fehér cipó ellenében kötélnek állott s hagyta magát vitetni az urasági portára.

Az udvaron ügyelgő cselédek, valamint Apróék legott megértették a Marjákné miskulanciáját (de iszen hosszú ennek az esze is, nemcsak a haja), nagy barátsággal fogadták a megmentő Petit s mindenféle biztatások és lelki erősítések mellett segítették őt betuszkolni az uraság elé, csak a kétszínű Preszton ijesztgette, a fülébe súgván: »Nem szeretnék more a bőrödben lenni«.

Úgy látszik, ő maga se érezte benne most magát elég jól, s némi jelek mutatkoztak, hogy szeretne megszökni, de Marjákné görcsösen fogta gallérját s föltépvén a dolgozószoba ajtaját, egy nagy lendítéssel úgyszólván behagyította.

— Itt a delikvens, tekintetes uram — kiálta lelkendezve.

Az alispán, aki csendesen csibukozott, hanyattfekve egy medvebőrös kereveten, lustán, fáradtan odapillantott.

— Ah! — mondta közömbösen, unottan, egyet ásítva. — Szépen harmonikáztál, Petyusko! Adjon neki Marjákné egy rénusi ferintot és négy sing posztót.

Sokat lehetne ilyeneket felhozni annak a bizonyítására, hogy Görgey Pállal nehéz tisztába jönni. Maga volt a kiszámíthatatlanság. De akármit tett, neki nem vették rossz néven. Valami különös szerencse incselkedett az ő útjában és olyan bolondos tükrököt rakott a rosszaságai elé, hogy azok szinte csinosan festettek. Más embert régon agyonverték volna, őt védelmezték. Ugyan hagyjátok szegényt. Érteni kell azt az embert. Azt az ő nagy lelkét. Még mindig el van keseredve a felesége miatt. Gyásza van, ilyenkor nem szabad egy embert megítélni. Ingerlékeny, keserű, kegyetlen — hiszen éppen ez mutatja, hogy milyen jó szíve van.

Azonban olyasfélét is suttoztak némelyek (audiatur et altera pars), hogy a nagy gyászt már elfújta szívéből az idő, a rossz tulajdonságait meghagyta, és hogy nem olyan rideg aszkéta ő, amilyennek magát a világban mutatja, hogy mikor az est palástja ráborul a görgői kastélyra, gyakran látni libbenő árnyakat a falakon s hallani szoknyasuhogást az elhagyott folyosókon...

Akik jobban ismerték Görgey Pált, azok nem hitték, nem olyan ember az, de akik a görgői parasztmenyecskéket ismerték jobban, mint Görgey Pált, azok nem tamáskodtak, mert hát a görgői menyecskék messze földön híresek voltak szépségükről meg a kacérságukról, s bizony a férfiak java-részből otthagyták a fogukat a »készmárki király« csatáiban.

A puritán erkölcsű Görgey-család szűkebb köreiből méltó bosszúságot keltettek az ilyen szárnyra eresztett pletykák a *vademberről*, csak a jó humorú Görgey János, Pál jóval idősebb testvérbátyja, ütötte el tréfával:

— Nem hiszem ugyan, de ha teszi, se bűn. Tíz eszten-deje már, hogy a szegény Karolina meghalt. Hiszen nincs fából s ha abból volna, se fejfa egyetlen sír fölött. Különben még az is kidől tíz év alatt. És a végén, kinek mi köze hozzá? Az ember úgy szaporítja a jobbágyait, ahogy lehet.

Ezért a szóért aztán jól hátravágta János urat a felesége, Jánoki Mária, de a sógor dolga ezzel lekerült a fekete tábláról, nála éppúgy, mint a többi atyafiságnál, mert János úr volt a család orakuluma, ha nem is oly nagy talentum, mint Pál öccse, de jó hazafi, nagy kuruc és olyan tiszta jellem, mint a frissen esett hó.

Hát igen, Görgey Pál tíz év óta volt özvegy s azóta lett »vadember«. Így nevezték a családban. Az öreg János pláne azt szokta neki mondani: »A Görgey-címerből ugrottál ki, öcskös«. ¹

Azelőtt vidám kedélyű, nyugodt, szeretetreméltó ember volt, ez a haláleset roncsolta össze az idegeit. Azt mondják, mélyen alul sok jóság és érzés van most is a szívében, de a felesége elvesztése óta oly rétege takarja el a keserűségnek, melyen csak ritkán bírja magát átütni. Ideges, szeszélyes, zsarnok, szóval vadember akkor lett, akkor ezért szólták meg, most pedig azért kezdik megszólni, hogy miért nem vadember még tovább is. Hát nem bolond a világ?

Ami az elhalt úrnőt illeti, azt csakugyan érdemes siratni. »Igazgyöngyöt ásunk be a földbe« — e szavakkal kezdte halotti beszédét tiszteletes Podolinczi Sámuel úr, aki maga is sírva fakadt a temetésen —, pedig oka lett volna akár káromkodni is.

Már lánynak is szép volt messze földön Jekelfalussy Karolina, hát még azután menyecskének! A Porubszky krónikájában olvassuk, hogy már tizenhét éves korában kilencvenhat kőrője volt, s kevélykedő apja, Jekelfalussy György, semmi szín alatt se akarta odaadni Máriaassy Kristófnak (noha úgy őneki, mint a kisasszonynak kedvére való deli és módos gavallér volt), míg nem lesz ki kerekszámba a száz kőrő. Nosza fogta magát Máriaassy Kristóf, fellovallta ravaszul néhány jó barátját, kérjék meg színből, hadd teljék kedve az öregnek. Így ment oda a nagyfejű Görgey Pál, a jó tréfa kedvéért, s uccu, mi lett belőle, halálosan beleszerettek egymásba, se szó, se beszéd többé Máriaassyról (mind ilyen a fehérnép), megtörtént a mennyegző s punctum. Maga Thököly

¹ A Görgey-címer egy vadembert ábrázol, talán az erdőirtás emlékéül.

Imre nyitotta meg a táncot a szép menyasszonnyal s úgy belemámorosodott, hogy egyszer-kétszer meg is ölelte, amiért láthatólag megnehezelt a vőlegény.

— Ej no, mi az? Mit morogsz, Görgey? — mondá a fejedelem mosolyogva az ünnepi lakomán. — Jobban az enyim ő, mint a tied. Ha én vagyok a *felvidék királya* (akkoriban kapta a szultántól ezt a címet), kié akkor a *felvidék királynéja*?

Tréfa mezbe volt bújtatva a szó, de lehetett annak komoly magja is. Még a mézeshetek alatt ott toppant Görögön egyszer-kétszer. Inkognitó jött, egyetlen lovász kíséretében, mint valami közönséges lovag. Görgeyt bántotta és mikor egyszer egy deputációban Késmárkon járt, és Thököly nyájasan üzent a feleségének, hogy e napokban ellátogat Görögöre, egy kis jó vacsorára, Görgey elpirult s mogorván felelte:

— Nem leszünk otthon e napokban.

Thököly összeráncolta a homlokát. Berzeviczy Miklós tapintatlan jóakarattal megrántotta a Görgey dókáját s félhangosan kérlelte:

— Vigyázzon a fejére, öcsémuram, per amorem dei.

Amire kevély, elutasító mozdulatot tett a fiatal férj:

— A fejem őfelségéé, arra vigyázzon őfelsége, de a feleségem az enyém, arra majd én vigyázok.

Tetszett a válasz Thökölynek, elnevette magát:

— Ha már nem akarsz házigazdám lenni, légy legalább vendégem.

S ottmarasztotta ebédre, ami nem kis tisztesség volt a deputátus urak szemében. Nem is volt aztán Thököly Görögön soha többet. Azért-e, mert megnehezelt? Isten tudja. Talán csak azért, mert már nem ért rá.

A napsugár, mely most sütött pályáján a legfényesebben, csakhamar lehanyatlott. Mert rossz napsugár volt. Nem az égről sütött rá, hanem a szultán szemeiből. S a szultán sokszor behunyta a szemeit, mikor nem kellett volna, vagy pedig a harag árnyéka jelent meg azokban. Szóval a dicsőséges harcoknak vége szakadt. Thököly csendes ember lett, aki valahol Törökországban mereng az emlékein. Itthon minden a régi rossz kerékvágásba fordult. Egypár unalmas, szomorú esztendő következett. Csak a görögői kúrián uralkodott bol-

dogság és megelégedés. Karolinból bájos, megennivaló menyecske lett. Görgey Pálnak nem lehetett semmi egyéb kívánivalója egy tökéletes paradicsomhoz. Még a féltékenység is, mely eleinte nagyon izgatta, eltűnt a szívéből. Ki rabolhatná el az ő Karolináját? Ki merné, mikor még Thököly se merte?

Pedig már akkor útban voltérte, hogy elvigye, egy nagyobb úr Thökölynél: a halál. A szép Görgey Pálné 1689-ben egy leány gyermeknek adva életet, örökre behunyta a szemeit, miután gyenge, elhaló hangon magához kérte újszülött kisdédét és meghagyta, hogy Rozáliának kereszteljék.

Görgey Pál kétségbeesése felülmúlt minden képzelhető. Ordított, ruháit tépte, ütni, harapni akart, mint egy fenevad. A temetésen való viselkedéséről esztendőig beszéltek. Mikor a pap, tiszteletes Podolinczi Sámuel úr megjelent a végtisztességtételhez, rettentő dühbe lobbant.

— Ki az az ember? — riadt fel. — Mit akar itt? Nem engedem elvinni Karolinát. Nem, nem. Takarodjék innen!

— Ugyan az istenért, sógor, legyen eszed — csitította Darvas. — Nem szégyenled magad így bánni az isten szolgájával?

— Micsoda? Az isten szolgája. Éppen van egy kis számadásom a gazdáddal. Ne eresszéd el — ordítá lázas paroxiszmusban. — Hiszen csak éppen az kell, hogy itt kapjam a szolgáját, ha már ömagát kézbe nem kerithetem, aki elvette az én drága lelkemet. Úgy, hát a te szolgád ez, te kegyetlen isten (s kezeit fenyegetőn emelte fel az égre)? No, jól van. Hollá hajdúk, Preszton, Szlimieska, verjete rá nyomban huszonnégyet (akkor még csak főszolgabíró volt Görgey Pál).

A gyászoló gyülekezet megrendült, hajszálaik égnek meredtek a szörnyű kifakadásokra, a lelkész szelíden emelte égre szemeit: »Bocsásd meg neki, uram, mert a fájdalma kiáltoz«, az atyfiak restelltek, de nem bírták észretéríteni; végre is, hogy megtartható legyen a gyászszertartás, erőszakkal lefogták a szegény Pál urat, három erős ember: Görgey János, Jekelfalussy Kristóf és Horánszky Dávid alig bírtak vele, bezárták a pincébe és úgy temették el a százszor-szép asszonyt, hogy az ura jelen se volt.

MÁSODIK FEJEZET

(*A gyanú.*)

A gondviselés körültekintő ereje bizonyára felismerhető a legapróbb dolgokban, most is úgy intézkedett, hogy Görgey Jánosné Jánoki Máriának ugyanakkor szülessék egy kisleánykája, ki a Borbála nevet kapta és most volt hathetes. A derék úrasszony, minthogy elég teje volt, elhatározta, hogy magával viszi ezt a másik babát is és azt is ő fogja szoptatni. Iszen csak nem hagyhatja itt anyátlanul, cselédre bízva. Az akkori emberek még tudatlanok voltak, el se hitték, hogy a parasztdajka fehér tejétől kék vér képződjék az úri csemetében. Így aztán, mihelyt egy kicsit beszélni lehetett Pál sógorral, megegyeztek ebben, s a csecsemő elkerült a toporci kastélyba.

Még meg se látogathatta a búskomor apa, aki hetekig jóformán nem volt észnél s akit váltig ijesztgetett Marjákné, hogy a kis leánykának aligha lesz elegendő tápláléka, mikor híre jött, hogy a Jánosék leánykája, Birike, meghalt. Minthogy késői gyerek volt, amolyan vakarcsféle (Jánoséknak már felnőtt gyerekeik voltak), nem sokba vette az atyafiság a halálesetet. Hiszen az ilyen gyerek még senki. Idegen, ismeretlen. Úgy megy el, hogy itt se volt. Nem nagy teketóriát csináltak belőle a rokonok s mivel hófúvásos téli idő volt, nem is igen mentek el a temetésre, tekintve a rossz utakat. Egész csendben, noha nyilván mélységes fájdalommal kísérték a szülők kis halottjukat a családi kriptába. Igazán nem történt semmi különös, de mikor aztán pünkösöd táján látogatást tett Pál úr Toporcon (csodálatos, már nevetni is tudott a gyermek), sok mindenféle benyomást szedett össze. Kereste a fejletlen arcocskában a Karolina édes vonásait és nem találta. Órákig nézte ebből a szempontból. Szép, kedves volt a gyermek, de mégsem az. Oh, nem az. Néha valami olyas-

forma csillant meg a szemecskájében, mintha a Karolina őzikenézéséből volna, de ez hamar kialudt, talán csak képzelet volt. A picike kövér volt, mint ahogy az angyalokat festik a katolikus templomokban, amorettek játszottak ajkai körül, s mikor János urat meglátta, elkezdett a karjaival repesni, mintha szárnyakat emelgetne, hozzá kéredzkedett, mikor ellenben az apja karjára tette a sógorasszony, sírásra fakadt: félt tőle. Hát hol van itt a gyermeki ösztön? Különös nyugtalanság fogta el, melynek alig birt nevet adni. Zúgott a feje, s mint a varjúk a ködben, ide-oda kóvályogtak a gondolatai. Összevonta a szemöldjeit, mikor János föl-fölkapta bölcsőjéből a kunkogó gyereket s elkezdte hajsókálni s mindenféle gyermeki szavakkal engesztelni, míg csak ki nem csikarta a napfényes mosolygását. Csodálatos, hogy nem restelli deresedő hajjal, a patvaristák szemeláttára, akik nyilván gúnyolódnak a háta mögött: »Nini, megbolondult az alispán, beállott pesztonkának«.

S ha még a maga gyermeke volna — szötte tovább képzelete tarka vásznát, úgy, mintha a patvaristák gáncsolásait szőné, de ez a gondolat annyira az övé volt, hogy ekörül szállongtak, mint alkalmatlan legyek, sokfelé járó elméjének összes villanásai.

Miért szereti János annyira ezt a gyereket? Hát természetes az? Egy idegen gyereket? Egy komoly alispán? (Ebben az időszakban ugyanis még Görgey János volt az alispán.) Aztán a sógorné is imádja. A maguk elhalt leánykáját pedig nem is emlegetik. Meghalt, hát nincs, föl se veszik. Pál úr egypárszor szóba hozta, de alig borult el a homlokuk. Olyanformán veszik, mint amely házban egy kanári pusztult el. János valami olyast mondott, hogy aki még nem érintette lábacsájával a földet, az még nem élt, az még az égben volt, és hát a kis Birike a pólyákban halt meg — még nem volt karonülő. Hja, a karonülő, az már más; az már kisasszony. Ugye, kis mákom, te már kisasszony vagy, no, ne vess hát egy kicsit az apádra is.

De Rózsika bizony nem nevetett, visszahajolt morcosan a János feje mögé; nem is csoda, a vadember akkor kezdett vadember lenni, arca sötét volt és fanyar, a külseje teljesen elhanyagolva, szakálla kuszált, haja belógott az arcába —

nemcsak a gyerekek ijedhettek meg tőle, hanem a mindkét nembeli felnőttek is.

György úrfi, egy tízéves, csinos, kamasz készmárki diák, szintén hazaszaladt a pünkösdi ünnepekre. Pál úr elfogta, mint alkalmas matériát az észleleteihez, s messziről környékezte meg.

— Hallod-e nebuló, hát pünkösdkor is kaptok vakációt? Szeretném én tudni, mikor tanultok. Úgy látom, te is csak olyan diák vagy, mint Sváby Pista, hogy arra is hazakéredz-kedik a professzoroktól, ha az anyja libát ölt.

— Én olyan diák vagyok, Páli bácsi, aki nem szokott kérni semmit, még vakációt sem.

— Hm, látom, Görgey vagy. Mi akarsz lenni?

— Katona — felelte György úrfi kevélyen.

— Úgy, de a katonának engedelmeskedni kell, atyámfia.

— Hiszen éppen az. Engedelmeskedni tudok, de kérni nem. Akkor jövök haza, amikor meg van engedve.

— Ohó, barátja az erénynek, hányszor voltál itthon az idén?

— Karácsonykor, húsvétkor és most.

— Hát mikor a kishúgod meghalt?

— Akkor nem voltam.

— És miért?

— Mert nem tudtam, hogy meghalt.

— Micsoda? Neked meg se írták?

— Nem.

— Hát mikor, kitől tudtad meg?

— Apám mondta egyszer később, mikor Készmárkon meglátogatott.

— És nagyon búsult az apád, szomorú volt az arca?

— Meglehet.

— Hogyhogy, hát nem láttad?

— Nem néztem az arcára.

— És te nagyon sajnáltad a húgocskádat?

György úrfi elgondolkozott, hogy mintegy magából kihúzza előbb az igazságot, mert arra ki volt nevelve szigorúan, hogy hazug szót soha ki ne ejtsen.

— Nem ismertem — felelte végre teljes határozottsággal.

— De hiszen látnod kellett őt karácsonykor.
— Iszen láttam, de...
— Ennélfogva tudod, milyen volt... Emlékezz csak vissza, no, erőltess csak meg az eszedet — ösztökélte Görgey Pál.

— Hát semmilyen.
— Micsoda beszéd az? — pattant rá a nagybácsi.
— Úgy értem, Pali bácsi, hogy a kisgyerekek nem olyanok, mint a kismacskák, akik mindjárt tarkák, feketék vagy hamuszínűk és meg lehet ismerni, hogy ki melyik. A lányokat én csak akkor tudom megkülönböztetni, ha már szoknya van rajtuk.

— Eredj, te ásinus. Azt akarod ugye mondani, hogy Borbála éppen olyan volt, mint Rozália? No, ha ez így állna, miről ismerte volna anyád, hogy melyik az övé?

— Hja, őneki könnyű, mert ő tudta, milyen pántlikájú főkötőt adott az egyikre, meg a másikra.

Görgey Pált ki nem elégítette ez az együgyű beszélgetés, de némileg felizgatta és mikor harmadnapra összecsókolta leánykáját, ki édes szuszogással aludt a bölesőjében s elbúcsúzáván testvérétől és sógornéjától, megindult szürke négyesen Görgő felé, elgondolta azt a megható gyöngédséget, azt a jóságot, mellyel iránta viseltettek, csupa vidám beszéddel szórakoztatván őt, elkerülésével minden olyan vonatkozásnak, ami csak távolról érinthetné lelkének sebeit, kialakult benne egy fájdalmas gyanú, mely észrevétlenül gyűlt már benne és most egyszerre életre pattant, hogy hátha az az *ő Rozáliája voltaképpen az ő Borbálájuk és Rozália meghalt.*

Ah, istenem! Hát lehetséges-e ez? Fölszisszent, de azért keresni kezdte, hogy lehetséges-e.

Nos, miért ne volna lehetséges? János a legnemesebb lelkű ember és a legpéldásabb testvér a világon. Hiszen az idegenekhez is jóságos, úgy nevezi a vidék: »Patronus és pater lutheranorum«. Puha szíve fönséges dolgokat sugall neki. És Mari méltó társa. A nemes poézis megtestesülése. Több egy asszonynál. Mari egy szent.

No, mármost mondjuk, hogy Rozália meghalt, tegyük fel — okoskodott Pál úr magában —, Jánosék kétségbeestek, hogy velem mi lesz, ez a csapás okvetlenül a tébolyba ker-

get. S amint erről tanakodnának, miképpen értesítsenek róla, elgondolván a következményeket, Marinak vagy Jánosnak egy mentőgondolata támadt s közölte a másikkal, körülbelül ezeket szólva: »Tudod-e, fiam, mit gondoltam, a gyermek meghalt, de Pált kímélni kellene. Ez a kislélek elköltözött az anyjához, de a Pál lelke, ha most megtudja, úgy költözik el, hogy nem a szerettei után megy, hanem az örök homályba, a zűrzavarba. Hát ne mondjuk meg neki, hogy Rozália meghalt, hanem mondjuk azt, hogy Borbála halt meg. Hisz mit veszünk mi ezzel? A mi Borbálánk azért élve marad, szerethetjük, láthatjuk, gyönyörködhetünk benne, egyéb se történik, csak az, hogy Rozáliának hívják. Sőt egyszer talán meg is mondhatjuk neki, jöhet olyan nap, hogy visszavehetjük a leányunkat s föl se veszi, hiszen abból a bajból még eddig mindenki meggyógyult. De nézzük, mit nyer ő. Mindent. Enélkül elveszett, elkárhozott, ezzel meg van mentve az életnek, a közügynek, a hazának, visszanyerheti egyensúlyát és még boldog is lehet. Aztán nekünk még két leányunk van, az igaz, hogy már férjnél vannak, de hiszen ez is férjhez fog menni, és ne feledkezz meg arról se, hogy a férjhez ment leányaink gyermekei mihelyt megtanulnak járni, itt fognak szaladgálni a kertünkben; de őneki, Pálnak, nincs senkije.«

Mindezt így állította össze elméjében Pál úr és immár világos lett előtte, miért vették Jánosék olyan félvállról a gyermek halálát (no, mert nem volt az övék) és az is, miért imádják úgy a megmaradt gyereket (mert az öreg szüle rendszeren nagyobb bolondja a gyerekeinek, mint a fiatal), és világos végre, miért nem hasonlít Karolinához, s miért nem nyilatkozik meg a kicsikében a vérugyanazonosság rejtelmes ösztöne vele szemben...

Ez a különös gyanú úgy fejlődött és nőtt benne, mint egy daganat, eleinte csak feszélyezte, később már fáj, aludni nem hagyta. Két vagy három hét múlva megint átment Toporcra s egy detektív szenvedélyes buzgalmával szaglálózott, megkörnyékezett cselédeket, figyelte a testvérét, sógor-néjét, a legfurfangosabb módokat eszelte ki, valami bizonyosat megtudni, de a dolog csak egyre homályosabb lett. Voltak percei, amikor mindent meg tudott magyarázni az érem másik oldaláról. Oh, istenem, de bolond vagyok, ezek

a szegény jó emberek azért becézgetik a gyereket, hogy e szeretettel az én sebemet gyógyítsák, azért nem emlegetik a kis Borbála halálát, hogy a szomorú témáktól lelkemet eltereljék. Hogy nem csináltak nagy teketóriát? Hát mit tudom én azt, mit éreztek. Hogy nem hasonlít a kicsike Karolinhoz? Hát ugyan hasonlít-e az embrióban levő kis alma a tavalyi nagy almához? De nem fog-e hasonlítani a nyár végén? Nem, nem, az képtelenség, amit gondoltam.

Oh, jaj, hasztalan volt menekülni, e lelket mardosó lidérccek csak percekig aludtak a másik oldalukra fordulva, aztán megint föltápászkodtak és kínozták. Próbálta a mások bajába temetni a magát. Mint főszolgabíró, bejárta a községeit, ami kis ideje maradt, vadászott, néha rogyásig, de nem ért semmit. Közbe az a vágya támadt, hogy valaki előtt megnyissa a lelkét. Hátha az, akivel közli, szembekacagja, lecáfolja s ettől megkönnyebbül. Nem bízott már a saját ítéletében, noha különben sokat adott rá ő maga is, nemcsak mások. De éppen mert eszes megfigyelő volt, tudta, hogy a legokosabb ember lovagolja be magát a legerősebben egy-egy rögeszmébe.

De kivel közölje gyanúját? Marjáknéra gondolt. Marjákné hűséges lélek, ő látta a kis Rozáliát három-négy napig, ő segédkezett a fűröstéseknél, míg el nem vitték. Marjáknét Karolina hozta magával és babonás ösztönnel valahogy úgy érezte, mintha egy köteles formának tenne ezzel eleget s egy homályos, megfoghatatlan fonalon magával Karolinával beszélgetne erről.

Az esküdt, Rolly István, nem volt otthon egy nap s a főszolgabíró egyedül ebédelt. Megszólította a pohárszéknél foglalatосkodó asszonyt.

— Ugyan mondja csak, Marjákné, kihez hasonlít a kis Róza?

— Hát ki máshoz, mint az anyjához? — felelte egyszerűen. — Vagy talán nem?

— Én legalább semmi hasonlatot nem tudok felfedezni — folytatá a főszolgabíró egy sóhajjal.

Marjákné vállat vont.

— Semmit, de semmit — panaszolta Görgey tovább. — Nem furcsa az?

— Furcsa? És miért volna furcsa? Ha van benne valami furcsaság, akkor az bizonyára nem abban az ártatlan kis angyalban van, hanem abban, hogy minden szem másképp lát. Igaz vagy nem igaz?

— Igaz, Marjákné, hiszen nem is említeném, ha nem zavarna az a körülmény, hogy a két kis baba közül az egyik meghalt. S hozzá sok minden egyéb.

— Valami egyéb? Hm.

— Lát tudja, az embernek sok mindenféle bolondság az eszébe jut, ha álmatlanságban szenved, mint én, s ilyen körülmények között közeli az a gondolat, hogy hátha kicserélődött a leányka.

Mint a kígyó a kövér bogarat röptében, úgy kapta be Marjákné ezt a gondolatot. Mert élt-halt a pletykáért, boldog volt, ha rosszat kipiszkálhatott és terjeszthetett, de olyan ártatlan, jóságos arcot adott neki a gondviselés és olyan mély, őszinte szemeket, s a rossz nyelvét olyan művészettel használta, hogy lehetetlennek látszott őt pletykázáson vagy rosszhiszeműségen érni. Az volt a módszere, sohase állítani, csak kérdezni, mindég kérdezni s a kérdésekbe rejteni be észrevétlenül a fullánkokat.

— Azt mondja a tekintetes úr, hogy kicserélték? (És a szája is nyitva maradt az ámulattól.) Oh, istenem, istenem, hogy a mi kis Rozálink már ott volna a mamájánál. Oh, uram, szent atyám (ájtatosan keresztet vetett magára), ne vigy minket a kísértetbe! Hát hogy kicserélték?

— No, azt én nem állítom — tiltakozott Görgey —, csakúgy eszembe jutott.

— Eszébe jutott? — tűnődött a gazdasszony s egyet csavart az asztalkendőket leszorító présen. — Milyen finom esze is van a tekintetes úrnak, milyen finom esze! Hát mért nem jut nekem eszembe ilyesmi, pedig mennyi esetet hallottam?

Egy Osztróluetzky-fiút említett, akit valaha az ősidőkben kicseréltek, úgyszintén hallott egy kicserélt lányról, akinek a nevét elfelejtette, csak annyit jegyezett meg magának, hogy grófkisasszony volt és Kassán laktak a szülei. Sőt hovatovább mind több-több kicserélési história bontakozott ki emlékezetéből, melybe össze volt hordva, mint egy csókafészekbe mindenféle.

— De ezek az esetek mind jól végződtek — jelentő ki. — Valami anyajegy meghozta a kibonyolódást. Az a baj, kérem alásan, hogy a mi kis szentünknek egy akkora anyajegy se volt a fehér testecskéjén, mint a mákszem. Úgy lát-szik, a hajdani gyerekek csupa anyajegyekkel születtek.

— Már megint együgyűséget beszél.

— Együgyűséget beszélek? — védekezett szelíd szemre-hányással. — Persze, persze, én csak egy szegény szücsnek a tudatlan özvegye vagyok. De hogy is beszélhetnék én okosakat. Mert vagy igaz a dolog, és akkor mit akar tőlem hallani, én nem segíthetek rajta, vagy pedig nem igaz a dolog és akkor mért mondja a tekintetes úr, hogy én beszélek együgyűségeket?

— Hohó, Marjákné! Maga csípős kezd lenni — mondá féltréfásan, de voltaképpen jól esett neki, hogy Marjákné gúnyolni kezdi.

— Uccu ni! Szépen vagyunk. Én vagyok a csípős, én vagyok a harapós. Azért, hogy egy szót se szólok, mert sokkal puhább az én lelkem, mintsem egy rossz lehellet támad-hatna benne a toporci uraság ellen.

— Ej! — pattant fel Görgey bosszúsan —, hiszen én is csak úgy képzelem, hogy jóságból történt, ha történt.

— Az hát — kapaszkodott meg Marjákné az ildomos szóban. — Jóságból. Oh, istenem, mi másból? Avagy lehet-e nagyobb jóság a szülői szeretetnél? Jámborabb, tetszetősebb dolog lehet-e isten előtt? És telik-e a toporci uraktól egyéb, mint jóság és tökéletesség? Mennyire hálás lehet az a gyermek, kit gondos szülői kéz a földi javak paradicsomába vezérel. Kivált ha semmi élőnek nem árt vele, ha nem kell elvenni se haddal, se erőszakkal, se uzsorával. Ha csak annyit kell mon-dani, neveztessek ezentúl Rozáliának. Hát kinek rossz az? Senkinek se rossz, de neki jó, mert ő öröklí Görögöt a kastély-lyal, a rétekkal, a malmokkal és az erdőkkel.

— Ostobaság! — dübnyögte Görgey félhangon, inkább magához szólva. — Hiszen Görögöt anélkül is a bátyám gyere-kei örökölnék, mert Darvasék gyermektelenek.

Marjákné le volt főzve. Behúzta a fejét a válla közé és egy darázs ellen dohogott, amelyik beszabadult az ablakon és körülötte repdesett.

— Hess, te cudar! Az ember azt se tudja miatta, hogy mit beszél. Ez is engem bánt, aki senkit se bántok soha... Hogy anélkül is ők örökölnek, mondja a tekintetes úr? Az bizony igaz lehet. A tekintetes úr jobban tudja. Én azért mondom rosszul, mert én mindent rosszul tudok. Mit tudhatna egy szűcsnek az egyszerű özvegye? Én csak azt tudom, hogy legjobban szeretem, ha minden a valóságos Rozáliának jut. De mit beszélek én valóságos Rozáliáról, mintha volna nem valóságos Rozália is? Ok nélkülsemmi se lesz a világon, mindennek oka van, ami történik, mondja tiszteletes Podolinczi úr. Borbála nem lehet ok nélkül Rozália, mert Görgő így vagy úgy, odajutna idővel és jó helyen lenne, ha jobban nem lehetne, de odajutna-e minden esetben Jekelfalva és Lesznice, a Jekelfalussy-birtok? Ezt már megint csak a tekintetes úr tudja és ha akarja, nekem is megmondhatja.

Lopva vetette szelíd, őszinte tekintetét urára s látta, miképpen tántorodik hátra, mint akit láthatatlan ütés ér.

— Takarodjék innen a pokolba! — mordult meg haragosan és az asztalra csapott, mire megindultak a poharak és a tányérok a lecsuszamló abroszon, de megindult Marjákné is, nem ugyan a pokolba, csak a konyhába; a poklot otthagytá Görgeynek.

Új perspektíva nyílt meg előtte. Erre nem gondolt. Új út ez. Nemesember esze nem jár azon. Pedig ez az út mégis megvan, s a Marjákné józan esze egyszeriben ezen kereste a »rejtély« nyitját. De szabad-e Jánosékról ilyen alacsony-ságot feltenni? Bizonyára nem. Haszonlesésből Görgey Jánosék nem mennek bele ilyen hazugságba. Belemennek, ha nagy jót tehetnek vele. Úgy ám, de ha az, amivel jót tehetnek, egyszersmind hasznos nekik, elvetik-e pusztán azért, mert hasznos is? Ennyire talán mégse puritánok. Végre is mindenkinek maga felé hajlik a keze és a legjobb családokban is megesik az ilyesmi. Végiggondolt esze az ismerős gazdag famíliákon, ki hogy szerezte a birtokait. Egy kis szépséghiba bizony megakad mindenütt. Talán maga a császár se tiszta. Csel, furfang nem hiányzott a jogcímek közül. Az akvirálás vágya ott van minden jó magyar ember szíve fenekén és akkor ugrik ki, mikor senki nem gondolná. Jó lélekkel bizony még Jánosért se tehetné tűzre a kezét Görgey Pál. Gondolat

kergetett gondolatot s az lett az eredmény, hogy Marjákné, ámbár azért közölte vele az esetet, hátha ami kórakás a szívét nyomja, levesz abból egy-két követ, most ahelyett rágurított egy egész sziklát.

Ebben a fixa ideában tépelődött, soványodott Görgey, belső nyugtalanságban. Gyakran megfordult Toporcon, azt hitte, új benyomások elsöprik a régieket. Mindenfélét megpróbált, még ispiant is tartott a toporci kastélyban; a Marjákné lányát, Zsuzsannát fogadta meg s küldte Rozália mellé pesztonkának, különös titkos utasításokkal ellátva. De se új nyomok nem kerültek napfényre, se nem mosódtak el az eddigiek. Minden állt. Még az idő is mintha állt volna. Csak a szél suhogott Késmárk felett...

Egyszer aztán valami egyéb is suhogott. Hír jött Erdélyből, hogy Thököly Imre betört oda a szultán csapataival, s a lelkes kis ország fejedelemnek kiáltotta ki. Megbizsergett a vér az ereken, megmelegedtek a szívek. Lóra kuruc, lóra! Előkerültek az öreg nyergek a padlásokról s forgott a köszörűkő a kuruc udvarokon, élesztve a rozsdás fringiákat...

Görgey János egypár hirtelen összeszedett nemessel, kiket lándzsás neméseknek neveztek Szepesben, nyomban elindult. A megyei karoknak és rendeknek csak egy levelet hagyott, melyben lemond az alispánságról, »mivelhogy előbbrevaló dolga jött közbe« (így nevezi a hadba való menetet, ahelyett, hogy egy nagyzóló frázist vágna ki), s öccsét, Görgey Pált ajánlja utódjául, mert nehéz keze van, de erős elméje és erősek az időik is».

Mint már tudjuk, Görgey Pált egyhangúlag választották meg alispánnak. Az új tisztség, a hatalom gyakorlása, elszórakoztatta egy darabig, ez kétségkívül orvosság volt, a megyeházán a zajosabb társasélet sokat tompított a felesége utáni bánatán, az elcseserlési fantazmagóriát szintén háttérbe szorította a sok tárgyias, tanácskozás, a kedélyek izgalma, a politikai élet élénksége, de azért a lelki egyensúlya korántsem jött létre. A szű ott bujkált benne, fűrt, vájt, örölt, nem pihent. S még a közdolgok is gyakran terelték éppen erre a gondolatait.

Az a körülmény, hogy Görgey János az új erdélyi fejedelem hadaihoz ment, némileg veszélyes ponttá tette a

toporci kastélyt. Késmárk fészkelődése immár szemet szúrt Bécsben. Nem lehetetlen, hogy itt toppan valami labanc csorda és mindenekelőtt Görgey Jánoson áll bosszút. A toporci kúria lakói tehát egy percig sincsenek biztonságban.

Ennek az előrelátásnak pedig az lett volna a következménye, hogy az alispán, mint jó rokon, eleve gondoskodjék a család elhelyezéséről valamely megerősített városba, vigye például Lőcsére. Görgey ehelyett egy salamoni ötletet főz ki, hogy bizonyosságot szerezzen Rozáliára nézve.

Elhatározta, elviszi Osgyánba a hűgához, Darvasnéhoz. Szépen kitervezte, együtt mentek el Darvasnéval Toporora, s ott előadván a háborús kilátásokat, azon ürügy alatt, hogy Osgyánban (levén a különben is beteges Darvas minden pártoskodástól távolálló) teljes biztonságban lesz a kiseded, holott itt veszedelemben forognék, felszólítják a sógorasszonyt, csomagolja össze a baba holmiját, mert rögtön viszik. Így hirtelen, mintegy ajtóstul rohanva be, lehetetlenné válik valamely átgondolt szerep; kihatad belőle az anya (ha csak ugyan ő az), elárulja magát s nem adja oda könnyen. Ha pedig mégis könnyen adja, akkor az a Karolina leánykája.

Úgy is lett, levél útján eligazított a hűgával mindent, és a nemzeti asszony, akit bátran lehetne nevezni vitézlőnek is, mert harcias, bátorszavú és szapora cselekedetű egyéniség vala, feljött szüret után Görgőre, s onnan együtt elmentek a lánykáért Toporora, magukkal vivén Marijánét is, kit kettős indok vezérelt: részint látni akarta Rozáliát, hogy megtehesse alkalomadtán észrevételeit, érezvén, hogy az ő összehasonlító megjegyzései a háromnapos és a mostani Rozáliát illetőleg, fontos csemege lesznek az úr számára, melybe ő, mint a pampuskákba, tetszés szerint keverhet ilyen vagy amolyan ízű lekvárokat, részint pedig azért ment, hogy Zsuzsijától elbúcsúzzék.

Kedves, napfényes őszi idők jártak, élvezet, öröm volt megtenni ezt az utat, mely gyermekéveire emlékeztette Darvasnét. Hegyen-völgyön, erdők, ligetek, vízesések közt kanyarodik az út a szepesi Kárpátok felé. Öreg várak bámulnak le a hegyekről, a falvak meg! pu!va, álmodni látszanak a völgyekben. Csak egy-egy malom eleven az ezüstpatak men-

tén Legelésző nyáj fehérlik a sziklás domboldalakon, nevéz eltalálni messziről, melyik a birka, melyik a kő.

Örültek a vendégnek Toporcon, hanem rövid ideig tartott, mert Darvasné asszonyom nem sok teketóriát csinált, csakhamar kijelentette, hogy leánynézőbe jöttek, amire rögtön megütődött Görgey Jánosné.

— Menyecske, lelkem Katika, mind a kettő.

— No, márpedig mi mégis leánynézőbe jöttünk, éspedig nem is kérjük, hanem mindjárt visszük is a leányzót.

Mire aztán lassankint kivallogatta Pál úr a szándékát és az okot, a bátorságtalan helyzetet, amiért Osgyánba helyezi el a kicsikét.

— De hiszen a testemmel védeném — szólta a toporci úrnő, ijedt tekintettel méregetve hol az alispánt, hol az osgyáni sógorasszonyt, ha nem tréfálnak-e?

— Hja, lelkem sógorasszony, a maga teste elég testnek, de kőfálnak roppant csekélység.

Darvasné elmosolyodott, mert Mária magas termetű és hatalmas testű takaros asszony volt.

— Szívemhez nőtt, nem bírok tőle megválni, inkább halálokat akarnám — sóhajta, miközben két forrás buggyant ki a két szeme alul.

Görgey Pál homlokán minden ellenvetésre több-több ránc gyűlt.

— Meg kell lenni, Mariska; az atyai szív aggodalma sugallja.

— Köszönöm azt az atyai szívet. Odaadja a harmadik vármegyébe az egyetlen gyermekét, ahonnan hírt se hall felőle. Oda bezzeg át nem szaladhat, ha vágya támad megcsókolni.

— Csak addig lesz ott, míg a háborús világ tart; megint visszahozzuk Toporera.

— Hisz éppen az, hogy háború van. Az uram a csatamezőkön, a kisfiam Késmárkon, nincs más vigasztalóm, csak ez a csöppség.

— Mért nem mondja a sógorasszony — jegyzé meg gúnnyal az alispán —, hogy az egyedüli védelmezője. Mit tudna az még vigasztalni, szegényke!

Ezalatt Darvasné a karjaira vette és fölemelte.

— Olyan kövér, akár egy ágyú — mondá —, jó helye volt, kár innen elvinni, de ha az apja így kívánja, nyugodj bele, Mariska. Nálam se fog koplalni.

Visszatette a gyereket a medvebőrre, mely a szoba közepére volt kiterítve. Szép piros baba volt, puha és lusta. A tejtől már el volt választva (e napokban múlt egyéves), gagyogni már tudott, de járni nem. (Hja, a lánygyerekeknek a nyelvük mozdul meg legelőbb, a fiúknak a lábuk.) A kis Róza meg se akarta kísérteni a járást, se a csúszást vagy a négykézláb való kirándulásokat az egyik széktől a másikig, megállt egy helyben, mint egy liliputi udvari dáma és parancsolgatta Zsuzsinak vagy Görgeynének: »Vigyél ide — vigyél oda«.

Most az öreg Marjákné guggolt mellette és kellemezettte magát mindenféle gyerekvidító mondásokkal: »Jaj, a Dráva, Rába, Rábca rákja rákja lábamat«. Ropogott a sok r betű, s Róza nevetett rajta (bizony isten, egyszerre más lett a szoba, megvilágosodott a nevetésétől, és hogy fénylettek a finom szekrények és almáriumok), Marjákné jól tudott beszélni a gyermekek nyelvén.

— Hát emlékszel-e rám, kis galambom? No, ugye nem? Ejnye, te csúnya baba, mindjárt megverlek — s pif-puf, megütögette a medvebőrt. (Ez is tetszett Rózának.) Pedig engem láttál elsőnek ebből a világból, te kis mihaszna rózsa-bimbó. Az én kezembe voltál a legelőbb, gigom-gágom, kis virágom. Mikor a gólya hozott, én rántottalak ki a csőréből: »Csip-csup gólya, ne vidd ezt a gyereket odább, mert a mienk«. No, nézz meg hát jobban. Én vagyok az öreg Marjákné. Az meg ott az apuska, kis rubintom. Az ám, az édesapuka. No, nézz oda hát, nézz oda!

A baba odapillantott a mutatott irányba, de nem talált semmi feltűnőt és érdekeset a nagybajuszú úron, közömbösen vette le róla a szemeit.

Görgey Pál sóhajtott.

— Katalin — szólítá meg nővérét félénken, aggodalmasan, ami nem volt szokása —, mondd csak, kihez hasonlít ez a gyerek?

Darvasné, aki éppen valami érdekeset akart kérdezni sógornéjától, s most ez a közbeszólás kiverte fejéből, boszszúsan felelt:

— Minden gyerekhez, édes barátom, s minthogy az öregek fiziognómiája a gyermekarcokból képződik, következőképp Róza még egyelőre minden emberhez hasonlít, akinek két szeme, két füle és egy szája van, kivéven hozzád. Te persze azt várod tőlem, hogy hozzád hasonlítsam. Nem, csak éppen hozzád nem hasonlít, de azt jól teszi, mert különben sohase menne férjhez.

Görgey kemény vonásai elkényszeredett mosolyra fordultak össze.

— Oh, dehogya. Csak azért kérdeztem Katarinka, mert úgy találom — és a fürkésző tekintetét gyorsan átemelte Görgeynére —, hogy tökéletesen a Mariska sógorasszony arca kicsiben.

Kétségen kívül egy előre kiszámított nyomozó megjegyzés volt, de kútba esett, mert amikor mondta, a nyitott ajtón át belépett a Rozália játszótársa, a macska, egy szárnyával vergődő szajkót tartva szájában. A szajkó idétlenül rikácsolta: »Ne félj Mátyás, ne félj Mátyás«. A macska közvetlen maga előtt emberi hangot hallva, meghökkent e csodálatos jelenségre és megállott a gyermek előtt.

— Pipi! — gagyogta Rozália, szuverén hangnyomattal, a szajkó után kapkodva kezeckéivel. — Azt akarom, add ide.

Görgeyné felkiáltott:

— Jaj, az istenért, a Gyuri szajkója!

Nosza hamar, meg kell a macskát fogni. Görgeyné, Marjákné utána vetették magukat.

— Add ide — parancsolta a gyermek a macskának.

De annak esze ágában sem volt kiereszteni zsákmányát, ő csak eldicsekedni jött vele Rozáliának, merő pajtáságból és most látván, hogy el akarják tőle venni, megiramlott, végig a szobákon, mígnem valahol nyitott ablakot talált, kiugrott, és a jámbor madár folytonos önbátorító kiáltásaitól: »Ne félj Mátyás, ne félj Mátyás« (amelyekre Gyuri oly fáradtságosan tanította meg a vakációban) sem tántorodva meg, felkúszott a bástyára, ahol végre jól megérdemelt magányban élvezhette a kalitka előtt való hosszas és türelmes leselkedésének gyümölcsét.

Ez a kis dráma egészen felforgatta a hangulatot, melyből az alispán a teljes igazságot remélte kihalászni. Görgeyné nagyszony roppant patáliát csinált: melyik eseléd hagyta nyitva Gyuri úrfi szobájában a kalitkaajtót, s minthogy a vigyázatlanságnak nem akadt gazdája, lehetőleg mindnyáján kitöltötte lelkének keserűségét. Utoljára annyira belebőszítette magát, hogy önkívületbe esett, ágyba kellett fektetni s mindenféle herbateákat és liktáriumokat itattak vele.

Másnap már hajnalban, hogy a beteg föl se ébredjen s ne essék ártalmára a búcsúzkodás, nagy tapintatosan befo-gatott Darvasné s gyöngéden elhelyezve dunyhákba, vánkó-sokba a még alvó Rozáliát, a Zsuzsi pesztonkával együtt megindult Osgyán felé.

Nemsokára az alispán is felkészült Marjáknéval. Mar-jákné természetesen a kocsis mellett foglalt helyet, de egy-szer-másszor hátrahajolt, ha az úr megszólította. Mindenről beszélgethettek, a kocsis csak tótul tudott, Marjákné ellenben hibátlanul beszélt magyarul.

— Mégiscsak különös — említette az alispán, mintegy szemlét tartva a törtéteken —, hogy egy madár miatt annyira kétségbeesett a sógorném.

— Egy madár miatt? — tette meg a szokott kérdéseit Marjákné. — Azt gondolja a tekintetes úr, hogy a madár miatt? Hm, no, hogy a madár miatt.

Mély hallgatásba burkolózott, sötéten nézte az elő-bukkanó és eltűnedező tájakat, hallgatta a fenyvesek zúgását, még a dohányzást is abbahagyta. Órák hosszáig ült így némán, legfeljebb a két fekete szemkarikája mozdult meg, ha a kocsis vagy Marjákné figyelmeztette valamire, hogy: »Nini, mekkora nagy szára van itten a kukoricának«, vagy: »Ejnye, be gyönyörű ürü«, csak a Draveczyké malom tájékán szólalt meg újra, mutatva, hogy váltig egy tárgyon töprengett.

— Mondja csak Marjákné, nem vette észre, mikor a kislányról azt mondtam tegnap, hogy a sógornéhoz hasonlít, mennyire elpirult?

— Elpirult? Nem láttam, nem néztem oda. Az az utálatos macska jött közbe. Hát elpirult? (A fejét csóválta

s elszörnyülködve hadonászott kezeivel, majdnem kiütötte az ostort a Matyej kocsis kezéből.) No, szépen vagyunk. Hát miért pirult el? Ugyan miért? (S ravasz együgyűséggel hozzátette.) Hát szégyen az vagy mi, egy olyan gyönyörű angyalkához hasonlítani.

Még dohogott valamit, de a kocsikerekek zörgése s a négy szürke kocogása elnyomta szavait.

HARMADIK FEJEZET

(Quieta non movere.)

Görgey Pál hazaérkezve, csakhamar belátta, hogy nem ért célt. Hasztalan tette meg ezt a lépést. — Az ördögnek tartozott vele — amint a magyar ember mondja, ha be nem válik valami. S tényleg az ördög incselkedett Görgeyvel, rakván alája a parazsat, a gyanút, nem hagyva azt soha elaludni; ha egy kis hamuréteg ülepedett is rá némelykor, az csak ideig-óráig tartott, alul váltig pislogott a gonosz tűz, és egy lehellet, fuvalom elég volt fölleszteni.

Zárkózott természeténél fogva senkivel se közölte többé kétélyeit, csak önmagával disputált magányos óráiban, mintha két Görgey Pál ülne egymással szemben, a józan és a kételkedő s beszélgetnének oszontesen.

»Ne légy bolond, Pál — mondja a józan Görgey. — Miért kellett volna éppen a te Rozáliádnak meghalni? Hiszen éppúgy meghalhatott a másik. Az esély egyforma. És ha Jánosék azt mondják, hogy a másik halt meg, milyen alapon hiszed az ellenkezőt? Vajon mit csinálnál, ha azt állítanák, hogy a te Rozáliád halt meg? Hinnéd-e akkor megfordítva, hogy életben maradt?«

»Nem hinném — feleli a kételkedő Görgey —, mert akkor nem volna többé okuk engem ámitani.«

»Jól van — vág vissza a józan Görgey —, az eset nagy fantáziával kezelve, ebben a másik formájában tényleg alkalmas lenne bizonyos nagylelkű megtévesztésre, de miből táplálkozik ez a regényes gyanúd? Főképp abból, hogy nézet szerint Jánosék nem siratták meg eléggé az elhalt leánykájukat. Úgy, de ha a te leánykád halt volna meg és meg akarnának csalni, akkor érezvén az elkövetett turpisságot, olyan sírámokkal temetik el a kicsikét, hogy gyanúd ugyan-
csak föl nem ébredhetne ezen a réven.«

No, ebben aztán igaza volt a józan Görgeynek, s hagyta magát letéptetni a kételkedő Görgey Béke szállt bele egy időre. Nagyon rövid időre, mert a disputa csak egyre folyt s egy gyenge órában ismét a kételkedő Görgey kerekedett felülre, kiindulván a Jekelfalussy-vagyon megszerzéséből vagy valamely újonnan kiemelt argumentumból. Így ment ez hónapokon, éveken át, lelke örökösen ott hányódott a két hiedelem valamelyikén, mint az ostáblán téntfergő légy, felváltva a tehér és fekete kockákon.

Még szinte jobb lett volna, ha valamely erős bizonyíték támad, mely egyszerre eldönti, hogy Rozália halt meg, elfelejtette volna rövidesen, hiszen az emberi szív is leszámol a bevégzett dolgokkal, de éppen azért volt benne ebben a szemfényvesztő játékban az ördög keze, úgy lengette a kétely pondusát, hogy sohase érjen a bizonyosság széleihez.

Pedig lázas vággyal iparkodott oda. Volt a toporci Görgeyeknek egy öreg tót cselédjük, névszerint Görlin Verona, egy házi moly, aki mindenbe bevette magát. Ha valaki, hát ez tudhat a dolgról. Görgey Pálnak eszébe jutott, hogy jó volna szolgálatába fogadni s szépszerivel kiszedni, ami benne találtatik. Nem volt ez könnyű dolog. Nagyobb fizetés az akkori cselédeknek nem imponált. Nagyobb jólétet sem ígérhetett. Hiszen tejbén-vajban fürdött Toporcon. Nem volt hát más rugó, csak a mindenható szerelem. Ez többnyire beválik. Verona már ugyan a hatvan felé járó özvegyasszony volt, de hát a szerelem hatalmáról nincs még kisütve, hogy melyik évnél végződik. Görgey megpróbálta. Volt egy öreges hajdúja, Preszton, az is özvegyember, ígért neki két fejjőstehenet és egyheti szabadságot, ha elveszi Veronát. Hm, két fejjőstehén! Ezzel Verona egyszeribe nagy parti lett, s Preszton az egyheti szabadságot arra használta, hogy elment Toporcra, kihúzta magát egy kicsit, kifente a bajuszát, slingelt kendőt húzott az ellenzőjébe és diktum-faktum, megkérte Veronát. Verona nagy szemeket meresztett az első szavakra, hirtelen megnyálazta az őszülő haját elől, ha netalán kosztros lenne, hogy összetapadjon, azután sírva fakadt, és lakodalom lett belőle: Preszton mindszentnapkor Görgőre hozta ládástól.

Mihelyt egy kicsit megmelegedett a portán, mindenekelőtt Marjáné vette a kezelésébe, az ő metódusával, de nem sikerült. Nem is tud az akkor semmit, mert különben Marjáné kiszedte volna belőle. Mindamellett megpróbálta maga az alispán is, hol nyájassággal, hol fenyegetésekkel megoldani a nyelvét, természetesen messziről környékezve meg a kényes kérdést, vizsgálóbírói fúfanggal, hogy a vallatott ne vegye észre, melyik ponton keresgélnek. Ez a fáradság is füstbe ment. Verona ugyan zavarba jött egyszer-másszor, néha úgy rémlett, hogy tud valamit, de amit elcsevegett, az mind olyan közönséges semmiség, hogy nem érte meg a két tehenet.

Görgey már le is mondott a reményről, mikor egy este csömörről kezdett panaszkodni, s az akkori szokás szerint egy kis jó megdömpöckölésre szorult rá a földi hüvelyé. Verona híres kenőasszony volt s ugyancsak hozzálátott, a legfinomabb lúdszírral kenve meg. Isten igazában nyomogatta meg a tekintetes úr hátát, úzvén belőle az istentelen nyavalyát. Ilyenkor beszélgetni szokás, hogy észrevétlenül múlték az idő, és ilyenkor az alispán is csak ember, akivel szóba lehet állni.

Locsogott is Presztonné, el nem állt a nyelve, a hasmánt fekvő alispán csak néha hallatott egy *ühm*-et vagy egy *bizony*-t.

— Talán untatom is a tekintetes urat?

— Hát szó ami szó — mondá az alispán —, valami egyébről is beszélhetne kend, mert tudna ám.

— Milyen irányban? — kérdé Verona fojtott hangon és a bütykös nagyujját nekifeszítette az alispán hátgerincének.

— A toporci házról és az ott törtétekről.

— Hiszen eleget beszéltem már, egyebet se teszek.

— Jó, jó, öreg szüle, de olyan valamit is tud, amit nem akar elmondani, engem el nem ámíthat.

— Nem tudok én olyat, bizony isten.

— Ne fogadkozzék, Presztonné, mert én azt is tudom, hogy mit tud.

— Ha a tekintetes úr tud is valamit, nem tőlem tudja.

— Ki tudja, nem-e kendtől tudom? Az embernek nemcsak a szavaiban, hanem a szavai mögött is van értelem, amit az okosak észrevesznek. Az ember sohase mondhatja:

szert vagy azt nem tölem tudjára, hiszen az ember álmában is beszélhet.

A szüle olyat nyomott a hátán erre a szóra, hogy szinte beleropogtak a csontjai. Amiből abban a pillanatban csak azt a következtetést vonta le, hogy Verona még jó erőben van, másnap azonban nagyobb jelentőséget nyert öklének ez az önkénytelen szorítása.

Reggel ugyanis összekarmolt ábrázattal állított be Preszton a kancelláriába.

— Hát neked mi a bajod? — kérde az alispán. — Talán a macskákkal verekedtél?

Preszton savanyúan mosolygott.

— A harmadik tehén rügött meg, kérem alásan.

— Miféle harmadik tehén?

— Hát az életpár. Nekem esett az éjjel éles körmeivel, hogy azt mondja, valami olyat súgtam be a tekintetes úrnak, amit ő álmában beszélt. A tekintetes úr tudja legjobban, hogy az nem igaz.

— Mi az ördög! — kiáltott fel élénken Görgey. — Szokott éjjel álmában beszélni?

— Nem tudom. Nem ügyeltem.

— Ejnye, de mafla vagy, ha még ennyit se figyelsz meg. Preszton vállat vont.

— Hisz tudja a tekintetes úr, hogy ő csak olyan nappali feleség.

Most már mindent tudott Görgey. Biztos tehát, hogy Presztonné valami titkot tud, s ez nem lehet más, mint a gyermekcsere. Mi is lehetne egyéb e becsületes, nyílt emberek életében, amit a hű cselédnek takargatni kell, mert talán ő maga is ludas benne?

Elborult előtte a jövő és sajnálta már, hogy világosság támadt. Hiszen az igaz, kínoztá a homály is, de mégis jó volt. Inkább hagyta volna úgy örökké. Legalább hihetné, hogy van valakije. Most egyszerre üres lett a világ. Hát számoljunk le vele. Igyuk ki a keserű poharat fenéig. Hiszen a bánatban is lehet tobzódni.

Hívatta Veronát s keményen nézett a szeme közé.

— Presztonné! Maga egy titkot tud és azt most nekem rögtön elmondja, parancsolom.

— Semmit se tudok — felelte az asszony eltökélten.

Az alispán az ujjával fenyegette meg.

— Vigyázzon, szerencsétlen asszony. Én azt is tudom, hogy mi az, amit tud.

— Ha tudja a tekintetes úr, minek kérdezi?

— Magától akarom hallani.

Az asszony a nyakán levő olvasót morzsolgatta a remegő ujjával, de a szava nem árult el félelmet.

— Én semmit se tudok, de ha tudnék is, inkább a nyelvet vágnám ki, hogysem valami rosszat mondjak a gazdáimról. Ültessen a tekintetes úr akár kalodába, akár ültesse el a fejemet pallossal, de én semmit se mondhatok.

Görgeyt a lázongó düh fogta el, hogy nem bírt vele boldogulni. Csak Marjáné tudta lecsillapítani azzal az ígérettel, hogy ő szólásra bírja, csak bízva rá; majd megmutatja ő, mennyivel jobban tud vallatni, mint a vármegye vagy a viceispán.

A következő éjjel, minthogy az alispán a hajdújával együtt Lócsére ment, részint a kéthetenként felszaporodott megyei ügyeket lemorzsolni, részint pedig, hogy a gyomorfájdalmi ellen gyógyíttassa magát a városban, Verona egyedül hált. Éjfél tájban fehérlepedős kísértet jelent meg ágyánál, feje egész a mestergerendáig ért (ha ember volt, kecskelábakon kellett jönnie, ha lélek volt, ugyancsak sok eső eshetett a túlvilágon, hogy úgy megnyúlt). Verona felrezzent, majd vacogó fogakkal, reszketve bújt párnáiba az elrémitő látománynya, a kísértet pedig rejtelmesen suttopta:

— Verona, Verona, Verona! Könnyíts bűnös lelkeden, vallj be mindent az úrnak, vagy elkárhozol és viszlek. Még kétszer eljövök előbb.

Veronát kilelte a hideg reggelre, egész nap kuruzsolta Apróné asszonyom. Egy kicsinyt jobban lett uzsonna táján, szentelt barkával kifüstölte a szobáját, de amint az este közelgett, halálos félelem fogta el. A selyma béresek tréfálkoztak vele, egyik is, másik is ajánlkozott, hogy bemegy strázsálni (dehát mit szólna ehhez Preszton?), nem, az ilyet nem szabad, de valamit mégis tennie kell. Megfogadta a görgői öreg harangozót, Hamelik Józsefet egy icce pálinkáért, hogy bátorság okáért a pitvarban hál. Hamelik bátyó már

túl volt a hetvenen — abból már kihurcolkodott a sá-
tán.

Késő este aztán elő is jött Hamelik, hozott magával egy vasvillát és előlegesen bevette a kísértetek elleni medicinát, az egy icce pálinkát. Verona mécesest gyújtott, Hamelik pedig előretartva a vasvillát, léptek be a kis házba, mely az urasági kamrákhoz volt ragasztva. De amint keresztülmentek a pitvaron, hirtelen elaludt a méceses s egy síri hang lekiáltott a padlásról.

— Verona, Verona, Verona! Könnyíts bűnös lelkeden, vallj be mindent az úrnak, vagy elkárhozol. Még egyszer eljövök és aztán viszlek!

Verona sikoltott, a bátyika pedig elhagyítván a villát, rohant ki, ahogy a lába bírta, megállapítván később, mikor higgadsága visszatért és gúnyolódta vele, hogy egy icce nem icce a kísértetek irányában, holtig tanul az ember, ahhoz legalább két icce kell.

Verona Marjáknéhoz menekült a kastélyba, ott összeesett a konyhában, mikor Marjákné előkerült, mert csodálatosképpen nem volt otthon (azt mondja, a pincében rendezte a borokat), ájultan találta a tűzhely előtt, vízzel kellett felocsolni, mint valami meghervadt plántát. Marjákné jószíru asszony volt, lefektette a saját dunyhába, ezerjófű-teát főzött neki és úgy tett, mintha egy szót se hinne a látománycsók. — Ugyan édes lelkem, hogy képzelődhetik ennyire. No, holnap én megyek oda aludni magával és megmutatom a seprővel annak a kísértetnek, hogy merre van a temető . . .

Hanem biz ezt nem várta be Verona, amint reggel fölébredt, bement Lőcsére gyalog s beállított a megyeházra az alispán úrhoz, aki nagy szemeket meresztett a sápadt asszonyra; olyan fehér lett a haja két nap óta, mintha bemeszelték volna.

— Hát maga, szüle, mit keres itt? Mi történt otthon?
— kérdé az alispán meglepetve.

— Eljöttem, hogy letegyen a titkomat a tekintetes úr pecsétje alá.

S körülnézett, hogy be van-e az ajtó zárva.

— Hát mégis? — mondá az alispán és a szíve hangosan vert, mint egy kalapács. — Beszéljen! Itt senki se hallja.

— Az uram se?

— Ő se. Elküldtem a városba vagy öt helyre füveket, vizikátorokat és koktumokat kérni, mert ma rosszabbodott az állapotom, és már felcser sincs; meghalt az éjjel.

(Egész Lőcse városában csak egy orvos volt s az is csak némelykor. Ebben az időben különben is csak a legnagyobb urak hozattak doktort, sokszor Bécsből, a kisebb urak a megyebeli úriasszonyokhoz küldöztek csatlósokat levéllel vagy szóbeli üzenettel, jelezvén a betegségi szimptomákat s amit az asszonyságok küldtek, tinkturákat, liktáriumokat, azt szép csendesesen beszédeggették, a végeredmény azonban ugyanaz volt, ami ma, hogy vagy meggyógyultak, vagy meghaltak. Lőcsén ez könnyebben ment. A hajdú hamar beszaladgálhatta a nevezetesebb házakat. Mauks Mihályné asszonyomat, aki olyan zsírokat és balsamokat tud főzni gyíkokból, békákból, bogarakból, egérfarkakból, hogy még a halott is lábra áll, ha megkenik a szíve táján — probatum est (azt mondják egyébiránt, hogy tetszhalott volt az illető), a tudós Klöster Matildot, akihez messze földről küldik az előkelő lányokat, hogy egy-két évig úri viseletre és mindenemű ismeretekre nevelje, amelyik pedig megbetegszik, ő maga gyógyítja, pusztán füvekből kisajtolt nedvekké, melyeket apró palackokba szűr le a nevezett Klöster Matild nevű öreg kisasszony, ugyancsak érdemes útba ejteni a bírónét, Kramler Károlyné nemzetes asszonyomat, aki egy lebergi doktornak az unokahúga és annyi receptje van a nagybátyjától, hogy annyiféle nyavalya talán nincs is, úgyszintén járatos az effélékben a Sztelhovics vaskereskedő édesanyja, tavaly fordult bele a kilencvenes évekbe és most is olyan, mint a makk, hát akárhogy van is, tudnia kell valamit a halál ellen.)

— Nos? — kérdé az alispán türelmetlenül, mikor látta, hogy Verona reszket és némán áll előtte, zavartan babrálja a fekete kendője két lecsüngő végét. — Hallgatom.

— Hát mi tagadás benne, a szegény nagyasszony, isten bűnéül ne vegye, megtántorodott, hiszen ugye tudja a tekintetes úr?

— Természetesen — szólt az alispán szomorúan —, tudom, tudom, csak folytassa kend.

— Mindég is mondom én, hogy — de ne tessék rossz néven venni a szavamat —, aki egyszer megszokta a férfit, olyan az, mint a dohány . . . Nehéz tőle elszokni és hát minden asszony csak asszony és minden szalmaözvegység csak szalmából van.

— Miket beszél összevissza — vágott közbe Görgey.
— Kiről beszél?

— Ki másról, mint az én édes nagyasszonyomról.

— És ki az az édes nagyasszonya?

— A tekintetes Görgey Jánosné — hebegte Verona, félig csodálkozva, félig megzavarodva.

Most már Görgeyn volt a csodálkozás sora. Talán megbolondult? Megnézegette figyelmesen. Kék patkók voltak a szemei alatt, de a szemek is kékék voltak és tiszták, becsületesekek.

— Miféle férfit emleget itt maga, nem értem!

— Azt a gézengúz molnárlegényt, kérem alásan.

— Molnárlegényt? Hogy jön az ide?

— Mivelhogy ővele tántorodott meg a nagyasszony.

— Megtántorodott? Mit ért kend ezalatt?

— A szeretője neki, megkövetem alásan.

A Görgey vonásai hirtelen eltorzultak, indulatosan ütött öklével az asztalra.

— A sógném? — ordítá, mint egy sebzett tigris.

— Nem — hebegte Verona remegve —, a molnárlegény.

— Hogy mersz ilyet beszélni, te bestia? — Feléje rohant, hogy leüti. — Ötven vesszőt vágatok rád ezért.

Feltépte az ajtószárnyakat, hogy hajdút, lándzsást szólítson be, de senki sem volt se az előszobában, sem a folyosón. A hideg tavaszi szél megfújta arcát ott künn, ziháló melle is áttért a rendes lélegzetvételre s meggondolta, hogy az efféle kínos ügyet nem szabad elhamarkodással elrontani, különben is az asszony nem fecsegő, hiszen majdnem erőszakkal próbáltak belőle kivenni titkokat, s az is, hogy most idejött ezeket elmondani, bizonyosan a Marjáné manipulációja, nem, nem, az asszonyt nem szabad bántani, nem vétkes, hogy reszket, hogy szenved, semmi esetre se pletykázik kedvtelésből. Hiszen bizonyos, hogy nem igaz, amit mond, de az ilyen bárgyú teremtés esze más alkatrészekből van,

melyekbe másképp nyomódnak be a dolgok; a szavak talán mint események, a képzelődések mint szavak motoszkálnak e szegény műveletlen fejekben. — Hát nem vagyok én bolond — csitította magát —, hogy ilyenekért méregbe jövök? Nevetni kellene ezeken. Hiszen képtelenség. Hamarább piszkolódhatnak be a csillagok, mint Görgey Jánosné. Bolondság, bolondság. Az ilyennek inkább szemébe kell nézni, hogy honnan kerekedett, mintsem elfojtani. Hiszen tudnivaló, hogy valami bohókás félreértés, valami bolondgomba fog kisülni, amin majd nagyot lehet nevetni.

Visszament egész nyugodtan és szinte örült, hogy ez volt a Verona titka s nem a másik.

— Ej-ej, megijesztettem, ugye szüle — vette fel a fonalat engesztelő hangon és senki se tudott nálánál melegebb lenni, ha akart. — No, nem baj; ne féljen, nem esik semmi bántódása, mondja csak bátran, ami a lelken van, de lássa, felhábortott az eset, mert hihetetlen nekem, hogy az a derék, jó asszony . . .

Presztónné a kezeit tördelte.

— Hiszen az, kérem alásan, inkább hittem volna, hogy a mi urunk, Jézus Krisztus (dicsértessék mindörökké amen) nem ment fel az égbe, minthogy ez az asszony lejött onnan.

— És ebben a korban, Verona, ebben a korban — tette hozzá Görgey, ki most a csendes belenyugvás taktikáját vette elő. — Hány éves most a sógorné?

— Bizony még gyerekasszony. Hogyicsak? Tavaly múlt negyvenegy. A kor semmi se volna, kérem alásan, hanem az, hogy olyannak hittem, mint egy szentet és ha nem a saját szemeimmel láttam volna, amit láttam, kitaposnám a lelkét, aki állítani merné.

Görgey felugrott a székéről.

— Láta? — kiáltott fel felháborodva, de csak egy percre villant meg szemében a zöldes fény, aztán újra leült, karjait leeresztette, szemeit lehunyta —, no semmi, minden jól van. Beszélje el, mikép volt, de ne hagyjon ki semmit sem. Nem fogom többé félbeszakítani. (Ezt inkább önmagának mondta.)

— Hát úgy volt, kérem alásan, hogy mióta az úr a háborúba ment, azóta én háltam a nagyasszonnyal egy szobában, mert félt egyedül. Azaz csak azontúl háltam nála,

mióta Rozáliát el tetszett vitetni, mert addig a gyermek aludt ott, Marják Zsuzsival. Eleinte sokat búsult az ura miatt és a kicsike miatt is.

— A kicsike miatt is búsult? — ütötte fel Görgey a fejét és tágra nyitotta a szemeit.

— Bizony búsult.

— És miért búsult? — förmedt rá Görgey fürkésző tekintettel.

— Mert nagyon szerette a kis Rozálit.

— Mit gondol, mért szerette olyan nagyon, hiszen nem az ő gyereke?

— Azért, kérem alásan, mert az ilyen nagyurak, akiknek semmi dolguk, ráérnek szeretni a másét is, míg mi a magunkra se érünk rá.

Ez az ostoba válasz teljesen meggyőzte, hogy Presztonnétól semmi megtudnivalója nincs a gyerekesere ügyében.

— Csak folytassa, Presztonné, folytassa bátran.

— Hát jól van, ott hagytam el, hogy nagyon búsult. Sokszor írt és kapott levelet az urától, később aztán ritkábbak lettek a levelek, ő is ritkábban sóhajtozott, megszokta az egyedülletet, később aztán, úgy az ősz elején, mikor hazajött Osgyánból, ahová a kis Rozálit ment meglátogatni...

— Hát volt Osgyánban? — mordult fel Görgey nyugtalanul — Gyanús dolog ez. (Ezt is önmagának mondta.)

— Volt és mikor hazajött, többször ellátogatott a malomba. Ott kezdődik az eset. Hogy miért ment először a malomba, nem emlékszem, meglehet, a gát miatt, mert a molnár sokat járt a nyakunkra a nyáron át, hogy csináltassa meg az uraság. Elég az, hogy a malomban volt. A molnár, úgy hallatszott akkor, új legényt szerződtetett, hát a nagyasszony találkozott ott az új legénnyel, azt mondják, de úgyszólamint kell lenni. Mi szó esett köztük, mi nem, azt csak a jó istenke tudja, meg ők, de bizonyos, hogy a nagyasszony másnap, harmadnap is elment a malomba s ilyenkor felöltözött csinosan, ahogy mi paraszti fejjérnépek szoktunk, ha a kutyaság belénk száll. Hogy meddig tartott ez, nem tudom. Egyszer mikor a csipősebb idők bejöttek, azt mondja az én lelkem galambocskám: »Te Verona, nem tudok miattad

aludni éjjel, mert szörnyen hortyogsz, máshol vettetek neked ágyat ezentúl. No, már ez nekem mindjárt nem tetszett. Nem hortyogtam én soha, se azelőtt, se azóta, megmondhatja Preszton is, ha meg tetszik kérdezni. Aztán a kisgyerek is itt sirt azelőtt és tudott aludni, most pedig nem tud, mert én hortyogok. No, csak lássuk, mi fog ebből kisülni. Hát az sült ki, hogy a molnárlegény belopózott éjjel, mikor a cselédség elaludt, az udvarba, s az a szent asszony (nem állhat már fenn a világ sokáig) kikelt az ágyból s úgy, ahogy volt, osak egy alsószoknyát rántva magára, kiment a hideg folyosóra s beboocsátotta. Uram Jézus, ha az legalább valaki volna, de egy ilyen semmi embert.

Kínos verejték gyöngyözött a Görgey homlokán, a nemesember háborgott benne, de leküzdötte indulatát, keresztbefonván a két karját mellén, mintha nem eresztené az egyikkel a másikat.

— Kitől hallotta ezt? — kérdé sötét pillantással.

— A cselédek suttogták egymás közt, eleinte bizonytalanul. A virradat párázatában embert láttak kiosonni a kastélyajtón, mint árnyékot. Később azután rájöttek, hogy a molnárlegény jár az úrnőhöz.

— Képzelték, hazudtak — hörögte az alispán.

— Én is azt mondtam, amit a tekintetes úr — felelte Verona asszony szomorúan. — Megesküdtem magamban, hogy a végire járok. Kukoricahántás volt egy este a nagy ebédlőben, melyből az asszonyunk hálószobája nyílik. Így szokott ez lenni minden évben, valóságos ünnepség, melyet mindig a kastélyban tartanak meg s nem az ispánházban. Ilyenkor eljönnek segíteni a falubeliek, nemcsak a mi jobbágyaink, de a Budaméryé is, különösen a fiatalja. A nagyasszony mindenkor jelen van, még az úr is, ha otthon tartózkodik. Leölnek egy juhot s mákos kukoricát főzet a nagyasszony vacsorára. Van vidámság, dalolás, s ég a munka a sok kézben, éjfélig rendesen vége is van. Akkor aztán hamarosan kitakarítják az ebédlőből a nagy garmada csöveket, külön a pirosakat, melyek a szent Antal tüze ellen jók, meg a boglyának föltornyosodott kukoricaháncsot, valahonnan ott terem a duda, meg a juhász, aki fújja, s megindul a táno, be az éjfélutánba, egy-két óráig. Az idén azonban

alighogy elfújta a bakter a tizet, egyszerosak bejön a nagyasszony a konyhába, ahol a tokányt és a kukoricát főztük, s elrendelte, hogy neki a feje fáj, le akar pihenni s nem engedi az úgynevezett éjféli vacsorát a kastélyban, hanem vigyűk el a katlanokat az étellel az ispánékhoz, majd ő most mindjárt abba hagyatja a munkát és oda küldi a hántókat. Úgy is lett, rögtön beszüntette a munkát, kialudt a világ a szobákban, az ebédlőben, s mindenki az ispánékhoz gyülekezett, csak engem furkált a kíváncsiság, éreztem, hogy most lesz, ami lesz, s ahelyett, hogy a népekkel tartsak, beosontam észrevétlenül az ebédlőbe, ahol beástam magam a háncsboglyába, úgy hogy csak a fejem búbja látszott ki. Nemsokára mély csönd állott be a kastély felső részében, csak a tücsök cripelt a falban; figyeltem, hallgatóztam, semmi nesz sehol, végre úgy egy félóra múlva egyet-kettőt vakkantottak a komondorok, mintha valaki járna az udvaron, s éles fütty hangzott közbe. Erre gyorsan kijött a nagyasszony, keresztülment az ebédlőn, a kulcs megcsikordult, kinyitotta a külső ajtót. Még a szívem is megállt dobogni. Jaj istenem, mindjárt elsüllyedek, ha igaz lesz. A holdvilág egy picinyt beszűrődött az ablakon, csak annyira, mintha egy kis tejet öntenének a megolvadt szurokba. Megcsikorgott az ajtó, és egy férfi lépett be, széleskarimájú kalapban, nehéz csizmákban: »Vigyázzon lelkem, meg ne botolják — suttopta az asszonyunk —, mert kukoricarakások vannak szanaszét«, s nyilván kezénfogta, úgy vezette át a szobájába, de így is megropogott vagy kétszer talpa alatt egy-egy kukoricacsutka. No, erre aztán én is kibújtam a boglyából s reszketve, mint a nyárfa, rohantam el az ispánékhoz, de olyan sápadt voltam, hogy megijedtek tőlem.

Eddig tartott a Verona elbeszélése, láthatólag megkönnyebbedett, mikor megszabadult súlyos és veszedelmes titkától. Kínos csönd támadt. Várta, mit mond az alispán, de az egy szót se szólt. Ott ült a karszékében, félig megmeregvedve, hamuszínű arccal. Az asszony lopva, félénken pillantott rá, úgy tetszett neki, hogy nem is él. De mégis. Hiszen az ádámsutka mozog a nyakán, tehát lélegzik. Így telt el vagy három-négy perc. Verona egyszer-kétszer köhintett, hogy az urat figyelmeztesse jelenlétére, de az most se vett

róla tudomást. Messze járt most az ő elméje! Olyan rejtélyekben tűnődött, melyeket még halandó meg nem fejtett. Miből van gyúrva az asszonyi állat? Csakugyan nem volna benne semmi keményebb anyag? Csupa csiriz, mely ragad mindenhez, mindenkihez. Csiriz felül és csiriz belül, csupa csiriz az utolsó porcikáig. Hát Karolina is ilyen lett volna? (Mélyen sóhajtott és bozontos nagy feje a mellére hanyatlott.) Az isten hát nem teremtett semmi egészen tisztát? A leg-tündöklőbb ékességnek, a napnak, foltjai vannak, a legátlát-szóbb forrásvízben undok ázalagok hemzsegek. A legfehérebb liliomnak is van árnyéka . . .

— Elmehetek? — kérdezte végre Verona.

Görgey összeresztett, akkor vette észre, hogy ott van. Beleegyezőleg biccentett, hogy elmehet, de az ajtótól vissza-szólította.

— Megálljon, Presztonné, még kérdezek valamit. Gyakran előfordult ilyen eset?

— Legalábbis minden második éjszaka hallani lehetett az ismeretes füttyöt az udvaron.

— Jól van, Presztonné. Senkinek se szól többet a dologról soha és most elmehet.

Nem kételkedett többé. A természeténél fogva könnyen hívó volt, ehhez járult egy tegnapi jelenet a »Szeretseny Királ«-hoz című traktérban, hol a megyei tisztikar közösen étkezett. A vacsoránál a közügyekről beszélgetve, szóba került Görgey János táborba szállása. Marsalkó Péter mondani kezdte: »Furcsa hírek érkeztek . . .« Mire közbevágott a már egy kicsit becsípett protonotárius, Reviczky Dániel, mintegy kiegészíteni a mondatot: »Toporcáról«. Hüledezve néztek össze a megyei urak, mint mikor valaki nagy tapintatlanságot mond, s Marsalkó uram mohón sietett kiegyengetni a hibát: »Dehogy — mondá —, Erdélyből jönnek a furcsa hírek, hogy ott mindennek vége van«. Az alispán nem értette meg tegnap miről lehet szó, de most már minden világos. Az urak már hallottak egyet-mást a sógorné kalandjáról. Nem, ezt nem lehet tovább túrni, ennek végét kell vetni, a szegény János becsülete kedvéért.

Alighogy megjött Preszton mindenféle bögrékkel, üvegekkel, zsírokkal, füvekkel és azokhoz való utasításokkal,

legott felhívatta a két legügyesebb *lándzsást*.¹ Göbolyó Andrást, valamint Szabó Gergelyt s megparancsolta, hogy nyomban útra kelvén, a legnagyobb titoktartással környékezzék meg éjjel Toporcon a Görgey János kastélyát, ahol a toporci molnárnak valami újonnan szegődött legénye szokott gonosz szándékból megjelenni, fogják meg és lehetőleg feltűnés és zaj nélkül hozzák eleibe.

Ez szerdán délelőtt történt s már pénteken este, mikor az alispán éppen vetkeződni kezdett, jelenté neki Prészton:

— Egy rabot hoztak Toporcról a lándzsások. Mit mondjak nekik?

— Hogy most nem érek rá. Majd reggel beszélek vele.

Kisvártatva visszatért Prészton, hogy a lándzsások azt kérdeztetik, ne adják-e át a várnagynak?

— Eredj, mondd meg nekik, hogy semmi esetre sem. Előbb én akarok vele beszélni. Ez az én privát rabom. Csukják be ideiglenesen valami üres cellába.

Megint csak visszajött Prészton.

— Azt üzenik a lándzsások, hogy a szegény rab egész nap és egész megelőző éjjel nem evett egy falatot sem, pedig olyan rázós szekéren hozták, hogyha evett volna is, holtéhes volna azóta.

Az alispán, aki már azóta levetkőzött és a takaró alá bújt, ingerlékenyen válaszolt:

— Mondd meg a lándzsásoknak, ne üzengessenek. Mit gondolnak a beste lelkek, hogy kivel beszélnek? Elöttem lehet könyörögni, de nekem üzeni nem lehet. Ha még egyszer üzeni mernek, megbotoztatom őket. Ami a rabot illeti, hadd böjtöljön az ebugatta!

Ezzel aztán rendbe jött ez a függő kérdés is. Reggelre azonban nagy elfoglaltságra kelt az alispán, már ott csoszogtak előszobájában a mindenféle ügyes-bajos felek és deputációk, azonfelül értekezletek, tárgyalások vártak rá, úgy, hogy szinte zúgott a feje, mint egy kópú, s teljesen megfélekedezett

¹ Lándzsásoknak a megyei rendőri közegeket, a pandúrok elődeit nevezték Szepesben, bár karddal és karabéllyal voltak ellátva s a lándzsát csak díszkivonulásoknál, vagy mint parádés örök használták.

a rabról. Minthogy vasárnap jött közbe, estefelé hazahajtatott Görgőre, hol megint gazdasági ügyekben kellett traktálni. Lembergri kereskedők várták, kik a hízott ökreit akarják megvenni. Másnap cudar idő kerekedett, hó, szél, de olyan, hogy a fákat csavarta ki az erdőkből. A kutyát se való ilyenkor kihajtani. Egész nap ki nem mozdult szobájából. Csak innen szép most a világ, fehérek a fák, a házfedelek, a hegyek és minden, ameddig a szem lát, csupán messze az úton rontja a főséges összhangot egyetlen fekete pont. A fekete pont egyre közelebb jött. Eleinte olyan piciny volt, mint egy varjú, aztán mint egy szuszék, míg végre egy hintó alakját vette föl, melyet négy sötét pej vontatott nagynehezen a kerékagyig érő hóban. Messziről jöhet, mert különben szánkó lenne — annak vetnek most puha, pihas ágyat felülről. Amint aztán a templomhoz ért a hintó, nagy ostorpattogtatás közt befordult az urasági fasorba.

— Vendéget kapunk — jegyezte meg Marjákné bosszús hangon, birsalmákat rakosgatva a meleg kályha párkányára, hogy azok ott szépen szagoljanak a tekintetes úrnak. — Megfoghatatlan az, hogy kedvük van az embereknek ilyenkor is mászkálni!

A hintó ezalatt bejárt az ambitus kiugrója alá. Görgey maga is kíváncsi volt és az udvarra nyíló ablakhoz lépve, látta, hogy a farkasbőrbundából egy nagykendőbe kereszttül-kasul bebabulyázott asszonyi alak kásmálódik ki, magával rántván sötétzöld csurapéja szárnyával téglát, palackot, melyek nyilván melegítőül szolgálhattak. Az érkező bekötött fejéből csak a két szem látszott ki és a hidegtől pirosra mart orr, lehetetlen volt felismerni. Csak miután az előszobában leszedte róla a ruhákat Preszton, a vele váltott néhány behangzó szóból ismerte meg Marjákné:

— Akármilyen legyek, a toporei úrasszony — s azzal eleibe rohant.

Görgey ellenben összeszorította ajkait s halántékán kidagadtak az erek. Ahelyett, hogy ő is kifelé sietne, amint azt az illedelem hozná magával, leült az íróasztalához és írni kezdett, vagy legalább mimelte, hogy ír.

Csakugyan Görgey Jánosné nyitott be. Görgey hallotta, amint belép és megsuhognak a szoknyái, de csak írt izgatottan,

mérgeesen és hátra nem fordult egy világért se: nem látta hát az asszony feldúlt arcát, megtört, roskadozó alakját.

Az asszony megállt egy percig a szoba közepén, mintha megütődne, majd csendes, rekedt hangon figyelmeztette az írásban elmerültet.

— Én vagyok, sógor.

De még erre se fordult meg Görgey, szorgalmatosan írt tovább s csak úgy foghegyről szólt hátra rideg, megvető hangon:

— Mit akar?

Talán észre sem vette a hideg sértő modort, ki venné észre a tűszúrást, mikor a szívét hasogatja a legnagyobb fájdalom; ereje elhagyta, egy székbe roskadt, csak éppen hogy még szavakba bírta rakni a lesújtó hírt:

— Elfogták az uramat, a kegyelmed testvérbátyját.

Erre aztán lecsapta a tollat az alispán s keserű gúnyba tört ki:

— És kegyelmed persze búsul ezen.

— Oh, istenem — kiáltá fuldokló hangon —, hiszen vége van, gályákra viszik, vagy vesztőhelyre.

Az alispán elsápadt.

— Ki fogatta el? — kérdé izgatottan.

— Bizonyosan a császár.

— És hol van ő most?

— Nem tudom, hova vitték.

— Hol és mikor fogták el? Ütközetben vagy másképp?

— Otthon — felelte Görgeyné, s hangosan kezdett sírni.

Az alispán csodálkozó szemeket meresztett rá.

— Hát otthon volt? Én erről semmit se tudtam.

— Mert titkolni kellett; álruhában volt meghúzódva a toporci malomban.

Az alispán halovány arca olyan vörös lett erre a szóra, mint a főtt rák, szemeiből kialudt a haragos fény s homlokáról eltűnt a bánatfelleg, egy tekintetet vetett a remegő nőre, volt abban részvét, bűnbánat, szégyen s egy hirtelen mozdulattal térdre esett előtte s fekete kötényének, mely megfeszült a térdein, megfogván egyik szélét, ajkához vitte és megcsókolta.

— Mit csinál kegyelmed? — ijedezett az úrnő s felugrott a székről.

— Valami olyast, amit vezeklésül szabtam most magamra, de amire nem vagyok érdemes. (Felkelt, lerázta térdéről a port s élénken folytató.) Mária, kedves sógorasszony, egy percig se tartson a bánata többé, Jánost nem a császár fogatta el, hanem olyan ember, aki visszaadja.

Görgeyné nagy lélegzetet vett s félig hívón, félig bizalmatlanul tekintett rá.

— Oh, istenem, ki hát?

— Én — felelte Görgey —, én fogattam el.

Csalódottan osüggesztette le a fejét. Milyen új szerencsétlenség! Isten csakugyan elvette az eszét, éppen a legrosszabbkor, mikor rászorult volna. Már előbb is feltűnt a különös viselkedése, de most már bizonyos.

Görgey észrevette az asszony arcán, hogy mit gondol és sietett őt megnyugtatni.

— A sógorasszony most azt hiszi, hogy megőrültem, de én nem vagyok bolond, csak gonosz. Nem tudom, megbocsájthat-e nekem valaha? Azt pletykázták előttem, hogy a sógorasszony éjjelenként egy molnárlegényt eresztget be a szobájába, ez engem fellázított és elrendeltem a molnárlegény elfogatását. Alávaló dolog volt tőlem, hogy elhittem. Ússön pofon érte most, megérdemlem, itt van a fejem, tartom.

Oh, most kellett volna megnézni, milyen szép az, hogy nemcsak az égről jöhet napsugár, hanem megterem a könnycsepp alatt is; íme, keresztültört a mosoly a nagyasszony könnyein. Sírt és nevetett egyszersmind.

— No, csak az kellene, hogy megüsssem. Hiszen igaz volt, amit beszéltek — áradozott Görgeyné, s rózsá nyílt ki az arcán, elpirult egy kicsinyt; pajkos derű repdesett amellett az ajkszögleteiben (szébb volt akármilyen üde hajadonnál). — Mi tőrés-tagadás, beeresztgettem Jánost éjjel, mint a parasztasszonyok a szeretőjüket. Hiszen annyi beszélnivalónk volt. Mert ne gondoljon valami egyebet (szemérmétesen lesütötte a szeméit). Oh, kell is már nekünk! Hanem ez is meggondolatlanság. Most már belátom. Adjunk hálát az istennek, hogy csak így végződött, nem rosszabbul.

Mert fel is ismerhették volna. Ámbár szakállt növesztett, a bajuszát leborotválta és . . . de hiszen látta őt, mennyire át van alakítva.

— Nem, még nem láttam.

Árnyék vonult át a Mária homlokán.

— Hogy lehet az? Hát nem itt van? Hát hol van ő most?

Nyugtalanul függesztette rá a szemeit, de Görgey nem felelhetett, nyelvét ebben a szempillantásban bénítá meg a rémület, levegő után kapkodott. Eszébe jutott, hogy a foglyot nem engedte a várnagyhoz vitetni, hogy az bevegye a rendes rabok létszámába, minélfogva nincs gondoskodás a kosztjáról, éhen is halhatott azóta.

— Az isten szerelméért, mi lelte? Mért nem felel?

A finom nő ösztöne súgta meg, hogy Jánossal történt valami.

Görgey az ajtóhoz szaladt, felszakította izgatottan s kikiáltott:

— Rögtön fogjátok be a legsebesebb négy lovamat! Marjákné, a bundámat, botosomat! Hamar, hamar!

— Meghalok a bizonytalanságtól, sógor, ha nem felel! — esengett Görgeyné remegő hangon.

Pál úr a verejtéket törölte le homlokáról parasztosan, a kabátja ujjával.

— Meddig él meg — szólt tompán fojtott hangon — egy ember étlen-szomjan?

— Nem tudom — nyögte Görgeyné megsemmisülve, elhalón.

— Majd talán tudja Marjákné. Hej, Marjákné! Jöjjön csak be, Marjákné! Meddig él meg egy ember étlen-szomjan?

— Sohase próbáltam — felelte Marjákné. — Hanem azt hiszem, embere válogatja. A katolikus ember kibírja egy hétig is, mert az hozzá van szokva a böjtökhöz, de a lutheránusokért nem mernék jótállni. Mikor a megboldogult uramnak, isten nyugtassa meg, az a nagy hideglelése volt . . .

— Menjen a bolond fecsegésével! Sürgesse inkább a kocsist!

Görgeyné kétségbeesetten ragadta meg a sógora karját:

— Mi történt az urammal?

— Az isten kezében van — felelte megtörten.

— Annyira volnánk! — sikoltott fel az asszony.

— Elfeledkeztem róla — vallotta be bűnbánó arccal.

— Éjjel hozták, külön cellába zárattam, anélkül, hogy a kosztjáról gondoskodnám, persze azzal a szándékkal, hogy reggel megpirongatom, ráíjesztek és kitoloncoltatom a megye területéről.

— Csak nem gondolja — vetette fel az asszony —, hogy emiatt baja lett, vagy talán...

Görgey elhárító mozdulatot tett.

— Nem. Dehogy. Isten ments. (Az erős ember egész testében reszketett, mintha láz törné.) Oh, szó sincs róla. Semmi olyanra nem gondolok, sógorasszonykám. Becsületemre mondom. Ej, mi baja lehetne? Hanem tudja, mégis, péntektől, vagy éppen csütörtöktől nem enni egy harapást sem. Nagyon éhes lehet. Azért hát készítsenek egy kis jó vacsorát, én most bemegyek érte és kihozom. Legyen addig itt nyugton, sógorasszony.

— No, én is bemegyek. Mindenesetre bemegyek.

— Ahogy tetszik. De igazán nincsen semmi ok a nyugtalanságra, semmi ok. Be se mennék, hanem egy kicsit a fejem fáj... Majd széthasad. Egy kis szánkázás, egy kis friss levegő kihúzza.

Bizalmatlanul nézegettek egymásra.

— Jó, de én mégis elkísérem, legalább nem unja magát az úton.

Ezalatt előállott a szán, a nyugtalanul kapálózó lovak szerszámán megszólaltak a csengettyűk, megannyi apró lélekharangok. Az este is kezdett leszállni, piszkos, kékes köd ereszkedett alá a tiszta fehér takaróra, a szél elállt már, de a hó még pilinkélt, mintha fehér legyek úsznának valami zavaros folyadékban.

Görgey fölsegítette sógorasszonyát az ülésre és betakar-gatta a lábait.

— Hát csakugyan nem restell velem jönni? Mindjárt visszajövünk, Marjáné. Jó vacsorát főzön. Három személyre, Marjáné. El ne felejtse, három személyre. (Aztán felugrott és leült a sógorné mellé.) Lőcsére, Matyejl Ne kíméld a lovat. Ha mind a négy megdöglik is.

Matyej szót fogadott, siklott a szán a csillogó fehér havon, mint a kilótt nyíl. Sebesen maradoztak el a gyémántos erdők, ligetek az út két felén. A lovak orrlýukaiból, szájából sárgás párafátyolok szálltak a levegőben a jármű előtt.

Görgey megbánta, hogy olyan nagy sietségre intette a kocsist. Még megijeszti vele az asszonyt. Pedig elég, hogy ő maga se él, se hal a rémülettől. Szükségét látta a magyarzatnak.

— Hamar szeretnék beérni, mert a várnagynál felejtettem a penicilusomat, s az ilyenkor vasárnap mindig hivatalos valahova vacsorára. Még majd hozzá nem juthatok a bicskámhoz, pedig valójában a bicska kedvéért megyek be. Meg vagyok lőve. Egész nap nem bírtam magamnak kalamust faragni.

Olyan közömbös hangon mondta, mintha a penicilusnál csakugyan nem volna egyéb baja. Görgeyné hasonlóképpen erőt vett magán s kivallogatta apránkint, hogy ő meg leginkább azért megy be a sógorral, mert nem szenvedheti a Marjákné üres fecsegéseit. Hovatovább már szó sem esett Jánosról, mintha a világon se volna. Igazi hősiességszámba ment ez a megnyugtatóra számító kölcsönös gyöngédség, mely csak nagy lelki erőfeszítésekkel volt fenntartható s amellet nem ért semmit, mert mindenik tudta a másíkról, hogy a lelke valóságos kínpadra van feszítve. Összebeszéltek hetet-havat, mint az unatkozó utasok szokták, hogy egymást szórakoztassák, még az időjárás sem maradt megszólás nélkül, hogy igen zordnak ígérkezik az idei tél (valahol a távolban farkasüvöltést vélt hallani Görgey), mire megjegyezte a nagyasszony: »Bizony jól járt a szegény urunk, Thököly, hogy már megverték s nyugton ülhet valahol Törökországban, ahol szelídebbek a telek«.

Mindezekről még semmit se tudott Görgey Pál, mert nem villanyos dróton jártak abban az időben a hírek, de csigaháton. Utasok hozták. Kovácsműhelyekben lovaikat patkoltatták és elmesélték, ami nevezetesen hallottak, sokszor tizedik szájból. Nem ért ez semmit és rettenetes lassan ment. Először is már magában ritkaság volt az erdélyi utas a Szepességen. De ha volt is, esetleg nem tört el a szekere és nem esett le a lovainak patkója, tehát nem ment be a kovácsműhelybe. De ha bement is, hát nem mondott igazat. De ha

igazat mondott is, azt senki nem vehette annak, lehetetlen lévén kihámozni az ezer keringő s egymásnak ellentmondó tábori hírekből, melyik verzió felel meg a valóságnak. Hogy tart-e még a háború, vagy nem tart, legfeljebb a zab- és lóárakból lehetett kombinálni. A *veres égali* csak a közelségből jel, egy-két meggyújtott erdélyi falu nem fest ki olyan messzire kiabáló pirosságot.

Görgeyt most még ez a leverő hír se érdekelte, csak úgy gépiesen tett néhány kérdést: »Mit? Hát le van már verve Thököly? Megint az a bizonyos szalmaláng volt. A szabadság oltárán gyúl ki, de mint a lidércfény, csak a temetőkhöz visz. Persze, no persze, hiszen különben hogyan is lenne itthon János...«

S ezzel most megint csak odacsúsztak vissza, ahonnan el akartak távolodni — Jánoshoz.

Elújságotla Görgeyné, hogy Erdély lecsendesült, elég volt a császári haderőnek bejönni, lassanként elhagyogatták Thökölyt a hívei. Az erdélyi urak teljes bűnbocsánatot kaptak, mint akik a helyi hangulatok ereje alatt cselekedtek vala, ellenben a Magyarországból zászlóihoz csatlakozottak főembereit lázadóknak tekintik, az üldözöttek listáján van János is. Parasztruhában, mint fuvaros menekült Osgyánig, ahol egy darabig Katalinéknál rejtőzött. Darvas sógor, akinek jó embere a nádorispán, Esterházy Pál, Budára ment, hogy teljes amnesztiát eszközöljön ki számára, most is ott kuncsorog valahol, bárosak segítené meg az isten. Osgyánból Katalin értesítette őt (a nagyasszonyt), hogy az ura ott van, s így ment el hozzája szüret táján s rávette, hogy közelében, a toporci malomban tartózkodjék, ahol helyet csinált neki a hűséges, hallgatag Gáll Péter molnárnál — addig is, míg Darvas kijárja a pensétes iratot.

Matyej hátrafordult a bakon:

— Behajtsak a kapun?

Ott voltak a megyoházánál.

— Hajts be csak. Ki tudja meddig kell itt maradnunk.
— Önkénytelenül felsóhajtott.

A szán érdes sziszegéssel szaladt be a megkopott kőkocákön, a vártán álló őr szabályszerűen tisztelgett a meztelen kardjával.

Az alispán nevén szólította:

— Szaladj a várnagyhoz, Vlaszinkó. Azonnal idejőjjön!
Eközben leugrott és lesegítette sógornőjét, megszorítá a kezét. »Bátorság, Mariska«, susogta az ő rekedtes hangján, melynek mégis valami kellemetes íze, sajtóságos meleg-sége volt.

Mária nem felelt. A boltozatról lelógó lámpa bágyadt fényt vetett arcára. Sápadt volt, szomorú szemei különös kifejezéssel tapadtak az alispánra.

— Maga reszket — mondá Görgey, megérezve a kezéről.

— Fázom — rebegte Mária. — Hűvös van.

— Mindjárt itt lesz a várnagy, mindjárt itt lesz.

Vlaszinkó visszatért.

— A várnagy úr nincs itthon, kérem alásan.

— Meg kell keresni, ha a föld alatt van is. Hej, örök!
Szólíts hamar egypár őrt.

Örök, huszárok, poroszlók iszen ott termettek egyszerre négyen is.

— Keressétek meg a várnagyot valahol a városban — parancsolá indulatosan. — Élve vagy halva, itt legyen ebben az órában. Egy-kettő... fordulj, indulj! Te pedig, Vlaszinkó teremtsd elő szaporán a főporkolábot az összes börtönök kulcsaival.

Nagy sürgés-forgás támadt az egész roppant épületben. Ajtók csapkodása hangzott. Imbolygó fények villantak meg az udvaron és emeleten, vagyis lámpással járó emberekkel népesült be a háztáj. Híre ment, hogy az alispán váratlanul megjött és haragszik. Maga nemzetes Grodkovszkyné asszonyom, a várnagné is kijött ropogós fehér kötényével, felgyúrt ingujjban, kipirulva, úgy, ahogy volt a tűzhelynél, s meglátván a hatalmas urat, megharsogtatta éles hangját:

— Jaj, bizony nem tudom, hova ment. Egyszer csak eltűnt, most estefelé, ma éppen úgy, mint tegnap és vacsorára se jött haza. Mindjárt nem tetszett nekem, valami rosszban töri a fejét, mert sunyi ravaszság terpeszkedett az ábrázatán, holott azelőtt mindég meghagyta, hogy hová ment. Hát tegnap este is egy staféta kereste, tűvé tettük érte az egész várost, nem volt sehol. Mikor aztán előkerült, vallattam, hogy hol volt, de ne adj isten, hogy megmondaná. Mondom neki

szépen: »Grodkovszky, édes uram, hol jártál, mondd meg nekem, még ha úgy volna is, hogy asszony van a játékban, akkor is az volna rendjén, hogy töredelmesen bevalljad«. De az én Grodkovszkym csak a szakállába dörmögött valamit. No, erre aztán én is felemeltem a hangomat: »Grodkovszky, kutya teremtette, ez többet ne történjék« — s íme, ma megint eltűnt estefelé, mint a kámfor és azt se tudom a méregtől, melyik lábamra álljak, mert az bizonyos, hogy rossz úton jár és leszen itt hajak lemetélése és kontyok megkobozása, annyit mondhatok, de egy csöppet se árt, ha egy kis kóstolólul jól megpirongatja őkelmét a tekintetes alispán úr is. Azért öntöttem ki a szívemet.

Grodkovszkyné még beszélt, mikor a főporkoláb is előcsoszogott a lámpával és a kulcsokkal.

Az alispán már messziről kiáltá:

— No, mi van a rabokkal, Baltazár?

— Semmi nevezetes.

— Úgy? Semmi említésreméltó? Nagyon helyes. — Az alispán föllélegzett. — Minden megy a régiben, úgyebár?

— Tetszik valamit parancsolni?

— Egy új rab van most itt, akit azonnal látni akarok.

Baltazár gondolkozott.

— Nem igen van itt most új rab. Mikor jött volna?

— Most pénteken. Pénteken este.

— Nem tudok róla, nekem a várnagy úr semmit se szólt.

Görgey izgatottan gombolgatta prémes bekecsét szorosabbra.

— Pedig itt van. Gondolkozzék csak!

— Lehetetlen, tekintetes uram, nekem tudnom kellene; az én feleségem főz nekik.

Görgey ingerülten szakította félbe:

— Szamár kend, Baltazár. Küldje ide Szabó Gergelyt.

— Az most rablókat üldöz. Farkasfalván kifosztották a templomot.

— Hát Göbolyó hol van?

— Toporcon megfázott a szolgálatban, tüdőgyulladást kapott és haldoklik. Már meg is gyónt tegnapi.

— Ez az. Ez tudja. Rohanjon hozzá tüstént, kérdezze meg tőle, hová csukták a rabot, akit pénteken hozták Szabó

Gergellyel? Ne engedje addig meghalni, míg meg nem mondja.

Szedte a lábát Baltazár, egy agár se jobban, pedig egy kis pocakja is volt, dacára, hogy a rabok főztjén élt vagy hogy éppen azért.

A Görgeyné lába megroskadt, lankadtan szorította fejét a lépcsőoszlophoz s kezével megkapaszkodott a baluszterben.

A pohár végre kicsordult. A galamb is tud a csőrével kopogni.

— Istentelen pogányok — fakadt ki. — Hát mi van itt? Még egy kutyát se zárnak úgy el a sintérek, hogy ne tudnák, melyik ólba dobták. Szégyen, gyalázat. Hát megyeház ez vagy büntanya?

Görgey az ajkaiba harapott. Olyasvalamit érzett, hogyha a megyeház dőlné rá, az sem nyomná úgy, mint ennek az asszonynak a szavai és lehúzta az asztrakán sapkáját a fülére, hogy ne hallja a továbbiakat, mert amilyen arányban gyengült a nagyasszony testi ereje és lélekjelenléte, éppen olyan arányban növekedék meg a nyelvi bátorsága.

Sokat kibírt Görgey, de ezt nem, behúzódott mélyen az udvarba, mintha arrafelé volna valami dolga, ott járkált izgatottan fel s alá a hóban.

Szerencsére megjött lihegve Baltazár. Meghozta a hírt, hogy a toporci rabot az emeleten zárták el, a levéltár melletti üres kamrába, hol a régi világban a kínozóeszközöket tartogatták.

— Valahára — lélegzett fel az alispán.

Csakhogy ennek előbb még a kulcsát kellett megkeresni. Baltazár beszaladt a várnagynéhoz, ott voltak a használaton kívüli különböző szobák és helyiségek kulcsai egy nagy szakajtóban, mindenik hozzákötve egy kis fatáblához, melyen a helyiség száma és mineműsége volt felírva. Mialatt a kulcsok között kotorászott, elmesélte, hogy Göbolyó Andrást haldokolva találta, nem volt már eszméletnél, mikor a kérdést intézte hozzá, egy szót se felelt, csak a felesége mondta: »Szaladhat már utána a másvilágra.« »De nem addig az — feleltem —, nem rólam van itt szó, a vicispán parancsolja.« Hát erre a szóra, mintha csak a halál eresztette volna ki a karmaiból, egyszerre felnyitotta a szemeit és elmondta a dolgot

értelmesen. Isten úgy segítjen, nem is fog meghalni, mert a halál a vicispán említésére ijedtében kiszaladt a kéményen.

Görgeyné ezalatt arra kérte sógorát, hogy mindenekelőtt egy kis ivóvizet szerezzen és egy csipetnyi konyhasót.

— Mi végből? — kérde az alispán. — Eredj Vlaszinkó, hozz egy bögre vizet és egy marék sót.

— Azt akarom, hogy kéznél legyen — nyöszörögte Görgeyné rekedten —, mert ha még lesz benne egy kis élet (itt most már eltört a mécses, hangosan sírni kezdett), ez a legjobb, elsőbben egy kis sós víz s csak azután egy kis gyenge bor.

— Ne sírjon, Mária. Tartsa magát. Ne felejtse el, hogy ezeknek nem szabad megtudni, kiről van szó.

Vlaszinkó megjött a vízzel meg a sóval, Baltazár pedig azzal a tapasztalattal, hogy a kamara kulcsa nincs meg.

— Akkor hát feltörjük az ajtót! — parancsolá az alispán. — Egy pár markos ember jöjjön fel. Hozzanak baltát, feszítővasat!

Maga megindult fölfelé a lépcsőkön, a sógornőjét támogatva. Baltazár a lámpát vitte előttük, meg a bögre vizet.

Fent kísértetiesen kopogtak lábaik alatt a téglák, melyekkel a folyosó ki volt rakva. Nagy dimenziójú árnyékuk velük húzódott a falon és a boltozaton végig. Amint átmentek a főjegyző lakása mellett s befordultak a keresztfolyosóra, undok denevérek rebbentek fel a fejük fölött. Doh és penészszag áradt ki mindenünnen, a fürkéből és a fal mentén két oldalt felállított szekrényekből, melyekben régi paksaméták, régen élt emberek viszályainak, bűneinek dokumentumai szórakoztatták az egereket. Az egyik ilyen szekrényből keserves macskanyávogás hallatszott. Boldogtalan cica, alkalmasint bement a nyitott ajtón át a szekrénybe egy kis kellemetes vadászat okáért, a délutáni nagy szélből egy erősebb áram rácsapta az ajtót és most nem tud kijönni.

— Az a szegény macska be van valahol rekedve — mondá a nagyasszony. Az ő puha szíve ilyenkor sem tagadta meg magát.

Görgey nem is felelt, gépiesen ment a főporkoláb után, ki most megállott az utolsó ajtónál.

— Ez az! — mondá halkán. — Helyben vagyunk.

Mind a hárman megálltak. A többiek még alant készülődtek a szerszámaikkal. Mélységes csend támadt, mint egy kriptában. Görgey hallotta a saját szívének hangos dobogását. Milyen nagyon sietett s most, mikor már itt van a döntő pillanat, megdöbben, elsápad, nem mer átesni rajta . . . elfutni szeretne innen. Jaj, mi lesz most, mi lesz?

— Erősnek gondolja az ajtót, Baltazár? — kérdé olyan bátortalan, szepegő hangon, mintha gyermek volna s nem Szepes vármegye alispánja.

— Tölgyfából van — felelte a főporkoláb egyszerűen.

Letette a lámpást a földre, a vizesbögrét meg átvette tőle Görgeyné. »Nézzük csak«, szólta önmagához, megköpte a marokát s egész erővel nekidőlt hatalmas vállával az ajtónak.

Görgeyné és az alispán megfeszült érdeklődéssel lesték a próbát, illetve a szakszerű nyilatkozatát (a recsegés hangjából kiösméri ő az ajtó erejét), s íme, csak egy »jaj«-t hallanak, aztán két lábat látnak kalimpálni a levegőben, míg a felső test végképp eltűnik s amilyen hosszú volt, úgy zuhant le hanyatt a kamarába, miután az ajtó abban a szempillanatban befelé fordult szélesen.

A kamara mélyéből vilárosság derengett. A kályhában izzó tűz duruzsolt barátságosan. Az asztal innenső, végén boros kulacs mosolygott, mellette fonatos kalács és egy megkezdett sonka. Az asztal másik szélén szemben két férfi ült, nyilván malmoztak vagy kockáztak s most a hirtelen támadt zajra bosszúsan felugrottak. Az egyiket rögtön felismerte az alispán. Az bizony Grodkovszky, a várnagy. A másikat, aki olyan piros, mint a kapos, ellenben Görgeyné ismerte fel mindjárt. Persze, hogy János úr az.

Annyira el volt változtatva, hogy az alispán csak bámult, mikor az asszony odarohant az ismeretlen emberhez és a nyakába borult.

— Hát nem haltál meg, hát élsz?

János úr kedélyesen megölelte életépárját, még fel is emelte egy kicsit örömében, szemeit élénken jártatta körül, a gúnyolódás kedve csak úgy ragyogott és szikrázott ki belőlük.

— Dehogy haltam, dehogy — felelte tréfás panaszkodással —, tengődöm valahogy a rabság keserű kenyerén (ezzel

fölvett az asztalon levő zsíros papirosról egy tepertős pogácsát, hirtelen elmajszolta és kortyintott rá egyet a kulacsból). Sokat kiáll az ember, hm. De te hol veszed itt magadat, galambom? Nem vagy te már olyan fiatal, hogy az urad után mászkálj. Mit zavarjátok az embert!

Az alispán, aki a háttérben maradt, csak most a hangját hallva, bizonyosodott meg a bátyja felől, de ezzel aztán helyre is zökkent nyomban a lelki egyensúlya és a preventív közigazgatási talentuma.

— Kázmálódjék fel, Baltazár és hordja el magát! Mondtam, hogy maga nagy számár. Nekidőlt annak az ajtónak, ahelyett, hogy a kilincséhez nyúl. Hiszen ki volt nyitva. Bár csak betörte volna egy pár bordáját.

Csak miután a porkoláb elisztult onnan, lépett ő is az előtérbe, a gyér világosság vonalába.

— Adjon isten szerencsés jóestét, bátyámuram.

Képzeltetni, volt öröm a nagy ijedtségre és mindenféle kimagyarázás. Vagyis egyelőre csak a várnagy igazolta beavatkozását. Tegnap estefelé, mikor az alispán úr elkocsizott Görgőre, hívatta a súlyosan megbetegedett hajdú az ágyához, hogy, úgymond, papot akar. Ő (Grodkovszky) ki akarta próbálni, s minthogy a pap messze lakik és az idő utálatos volt, fölvetette azt a kérdést: »Nem-e jobb volna neked, fiam, ha inkább egy pint öreg bort küldenék a pap helyett?« mire azonban tagadólag rázta a fejét, amiből konstatálható lett, hogy már nincs tiszta esze. Ha pap kell neki, isten neki, legyen. Azonban a lelke titkaiból neki is meggyónt egyet. Azt, hogy a múlt éjjel egy foglyot hoztak be s csuktak el a régi szerszámkamrába az alispán úr parancsára, aki már két napja nem evett egy harapatot sem, nem bírja elvinni ezt a tudatot a másvilágra.

— Nagyon helyesen cselekedett, Grodkovszky — dicsérte meg az alispán —, helyrehozta, amit én mulasztottam. Most már rajtam volna a sor helyrehozni, amit kegyelmed mulasztott, de azt nem köszönné meg (s itt elnevette magát, talán először hosszú idők óta), mert a nemzetes asszonyról van szó, aki ugyancsak feni a tenyerét a tegnapi és a mai titokzatos elmaradásáért. Ám lásson utána, miképpen igazítja el.

Ez egyszersmind szelíd figyelmeztetés volt, hogy a család tanúk nélkül akar maradni. Grodkovszky tehát elvonult és most olyan derült, meleg félóra következett, aminőt keveset ad az élet. Biz isten, érdemes bajba keveredni, ha a belőle való kimászás olyan kellemetes érzést nyújt. Mindenki egyszerre beszélt, felelt, kérdezett, szörnyülködött és kacagott. »Hát mért fogattál el, te lurkó?« Pál elmondta, János a hasát fogta, úgy nevetett. »Ej-ej, sógor, ilyen föltenni énrólam«, évelődött Görgeyné. János hamiskásan hunyorgatott: »Így járnak a kikapós menyecskék, hehehe«. Ezer tréfa csattant el, mézbe mártott nyilak, melyek nem fájnak, csak csiklandoznak.

Szinte kedvetlenül hagyták el a kamarát s egész életükben úgy fognak rá emlékezni, mint egy kedves zugra. Pál úr azt találta célszerűnek, hogy a bátyja Görögön tartózkodják, míg az amnesztia megjön, ott legkevésbé fogják keresni a császári fogdmegek, mert nem képzelik el azt az együgyűséget, hogy a testvérénél bújják el. Kritikus esetekben a ravaszság fumi-gálása a legnagyobb ravaszság.

No, de egyelőre az a legsürgősebb veszedelem, hogy a Marjákné vacsorája elpang, tehát sietni kell hazafelé. Csakhogy ehhez az utazáshoz a Matyej jelenléte nem szükséges, mert a Matyej szája el szokott jární, ellenben szükséges a Matyej fürtös gubája, mert a János úr lisztlopó bekecse, melyben foglyul ejtették s ide hozták, nem mutatkozott a csípős időhöz elegendőnek.

Az alispán tehát lejött előre a kapuboltozat alá, megtisztítá az utat, eltávolítván az ott ácsorgó személyzetet s hogy két legyet üssön egy csapásra, a vártán álló Vlaszinkónak parancsot adott:

— Vezesd el a kocsisomat, Vlaszinkó, a várnagyékhoz, hogy ott adjanak neki vacsorát és éji szállást. Reggel pedig adasson alája egy lovat a várnagy a megyei huszárokéból, amelyen hazajöjjen.

Ezzel most már minden tanú nélkül beülhetett a Görgeypár a szánkóba, az alispán pedig fölvette a fürtös gubát és hajtotta hazafelé a lovakat.

Matyejnak tetszett a dolog, csak azt az egyet nem értette eleinte, hogy a gubát miért vették el tőle (mi az ördög akar

ez lenni). Később aztán nem is tetszett neki a dolog, mert a jó vacsorából nem lett semmi; a várnagyi lakásból háborús tünetek mutatkoztak. Bögrék és tányérok reoestek (talán egymáshoz hagyigálják), bútorok ropogtak, mintha dulakodnának köztük, s egy éles női hang ki-kicsapódott olykor értetlenül az összefolyó zajból, lármából: »Vigyázz magadra, Grodkovszky, mert megtudom, hol flangérozol. Asszonyi pomádét érzek a ruházatodon, te lator. Ne hivatkozz nekem az alispánra, ne hazudj, az is csak olyan imposztor, mint te. Hogy az ő ügyében jártál? Hát mondd meg akkor, milyen ügyben . . . Huh, mindjárt kiásom azt a két göboly szemedet«.

— Menj be, Matyi öcsém — mondá Vlaszinkó —, de én be nem megyek ebbe a tigrisbarlangba ezért az egész Thurzóházért sem.

Matyiban sem volt annyi bátorság, csak ott künn duzogott, fel s alá járva, dideregve, étlen-szomjan s hol önmagát sajnálta, hol a szegény Grodkovszky várnagy urat. Mi azonban természetesnek tartjuk, hogy így történt, mert valahányszor a nagyurak valami galyibába keverednek, annak a levét az alantasok isszák meg. A sors Görgey János úrnak rendezte az éhezést és Görgey Pál úrnak az ezért járó szemrehányást s íme, Matyej helyettesíti az egyiket s Grodkovszky a másikat. Ej, mindég így volt és így is kell talán lenni.

Matyejt megszánta Vlaszinkó és mikor felváltották, magával vitte az »Ezüst szarvas«-hoz, ahol fölséges kocsonyát és jó bort adott egypár garasért a korcsmáros. Matykó itt kibékült sorsával, s csak az az egy ne volna már, hogy a fürtös gubát elvették. Hogy ugyan mért vették azt el?

— Ne törd rajta a koponyádat, hékás — oktatta Vlaszinkó. — Nincs az urak eszén ablak, hogy abbá mi bele-nézhetnénk.

Mennyivel rosszabb éjszakája volt Grodkovszkynak! Majdnem éjjelig tartott a patália s alig hogy lecsendesült, vagyis megállott az asszony nyelve és egy kicsit letehető fejét a párnákra, lovasember nyargalt be a megyeház udvarára s dörömbölni kezdett a várnagyék ajtaján.

Az asszony felriadt s ott folytatta, ahol elhagyta. Grodkovszky Mihály pedig botosokat rántván a lábára, felköltötte a szolgálot, hogy nézze meg, ki zörget és mit akar.

— Levél Görgőről — jelezte egy hang kívülről.

A levelet behozta a leány, ismeretlen írás volt, vitézlő nemes Grodkovszky Mihály uramnak szólt — cito citissime.

Hirtelen feltörte s a konyhai mécs világánál olvasta:

Jóakarátú nagy uram,

Nemzetes Castellanus uram!

Bocsássa meg kegyelmed, ha békességes álmából felszakítom, de miután becsületes hívő léleknek tanultam megösmerni, kinek az oktalan állathoz is könyörülő szíve vagyon, arra kérem kegyelmedet, hogy az ambituson, ahol az uram tömlőce volt, az egyik szekrényben valamiképpen megrekedve egy macska találtatik az éhen való halálának kitéve, aki nem tudom mi oknál fogva és mióta van ott, úgy, hogy kijönni nem tud, levén pedig ő is a mindenható Isten teremtménye, ne restellej kegyelmed éjszakának évadján bár, kiszabadítani, akit mindjárt akkor elfelejtettem megmondani.

Datum: Görgő, Die Novembri 21.

Istennek oltalmába ajánlja kegyelmedet most is, mint közön-
ségesen

Görgey Jánosné Jánoki Mária.

— No, az isten verje meg azt a macskát — dühöngött Grodkovszky uram, ezer darabra szakítva szét a levelet, mert benne volt a »férjem tömlőce« kifejezés, ami áruló lehetne, hanem azért mégiscsak magára rángatta a gúnyáját és fölment az emeletre kiereszteni a szomorú helyzetbe került macskát, útközben elgondolva, hogy mire való az ilyen ostobaság, dehát ilyenek az asszonyok, az ördög tudná, melyik a kellemetlenebb köztük: egy olyan nagyfullánkú áspiskígyó, mint az övé, vagy egy ilyen puhaszívű galamb, mint Görgey Jánosné.

NEGYEDIK FEJEZET

(*Némely közdolgoznak fecskerőptében való érintése.*)

Leopoldus császár nem volt úgynevezett tehetséges ember, hanem azért mégis a stílusával verte ki Thökölyt Erdélyből. Egy szépen írt, jóságos hangú proklamáció elég volt, hogy a hívei elhagyják a kuruc-királyt. Az ócska történet ez a menekülő patkányokról. Szétszéledtek, mert már úgyse volt kilátás s a császár proklamációja felejtést ígért: »Bocsánatot biztosítunk mindenkinek —, ha csak valami különös ok fenn nem forog«.

Görgey Jánosnak nem igen tetszett ez a szöveg, kivált mert Caraffa megüzente neki egy kicserélt fogoly által még a nyáron (de már akkor gyengén ment a kurucok dolga), hogy nézze meg jól a fejét még egyszer a tükörben, mivelhogy nemsokára el fog tőle válni.

Megértette tehát, hogy ónála az a különös ok csakugyan fennforog (ha t. i. forgatja a vállain), s még a teljes szétszűllés előtt menekült hazafelé áruhákban. Útközben hallotta, hogy csakugyan rajta van az »eltávolítandók« listáján. Az eltávolítás pedig valamely közeli vár kazamatáiba van kontemplálva, vagy egy nagyon távoleső országba, melyet a papok ígérnek, sőt ahova vágyunk is — de nem mindjárt és nem a császár segítségével.

Pál úr megértvén bátyja helyzetét, hogy hebehurgya tettének milyen következményei lehetnek volna (hiszen az éhenhalás esete sem volt kizárva) és még milyenek lehetnek, ha Jánost, mikor Toporeről mint foglyot hozták a lándzsások, valaki útközben felösmerte, vagy ha Grodkovszky szája eljár, megrémült és lelkében összetört. Az összetört test a felcserre bíztatik, az összetört lélek az istennél keresgél. Vallásos elmélyedésekbe merült. Miért történtek mindezek? Azért, mert elég kislelkű volt felülni egy gyanúnak, mely meg-

cáfolhatlannak látszott. A végzet aztán olyan csodálatosan keverte az ő beavatkozó lépéseit, hogy a legnagyobb veszedelmek támadtak. Dehát nincsen-e mindenben tudatos cél, isteni erő, amit a végzet keze sző? Nem intő jel-e ez, mintha azt mondaná a gondviselés: »Vigyázz, Görgey, még egy másik gyanút is kergetsz. Látod, mire visz az efféle, szabadulj meg attól is!«

Úgy tűnt ez fel neki, mint egy égi parancs, s amint hazaértek és elhelyezte vendégeit a kastély egyik lakatlan osztályában, ahova ezentúl csak Marjáknének lesz szabad belépni, felkereste neje szobáját, mely azon módon van fenntartva, ahogy a halál pillanatában volt, megállt a szép fiatal asszony olajképe előtt s így szólott ünnepélyesen, vagy tán nem is szólott, csak gondolta a szavakat, de nem rakta hangokba:

»Látod, mi történt velem, Karolina. Nagyon szerencsétlen vagyok. Nem tudom, a leányka nálad van-e, vagy itt van. De nem is akarom tudni többé. Úgy veszem, mintha itt volna és fölnevelem. Itt van ő bizonyosan. Százszor is azt fogom mondani: bizonyosan, bizonyosan. Ne haragudj rám ezért. Kivetem a szívemből a gyanút e pillanatban te előtted, mint ahogy az egészséges test kivetíti a beleakadt szálkát. Isten engem úgy segéljen.«

Görgey Pál megkönnyebbült ezzel, szinte más ember lett belőle.

Érezvén Jánosék ellenében elkövetett igaztalanságát, édelgett azon a gondolon, hogy azt valamely testvéri tettel ellensúlyozza. (Hiszen olyan jó volt belülről, mint egy falat kenyér.) Szinte óhajtotta, hadd keressék hát a császáriak Jánost, ő ugyan ki nem adja, pozdorjává vereti az érte küldött poroszlokat s kiszókteti Lengyelországba. Majd megmutatja ő, mi lakik benne, ha mindjárt életébe kerülne is.

Erre azonban nem nyílt alkalma, mert alig voltak ott Jánosék három napig (micsoda fölséges ebédeket főzött ezalatt Marjákné!), utánuk jött a Darvas osatlósa, aki hiába kereste a nagyasszonyt Toporcon, idehozta Görgey János számára a pecsétes menlevelet.

Újjongott a nagyasszony, János úr azonban, aki mindezekelőtt át meg átolvasta az irat szövegét, keresve benne a reservatio mentalist, nagy flegmával vette a szabadságot.

— Milyen szerencse! S kegyelmed nem is örül — fedette az urát.

— Hiszen szerencsének szerencse — mondotta mélabúsan —, de csak olyanforma, mintha valaki, akit minden bordájában összetörve kidobnak a fűre, négylevelű lóherét találna benne s azt mondaná: Milyen szerencse!

— Mindenesetre jobb, mintha ez se volna.

— Nem tudom én — felelte Görgey János elgondolkozva —, eddig bujdosó kuruc voltam, legalább tudtam, mi vagyok, és az üldözött farkas is megszokja végre az állapotát; ezentúl pedig...

— Nos, ezentúl?

— Ezentúl szabad magyar nemes volnék, de nem tudom, mi vagyok és félek, hogy nem tudok majd belenyugodni. Mert az előbbi állapot legalább igaz volt, ez ellenben nem igaz.

— Hát mit szándékozol tenni? — kérdezte Pál.

— Egyelőre semmit. Vagyis egyelőre levetem ezt a molnáros ruhát. Adhatnál kölesön valami habitust.

— De már azt én nem engedem — tiltakozott Görgeyné. — Csak tessék magán tartani. Így megyünk haza. Hadd lássák a cselédek, hogy ki volt az én molnárlegényem.

— Ebben a sógorasszonynak igaza van, ruhát tehát nem adok, bátya, de adok neked egy tanácsot, hogy az efféle dolgokba ne ártsd magadat többé, mert addig jár a korsó a kútra, míg eltörik.

— Igaza van, Pál sógor. A szívem közepéből olvassa ki szavait.

— Nincs ennek a nemzetnek kitartása — folytatá Pál úr. — Lehet vele kezdeni nagy dolgokat, de nem lehet bevégezni. Hasztalan erőlködések ezek.

— Tisztában vagyok már én ezzel — sóhajtott János úr s keserű íze volt minden szavának. — Kihulltak már az én csikófogaim, ne féltesek többé. Hat ökor sem mozdít ki többé a kúriámból.

— No, no — ellenkezett az alispán —, majd mindjárt felelek én erre.

Ezzel bement a kancelláriába s csak egy negyedóra múlva tért vissza egy irattal, melyet Jánosnak nyújtott át. Az messze

tartotta el magától, úgy nézett bele. Jele, hogy már gyengültek a szemei.

— De hisz ez gróf Csáky főispánnak szól, nem nekem. Mi van benne?

— Lemondásom az alispánságról. Megjöttél, visszaadom a hatalmat. Tőled származott, én csak locumtenens voltam, téged illet.

János úr átfutotta az iratot, aztán széttépte vagy hat darabra.

— Köszönöm szépen, öcsémuram, de én nem avatkozom ennek a mai világnak semminemű dolgaiba. Még csak az kellene, hogy adókat segítsek behajtani, lutheránus templomokat elvenni, meg a többi és a többi. Csendesen visszavonulok Toporerá. Punktum.

Mária szelíden hajtotta fejét a vállára.

— Az isten áldja meg, édes uram, ebben a szándékában, ámen — hangoztatá hálásan és kenetesen.

— De mit fogsz Toporcon csinálni? — ijesztgette Pál.

— Fákat ültetek.

— Az csak egy nap az évből.

— Hernyókat szedegetek le róluk.

— Az is csak egy-két nap, még üresen marad vagy háromszáz. Mivel töltöd azokat?

— Hát majd csak várni fogom — szólt elmélázva —, míg a gyerek megnő.

— No, az pedig szépen nyúlik — kottyant bele Görgeyné —, éppen elfelejtettem mondani, hogy levelet kaptam tőle múlt pénteken, mikor kegyelmedet elfogták.

— Levelet? — csodálkozott Görgey János. — Miféle gyerekről beszélsz?

— Hát Gyuriról; azt írja, hogy mind a két dolmányát kinőtte. Gondolom is, vegyünk neki most útközben egy pár sing posztót Lőcsén, mert ott olcsóbb, mint Késmárkon.

— Hm, persze persze — szólt atyai ellágyultsággal. — Neked Gyurin jár az eszed. Igazán ostoba vagyok. Erre nem is gondoltam.

— Avagy miféle gyerekről beszél akkor kegyelmed? A János úr szeme felcsillant.

— Ej, hát a Thököly mostohafiáról, a kis Rákócziról.

Görgey Pál titkon összenézett a sógornéjával.

— Javíthatatlan — mormogta a foga közt.

Ámbár nem mutatta, mégis örült a menlevélnek János úr, mert azontúl nem volt többé maradása. Száz és száz elhalaszthatatlan dolga támadt otthon. (Ejnye, ejnye, csóválta a fejét Pál úr, hátha itt kellett volna maradnod egész télen?) A nagyasszony is haza akart menni, ezer ürügyet találtak mindketten, lehetetlen volt megmarasztani tovább; hát el is mentek mindjárt ebéd után.

Mikor már fenn ültek a hintóban, az alispán még egyszer megismételte ajánlatát:

— Gondolkozzál, bátya, azokról, amelyeket mondtam, és ha akármikor kedved jönne az alispáni székhez, elég lesz csak egy intés.

— Ugyan hagyd a pokolba ezt a tervet — háritá el János úr haragosan, de csakhogy az elérékenyülését palástolja a haraggal —, ne add vissza, amit odaadtam, de add vissza, amit elvettél, ha valami jót akarsz velünk tenni.

— Mit?

— Hát a mi kis Rozáliánkat. De majd beszélünk még erről.

— A ti Rozáliátokat? — hebegte összeráncolódozó homlokkal és a szíve összeszorult.

A koci megindult és kihajtatott a kapun, Görgey Pál pedig ott maradt az udvaron, szinte megmeredve, kezében tartva a süvegét, melyet azért vett le, hogy vele végső búcsút intsen, de amelyet dacára a csikorgó hidegnek, elfelejtett azután feltenni.

— Tehát mégis . . .

Fejéhez kapott. Eszébe jutott a szava: »Kivetem a gyanút a lelkemből, mint az egészséges test a beletört tövist«. De amit az egészséges test kivet, kivet-e vajon a lélek is a beteg lélek?

Ettől kezdve csak ritkán találkozott a két testvér. János úr még a megyegyűlésekre se járt, csak otthon érdeklődött a politika iránt. Újságok, az igaz, még akkor nem voltak, de voltak szomszédok a közeli falvakban s meghozták a híreket.

Bizony, nem sok öröm volt azokban! Budavár elestével letört a félhold ereje. A keresztények újjongtak örömükben.

Szamarak voltak. Hiszen ennek az országnak, minden országok közt a legszerencsétlenebbnek, egyedüli támasza az ellensége volt. (Ilyen is osak mivelünk eshetik meg.)

— Mikor a törököt kikergették Budáról, akkor ijedtek meg eleink: — Mi lesz most már belőlünk a török nélkül?

Eddig osak azért bánt a magyarokkal csinján Bécs, mert megvolt a lehetőség, hogy a török kaftányába kapaszkodnak, aki mindig kész volt egy kis kellemetlenséget csinálni a németnek, valahányszor akarták. Hej, bizony a török olyan szükséges volt a politikánkban, mint a háztartásban a só.

És ha még csak a török pusztult volna (ámbátor, mondom, jó a török a háznál), de alighogy megmelegedett otthon János úr, azt verték a hírek, hogy a császár vonakodik az Apafi fiát fejedelemnek megerősíteni. A császár azt mondta volna: »Minek az a játékosdi Erdélynek?«

No, hát ezentúl már nem lesz »kisebbik haza«, ahova menekülni lehet, ha a nagyobbik megszűkül és ahonnan esetleg vissza is lehet ütni. Isten, aki ránk mérte ezt az Ausztriai Házat, adá ellenében önagyságaikat, az örökké fészkelődő kurta királyokat az erdélyi trónuson. S most már ez se lesz. Tudja Leopoldus, mit csinál. De hogy mi mit csinálunk ezentúl, azt senki sem tudja.

Még hittek némely vérmesebb nemesek (kivált itt, Késmárk körül) a Thököly újra előtűnő szerencséjében. Jaj, jaj! Nem káposzta a szerencse, hogy föl lehetne melegíteni. Kifacsart citrom már Thököly uram, akivel a kutya se törődik.

A karlócai békét megkötötték a civakodó hatalmak, megosztzkodtak, amin lehetett, de Thökölyről szó sincs benne. A hatalmas Maurocordato, akinél Thököly, felemlítve a múltban tett szolgálatait, lépéseket tett, hogy némely kívánságait támogassa a hatalmaknál, azt felelte:

— A múltakon ne tépelődjék, a jelenről gondoskodják maga, a jövőt pedig bizza istenre.

Sorra keringett ez a válasz a zsendelyes magyar kúriákon és a tornyos kastélyokban. Ejnye, a szemtelen! (Elég módja volt csuklani Maurocordato uramnak.)

— Thökölynek mondta — magyarázták elszomorodva —, de bizony szól a szegény magyaroknak, édes mindnyájunknak.

Így süllyedt az ország napról-napra lejjebb, tehetetlen árvaságba. Alkotmányja iszen még volt, csak éppen nem tartották meg. Nádor is volt, közvetítő a nemzet és az uralkodó közt, csakhogy a nádor mindig hallgatott, mikor a nemzettel kellett volna beszélnie, az uralkodó pedig nem hallgatott rá, ha vele beszélt. Országgyűlése is volt a nemzetnek, csak éppen nem kérdezték meg, ha valamit akartak Bécsben. Oh, szegény országgyűlés! Nem vitte többre, mint egy bábu — ha felhúzzák, hát sír.

Bécsnek Kollonich csinálta a programot: »rabbá, koldussá s aztán katolikussá tenni az országot«. Bécs nem volt pedáns ebben, nem tartotta magát a sorrendhez, csak a programhoz. Előbb is szívesen csinált a protestánsokból katolikusokat s csak azután tette koldusokká vagy rabokká.

Legrosszabb helyzetben mindenesetre a protestánsok eveztek. Volt min mérgelődni Görgey János uramnak. Mint főpatrónushoz, nap-nap után érkeztek a panaszok, itt is, ott is megint elvettek egy templomot a lutheránusoktól. Ám a katolikusok se feküdtek rózsákon, mert az elvett templomokat ugyan nekik adták, de végre is a templomokat nem lehet kenyérre kenni, azonfelül pedig tőlük a parókiákat vették el, amennyiben idegenekkel, nem magyar honosokkal töltötték be a püspökségeket, apátságokat, kanonoki stallumokat, sőt a zsírosabb plébániákat is. Mint a varjak csapatja, úgy kóvályogtak és károgtak a Burg körül a stréber papok, a jezsuiták pártfogoltjai, kiknek Magyarországon kell helyet csinálni.

A katonaság nem kapván elég zsoldot, minden fegyelem nélkül, apró bandákká oszolva csatangolt és hatalmaskodott a lakosságon. Ezek csak részben fogadták el a Kollonich programját: »Koldussá tenni Magyarországot« — harácsoltak valláskülönbség nélkül.

Az udvar az országgyűlés megkérdezése nélkül vetett ki új adókat a megyékre és a nemesekre. Erre már a nádor is fölszisszent, de hirtelen betapasztották a száját egy heroegi titulussal.

A törvényszékeket felülről szuggerálták, hogy jó néven veszi az udvar, ha némi különbséget tesznek a felek közt vallásuk és pártállásuk szerint. Amiből az lett, hogy a pro-

testánsok csak akkor nyerhetnek pört, ha megfizetik a bírót, de ha aztán jól megfizették, akkor is pört nyertek, ha nem volt igazuk; ebből viszont az következett, hogy a katolikusoknak szintén vesztegetni kellett, ha az igazukhoz akartak jutni.

Így borult a magyar égboltozat mindig jobban, jobban. Felhők, új felhők, csupa felhők. Felhőkből születnek a villámok. De ezekből legfeljebb cseppfolyós dolgok támadtak: nemzeti könnyek. A nép és a nemesség el volt keseredve, csak a főurak burkolóztak közönybe.

A hatalom pedig egyre többet mert. A jászkun kerületet elzálogosították egy német lovagrendnek. A Frangepán-féle tengerparti jószágokat ugyancsak zálogba adták a gráci kamarának. Erre aztán a főurak is megmozdultak. No, már ez mégis gyalázat! Hiszen az ilyen gazdátlan jószágok arra valók, hogy donációkba osztogassák úriembereknek, ne pedig hogy zálogba adják. Hát gavalléros dolog az ilyen? Ófelségének az elődei, ha már fejeztettek, legalább nekünk fejeztettek, de nem maguknak vagy az aerariumnak. Nem, ezt már mégsem lehet túrni.

És így lehetne folytatni a gravameneket végtelen sorozatban, de e sorok írójának csak addig állt érdekében, amíg a főurak is megharagusznak. (Kik közül számosan álmodoztak arról, hogy majd otthonról horgásznak a branzinókra és asinellikre a Quarneróban.)

Szóval a pohár betelt, csak még egy mozdulat és kicsorodul. A mi történetünk színhelyén Görgey János volt a forróvérű nemesek orakuluma, de Görgey János inkább csendesítette az embereket, mintsem tüzelte volna.

— Várjatok, tűrjetek, hiszen a fiú még csak tizenhat éves.

Minden egyes sérelemnél csak ezt számította: »Most megy át a 17-dik évibe. Most már tizennyolc múlt várjatok, tűrjetek«.

És ami nem történt, amióta ezen a planétán lakunk, minden magyar szem szeretettel, áhítattal fordult Bécs felé. Mint a muzulmán Mekka felé. Onnan jöttek a felhők — ez egyszer onnan várták a villámot is. Pokolból a meséiást.

Hogy elálmodoztak róla azokon a szép ambitusos kúriákon. Milyen lehet most? Bizony már jó nagyocska lehet. Fekete szeme van-e vagy kék? Öreg, komoly táblabírák hány-szor disputáltak erről. Anyjához hasonlít-e vagy az apjához? Bárcsak az anyjához hasonlítana. Vajon mit csinál ilyenkor? Talán éppen lovagol valahol a bécsi határban, szilaj paripán ül, kerecsen tollas fövegben, aranybrokát köpenyében, sárga szattyán csizmában és ő is hazagondol.

És hát az öregek ... az öregek! Száll, száll a mese őfelőlük is. Messze, túl a tengereken, Nikomédiában éldegélnek. Madár se megy oda, madár se jön onnan. Hanem valahogy mégis idejut, ami tudnivaló. Thökölyt a köszvény kínozza, a fejedelemasszony hajában a fehér szálak jutottak immár többségbe, de még mindég szép asszony. Kik tíz várban sem férték el azelőtt, most egy kis villában, a Dsidek Majdanban éldegélnek csendesen. A *Dsidek Majdant* úgy tudja minden magyar úr, mintha határbeli dülönév volna. »Virágos mezőt« jelent törökül. Hát iszen lehet virágos, iszen lehet, de azok csak olyan ázsiai virágok, nincs azok közt muskátli, rozsmaring.

Remélnék-e még? Oh, bizonyosan. Ők is nyilván azt várják, hogy a fiú felnő. Mert mondott is olyat a fejedelem egy arra utazó lublóí borkereskedőnek, hogy az ezüstlakodalmat Munkácson ülik meg ... (No, amikor az a lakodalom lesz, aznap én is leiszom magamat — ígéretik rendre az öregek.)

Sajnos, sokat rontott ezeken az illúziókon herceg Apafi Mihály, akit az ördög idehozott a Szepességbe vadászni, azaz nem az ördög, hanem Rolly Sámuel uram hozta, rivalizálván Luzsénszky Péterrel. A Luzsénszky-vadászatokon ugyanis részt vett egy gróf is, amiért is fekete kabátban kellett megjelenni az ebédeken, vacsorákon. Hát erre akart rálicitálni a rangkóros Rolly s Bécsben járván, felcsípte ezt a herceget (no, most aztán még inget is feketét vehet fel Luzsénszky). A herceg egyébiránt senki más, mint a jó öreg Apafi Mihály fia, a félbenmaradt II. Apafi Mihály, kit a császár Bécsbe hitt fel, hercegnek tett meg és lumpot neveltetett belőle nagy sikerrel. Ha az apja csak félemler volt, amint Teleki nevezte (ámbátor szegény Erdélyt a *felet* se

látta), akkor ez egész ember, mert a megboldogult csak dél-után csipett be s így csak fél napig volt beszámíthatlan, ez ellenben már délelőtt is holtreszveg; azonfelül erkölcsökben sem kifogástalan, teljesen züllött alak.

Vagy két hétig lebzelt Rollyéknál, míg teljesen meg nem utálták. Őtöle és a vele jött bécsi korhelyektől szivárgott ki itt a Szepességben legelsőbben, hogy a kis Rákóczit papnak szánta a tutora, Kollonich. Valamint olyan részletek is napfényre kerültek a fiatalember hajlamairól, szokásairól és magaviseletéről, melyek megrendítették a belé vetett reményeket.

Csak Görgey János nem engedett a régi hitéből semmit.

— Ami nem lehet, nem lehet. Az apja Rákóczi Ferenc, a mostohaapja Thököly Imre, az édesanyja Zrínyi Ilona. Merő lehetetlen, hogy ilyen tőkén ne teremjen jó bor. A természet nem csinálhat olyan örültséget.

— Hiszen nem mondom én azt, kedves bátyám — magyarázta ki magát Szentiványi Ádám —, de nem látott-e már kegyelmed olyan jó bort, amely a hordóban megromlott és mivel hordószagú lett, nem lehetett többé meginni?

János úr kényelmetlenül csavargatta ide-oda a nyakát.

— Hm, izé, hogy a hordó, azt mondd, hogy a hordó . . .

— Avagy kegyelmed olyan tiszta hordónak tartja Bécsset, amiben nem romolhat meg a must?

— Nono — felelte a kuruc elgondolkozva.

Ki tudja, mit értett a »nono« alatt. Annyi azonban bizonyos, hogy még mindig nem adta meg magát. Egyik következő tavaszon Semsey Gábor uramnak akadt valami ügye-baja Bécsben. Semsey Gábor is egy követ fűjt Görgey Jánossal, régi jó barátok, fegyvertársak voltak. Semsey előkelő bécsi rokonságának segítségével valahogy hozzáférkezött az ifjú Rákóczi herceghez is s azzal a szemmel nézte, figyelte meg, melynek a lelkében dagadozó vágy adott élességet, azzal a szemmel, mely tudja, hogy mi célra nézi, s Bécsből visszajövet, bár éjszaka ment keresztül Toporcon, bezörgött a János kastélyában az ablakop, s mikor János úr kidugta a fejét, hogy mi az, ki zörög, mindössze ennyit mondott szomorúan:

— Láttam a fiatalembert. Beszéltem vele. Nem arra való.

Hanem Görgey Jánosnak az is mindegy volt. Az ő makaoságának nem volt határa. Az ő nehéz, vastag koponyájába nem vezetett semmi út befelé. Ezentúl is minden sérelemnél azzal biztatta meg magát, miközben megcsikorgatta a fogait:

— No, semmi az. Hiszen a fiú már a huszadikban jár. Márciusban megy át a huszonegyedikbe . . .

Ezalatt egyre sűrűbben jöttek a gravamenek, de jöttek az esztendők is, ámbátor csak a magok rendes tempójában; nőttön-nőtt az országban az elégtelenség, és nőtt Rákóczi Ferenc is.

ÖTÖDIK FEJEZET

(*A szászok furfangja.*)

Mióta Galilei meghatározta, hogy a föld mozog, bizvást élő állatnak lehet tartani minden poétai fantázia nélkül is. Az általános törvénynek legalább megfelel: ami mozog, él. Valóban él a föld és úgy tűnik fel, mint egy sokpúpú teve, melyen rajta ül és jár billió és billió parazita, emberek, állatok, férgek stb. Milyen csalóka látszat, hogy nem él! Szerkedhetne-e egy holtból élet? Alakul, változik, izzad, megrázkódik (föld-rengéskor), alszik (téli), bömböl (bent a vulkánikus hegyekben), táplálkozik és táplál, mint akármely más anyaállat (amit az állatok és növények elhullatnak, az az ő kosztja, amit viszont ő lök ki magából, az meg az ő kosztjuk). A pihenés erőt ad neki, mint minden más élőlénynek, a folytonos munka elgyöngíti, és mégse megy a fejünkbe, hogy ő él. Pedig csak egyben tér el a többi élőktől, abban, hogy egyetlen, hogy nincsen társa, nincsen hímje, hogy nem szaporodik, egyedül jár a nap körül.

Hanem iszen éppen ezért becses, mert nem szaporodik. Azért szeret belőle minden ember egy kevéskét (többet persze még jobban szeret). A nagy anyaállat egyes tagjait a saját nevükre kebelezik be az emberek, ezek lévén a legönzőbbek, legkapzsibbak, a jámbor, derék állatok ellenben meghagyják az egészet egy darabban közösnek és szépen elférnek egymás mellett. Az emberek még a föld iránti szeretetben is perverzek. A medve az erdőt szereti, a zerge a sziklás hegyeket, a vadkacsa a tocsogókat, ereket, a daru, túzok a síkságot, de a telhetetlen ember nem elégszik meg valamely egyes részével vagy porcikájával a roppant testnek, minden az övé legyen s a saját önös érdekei és a kapzsiságon alapuló divatok szerint értékeli még ezt a legszentebb anyát is.

Csak az eleinket nézzük. Eleinte a púpokat keresték, a hegyeket, ahová biztonságot nyújtó váraikat építik. Aztán

a völgyre vetették szemeiket, melyben dús legelők zöldültek s hallal gazdag folyamok hömpölyögtek. Majd az arany kalász imádata következett. Most már a laposat, az alföldet, a tejjel-mézzel folyó Kánaánt kereste a bírvágy. Az arany kalászkönnél akadt még becesebb holmi. Hohó, hiszen amit a föld magától hoz, az is valami, a repce, búza és egyéb, de még többet ér, amit visszatart, amit erőszakkal kell elvenni tőle, a kőszén, s megint visszament a bírvágy a felföldre. S így vándorol hol ide, hol oda folytonosan és soha nem fog megállapodni.

Történetünk idején még ott állottunk, hogy az alföldi síkságokra nem nagyon vágyakozott senki. A jó bácskai és békési föld nem háborgatta a földművelő- és birtokososztály álmait. Moesaras hely volt az Alföld nagy részben, tele veszedelmes miazmákkal. Idegen utasok elpusztultak hagymázban a kipárolgásoktól. A temető előszobájának nevezték az országnak ezt a részét a külföldi följegyzések. Rajta átvonuló más nemzetbeli katonákból csak egy harmadrész maradt életben az út végén. Nem is mert odáig eljönni az ellenség. Nagy erősség volt az az egészségtelen kipárolgás, a katonai létszám szükségét redukáló. La Cattori olasz tudós mint szemtanú írja: hogy ezt az országot nehéz volna meghódítani, mert senkinek se tanácsos a belsejébe hatolni, kinek az élete kedves, maguk a magyarok azonban csodálatos módon nem halnak meg ez epidémikus levegőben, de ők is fokhagymát tartanak a nyelvük alatt, mialatt a kritikus vidékeken átmennek.

Ez volt az oka, hogy az akkori gazda nem a torontáli földet emlegette, ha valami nagyot akart mondani, hanem a rimaszombati határról mesélt, ahol háromszor kaszálják a füvet évenként s ahol a káposzta olyan nagyra nő a Rima partján, mint egy rocska. Azután Nyitra megyében emlegetett némely kövér földeket. Tokaj szőlőiről legendák szálltak szerte az országban. Hevesben a dinnye dolgában jeleskedik a föld. De hát ez mind kismiska a löcsei földekhez képest. Mert hát a löcsei földben terem a világ legjobb és legnagyobb szemű borsója. Egy kilós földdarabból egy egész kis vagyont bír a löcsei szász kihozni. Az aztán a föld! Abból volna jó egy olyan darab, aminőt egy jólábú ember egy félnap körüljár. De egy sánta emberébe is bele lehetne nyugodni.

A borsó nagy potentát volt. Az első a kapás termények közül. A borsó az volt a szegény felvidéki népnél, ami a kínainál a rizs. Ha bor nem termett, vagy ha kevés búza termett, ezt még lehetett pótolni, a zabkenyérke is jó, meg a szilvapálinka se kutya, hanem a borsó — annak lenni kell, anélkül nincs az innenső világban semminemű gyönyörűsége a szegény embernek. Persze ma már ez se volna igaz, mert az idők ereje ezzel a nagy potentáttal is bírt. Nemsokára bejött a krumpli. No, hát az még nagyobb potentát lett s lecsapta a borsót a közönséges fityfirty ázalékok közé. Ma már csak ott van ökeme, ahol a pohánka kása.

Nem csoda egy cseppet sem, ha a borsónak ebben a fénykorában rettenetes földéhség dühöngött Lőcsén. Amelyik polgárnak nem voltak szántóföldjei a határban, azt igen kicsibe vették még akkor is, ha a ládáiban halomban állt az ezüst, arany. A hatóság politikája tehát az volt ösdők óta: minél több szabad földet szerezni Lőcsének. Tágítani a határt, ha lehet, sőt ha nem lehet is. Erről álmodtak, ezután sóvárogtak nemzedékről-nemzedékre. Földet pedig nehéz volt szerezni, mert körös-körül uraságoké volt minden. Legfeljebb azoktól lehetett volna kapni, csakhogy attól szolgálni kellett volna, ami mélyen lealázó dolog a dölyfös lőcsei polgárokra nézve, kik annyi privilégiumot csikartak már ki a királyoktól, hogy a kis Kramler Károly, a mostani főbíró olyanféle szavakra fakadt a minap a tanácssteremben (ügylátszik, egész Európában ragadós a napkirály hencegése), melyek híven festik a lőcsei önérzetet, ezeket mondván orációjában: »A velencei nemesek után közvetlenül a lőcsei polgárok következnek világi rangra nézve«. Magunk közt maradjon, ezt egy kicsinyt meg is orrolták a megyei nemesek s Görgey Pál uram a legközelebbi sessio alkalmával vissza is vágott a főbíró szavaira: »Minek akar a bolha köhögni, mikor tüdeje nincsen?«

A kis csupor hamar felforr, méregbe jött a bírós és olyasvalamit üzent az alispánnak a városi hajdú által: »hogy a kutya bőr se tüdő, éppúgy, amint a hét szilvafa nem erdő«. Amelyeket megértvén Görgey Pál uram, lehúzatta az üzenet-hozó hajdút a megyeház udvarán és huszonnégy botig vágatá vala, amiből ismétlen új és új satisfactiók vétele léssen«.

Ily kutya-macska barátságban hagyá hátra a két tiszteletreméltó férfiút a halódó század, mely tizenhetediknek nevezteték és természetesen így találta az új század első napja is. De minthogy ez a nevezetes század sok mindent rendetlenségben hagyott, és a csekély dolga fel se tűnt. Az emberek csak olyan jókedvűek voltak Szilveszter estéjén Lőcsén, mint az alispán házánál Görgön, mintha minden pompásan el volna igazítva a világon és egyéb se hiányoznék, csak még a kram-pampulit kell behozni az asztalra.

Akik reggel felkeltek vagy fel nem keltek, mert csak azok kelhettek fel, akik egyáltalában lefeküdtek, szép fehérre meszelt világot találtak a tegnapi kopott helyében, úgy lát-szik, egész éjszaka hávazott, és az úrrenden levők, ha szeren-szésem kikerültek, hogy az első boldog újévet kívánó asz-szony legyen, ha aztán meghallgatták délelőtt a Podolinozi tiszteletes úr prédikációját (ma igen szépen beszélt, meg kell adni), s megették délben a szokásos sült malacot, lehetetlen, ha vadászemberek voltak, hogy már csak a komóció kedvéért is ki ne csábítsa őket puskájukkal a határba a vadak hirtelen beállott hátrányos helyzete.

Különösen a nyulakon esik ilyenkor nagy sérelem, sőt határozott jogtalanság. Nekik a gondviselés olyan színű szőrt adott, mint a föld színe, hogy hozzálapulva, úgyszólván lát-hatatlanok legyenek. Ez az úgynevezett mimikri. A nyulak védelmére tett isteni rendelkezés. S íme, hogy játssza ki a természet? Nem veheti el tőlük a bundácskájuk szürke színét, hanem a földet öltözteti át hófehér ruhába. S a szegény nyúl ki van ezzel szolgáltatva céltáblának messziről. Hát járja ez? Igazságos ez? Hát az isteni törvények nemcsak idelent szeghetnek meg, hanem már ott fönn kezdődik az ignorálásuk?

S ha még csak a föld ruhájának kioszerélése volna, hanem az a nagyobb baj, hogy amerre fut a szegény nyúl, lábaival kicsipkézi a havat s a vadász egész biztosra vetheti magát utána. Olyan ez a lyikaosos vonal az óriás fehér lapon, mint egy madzag, melynek a végében okvetlenül ott a nyúl.

Az alispán nem szerette a lármás vadászatokat, nem annyira a vadölés volt eleme, inkább a barangolás a természetben. A természet társasága fölfrissítette, idegei lecsillapodtak.

Úgy szerette, mint a hívő a templomot. Jobban. Mint ahogy a szeretőjét szereti valaki; egyedül kívánt vele lenni, mert csak négy szemközt vetkeződött az. le előtte s mutatta meg a bájait.

Most is mindjárt délután felhúzta bagariabőr csizmáját s egyedül indult a határba. Vagyis még két hajdú ment vele, Preszton és Kovács Pista, mindenik hozván magával egy-egy megtöltött puskát, Kovács egyet golyóra, ha netalán valami nagyvad kerülne szembe, hogy kéznél legyen (a vidék tele volt farkassal, vaddisznóval), Presztoné ellenben csak nyúlra, fogolyra volt veszedelmes, s abból a célból hordozta, hogy az alispán kétszer lőhessen egymás után, mert a kettős cső még akkor nem volt kitalálva. A puszkák új szerkezetűek voltak, kerekcső závarzáttal ellátva, az égő kanóc már elavult, a puszkaport a kovának az acéllaphoz való ütődéséből támadt szikrák gyújtották meg. A társaságot kiegészíté a Fityke nevű vizsla, Görgeynek kedvence.

Végigmentek a Haricska-dűlőn, majd befordultak a szén-égetők tanyájánál a *Nahore* és *Jazerec* alatt a lőcsei határ felé. Nyomokat ugyan láttak, de vadat nem. Meg lehetett ismerni, ez nyúl-, ez farkas-, ez meg szarvasnyom, sőt Preszton esküdözött, mint a vereshagyma, egy helyütt, hogy ezek mackó talpának a lenyomatai, hanem ezeket nem érdemes követni, mert a Tarlik-hegynek tartanak, oda pedig lehetetlen most a fölmenetel, mikor a gyalogutat a hó befújta. Míg a szolgák fecsegték, Fityke közömbösen poroszkált Görgey mellett, jeléül, hogy a közelben nem érez semmi vadat.

Görgey bosszúsán jegyezte meg:

— Úgy látom, ma a puskát se fogom elsütni. Pedig újév napja lévén, ha ma nem lövök semmit, egész évben nem lesz szerencsém a vadászatban.

Ebben a pillanatban a Nahore-erdőből fejedelmi dámvad, egy sokagancsú szarvas nyúlánk teste bontakozott ki. Fityke előreszaladt egy kissé, aztán megfordult, megállt és a gazdájára nézett, mintha intene neki az okos, barna szemével. A szarvas jóval túl volt a lövonalon s mint a nyíl száguldott egyenest a »Klokocs« nevű erdőfoltnak. Az egész Klokocs nem volt több tíz holdnál, a szántóföldek közepén, mint egy szemölcs a sima arcon, szép fiatal fák sűrűn egymás mellett,

fácánoknak való hely, nem szarvasnak. Hogy fér az itt el a csont koronájával?

Görgey hirtelen elcserélte puskáját a Kovácséval, mely nagyvadra volt töltve s megindult a Klokocs felé. Lövésre készen hatolt be a sűrűségbe, a zúzmarát hullató fák gallyait elhárítva ment nagy izgatottságban a nyomok után, amikor egyszerre két lövést hallott elől s nyomában emberi hangok verték fel a csendet.

Megrezzent. Mi lehet ez? De csak ment a szarvasnyomok után, melyek kivezettek az erdőcskéből. A Klokocs túlsó oldalán aztán világosan eléje tárult a szász urak vadászcsapata, kik éppen most tértek le az útról hajtóikkal, hogy innen a határuk végpontján kezdjék a körvadászatot.

— Nini, meglőtték már a szarvasunkat! — kiáltott fel Preszton.

— Ostoba szerencsájuk van — jegyezte meg az alispán —, még meg se kezdték a vadászatot s már egy ilyen nagyvadat ejtenek. Sajnálom tőlük az agancsot.

A nemes állat ott feküdt élettelenül, alig egy puska lövésnyire a Görgey répa földjeitől, a Durst-patak mentén, de már az ő határukban. Noha a rendezők ügylátszik a hajtók felállítási taktikájával voltak elfoglalva, a váratlan zsákmány egyszerre összezavarta őket, hajtók és puskások minden fegyelem nélkül a haldokló állathoz rohantak, élénk gesztusokkal és nagy újjongással. Senki a világon nem tud úgy örülni egy-egy szerencsés lövésnek, mint a Sonntagsjäger.

Olyan közel voltak, hogy föl lehetett őket ismerni. Az a kicsiny vézna emberke a vidrasapkában és a morvasított rockban maga Kramler uram, a bíró, a lengő szakállas vékonyvállú úr a »scriba« Trück Sebestyén, városi nótárius, a kövér zöldkabátos Brewer Mátyás, a fertálmester (Viertelmeister), az, aki most iszik a csutorából, Gygles József, a gyógyszerész, a guggoló, aki a szarvast próbálja emelgetni, Greff Lőrinc aranyműves, míg a magas góliátalak a kék krispinben Nustkorb András szenátor uram.

Görgey felismervén a bírót, akire haragot tartott, éppen vissza akart fordulni, mikor Fityke a befagyott Durst árkából egy hatalmas tapsifülest ugratott ki, s minden vizsla hatáskörök összetévesztésével, mert őt csak a szimat illeti és nem

a végrehajtási hóhérmunka, utána iramodván, átkorgette a patak jegén a lőcseiek területére.

Görgey haragosan füttyentett a vizslának, de az föl se vette, valamely rossz sugallat által ösztönözötve ment a szomorú végzete felé, mert a következő percben durrant a bíró puskája, és a szegény Fityke egyet fordult a saját tengelye körül s fájdalmas vonítással élettelenül összeesett (a nyulat ellenben a fertálmester terítette le).

Görgey Pál aroát halotti sápadtság borítá el e látványra, majd minden vér arcába futott. Előreszaladt egy darabon, aztán megállt a pataknál, lekapta válláról fegyverét és megöleozta a lőcsei bírót.

— Ebért ebet! — hörögte, egész testében reszketve és lőtt.

A bíró egy jalkiáltással a hóra zuhant. Görgey csak ennyit látott az egészből, megfordult és méltóságteljes, szilárd lépésekkel indult haza. Egy szót se szólt útközben, csak sebesebben ment a szokottnál. A két hajdú némán követte s alig bírt utána loholni. Egy kis szél támadt. A Nahoreból titokzatos zúgás keletkezett, az elhagyott Durst-patak megint előkerült a falunál s az innenső partján a megszáradt nádak fázékonyan zörögtek, míg szemben a nap vérvörös gömbje szemmel láthatón csúszott az ég alján egyre lejjebb-lejjebb. A Görgey arca mind-mind sötétebb lett, mikor beléptek otthon a kapun, odaszólt Kovácsnak:

— Űlj hamar egy lóra, tudd meg, mi történt a bíróval s tégy rögtön jelentést.

A lőcsei bíróval pedig az történt, hogy a golyó a harmadik és negyedik bal borda közt hatolt be (ahogy az a jegyzőkönyvből kitűnik), a hajtók és a vadász urak rögtön odaszaladtak, de ami különös eset s annálékban sehol elő nem fordul, ahelyett, hogy a vérzést elállítanák és a sebet hirtelen bekötöznék, minden keresztényi könyörülettől eltekintve, a száz urak susogva tanácskozni kezdtek egymással, úgy látszik, Nustkorb András uram vitte a szót köztük, a tanácskozásban csak a hevesebb Brewer Mátyás nem vett részt, hanem a hajtókat bujtogatta.

— Hajrá! Utána fiúk, fogjátok el a gyilkos zsványt!

— Ne okoskodjék — intette le Nustkorb. — Mit gondol kegyelmed, micsoda következményei lennének annak a vá-

rosra nézve, ha a megye területén az alispánt elfogni merészelnénk.

Még egy-két percig tanácskoztak, s akkor aztán egyszerre fölkapták hárman a megsebesült nemzeti Kramler Károly bíró uram ökegyelmét és szaladni kezdtek vele a Görgey-földek irányában. Nustkorb András uram a fejét fogta, Gygles József a derekát nyalábolta át, Greif Lőrinc ellenben a két lábát tartotta. A szegény sebesült rimánkodott, hogy eresszék el, tegyék le, hagyják meghalni, ne kínozzák, de ők csak mentek vele, ahogy tudtak. Lhégve, izzadó üstökkel vitték, vitték az úgynevezett répaföldeken át a Klokocsig. A vér mindenütt csepegett, amerre vitték, s vörös csíkot hagyott a fehér havon. Nagy tájdalmak lehettek a szegény bírónak, kivált a zökkenőknél felordított és a száján is elindult a vér. A derék szász urak azonban mégse tették le, hanem valóságos futásnak eredtek, megkerülték a Klokocsot is és most, hogy egy szabályos négyszöget járjanak be vele, az országút felé tartottak, mialatt a test hűlni kezdett és a vérzés is szűnőfélben volt. Szemei befelé fordultak, már alig volt benne élet szegényben.

— Nyomogassa meg egy kicsit, Gygles uram — figyelmeztette a szenátor.

— Nem vagyok én hóhér — tiltakozott a gyógyszerész. — Megteszem a városomért, amit lehet, de ez már kegyetlenség volna.

— Ej, nem szabad azt úgy felfogni. Férfiak vagyunk. Ökegyelme a városért élt, a legszebb befejezés, ha most a városért hal meg. Tartozunk neki azzal — vélte Nustkorb András uram —, hogy rásegítsük erre.

S ezzel ő maga hajolt le, megnyomogatta a lányékát, mire megint permetezni kezdett a vér, s már nem véres vonal, hanem csak elszórt piros pettyek jelezték különös útjukat.

Egyszer azután azok is megszűntek. A lőcsei bíró meg volt halva.

— Vége van — sóhajtott fel Nustkorb uram, sajnálkozással nézve hol a holtat, hol a havat. — Pályáját befejezte. Tegyük le.

Tiszteletteljesen vette le sapkáját s hajadonfővel állt meg a holttest fölött.

— Az örök világosság fényeskedjék kegyelmednek — mondá ájtatosan. — Nagy kár, hogy több vér nem volt kegyelmedben!

Azzal odaintette a hajtókat s beküldvén egy Kadulik nevű kapuórt, hogy siessen a városba és hozzon szánt, melyen a bíró testét haza viszik; a többiekhez ekképpen szólt, illendő méltósággal, amint Lőcse város szenátorához illik:

— Lőcse város népei, akik jelen vagytok, íme, figyelmeztetek benneteket, nézzétek meg és mérjétek ki lépéssel ezt a területet, melyet a bíró uram vére kerít körül, talán van is egy zollstock kegyelmednél, Brewer Mátyás uram. Úgy nézem, csinos darab, megvan egy *laneus*.¹ De ha nincs is meg, többet nem lehetett. Hasztalan, kevés vér volt a boldogultban, nagyon kevés vér.

— Pedig mennyi veresbort ivott szegény — kottyant bele Trüch Sebestyén.

— Kicsike test volt — folytató a szenátor —, túlságosan kicsike test, mindamellett sok esze volt, igen sok esze, kár, hogy nem változott át most az utolsó pillanatban vérré. Amit azonban lehetett, megtettük. Főlemelt fejvel vihetjük őt vissza a város kapuján. Minden megtörtént, most már csak az van hátra, hogy addig is, míg a hivatalos helyszíni szemle megtörténik, jól megnézzétek a helyet, hogy esetleg esküt tehesetek rá, mekkora volt, ha netalán valamely hirtelen támadó eső vagy újabb hó elmosná a nyomokat, minthogy ez a darab föld ezentúl már Lőcse városának *véren szerzett területévé változott*.² Nem ártana Trüch uram, ha addig is egy kis protokollumot venne fel és legalább feljegyezné a jelenlevők neveit.

¹ Egy *laneus* 34 királyi hold.

² Id. Görgey István: *»A Görgey-nemzetség történelé»*-ben ekként beszéli el e szájhagyományt: »Az alispán és a polgármester ki-ki a maga területén vadászván, Görgeynek egyik kedvenc kutyája átszaladt a mezsgyén, be a lőcsei határba. Erre a polgármester agyonlőtte a kutyát, az alispán pedig a polgármestert. Ekkor a még hevenyében is okos és körültekintő vadásztársak felkapván megölt polgármesterük holttestét, vele betörték a görgői határba s abból annyi földet, amennyit ma is az említett négyyszög befoglal, szaladvást megkerülvén, ezzel azt az akkori idők szokásjoga szerint megszerezték városuknak véren».

Mindez pedig kegyetlen, hihetetlen és amellet együgyű dolognak is látszik, komoly ábrázattal elbeszélve s még csodálatosabb színben tűnik fel, ha hozzátesszük, hogy e terület máig is bírja Lőcse város, de ha visszamegyünk a történelemben, igazat kell adnunk Nustkorb András uramnak, akinek az öt ujjában voltak a szászok jogai, s aki mint fanatikus bennszülött és szenátor, minden eszközt megragadott a kulcos város erejének és hatalmának gyarapítására.

Tisztelet, becsület adassék a Nustkorb éles és gyors elméjének — hát úgy volt az, hogy mikor a lőcsei határt igazították, Róbert Károly király idejében, Csák Máté leveretése után, nekik jóval kisebb határuk volt, mint a mostani. Az akkori lőcsei bíró Jób, Péter fia nem lévén vele megelégedve, alázatos folyamodványt vitt fel egy küldöttséggel Visegrádra a királyhoz, melyben előadja vala, hogy ők csak a nagy kőig kapták határukat, holott pedig a Marovka-dűlőig illetné őket a föld, mert egész odáig ők védelmezték a határt s csak azontúl a vármegye; a legutoljára is Csák Máté hadait egész a Marovkáig kergette a város drabantjai élén a főbíró (maga az alulírott Jób, Péter fia), ki ott a Marovka-dűlőnél sebet is kapott, Trebel Gergely, Hain Miklós, Zellerbeck Tamás királyi katonák, kik e csatában segítségükre voltak, valamint más tanúk is, még figyelmeztették a bírót, hogy vérzik, aminthogy valóban vértócsa volt alatta a Marovka-dűlő kezdeténél stb.

Ófelsége, úgylátszik, kegyesen fogadta a lőcsei deputációt s elolvastván alázatos szupplikációjukat, mintegy utasításul sajátkezűleg írta rá: »*Effusio sanguinis iudicis Lewchoviae terrae acquisitiones vigorem obtineat*«. (A lőcsei főbíró vérenek földszerző erő adassék.)

Most már megvolt a határnagyobbítás, de a király széljegyzete is ki tudja mire lesz jó, ha nem használ, nem árt s rendre becsúszttatták az V. István által adott kiváltságok és jogok lajstromába, valahányszor azokat a következő királyok alatt megerősítés céljából bemutatták. A királyok vagy észre nem vették és akkor rendben volt, vagy észrevették és értelmetlen számárságnak tartották, amit nem veszedelmes aláírni, és ebben az esetben is rendben volt.

— Az örök világosság fényeskedjék kegyelmednek —
mondá ájtatosan. — Nagy kár, hogy több vér nem volt
kegyelmedben!

Azzal odaintette a hajtókat s beküldvén egy Kadulik
nevű kapuórt, hogy siessen a városba és hozzon szánt, melyen
a bíró testét haza viszik; a többiekhez ekképpen szólott, illendő
méltósággal, amint Lőcse város szenátorához illik:

— Lőcse város népei, akik jelen vagytok, íme, figyelmeztetek benneteket, nézzétek meg és mérjétek ki lépéssel ezt a területet, melyet a bíró uram vére kerít körül, talán van is egy zollstock kegyelmednél, Brewer Mátyás uram. Úgy nézem, csinos darab, megvan egy *laneus*.¹ De ha nincs is meg, többet nem lehetett. Hasztalan, kevés vér volt a boldogultban, nagyon kevés vér.

— Pedig mennyi veresbort ivott szegény — kottyant
bele Trüch Sebestyén.

— Kicsike test volt — folytatá a szenátor —, túlságosan
kicsike test, mindamellett sok esze volt, igen sok esze, kár,
hogy nem változott át most az utolsó pillanatban vérré. Amit
azonban lehetett, megtettük. Főlemelt fejfel vihetjük őt
vissza a város kapuján. Minden megtörtént, most már csak
az van hátra, hogy addig is, míg a hivatalos helyszíni szemle
megtörténik, jól megnézzétek a helyet, hogy esetleg esküt
tehesetek rá, mekkora volt, ha netalán valamely hirtelen
támadó eső vagy újabb hó elmosná a nyomokat, minthogy
ez a darab föld ezentúl már Lőcse városának *véren szerzett területévé változott*.² Nem ártana Trüch uram, ha addig is egy
kis protokollumot venne fel és legalább feljegyezné a jelenlevők
neveit.

¹ Egy *laneus* 34 királyi hold.

² Id. Görgey István: *A Görgey-nemzetség történeté*-ben ekként
beszéli el e szájhagyományt: „Az alispán és a polgármester ki-ki a maga
területén vadászván, Görgeynek egyik kedvenc kutyája átszaladt a mez-
gyén, be a lőcsei határba. Erre a polgármester agyonlőtte a kutyát, az
alispán pedig a polgármestert. Ekkor a még hevenyében is okos és körül-
tekintő vadásztársak felkapván meglőtt polgármesterük holtestét, vele
betörték a görgői határba s abból annyi földet, amennyit ma is az említett
négyeszőg befoglal, szaladvást megkerülvén, ezzel azt az akkori idők szokás-
joga szerint megszerezték városuknak véren».

Mindez pedig kegyetlen, hihetetlen és amellett együgyű dolognak is látszik, komoly ábrázattal elbeszélve s még csodálatosabb színben tűnik fel, ha hozzátesszük, hogy e területet máig is bírja Lőcse város, de ha visszamegyünk a történelemben, igazat kell adnunk Nustkorb András uramnak, akinek az öt ujjában voltak a szászok jogai, s aki mint fanatikus bennszülött és szenátor, minden eszközt megragadott a kulcsos város erejének és hatalmának gyarapítására.

Tisztelet, becsület adassék a Nustkorb éles és gyors elméjének — hát úgy volt az, hogy mikor a lőcsei határt igazították, Róbert Károly király idejében, Csák Máté leveretése után, nekik jóval kisebb határuk volt, mint a mostani. Az akkori lőcsei bíró Jób, Péter fia nem lévén vele megelégedve, alázatos folyamodványt vitt fel egy küldöttséggel Visegrádra a királyhoz, melyben előadja vala, hogy ők csak a nagy kőig kapták határukat, holott pedig a Marovka-dűlőig illetné őket a föld, mert egész odáig ők védelmezték a határt s csak azontúl a vármegye; a legutoljára is Csák Máté hadait egész a Marovkáig kergette a város drabantjai élén a főbíró (maga az alulírott Jób, Péter fia), ki ott a Marovka-dűlőnél sebet is kapott, Trebel Gergely, Hain Miklós, Zellerbeck Tamás királyi katonák, kik e csatában segítségükre voltak, valamint más tanúk is, még figyelmeztették a bírót, hogy vérzik, aminthogy valóban vértócsa volt alatta a Marovka-dűlő kezdeténél stb.

Ófelsége, úgylátszik, kegyesen fogadta a lőcsei deputációt s elolvastván alázatos szupplikációjukat, mintegy utasításul sajátkezüleg írta rá: »*Effusio sanguinis iudicis Lewchoviae terrae acquisitiones vigorem obtineat*«. (A lőcsei főbíró vérének földszerző erő adassék.)

Most már megvolt a határnagyobbítás, de a király szeljegyzete is ki tudja mire lesz jó, ha nem használ, nem árt s rendre becsúszttatták az V. István által adott kiváltságok és jogok lajstromába, valahányszor azokat a következő királyok alatt megerősítés céljából bemutatták. A királyok vagy észre nem vették és akkor rendben volt, vagy észrevették és értelmetlen számárságnak tartották, amit nem veszedelmes aláírni, és ebben az esetben is rendben volt.

HATODIK FEJEZET

(Lőcse város gyászában van.)

Lőcse városában villámként híre futott a nevezetes vadászatnak, melyet késő emberöltők is akként emlegettek, hogy »elesett benne: egy szarvas, egy kutya, egy nyúl és egy bíró«. Kadulik, a városi kapuőr, aki szánért jött haza és a villikust (a városi gazdát) kereste az egyes borivó helyeken, hogy fogasson be, teletármázta az utcákat:

— Meghalt a bíró. Megölte a bírót a viceispán. Leesett a város koronája! Sírjatok lőcseiek!

Lőn nagy felháborodás és zűrzavar. A házak önteni kezdtek az embereket, kik nagy csapatba gyülekeztek a városháza előtt, riadtan, sápadt arcokkal. Mi történt? Hogy a bírót ölték meg? Hol? Ki? Mikor? Miért? Hogy? Soha még püspök szava se volt oly becses és nagy horderejű, mint most egy hitvány kapuőré. Aki azonban nem ért rá sokat lefetyelni, hanem futott, futott kocsmától kocsmáig, míg végre megtalálta a villikust, Unglád Kristóf uramat a »Pacsirtá«-nál, egy kupa szerednyi bor mellett, nagy disputába keveredve a megyei várnaggyal, ki is hallván a kapuőr lihegve elmondott szavait, felkiáltott:

— Te Kadulik, te részeg vagy! — s felugorván, hogy pofonüsse, amint az ütéshez meglendíté karját és felsőtestét, ő esett végig a padozaton, amiből kisült, hogy ő a részeg.

Az utcán ezalatt tanácstalanul, bizonytalanságban hullámzott a tömeg, egymástól kérdezősködve. Megriadt szenátorok és patriciusok gyülekeztek a városházára díszes bundákban. Az árkádok alatt olyan volt a tolongás, hogy egy lakatosinas-gyereket valóságosan agyongázoltak. Némelyek a pixadárius után szaladtak, más csoportok ellenben, kivált a fiataltság, kifelé igyekezett a város kapuján. Egy fiatalember

eközben lóra ült s csak nagynehezen tudott keresztülhatolni a sokaságon.

— Majd mindjárt hozok én hírt — szólta le az ismerősöknek.

Csinos, délceg legényke volt, valódi szász típus, hullámos szőke fürtök omlottak le a pirosleffentyűs nyestkalpag alól, sötétzöld Wammest¹ viselt, kockás dobin ujjakkal, testhez álló zsinórtalan nadrágot, alacsonyszárú sárga csizmát. A Wammes fölött panyókára vetett, rókával bélelt, szegszínű német köpenyeg egészíté ki ruházatát.

— A fiatal Fabricius — suttogták.

— Jól üli meg a lovat — jegyezték meg, akik utána néztek, amint kijutván az emberáradatból, megindította a vasderest.

Sokan még nem hitték, üres hír lesz az egész, valami gézengúz naplopó akarja felültetni a várost, ki merné Lőcse bíráját bántani, lehetetlenség az. De íme, egy szán vág magának utat most, benne ülnek Gosznovitzer és Brüneck tanácsnok uraimék, a másik utána következő szánon pedig fáklyákkal ellátott hajdúk csörtetnek el lóhalálában. Istenem, istenem, hát mégis igaz lesz!

Az őrtoronyban a Stadtpfeifer dobolása és kürtrivalgása hangzik fel. Ez a napnyugtát jelenti, a kulcsos város kapui bezárandók.

Egy csoport megkaparította valahol Kadulikot. Mindenki Kadulikot akarta hallani. Óriási tolongás támadt körüle. A Thurzó-házból hamarosan kihoztak egy asztalt, arra állították rá Kadulikot, hogy beszéljen, de Kadulik már akkor annyira el volt rekedve, hogy az édesanyja se értette volna meg a szavát. Csak jelekkel mutogatta, hogy kampec a bírónak, és hogy a golyó hova ment, meg az öklével (megfenyegetvén a vármegyeházat), hogy honnan jött.

Az est leszállt apránkint. Némi köd is volt. A Scheibenberg felől hideg, metsző szél kezdett fújni. De azért a tömeg nem akart oszlani. A kóválygó hírek, melyek egyre változtak, kibővültek vagy átmódosultak, folytonos feszültségben tar-

¹ Nyakig begombolható mellény, melynek ujjja rendszerint mászínű szövetből volt, nyáron pedig ujjatlanul viselték a szászok.

tották az idegeket. A városház tanácstermében megvilágosdottak az ablakok, odagyülekeztek a szenátorok és patríciusok ebben a szokatlan órában, de ott se tudtak semmi bizonyosat.

Végre megint lódobogás hallatszott a távolból. A fiatal Fabricius jön vissza. Ugyan hamar megjárta az utat. Nem osoda, toronyirányában ment, el lehetett kerülnie a Scheiben és Tarlik közti völgyben kanyargó hosszadalmas országutat. Élénk mozgás támadt mindenfelé, míg végre előnyargalt párolgó, tajtékos lován és az összeverődött csoportnál megállott.

— Halljuk! Halljuk!

— A hír igazat mondott — kiáltá Fabricius messze hallható csengő hangon —, Lőcse város bírása meg van halva.

Tompa morgás hömpölygött végig a sokaságban. Egy-egy üvöltést a maga zúgásával olvasztott össze a szél, csak némelyik volt kivehető értelem tekintetében.

— No, szépen kezdődik az esztendő!

— Meg van a város gyalázva.

— Ki ölte meg? Hogy történt az eset? Halljuk, halljuk!

— A Görgey alispán kutyája átszaladt a lőcsei területre, a bíró lelőtte a kutyát, az alispán pedig erre lelőtte a bírót.

— És mi lett az alispánnal? — rivallt közbe egy pár hang.

— Haza, Görgőre menekült a gazember — felelte a fiatal Fabricius szenvedélyesen.

A fölháborodás orkánja tört ki erre. Szégyen, gyalázat! Hiszen a többieknek is volt puskájuk. Kik voltak még ott? Kik azok a gyávák? Nevezd meg őket Fabricius!

Az ifjú azonban, úgylátszik, nem akart belemenni a továbbiakba. »Helyet, helyet!« kiáltá és térdeivel megszorítá lova lágyékát, hogy odább lépegessen a városháza felé.

De ebben a szempillanatban egy kéz megragadta lova zabláját.

— No, mi az? — förmedt fel Fabricius meglepetve. — Ereszted el rögtön azt a zablát?

— Nem addig, míg nem beszélek veled, te tacszó!

Egy fiatal úr, egy másik tacszó fogta a Fabricius lovát, magyaros zsinórzatú bekecset viselt, sastollas csalmát és kard volt az oldalán, szemei vadul szikráztak. Fabricius sohase látta ezt az arcot, de úrfi volta nyilvánvaló volt.

— Mit akar ön? — kérdé magyarul. (Eddig németül folyt a párbeszéd.)

— Meg akarom mondani, hogyha ön talán nemesember, hát elégtételt ad nekem azért, hogy Görgey alispánt gazembernek nevezte. Azt én nem tűröm.

— Nem tűri? Hát ki ön?

A fiatal emberke kevélyen emelte fel dacos fejét:

— Én Görgey György vagyok.

— Pszt — vágott közbe gyorsan —, ne mondja ön a nevét olyan hangosan, mert az most veszedelmes lehetne. Ami pedig a dolog velejét illeti, hát én ugyan nem vagyok nemesember, lőcsei polgár fia, Fabricius vagyok, de azért összemérhetjük a kardunkat, ha úgy tetszik. Hol kívánja, hogy legyek?

— A csalitosban a város kertje mögött, reggel.

— Hány óraker?

— Hét óraker.

— Ott leszek.

S ezzel fővegét megbillentve, továbblépdelt, de nem mehetett messzire, valóságos ostromló tábor állta útját a megyeháznál. »Pereat Görgey«-kiáltások reszkettették meg a levegőt s recsegve hullottak alá apró törmelékben az ablakok üvegtáblái. Grodkovszky bezáratta a kaput, de eközben két kölyök ágyút, úgynevezett »Hakent«, vitetett fel az erkélyre s azokat ijesztésül a tömegre irányítá. Baltazár páncélban, rostélyos sisakkal jelent meg a két könnyű ágyú mellett:

— Aki lármázni és rendetlenkedni akar, az menjen haza — kiáltá le —, mert különben baj lesz. Az okozott kárt fizeti a város.

— Pereat Görgey!

— Görgey alispán úr nincs most itt — kiáltá le Baltazár —, mert ha ő itt volna, azóta már ti nem volnátok itt.

Hatalmas közápor volt a válasz alulról, de nevette azt Baltazár a páncélban, melyet a megyei fegyvertárból hozott ki erre a célra.

Ugyanakkor a városház erkélyén is megjelent az őszhajú Mostel Ambrus szenátor, a legöregebb tanácsnok. Két fáklyás által megvilágítva, hosszú fehér haja kísértetiesen lobogott a szélben. Olyannak tűnt fel, mintha Barbarossa jött volna

elő, kit veszedelmek idején vár a némettség, — csakhogy a veres szakálla megöszült már és még nem nőtt meg akkorára, mint a legenda előszabja. Minthogy a csengettyű el volt valahol csukva a bíró fiókjában, egy üres poharat hozott ki s az áldomásoknál divatos szász szokás szerint megcsendíté azt a hozzá vert penicilusával.

Nem volt az különb hang a zajhoz mérve, mint zsinagógában a szúnyogdöngés, mégis lett eredménye.

— Az öreg Mostel akar beszélni. Csönd legyen! Hallgassuk meg az öreg Mostelt!

Templomi csönd támadt, csak a szélkakas csikorgott a városház tornyán. Az öreg megszólalt bágyadt, gyenge hangon, mely a fogai hiánya miatt szétfolyt volna még a szobában is, de egyik a másiknak tovább adta s ha jól nem értette, saját kénye szerint egészítette ki:

— Gyermekeim! Oszoljatok szét-békességben. Igaz, úgy hallatszik, városunkon sérelem esett, de még nem tudjuk, mekkora és milyen körülmények között. Ha történt valami, bízzátok annak megtorlását ránk, öregekre. Lőcse város szenátorai meg tudják őrizni a város méltóságát, meghiggyétek. Azért hát, mordizom adta teremtetten, ne csináljatok azért, mert egy baj van, még hozzá egy másikat, hanem menjetek isten hírével a házaitokba és énekeljeteink inkább zoltárokot, mert ha szét nem mentek és még tovább is itt lábatlankodtok, isten engem úgy segéljen, én megyek le közétek ezzel a nádpálcával, és akit én ezzel megütök, azon rajta lesz nemcsak az ütés, hanem a szégyen is. Jó éjszakát gyerekek!

Csak egy szuverén beszélhet ilyen fenségességgel, mint az öreg Mostel, aki ezzel nyugodtan megfordult, s re bene gesta, a tanácsterembe vonult vissza, mert az egyáltalában eszébe sem jutott, hogy az ő szavának foganatja ne lenne, aminthogy a rakoncátlan tömeg valóban szó nélkül széledezni kezdett, mintha elsöpörnék onnan.

A tanácsteremben majd mind együtt voltak a szenátorok, még a podagrás lábú Bibera Antal is felkocogott két mankón. Minthogy a terem nem volt befűtve, le se vették prémes csurapéikat és le se ültek, fel s alá járva sopánkodtak nagy fejcsóválásokkal az eset fölött, türelmetlenül, míg a terem

átmelegszik s míg hiteles híreket hallanak. Egy hajdútól, ki kívül a kályhák begyűjtésével foglalkozott, a fiatal Fabricius üzent be, hogy az esemény színhelyéről jön, szabad-e a szenátorok termébe bejönnie?

— Hogyne! Hogyne! — kiálták egyszerre négyen is s a türelmetlen Hulik István eleibe szaladt, de Mostel visszaintette.

— Egy szenátornak — mondá méltósággal —, sohase szabad se megijedni, se csodálkozni, se türelmetlenkedni. A világ foroghat, mehet úgy, amint neki tetszik, de a szenátor csak annyira mozdul, amennyire illik. Azért tehát maradjon vesztég Hulik uram, az a fiatalember bejöhet anélkül is, hogy eleibe szaladna és az ölében hozná be.

Fabricius megjelent és elbeszélte részletesen a látottakat. Némán hallgatták a patriciusok, csak az arcuk lett egyre fehérebb, amennyire a gyér világítású faggyúgyertyák fényénél ki lehetett venni.

— Ilyen csapás! — sópáncodott Pálfalvi Mihály. — Nem hiába álmodtam én az éjjel, mintha a városház helyén mocsár lett volna és én rákokat fogdostam volna benne.

Bibera idegesen csapott mankójával az asztalra.

— Én magam ölöm meg azt az embert, ha más nem vállalkozik rá.

— Ne ragadtassa magát könnyelmű nyilatkozatokra — utasítá rendre Mostel uram —, kivált idegen fülek előtt. (Majd Fabricius felé fordult.) Most már elmehetsz, édes öcsém. Igen helyesen cselekedtél, hogy jelentetted a látottakat. Kegyelmed pedig, Pálfalvi uram, szintén jól tenné, ha eleibe menne a holttestnek és elrendelné, hogy idehozzák.

— Ide? Minek? — pattant fel Kripélyi János. — Hiszen itt tanácsülés lesz.

— Éppen azért, Praesente cadavere, a holttest jelenlétében tartjuk meg a mai tanácsülést. A karzatokat ki kell nyitni.

— A tanácsülések nem nyilvánosak — ellenkezett Hulik uram.

— Rendes esetben — tette hozzá az aggastyán, ki fiatalos eréllyel ragadta magához a hatalom gyeplőit —, de ez rendkívüli eset. Mikor a lőcsei bírót agyonlövök, akkor minden

lőcsei embernek halottja van, s a maga halottjához mindenki beengedendő.

A szenátorok a fejeikkel bólingattak. De iszen tudja Mostel uram a maga leckéjét.

A karzatokat tehát kinyitották, aminek a híre mint a futótűz terjedt el az utcán. Lett is ebből olyan nagy tülekedés, hogy a hajdúk sehogy sem bírták a rendet fenntartani. Boldog, boldogtalan tódult be. Mauks Donát szenátor uram, akit most gyanakodó szemmel néztek a többi társai, minthogy a tanácsban ő volt az egyedüli nemesember s valószínűleg odahúz titokban szíve a megyeházhoz, hogy magát némileg kimossa a gyanú alól, kiment és azt a parancsot adta ki a hajdúknak, hogy »viselős asszonyokat és nemesembereket ne bocsássanak fel a karzatokra«. Ami ugyan fölösleges intézkedés volt, mert már akkor többen voltak fent, mint amennyien befértek, úgy ülvén egymás hátán, mint a méhek. Bibera, a közerkölcsök javításával foglalkozó szenátor összeráncolta homlokát arra a látványra, hogyan gyömöszöltetnek össze egyeseken asszonyi és férfitestek, mint a fügék, mi bizonyára bűnös gondolatokat ébreszt a lakosságban s lerombolja, ami szemérmert ő furfangos statutumokban és Polizeiordnungokban egy fél életem át belenevelt a tömegbe. Valóban hajmeresztő látványt nyújtott, milyen helyzetbe jutottak a többnyire alsóbb osztályokból való szegény menyecskék és leányzók (ha ugyan érdemesek a sajnálatra), a nagy tolongásban ide-oda lökötve, úgyszólván a férfiak ölében vagy azoknak a térdén kuporognak, s még csak megszólalni se lehet őket, mert ha ki akarnának menni, se tehetnék (ámbar talán nem is szívesen tennék meg). Mostel apó intézkedése valóban meggondolatlan-ság volt, rontja nemcsak a népet, de az alkalomhoz kívántató komolyságot is, mert minduntalan felhangzik egy-egy föl-szisszenés vagy női sikítás, jeléül annak, hogy a sok istentelen férfi csupa dévajászból olyan helyütt is megcsipkedi őket, ahol az illedelem nagy hátrányára esik, ha nem vesszük is számba, hogy olyan megcsipkedés sincsen kizárva a világ romlottságában, amelyet semmi föl-szisszenés sem kísér.

A tanácsurak nem győzték figyelmeztetni és fékentartani a karzatot.

— Csend legyen! Nem szégyenlik magukat ilyenkor nevetgérezní? Aki valamely kihágást elkövet, két napra áristomba tétetik.

Ezzel csakugyan elértek némi csöndet, de még jobban azzal, hogy odalent is történni kezdett valami. Egyelőre csak a villikus jött be (de milyen hamar kijózanodott őkegyelme) s lehúzta a tanácskozó asztalról a ráborított zöld posztót, aztán kivitte magával.

Kisvártatva berohant Pálfalvi szenátor s lihegve mondá:
— Megérkeztek!

Majd a két ajtónálló őr (janitor) széttárta a szárnyas ajtókat, mire hűvös, dermesztő áram csapott be kívülről s a mahomet-termetű Nustkorb lépett be az ajtón, nagy vadászeszímában, csatakosan, vértől nedves ruhában. Utána Trück Sebestyén, Gosznovitzer Dávid és Brüneck Máté következtek, mindnek piros, a hidegtől kimart képe volt, melyek nagy ellentétet képeztek itthoni társaik sápadt orzáival.

Minden szem az ajtóra volt szegezve. Nehéz léptek csoszogása hangzott az ajtó előtt. Bezzeg elcsendesült a karzat is, a légy zirrenését is meg lehetett volna hallani, s borzongás futott végig a hátgerinceken, mikor négy hajdú egy saraglyán behozta a bírót, az imént kivitt zöld posztóval betakarva. Csak a fejéből látszott egy darabka.

— Ide tegyétek — rendelkezett Mostel uram, az elnöki szék mögött elhelyezett kisebb asztalra mutatva.

A hajdúk odahelyezték a halottat.

— Elmehettek!

Némán, dermedten néztek oda a tanácstagok, a gyöngébb idegzetűek elfordították fejüket. A széláram, melyet a nyitott ajtó okozott, eloltott vagy két gyertyát. Trück Sebestyén sietett újra meggyújtani. Kínos csend állott be. Csak a karzaton indult meg halk morajban a beszélgetés, hogy milyen derék ember volt a megboldogult, és milyen jól járt a felesége, aki még a nyáron meghalt. Vajon maradt-e utána nagy vagyon? S kié lesz az? Mert se gyermeke, se rokona. Nyilván a város öröklí.

Mostel Ambrus uram odajárult most a halotthoz, leemelte róla a leplet, egy pillanatig reá nézett, aztán újra

betakarta s a hosszú zöld asztalhoz lépve, beült egyenesen az elnöki székre, intvén a többieknek, hogy foglalják el helyeiket, mire csendesen beleigazíták magukat a gótstíli székekbe; legalulra jutott Trück Sebestyén, maga elé tolta az irdatlan nagyságú fatintatartót és a többi írószereket, eleinte egy fehér lúdtollhoz nyúlt, de aztán, mintha meg gondolta volna, lecsapta azt és megkereste a legfeketébbet.

Az öreg Mostel felkelt most s megvárván, míg Gosznovitzer Dávid kikrágogja magát, ekképpen kezdé, reszketeg hangon:

— Bölcs és körültekintő uraim, Lőcse város nemzeti tanácsa! Teljes számmal gyűltünk itt össze ebben az órában, de csak testileg teljesen, mert bíró uram lelke, amely lélek táplálta mindnyájunk lelkét, immár az égbe szállott, egy szerencsétlen esemény következtében.

— Ne cifrázza kegyelmed! — vágott közbe az örök ellenzéki Brüneck Máté. — Mondja meg magyarán, hogy meggyilkolták.

— Hogy én mit mondok, az az én dolgom, s amit én innen mondok, annak olyannak kell lennie, mint a biblia, és olyan is — tette hozzá méltóságteljes önérzettel —, én csak azt látom eddig hivatalosan, hogy a lőcsei bíró jelen van, de a lelke nincs jelen, minélfogva, mint a legöregebb tanácsnok, helyette én nyitom meg törvényeink szerint a mai ülést. Hogy miként fosztatott meg lelkétől e tisztos gyülekezet feje, ezt mint szemtanú, Nustkorb András tanácsnok uram van hivatva elmondani, kinek is átadom a szót.

— Halljuk! Halljuk!

Nustkorb fölemelkedett s minden részleteiben megvilágítja a szerencsétlen esetet, onnan indulva el, hogy már karácsony előtt is némely torzsalkodás volt észlelhető a város és a vármegye feje közt. Igaz ugyan, hogy künn a vadászterületen a bíró lőtt rá az alispán kuttyájára, tehát ő kezdte, de ez lehetett elhirtelenkedés, ügyetlenség is, talán a nyúlra akart lőni, melyet a kutya már-már elért.

— Hát azután? — szólt közbe Mauks Donát uram.

— Mi csak azt vettük észre, hogy kevéssel ezután egy jalkiáltással bíró uram is összeesett. Ösztönszerűleg oda-futottunk, anélkül, hogy az alispán lövéséről tudomásunk

lett volna. Azt csak egy-két pillanattal később értünk rá konstatálni, hogy ő lőtt. Valaki közülünk még hangoztatta is, hogy menjünk utána és lőjük agyon.

— Az lett volna a legokosabb — vélte Bibera Antal —, most legalább már kvittek lennénk a vármegyével.

Nustkorb a fejét rázta.

— Sem nem lennénk kvittek, sem nem lett volna a legokosabb. Kvittek azért nem lennénk, mert ha az alispánt lelőjük, ezzel csak egy ellenségeskedést nyitunk meg a város és a megye közt — amennyinél most kevesebb van, lévén ezúttal csupán a város elkeseredve. Legokosabb pedig azért nem lett volna, mert egy jogtalan gonosztettet másik jogtalan tettel viszonzolni sohasem okos dolog, azonfelül . . .

— Jogos lett volna in flagranti — dohogott bele Pálfalvi Mihály, mire helyeslő moraj zúgott fel a hivatalos asztal körül, mely átragadt a karzatra is.

— Azonfelül — folytatá Nustkorb zavartalanul —, a puskáink pusztán seréttel voltak megtöltve, s míg mi azokba golyót teszünk, Görgey azalatt messze túl járt volna a lőtávolon.

— Hm — dörmögte Bibera, levetvén rókaprémés csura-péját, mert már meleg kezdett lenni a teremben. — Ez már ok. Ezt mondta volna kegyelmed a legelőbb.

Gosznovitzer Dávid uramat görcsös köhögés fogta el, a vér mind arcába tolult, mindamellettsz integetett a kezével, hogy ő akar szólni. De ez nem történhetett meg előbb, csak miután Trüek Sebestyén hátbautögette egy kicsit a göthös tanácsurat.

— Nekem nem az a kifogásom, nemzetes tanács, Nustkorb uram, szenátortársunk ellen, hogy egy emberéletet, a Görgeyét, megkímélte, mert Lőcse városa még elég erős arra, hogy akivel akar, elbánjon, ha még olyan hatalmas lenne is, hogy a felhőket érné a feje, de arra már nem elég Lőcse városa, de semmi földi hatalom se, hogy egy embert, akinek könnyelműségből hagyják a vérét elfolyni, hogy egy életet, mely nem kíméltetett meg a kellő pillanatban, visszaadhasson.

Nyugtalan mozgás, fészkelődés keletkezett a tanácsasztal körül. A szenátorok összenéztek, csodálkozva, mi akar ez lenni.

— Csak úgy sebtiben beszéltem a hajtók közül némelyekkel, kiket a kocsinkra fölveltünk — folytatá Gosznovitzer —, az idő rövidsége és ezeknek az embereknek az együgyűsége lehetetlenné tette, hogy alapos tájékozódást szerezhessenek, de annyi már világosan áll előttem, hogy egy hajmeresztő és minden esetre keresztényietlen, az emberi érzéseket megbecsületlenítő eljárás történt a sebesült bíró irányában, amennyiben ahelyett, hogy a sebeit bekötözték és a vérzést elállították volna az arra hivatottak, fölkapták — úgymond —, nem tudom, igaz-e, és szaladgáltak vele, mint az órültek, míg csak ki nem folyatták minden vérét, vagyis míg szándékosan meg nem ölték.

Erre megint rájött a köhögés Gosznovitzerre, de most már hagyta Trüek Sebestyén (csak hadd füljön meg), a szenátorok megdöbbenve ültek az asztalnál. A kiröpített vád új volt és megfoghatatlan, a helyzet kínos . . . A karzat felől morajló zúgás hallatszott, mint mikor vihar süvít a búzák fölött.

— Nem értem ezt a dolgot — zavarta meg a kínos hallgatást az elnöklő aggastyán, szép kék szemeit Nustkorb felé fordítva, ki nyugodtan, egykedvű arccal ült székében.

— Én értem a rókát — vágott közbe jelentős tekintettel Brüneck —, ki így közelebb jut a szőlőfürdőhöz.

— Mit szól ehhez Nustkorb uram? — kérdé Mostel.
— Világosítson fel bennünket!

— Bevárom, míg kiköhögi magát — felelte Nustkorb egyszerűen. — Hátha még van valami megjegyzése.

— Igaz vagy nem igaz? Ez a kérdés! — pattogott Mauks Donát, öklével az asztalra ütve.

Ez volt az első ingerült mozdulat. Ez szabadította fel a féken tartott indulatokat, mint ahogy az első szikra gyújtja fel a felhalmozott puskaport. Zagyva lárma támadt. Mindenki beszélni kezdett. Tíz-husz kéz hadonászott, mintha láthatatlan cséplőkkel ütögetnének valamit. Egy-egy értelmes kifakadás is ki-kicsendült a babiloni zajból:

— Hisz ez formális gyilkosság!

— De halljuk hát körülményesen!

— Ohó! Szép dolgok kezdenek kisülni.

Ezalatt az asztmás Gosznovitzer egyet-kettőt lélegzett, szaporán, mint a harcsa, ha ismét vízbe teszik, arca vissza-

nyerte eredeti színét, kidülledt szemei helyreigazodtak, és így szólt felemelt hangon:

— Én a felelősséget Nustkorb András uramra háritom, mint aki egyedül volt jelen a tanácsból.

— Trüek Sebestyén is ott volt — jegyezte meg egy hang.

Trüek Sebestyén sápadt volt, mint a halott, behúzta fejét a váll-lapockái közé és dideregve panaszkodott, hogy láza van, sőt már odakünn is beteg volt, neki hagyjanak békét, ő megy is, azt mondja, haza lefeküdni.

A zűrzavaros gyógyósziszegés közt csak a Nustkorb ajkán játszott megvető mosoly.

— Bevégezte, Gosznovitzer uram? — kérdé zavartalan, egészséges hangon.

— Úgy látszik — felelte Gosznovitzer szárazon.

— Ennélfogva én kérek szót.

— Igaz vagy nem? — hajtotta egyre Mauks Donát.
— Csak erre feleljen!

— Úgy van, nem szabad engedni sokat beszélni — vélte Brüneck Máté, kinek eleme voltak az ilyen perpatvarok —, mert ez a pokolból is képes magát belemosni a mennyországba.

Mostel uram összeráncolta a homlokát és rápörkölt:

— No, ezt ugyan eltalálta kegyelmed. Nem szégyenli magát, hogy éppen attól venné el a szót, akit támadnak? Szép igazság volna, mondhatom.

Amire Brüneck uram tényleg elszégyenelte magát és a két szőrös tenyerével takarta el a fejét. A karzat pisszegni kezdett a Nustkorb felállításánál, Mostelnek elég volt odanézni: »No, mi az?» és legott elcsendesedett. Úgy uralkodott itt ez aggastyán, mint Neptun a vizeken.

— Nemzetes tanács! — kezdé Nustkorb. — Valaki azt mondta az imént, nem figyeltem meg, melyik társam, hogy én a róka vagyok, aki a bíró halála által közelebb jutott a szülőhöz. Hát én ezt elfogadom. Jól van, legyen úgy, legyen én a róka. De nem az az igazi róka, tisztelt tanács, amelyik róka is és rókának is látszik, hanem az az igazi és veszedelmes róka, amelyik báránynak látszik és mégis róka.

— Nem értjük — mordult bele Kripélyi.

De a karzaton értették, mindjárt melegiben akképp magyarázván, hogy az Gosznovitzer Dávidra vonatkozik, akinek

Nustkorb után a legtöbb kilátása lehetett a bíróságra, minél fogva érdekében feküdhett Nustkorbot becsületesen eláz-
tatni.

— Ami a Gosznovitzer szenátor uram vádját illeti...

— Igaz vagy nem igaz? — ismétlé újból Mauks
Donát.

— Hát igaz — felelte Nustkorb, fejét dacosan hátra-
vetve, mint aki egy csöppet sem akar megijedni. — Mikor
az alispán golyója érte a bírót s megpillantottam köntösén
a kibuggyanó vért, ugyanakkor egy rég elfeledett szász privi-
légium villant meg fejemben, mintha azt is puskából lőtte
volna bele egy láthatatlan kéz. Úgy tetszett nekem e pillanat-
ban, mintha a gondviselés irányítaná akaromat, s igenis,
tisztelt tanács, én intézkedtem, hogy kapjuk fel a sebesült
bírót karjainkra s vele, jobban mondva kiszivárgó vérével
a szomszédos Görgey-féle nemesi földekből egy akkora dara-
bot kerítsünk körül, amelyet lehet, s cselekedtem ezt, mint e
város szenátora, városom érdekében, körülbelül egy laneust
jelölve meg elcsurgott véréből piros szegéllyel.

— Az embernek a hajaszála is égnek mered — szólt közbe
Pálfalvi, akinek különben olyan sima koponyája volt, hogy
koresolyázni lehetett volna rajta.

— Pogány! — sziszegte Kripélyi s idegesen dobolt
gyűrűs ujaival az asztalon. Foglalkozására nézve arany-
műves lévén, minden alkalommal más és más gyűrűket viselt
az ujjain, melyek kirakatoknak használtattak.

A közhangulat most már nyíltan és növekedő erővel
fordult a Góliát ellen. Csodálkozás, megbotránkozás mutat-
kozott az arcokon, harag, megdöbbenés a szemekben. A kar-
zat felől a tengermorajlás egyre erősödött. Mauks Donát azt
súgta a Brüneck Máté fülébe, melyből mint valami liliputi
mókusfark, nyúlt ki néhány rőt szőrszálj

— Immár két hullát látok itt, komám uram.

— No no — jegyezte meg Brüneck Máté.

— Halljuk csak, halljuk!

— Mert az elfelejtett szász privilégium — folytatá a
vádolt szenátor, fölemelve a hangját —, mely Róbert
Károly királytól származik, világosan mondja, hogy a lőcsei
bíró vérének földszerző ereje van.

Bibera nyugtalanul mozdult s felütötte olajbarna fejét, melyet eddig a két könyöklő karján lehajtva tartott.

— Igaz — hagyta helyben Mauks Donát, aki, mint a város hajdani levéltárnoka, a poros írások turkálásában öregedett meg. — Ez a privilégium megvan és Mátyás király is helybenhagyta.

— Igenis, helybenhagyta — fűzte be Nustkorb a Mauks uram közbeszólását a maga előadásához —, sőt helybenhagyta II. Lajos is, midőn a királyné asszonynak két láda csipkét vitt ajándékba a lőcsei deputáció, éppen a kegyelmed ősenek vezetése alatt, Kripélyi uram . . .

Kripélyi nagy lélegzetet vett, kipirult, mint a rák a forró víztől, láthatólag jól esett neki ez a szó, mintha hájjal kennék. (Ez most már le van csendesítve.) Mauks uram sem állhatta meg, hogy bámulatának kifejezést ne adjon: — »Két láda csipke! — dünnyögte. — Kutya kutyárum. Ez az ember még azt is tudja.«

— Nem csoda tehát, hogy amint a régi privilégium eszembe nyilallott, éppen abban a pillanatban s ezt mérlegel-jék leginkább kegyelmetek, mikor az alkalom is megérkezett, századok óta talán először és utoljára, valami lelki kényszer lepett meg, kipróbálni az ősi kiváltságot, hogy végképp el ne nyelje az idők feneketlen toroka, mert a tengerek is elpárolog-nak, nemcsak a királyi szavak . . .

— Istenem, de szépen tud beszélni — szaladt el egy hang a karzatról, hol egyszerűen olyan csendesség támadt, hogy amint Petrás, a varga, tarkóját vakarta, az egész teremben hallani lehetett a körmei kaparászását.

— Csiklandozott egyrészt a ritka királyi jog, aminő egyetlen városnak sincs Európában, hogy használva, föl-újittassék, mielőtt végképp elavulna, másrészt incselkedett velem a szerzési vágy, a város híres borsóföldjeihez hozzákapcsolni egy kövér területet, éppen a merénylő birtokából . . .

Bibera a fejével biccentett és behunyta apró szemeit, ami azt jelentette, hogy beszünteti a további harcot. Brúneck uram azt súgta a Mauks uram fülébe: »Bibera most arra gondol, hogy árendába veszi ki az új borsó-földeket, fogadni nemék rá négy kupa borba«. (Bizony kitelik tőle! — felelte Mauks Donát.) A karzat helyeselni kezdett. Az öreg Mostel hara-gosan kiáltott oda:

— Csak a fülek bocsáttattak be és nem a szájak.

— Abból a borsóból nem esztek — toldotta meg Mostelnek a karzathoz szóló intését Gosznovitzer Dávid.

Mire az előlülő Mostel mérgesen csapott az asztalra a vidrabőr sapkájával.

— Kegyelmed is pihentethetné az eszét, Gosznovitzer uram, egy kicsinyég, míg Nustkorb uram a circumstantiákat ismerteti. Ne csináljanak közbeszólásaikkal valóságos metétet a beszédéből. Folytassa Nustkorb uram.

— Ehhez a két szemponthoz még két másik indító ok járult — folytatá Nustkorb. — Az egyik az, hogy a seb halálosnak látszott előttem és az is volt, a másik az, hogy meggyőződésem szerint magának a sebesültnek sem lehetett volna eljárásom ellen kifogása.

— Azt tőle kellett volna megkérdezni — hallatá vékony kappanhangját Makulics János, az egyetlen katolikus szenátor, aki rendesen némán meghúzódva könyökölt a sok lutheránus közt.

— Megkérdeztem volna, de már akkor nem volt szavánál, noha fölösleges lett volna a megkérdezés, mert hiszen nem egyszer hangoztatta a megboldogult, a múltkori nagy beszéde is azzal végződött, hogy városa gyarapodásáért kész áldozni az utolsó csöpp véréért is . .

— Igen, az utolsó csöppet, de nem az utolsó csöpp előtti néhány iccét — jegyzé meg gúnyosan Gosznovitzer, ismét fordítva valamit az ingadozó hangulaton.

Nustkorb egy megvető legyintést tett a karjával, mintha egy legyet akarna elhajtani.

— A megboldogult bíró férfi volt — mondá csengő hangon, bizonyos oroszláni nyugalommal —, aki nem szokott a szavakkal játszani, kegyeletlenség hát . .

— Mondtam, ugye, hogy ne hagyjuk beszélni — nevetett Brúneck Máté. Már nem haragudott, csak nevetett.

— Kegyeletlenség hát — ismétlé Nustkorb —, jellemét kicsinyíteni. Férfi volt, akinek a szava nem üres levegő s mindig helyt állott annak, amit kimondott. Különben is ez volt munkás és érdemes életének legszebb befejezése, amint azt ott künn a mezőn is említettem, kiszivárgó vérével még haldoklásában is városát szolgálta. Főnségesebb halála még nem volt

lőcsei bírónak, mióta Lőcse áll. Csak Leonidás és Zrínyi Miklós vetekedhetnek ővele az örök dicsőség országában, ahová a lelke most száll, vagy talán már oda is ért. Hogy mindez így történt, némi felelősség engem is terhel, elősmerem. Amit cselekedtem, jó lélekkel tettem. Ha büntetés jár érte, városom iránti szeretetemért fogok bűnhődni a város atyái által, ítéljenek tehát felettem kegyelmek.

S ezzel félretaszítván székét, heves léptekkel indult az ajtó felé, hogy ott künn várja be a szentenciát. A karzatról néhány bátortalan éljen kísérte. Egy úriasan öltözött nő, kinék szőszke hajában szép piros élő rózsza volt betűzve (hogy hol vette most tél közepén!), hirtelen kihúzta és feléje dobta, amit a tanácsnok kellemetes mosollyal, ügyesen megkapott, jele, hogy nem volt felindulva, és ily nehéz körülmények közt is megtartotta nemcsak lélekjelenlétét, de teljes éberségét. (Ez ám a bírónak való ember — suttozták a karzaton.)

Az öreg Mostel utána-kiáltott:

— Mi az? Hé! Nustkorb! Hova szalad kegyelmed? Jön mindjárt vissza!

Mire megfordult, visszatért, s ahogy elmenne a holt bíró előtt, megállt egy pillanatra és szépen lassan letette a rózsát a mellére. (Kutya kutyárum, hogy nem fél odaállni — csodálkozott Mauks Donát.) Majd az asztalhoz járult, de nem ült le, hanem csak megállt Mostel előtt, lehajtott fejjel, mint egy vádlott.

— Nemzetes és körültekintő tanács — szólalt meg az öreg úr csendesesen —, én úgy tanultam az élet tudományát, hogy mikor bajban vagyunk és közös ellenség van a nyakunkon, a legnagyobb bötörség volna egymással hajba kapni. Egyébként is olyan az eset, a Nustkorb uram esete, amelyben valamelyes hiba találtatik az isteni törvények ellen, viszont azonban valamelyes érdem a városi törvények szerint, ezt ugye senki se tagadhatja?

— Úgy van, úgy! — bólingatott a tanácsnokok többsége. (De szó ami szó, helyesen járt az öreg esze.)

— Ha mármost az érdem miatt elfelejtjük a hibát s a hiba miatt nem létezőnek vesszük az érdemet, hát ugye nem marad semmi tárgyalni való?

— Úgy van, úgy! — ismételték a szenátorok, kik szerettek a kolomp után indulni.

— Azután pedig azt kell venni, hogy mi itt a várost képviseljük és nem az istent, mert bármily vallásos emberek legyünk is, ezt mégse arrogálhatjuk magunknak, mi szegény földi férgek. És bármilyen érzéseink legyenek otthon vagy a templomban külön-külön, itt összegyűlve nem vagyunk egyebek, mint a város képviselője. Ami baja tehát Nustkorb uramnak az istennel van, azt végezze övele, ő szent felsége elég hatalmas nélkülünk is és a keze ügyében vagyon Nustkorb uram, akkor teszi rá a haragját, amikor akarja, neki bizonyára nincs szüksége ahhoz akár a Gosznovitzer, akár a Mauks uram szavazatára. Ami azonban minket illet, kik itt pusztán a város képiben ülünk, mi inkább csak az érdemeit látjuk Nustkorb uramnak, kinek alig vethetnénk a szemére mást, mint hogy talán buzgóbb volt a város érdekeinek keresésében, mint kellene. Nos, ki állítja, hogy nincs igazam?

Szép kék szemei szűrössá váltak s fürkészve jártatta végig a tanácsnokok gyülekezetén. Egyetlenegy se mozdult, némán, csendesen ültek helyeiken, csak Gosznovitzer kacagott fel keserűen és felugrott a székéről.

— Ostobaság az egész — kiáltá —, csak a lőcsei tanácsban lehet ilyen sületlenséget így feltálatni. Jó, hogy tudjuk. Ezentúl majd mindég hektikus, vérköpős bírakat fogunk választani, akik a Róbert Károly privilégiuma szerint majd körülköpöködik nekünk a szomszédos határokat. Hahaha, fel van találva a nagy arkánum. Lőcse így éri utol Londont, s földbirtoka egykor majd csak Kassa kapujánál fog végződni, hahaha.

Mire megint nagy köhögés fogta el az asztmás urat, melyből alig bírt kibonyolódni. Mostel apó egy ravasz hunyorítással odaintette a kályhánál sütkérező villikust, megsúgván neki:

— Hozd ide csak a város tyúkját, Kristóf öcsém.

Egy fél perc se múlt el, már ott volt az asztalon a város tyúkjá, minden szárnyas és szárnyatlan állatok közül a legfélelmesebb ragadozó Lőcsén, melytől a legbátrabb, legházsártosabb ember is ijedten némult meg. Egyébiránt nem volt az állat, hanem egy fekete ládikó, három lakattal bezárva oldalt és egy szűk nyílással ellátva a tetején. Legigazabban

buksza volt, amibe a bírságpénzeket eregette be a tanács s azért nevezte el a város tyúkjának, mert derekasan tojt a városnak.

Gosznovitzer megszeppent s mint ahogy a kutya elereszti a csontot, ha a szájkosarat hozzák, egyszerre elhagyta a témáját s nagy zavarodottan meresztvén a szemeit a rémületes tárgyra, rekedten dadogta:

— Hát mi ez? Nekem szól ez?

Mostel csak a fejével bólintott, de nem felelt.

— És miért?

— Hát azért, kedves Gosznovitzer uram — mondá az elnöklő aggastyán szelíden —, mert illetlen magaviseletet tanúsított, lebecsmérelte a tanácsot és mert a borsóföldek dolgában megindítandó pör kilátásával szemben argumentumot segített kovácsolni az ellenfélnek a vérköpös bíró gúnyoros példájával. Fizet ezekért a város tyúkjának két sárga osikót.

— Sok — hörögte Gosznovitzer elvörösödvé, mert felette fősvény volt, aki akár Krakkóig elhajtott volna egy kecskét egy petáért. — Nincs nekem nagy vagyonom.

— Nem a vagyon, hanem a száj mekkoraságához méretik a nyelvbírság Lőcsén, tudja azt kegyelmed.

Mínthogy a tanács szíve se volt kőből, az alkudozás nem volt kizárva a bírságok megszabásakor, s igen gyakran megtörtént, hogy arany, ezüst és egyéb ércök gyorsan változtak át cseppfolyós dolgokká, így most is közbe vetette magát Kripélyi kérlelő hangon:

— Talán elég volna, ha egy pár kupa bort fizetne?

Egy kis áldomás mindenkor szokásban volt a lőcsei városházán, ítéletek kimondásánál. In vino veritas. Themisnek csak a szeme van bekötve, a száját, gégejét szabadon hagyta az ősfantázia, és végre is nem volna igazságos, ha egy tyúk habzsolna fel mindent.

Mostel hátra mutatott kezével a holttestre.

— Ilyenkor? Nem férne össze a tanács méltóságával és a köteles kegyelettel.

— Nem látom he — sietett Bibera a Kripélyi támogatására. — Bánatában iszik a magyar, s mi is csak magyarok volnánk, vagy mi...

(Ámbátor bizony egyikük se tudott magyarul, még a magyar nevű Pálfalvi sem, csak az egy Hulik János törte a nyelvet egy kicsit.)

— Hiszen persze magyarok vagyunk — felelte Mostel. — Az onnan is kilátszik, hogy meg akarjuk egymást enni. Hát ezért a magyar virtusáért is megérdemli Gosznovitzer uram, hogy fizesse meg a két aranyat. Dixi.

Nem volt semmi mentség, a két aranyat le kellett szúrni, nagy kínok és mogyorónyi verejtékcseppek közt kotorászott elő a wammszt zsebéből egy aranyra való apró ezüstpénzt, azzal a kijelentéssel, hogy a többit »hozom«. (Éz meg egy másik magyar vonás volt benne), s azzal nagy dohogással visszaült a helyére.

— Most pedig, szent lévén a béke — mondá elégedetten az öregúr, egyet szippantva burnótszelencéjéből —, végezzünk egyelőre a borsóföldekkel. Holnap mindjárt meg kell tartani a hivatalos helyszíni szemlét, aztán hadd csinálja meg a szükséges további lépéseket a tanács nevében maga Nustkorb uram. Nem tudom, milyen formában és hová kell a pörrel fordulni, a tárnokmesterhez-e vagy a királyi személyekhez? Ha olyan nagyon köpi a markát őkegyelme, hát lássuk.

Nustkorb meghajtottta magát, hogy engedelmeskedik a parancsnak.

— Ezek után térjünk át a legsürgősebbre, amiért voltaképpen összejöttünk, vagyis hogy megbeszéljük a végtiszteség módját, mellyel szeretett bíránknak tartozunk. Én azt indítványozom, tisztelt tanács, hogy a megboldogult a város halottjának tekintessék s annak a költségén temettessék el, még pedig a városházából. (Általános helyeslés.) A város összes középületeire a fekete lobogó tűzessék ki. A holttest három napig legyen kitéve ravatalon a városház nagytermében s négy kivont kardú s négy fáklyát tartó hajdú álljon mellette őrseget éjjel-nappal. E három nap alatt a város összes harangjai három óránként húzassanak meg. Indítványozom továbbá, hogy holtteste a katedrale-templom fala alá temettessék, hol Lőcse nagyjai pihenik örök álmukat.

— Elfogadtatik.

— A katedrale falába illesztendő sírköve pedig nemes alakjának domború másával örök emlékezetre ugyancsak

a város költségén a híres Késmárki Tomis József kőfaragó által készíttessék el fehér vagy szürke márványból. Kerül, amibe kerül. Ugyancsak elrendelendő, miszerint a temetési szertartás idején a boltok becsukassanak, hogy minden élet megdermedjen, valamint becsukassanak a város kapui is, hogy a keresztülutazók szekerei ne mászkáljanak és ne zörögjenek. Ezeket tartanám szükségeseeknek.

— Én azt hiszem — indítványozta Gosznovitzer, de milyen szerényen, mintha nem is a régi volna —, hogy az arcképét is meg kellene festetni a tanácsterem számára.

— Hogyne, hogyne. Magától értetődik! — hangoztatták mindenfelől.

— Tehát kimondom ezeket határozatilag — jelenté ki Mostel, fölemelkedve helyéről —, s minthogy ezzel a mostani összejövetel tárgya ki is merült . . .

De Bibera uram hirtelen visszarántotta a krispinjét és így szólt:

— Ohó, még nem merült ki. Maradjon még, kedves bátyámuram. Még hátra van a legégetőbb rész, a lakosság lázadozó vérének a lecsillapítása. A halottért már igen keveset tehetünk, az már nyugodt a mi intézkedéseink nélkül is, de az élők nyugalma főbenjáró dolog. Itt van a város becsülete, sérelme, ezt nem lehet egy óráig sem úgy hagyni.

— Arra még ráérünk — felelte elutasító kézmozdulattal Mostel —, arra még aludni kell egyet. A harag rossz tanácsadó s a friss harag a legrosszabb.

Bibera most már felkelt a székről s amit közbeszólásnak szánt, egész beszéddé kerekítette ki és pedig olyan pátosszal szólt, hogy a szívek sebesebben kezdtek dobogni.

— Egyetlen óráig se érünk rá. A megtorlásról kell határozni. Minden csak ezután következhet. Ha az embert pofonütik, nem az az első dolga, hogy a megütött helyet borogassa, hanem hogy a pofont visszaadja. Lőcse valamennyi polgárának az arca szégyenpírban ég. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. (Éljenzés a karzatról.) Sőt ami a halottat illeti, annak a ravatalán sem a legnagyobb pompa a virágok, melyekkel telehintjük, se a fáklyák füstje, se a hajdúk meztelen kardjának villogása, se a harangok zúgása a

tornyokban, hanem hogy még jelen lehet legalább testileg azon a gyűlésen, ahol halálának megbosszulására hoznak végzést.

Mostel a vállait vonogatva felelte:

— Nem olyan kis dolog ez, mint gondolnók. Én elképzelni sem tudom, mit tehetnénk hirtelen. Nem a késésben van a veszély, hanem a sietésben. Szerintem várni kell. Kommt Zeit, kommt Rat. De ha kegyelmetek tudnak valami csodamódot és ha gondolják, hogy polgártársainkat megnyugtatja, nem bánom, szavazásra bocsátom, hogy most bocsátkozzunk-e a kérdésbe vagy később?

— Most! Most! Most! — hangzott az asztal körül, csak Makulics és Hulik szavaztak »később«-el, az előbbi azért, mert elve volt mindent ellenezni, amit a lutheránusok akarnak, az utóbbi pedig abból az okból volt nyugtalan, mert fiatal, csinos felesége ott ült a karzaton, feltűnő, szinte önfeledt suttogásba merülve a nyalka Blom Miklóssal, aki nagy gézengúz hírében állt, s már két városból (Béláról és Késmárkról) tiltották ki családi boldogságok megrontása miatt. Hulik uramat különben is a zöldszemű szörnyeteg kínozta, képzelhetni, milyen pokoli szenvedéseket állott ki a tanácskozási asztalhoz láncolva, annál is inkább, mert a dévajabb tanácsnokok figyelmeztették is célozgató tréfákkal: »Szikrák hullanak a ház fedelére, Hulik öcsém«, vagy: »Macska van a kéményben a ház mellett«.

— Jól van — adta meg magát Mostel —, a többség most akar foglalkozni a visszatörlesztés módjaital. Kénytelen vagyok engedni. Hanem ilyen főbenjáró dologhoz nem kívánatosak a tanúk, azért tehát felhívom a karzatot, hogy távozzék, kegyelmeteket pedig figyelmeztetem esküjükre, hogy abból, amit itt beszélni fogunk, mélységes titok mindaz, amit nyilvánosságra hozni nem ítélünk szükségesnek, s aki ezt a titkot megszegi, árulást követ el, melynek büntetése fejevesztés vagy örökös száműzetés.

A karzat erre cihelődni kezdett, ami nem történt meg mindenféle taszigálások, tyúkszem-megtaposások, siktások és mérges szóváltások nélkül. Mikor végre teljesen kiürült, a villikus szorgosan megvizsgálta a karzatot, nem bújt-e el valaki a padok alá, s miután meggyőződött, hogy ilyen me-

rénylet nem történt, maga is eltávozott a teremből, megfenyegetőn kívül az ajtónál álló két hajdút:

— Ha pedig valamelyiteknek kedve kerekednék a kulcslyuknál hallgatózni, annak mind a két füle le fog vágatni a hóhér által holnap délután a piacon.

Ezzel mindeneket eligazítván, nyugodt lélekkel leballagott a városháza alatt levő pincébe (akkoriban minden városháza alatt pince volt, mert az nagy kényelem a szomjazó szenátusoknak). A pince ezúttal tele volt vendéggel, a legelőkelőbb Ringburgerok se restelltek ma ott gubbaszkodni a söröspoharak mellett, feszült érdeklődéssel várva a tanács határozatait. Nagy riadalommal fogadták a villikust, aki elmesélte a történeteket, Gosznovitzer vádját, Nustkorb védekezését, valamint a temetésre vonatkozó határozatokat.

— Tehát vége a gyűlésnek?

— Dehogy. Még csak most kezdődik. A karzatot ki-parancsolták, és én is kidobtam magamat. Ez eddig csak rendkívüli értekezlet volt, az igazi gyűlés most kezdődik. A szenátorok, mikor kiléptem, akkor vették magokra a hivatalos köpenyeiket.¹

— És hát mi lesz most?

— Görgeyre nézve határozni.

— De mit csinálhatnak vele?

— Azt csak az isten tudhatja — felelte a villikus, szemait az ég felé, vagyis a pinceboltozat felé fordítva.

— Nehéz a nagyurakat leteperni. Nyársat faragnak őkegyelmeik odafönn, de a pecsenye még szabadon szaladgál az erdőben.

Ugyanilyen kérdezősködések és ilyenforma tarkabarka megjegyzések folytak odakünn is. A piacon ismét nagy sokaság hullámozott, a Mostel uram parancsa, hogy oszoljanak szét, csak egy kis időre használt, mint a kinin a láz lenyomásánál. De csak nem tudtak az emberek otthon ülni ilyen történelmi pillanatban. A tiszteletes úr, Rafanidesz Sámuel, kinyitatta

¹ Minden szenátornak külön fekete köpenyege volt a városházán, melyet hétköznapi ruhája fölé borított, hogy a tanács külsejében is ünnepélyes és imponáló legyen.

a nagy székesegyházat, gyertyákat gyújtatott, mert már le szállott volt az este, az alsóbb néptömeg hirtelen megtölté a templomot s miután elhangzott az »Erős várunk nekünk az isten«, dörgedelmes beszédet vágott ki Sodoma és Gomoráról, amely városokat az isten annak idején olyan erősen meglátogatta, Lőcsének is nagy intő jel ez, büntetés ama nagyra-vágyásáért, mely a gazdagok lelkét egypár év óta mámorba ejtette, hogy kilépve szerénységükből, egyszerű polgári erkölcsseikből, a hivalkodásnak és rangkórságnak a pokol zsarát-nokaiból rakott oltárain áldoznak, hajadonaikat-áruikknek bocsátják s viszik piacra, hogy nemesi összeköttetéseket szerezzenek s isten képétől elfordulva, üres, léha cifraságok után nyújsák ki bűnös kezeiket.

A karzatról jövöket valóságosan megrohanták a künnlevők. Mi történt? Miről tanácskoznak még? Mikor lesz a temetés? Mit végeztek Görgeyre nézve? Még semmit? Ejnye, kutya mordizomadta — hencegett Bobest Tamás, Thököly Imre egykori kapitánya. — Hogy még semmit se végeztek? Öreg legény vagyok, de isten engem úgy segéljen, magam ülnék lóra s elfognám otthon, Görgön, vason hoznám ide, majd megmutatnám én, ha

— Ha mi?

— Ha lutheránus nem volna, de lutheránus emberre nem teszem a kezemet.

A városháza kivilágított ablakai nagyban izgatták a kedélyeket. Száz meg száz ember nézett fel kíváncsi szemmel. Néha egy-egy árnyék libbent el az átellenes falon. No, most valamelyik szenátor felkelt. Talán már jönnek. Vagy hogy talán veszekesznek, mert ha haragszik, ugrál az ember, még ha szenátor is.

Az este nem volt sötét. A hold is világitott egy kicsit, a hó is. Az úton szinte térdig ért a hó, de az árkádok alól el volt söpörve, úgy, hogy kényelmesen lehetett sétálni az apró lábas házak alatt. Mert az csak mesebeszéd, amit a regényírók firkálnak a lőcsei fényes palotákról. Nem volt ott palota a Thököly utáni időkben, a Thurzó-ház, a megyeház és a városházán kívül. Apró polgári házak emelkedtek, többnyire gót stílusban, háromablakos fronttal. Négy ablakra való széles fundusa senkinek se volt, ami nem is csoda. Bástyákkal körül-

kerített városnak minden talpalatnyi földje roppant érték és nem szabad elpazarolni úri passziókra.

Az erődített városnak nem az a politikája, hogy fényes kastélyai és kertjei legyenek, hanem hogy sok ember elférjen és szaporodjék benne, aki a falakat megvédelmezi. Történetünk idejében még ezek a házak is többnyire fából voltak, csak az előrészüik épült kőből. Egészen kőből nem volt több harminc háznál. Kinek is lettek volna ezek a nagy házak? Úr egy se lakott ott, meg se engedték. Az egy Máriássy-családdal tettek kivételt, 1660-ban, mert Máriássynak le volt a város kötelezve. A lőcsei házakban alul bolt volt vagy műhely és mély, széles kapuboltozat, melyben áruikat rakták ki vásárcor az idegen kereskedők. Fent az emeleten mindössze három helyiség volt: a »Stube«, az utcai vizitszoba, a »Zimmer«, az udvari lakószoba és hátul a »Kammer«, a hálószoba. Négyszobás familiák nem laktak a városban. Mikor 1622-ben Bethlen Gábor a Magyarbród melletti táborból hazatérőben, Lőcsén akart pihenni, három szomszédos házat kellett kilakosítani és ajtókat törni a falakba, hogy szállást adhassanak neki. Ugyanebben az évben a II. Ferdinánd biztosai, Biber János váradi püspök és Révay Péter koronaőr erre hozván a Bethlentől átvett szent koronát, a legszebb magánháza, a Weissenbergerébe szállásoltattak; a püspöknek egy rendes szoba jutott, de Révay uram a koronával már csak egy kis kamrába szorult.

De ezek a kis házacskák igen kedvesek voltak azért. A három utcai ablak közül volt legalább egyikben muskátli, meg egy-egy szép leány- vagy menyecskefej, de persze ezt csak nappal lehet látni. Most az egész városban sötétek az ablakok. Mindenki az utcán van.

A bíró halálának tragédiája azonban egyre halaványodni kezdett a járókelők előtt. Minthogy mindenki künn volt, következésképp mindenki találkozhatott azokkal, akikkel akart és akik érdekelték. Valahogy csodamódon történik az ilyesmi, egy félóra alatt érdekes csoportok támadnak, zsákok a foltjaikra találnak. A lányos családokhoz odaszegődnek az ismerős fiatalemberek és megkezdődik a trécselés, a mama összeakad öreg barátnéival s kicserélődnek újabb megfigyeléseik és értesüléseik. Az agglegények a menyecskeken

legeltetik szemeiket, ámbátor nem mindenki olyan szemtelen, mint a gézengúz Blom, aki, ha valami csinosabb fehérszemély elmegy mellette, erkölcstelen gondolatokkal táplálkozván, rendesen azt az észrevételt teszi vele menő barátaihoz: »Győzi a fene!«, vagy pedig csak annyit mond, fájdalmasra változtatván a hangját és rázván a kikent-kifent fejét: »Nem győzöm«. Néha a szegény asszonykák is hallják és elpirulnak. Bizony, ha szemérem volna a tanácsban, Lócséről is kitiltaná ezt a kellemetlen frátert.

Egyébiránt nemcsak a Blom-féle léha kéjencek találják fel ilyenkor a maguk kedvelt szórakozását, de úgyszólván mindenki. A mesterinasok hógolyókkal dobálják egymást, a színes bőrt készítő timárlegények ellenségeskedésben élvén a rézműves- és bádogoslegényekkel, ádáz verekedést kezdenek a Menhárd-toronynál. A fertálmesterek nagy sebbel-lobbal hajkurásszák elő a drabantokat, hajdúkat, hogy siessenek oda és fogdossák be a legényeket, akik nem átallanak összemarakodni ilyen szomorú pillanatban.

Azaz csak szomorú volt, de hol szalad az már, — mindenki elfelejtette. Hiszen azért »pillanat«. Ellenkezőleg, pompásan mulat a lakosság, vidám tereferé, viháncolás, csengő kacaj hangzik mindenfelől, mintha egy maskara-bálból kivonuló közönség lepné el az utcákat. Csak a városház kivilágított ablakai juttatják eszükbe egyszer-egyszer a célt, hogy híreket jöttek hallani.

Hírek iszen teremnek. Sok koponyában sok a fantázia. Egyik is, másik is újságol valamit. Hogy azt mondja, arról van szó, zsoldosokat fogad a város, néhány százat és megostromoltatja az ürgelyukat, Görgöt, hogy kifoghassa az ürgét. Leginkább az alsó osztályok hiszik el. »Zsoldos katonák? No, az bizony nem lesz rossz« — gondolják felvillanyozva a vászonnépek.

Az előkelőbb közönség nevet rá egyet. Ostoba lefetyelés. Hiszen élő ember nem tudhatja, miről folyik fent a tanácskozás, mert zárt ajtóknál folyik.

De ezekre rácáfol a Hulik szenátor uram hirtelen megjelenése az utcán. »Hát kegyelmed honnan cseppen ide, hiszen a többiek még fönn tanácskoznak?«

Hulik uram mentegeti magát, hogy hirtelen rosszul lett, kénytelen volt otthagyni az ülést. Egyszerre egy egész ember-

gyűrű veszi körül. Szép, előkelő asszonyok tolakodnak hozzája, kiket a kíváncsiság gyötör.

— Mi történt?

— Nem látták a feleségemet? — kérde Hulik.

— Itt járkál valahol a Gosznovitzer-családdal. De mondja már, mit végeztek?

— Lakat van a szájamon — s a kezével is mutatta, nem a lakatot, csak a száját.

— No, de valamit mégiscsak mondhat — kérlelgették az asszonyok. — Ne legyen már olyan kényes és akaratos, szenátor uram. Látjuk az arcáról, valami rettentőt határoztak.

— Bizony nem fog az asszonyoknak tetszeni — felelte Hulik uram, komoly meggyőződéssel.

— Ugyan, menjen! Tudja is maga, mi tetszik az asszonyoknak, mi nem. Legalább azt mondja meg hát, mikor lesz a bíró temetése?

— Holnapután délután és valamikor — mondá Hulik úr rejtélyesen és tovább ment.

— Meg van ez bolondulva? — morogta az asszonyok közül valamelyik, azt hiszem, a csintalan Teöke Antalné. — Olyan különös feleleteket ad — s fitymáló arcfintorgatással kísérte szemeivel egy darabon, amint beleütődött Blom Miklósba.

Nagy kő esett le szívéről, hogy a félelmetes szoknyahóst, akire utóbb gyanakodott, nem a feleségével, hanem az unokaöccsével, bizonyos Koppen báróval találja.

— Nem láttad a feleségemet?

— Nem győzöm — hadarta Blom szórakozottan —, azaz nem láttam; azaz nem láttam, amióta a karzatról ki-dobtatok bennünket.

— Hova sietsz? — kérde most már Hulik úr nyájasan.

— Haza. Lefekszem. Korán kell felkelni. Betsületbeli ügy. Egy kis vér. Hm. Egy kis kék vér, hm.

— Ne beszélj! Kik és miért?

— No persze. Bolond vagyok, hogy a hatóság orrára kössem. Menjünk, Konrád.

Eközben híre száguldott, hogy a villikust, ki a városház pincéjében búsult a bíró halálán, sürgősen felhívatta a tanács

és egyszersmind elrendelte, hogy rögtön álljon elő a város fogata. Mi az ördög lehet az?

Kisvártatva csakugyan ott kapálózott a város négy pej lova a székház előtt, aztán lejött a villikus egy nagy bundában és felült. Hamar, hamar! Siessünk oda, hátha meg lehetne tőle valamit tudni.

— Hova, hova? — kérdik egyszerre tízen is a felkászmá-lódott urat.

— Rissdorfba megyek, — szolt kedvetlenül, — Krikner doktorért.

Egy beteges Csákyiné lakott Rissdorfban, aki kommen-ciós doktort tartott a házánál. (Ezeknek a nagyuraknak minden bolondságra telik.)

— Olyan sürgősen, éj évadján? Kinek a számára?

— A bíró számára — felelte a villikus rejtélyesen. — Azért kell pedig sürgősen indulnom, mert ha nem találnám otthon, esetleg utána kell mennem, akárhol volna is, így szól a tanács parancsa.

— De hisz a bíró meghalt. Abba már nem fújhat lelket a doktor.

A villikus vállat vont.

— Mit tudom én, mit csinál. Semmi közöm hozzá.

Hajts!

A különös rendelkezés száz és száz találgatásra adott okot. Igazán megfoghatatlan. A kíváncsiság a legmagasabb fokra csigázódott.

Talán föl fogják boncolni? De minek? Hiszen tudnivaló, miben halt meg. Hátha föléledt őkegyelme? — jegyezte meg valaki. Ostobaság, hiszen kifolyatták minden csöpp véréét!

Erről folyt a beszéd, mindenféle babonás hiedelmek kezdtek elterjedni, kivált a legalsó osztály közt, mikor egy-szerre megkondult a városház tornyán a kis harang.

— Ah! A Bierglocke! Milyen hamar. Hogy elsiet az idő.

A kis kotnyeles Bierglocke hangja kilenc órát jelent. Záróra Lőcsén, amikor a kocsmákat, sörméréseket elhagyni kötelesek a vendégek. A Bierglocke csilingelése után italt már csak haza lehet vitetni, de azt is csak a második csengetésig — vagy különben hízik a város tyúkjá. Úgyszintén bírságot fizetnek mindazok, kik az utcán lődörögve tartózkodnak

ezentúl. Legfeljebb átmenni szabad, akinek halaszthatatlan útja van — s annak is csak lámpással a kezében. A lámpás nélküli átmenetelt, még ha a holdvilág kegyelméből a leg-fehéresebb éjszaka volna is, szigorúan bünteti a tanács. Bolond dolog biz ez, de hát a városok munkából élnek, s a munkás polgárnak aludni kell. Az alvásába is beleszól a tanács, de ami aztán az álmaikat illeti, ott teljesen szabad, arról álmodhatik, amiről akar.

A jámbor szász városok fegyelemhez lévén szokva, a Bierglocke szavára egy negyedóra mulva üresen tátongtak az utcák. A hajdúk hazaszalasztattak a városházáról lámpásokért, maguk a szenátorok is lámpással fognak hazatérni, ha majd végeznek valamit. (Hogy mit, azt már csak reggel lehet megtudni.) Az ablakok szerte a városban megvilágosodtak, de az se tartott sokáig, tíz óra után már rendszeren behunyták szemeiket a kis lábas házacskák és mély álomba merültek. A fenséges kupolán, mely a világot borítja, ezernyi csillag gyúlt ki, szikrázva, nevetve s mélységes csöndesség ereszkedett alá, ünnepélyesebb, mélyebb, zordonabb, mint az erdőkből, mert ott a fák gallyai zörögnek, vagy mint a falvakban, mert ott a kutyák ugatnak. De Lőcsén nincsen se fa, se kutya. Itt a kutyákat is a nemes tanács pótolja. Nem az ugatásban (isten ments) hogy olyat bocsátanak ki a szájunkon), hanem abban, hogy a tanács őrzi a házat és a vagyont a Polizei-Ordnung, a tizenhárom bástya és a zárt kapuk segítségével.

*

Noha nem szerették városaikban a fákat a szász polgárok, ami nem csoda, mert hisz abból a célból jöttek be Arnold vezérükkel (a Görgeyek őseivel) ide, hogy a fákat, erdőket irtsák, Lőcsének mindamellett volt egy csinos kertje a falakon kívül, tele egzotikus díszfákkal, cserjékkel, szépen gondozott utakkal. Kedves hely nyáron, hova vasárnaponként kísérték az egész város, s ahol aztán kialakultak a párok; sok szerelmes szó és sóhaj röppent el azokon a padokon és a vén fák alatt, melyekbe ezer és ezer bevéssett kezdőbetű jelez hajdan kedves csengésű neveket és bűvös pillanatokot. A kert közepén állt a szép fehérre meszelt kertészlak és egy kocsmá, ráházolva a homlokzatra a város címere, hármas halom kettős

keresztrel s a két ezüst oroszlán, amely tartja. Nagy szőlőbirtokos lévén a város a Tokaj hegyén (egy Thurzó hagyta, testálta a városra), fölséges borokat mérnek itten nyáron, melyektől az ember maga is oroszlán lesz — ha ugyan nem lesz disznó. A patriciusok nagy előszeretettel sétálnak ki hétköznap, a céhek itt tartják mulatságaikat és a fiatalság majálisainak is ez a színhelye. Télen át azonban megdermed itt minden élet. A kertész és a kocsmáros behúzódnak a városi falak közé, mert itt a farkasok falnak fel őket. Üldözött zsványok találnak éjszakai menedéket a padlásokon vagy a kocsmá mellett félserben.

Ezt a találkozóhelyet jelölte ki Görgey György a fiatal Fabriciusnak.

Amilyen átlátszó, világos volt az éj, éppoly homályos, ködös lett a reggel, mintha szerepet cseréltek volna egymással.

Fabricius érkezett meg elsőnek a segédeivel, a Blom Miklós cifra csengős szánján. Blom Miklós volt a segédje és egy vörös kecskeszakállas ifjú ember, báró Koppen, aki idegenszerű fekete bársonyruhát viselt s szőke allonge parókat. Franciának látszott, de drezdai szász volt. Blom Mértának fia, a Leibicon lakó öreg Blom dúsgazdag nővéréé, ki az őshazába, Szászországba ment férjhez.

A fiatal Koppen először járt Magyarországon, a rokonait látogatni s egy hetet töltött Lőcsén is, Miklós kuzinjánál. Fennhéjázó és dicsekvő fráter volt, aki meglehetősen fitymálva bánt polgári rokonaival.

A köd lassan oszlott. Fabricius bosszankodva jegyezte meg:

— Hogy lehessen itt verekedni? A kardom hegyéig se látok. Ez már nem is köd, de mártás.

Egy darabig fel s alá jártak a hóban s türelmetlenül várták az ellenfelet.

— Talán el se jön — vigyorgott a báró.

— Ki van zárva — pattant fel Fabricius. — Görgey nemesember.

— Ej, majd mit mondok! — nyafogta a báró, egy megvető kézlegyintéssel. — Nem mindenki lovag, akinek sarkantyúja van. A kakasnak is van sarkantyúja, mégse lovag. A nemeslevél még nem teszi a gentlemant.

— No, a magyar nemesről mindent el lehet mondani kedves kuzin — magyarázta Blom —, de hogy a párbaznál meg ne jelenjen, olyasvalami még nem történt, amióta ez az isten van.

(Blom nagy előszeretettel használta a túlzó kifejezéseket.)

— Szűk látkör, tisztelt uram, szűk látkör. A béka bástyatalnak nézi a keresztbe tett sétapálcát is. Mik ezek a magyar nemesek? Hát járnak ezek társaságba? Olvasnak ezek könyveket? Kifinomítja a lelküket a művészet, a zene? Parasztok ők csak, akiknek a ládafiókjában kutyabőrük van. Lompos, piszkos kúriájukban dőzsölnek, basáskodnak egypár nyomorult jobbágy fölött. Mindent telesznek, amit az állam adhat, és ők semmit se adnak az államnak. S kivált e Szepes megyei nemesek, a sovány zabföldeikkel. Csodálkozom, hogy olyan nagyra nézitek őket! És ha még volnának valamirevaló privilégiumaik.

— Van annyi, mint nektek a kis országokban, melyet egy bolha átugrik kétszerre.

De már erre dühbe gurult Koppen Konrád.

— Hogy van-e annyi? — szólt hevesen. — A Koppeneknek például az a kiváltságuk van, hogy az asszonyaik leülhetnek, ha a fejedelemasszony leült és ülve maradhatnak, ha a fejedelem állva szólítja meg őket.

— Képzelem, mennyire meghíznak ettől a Koppen bárónők. Hát aztán?

— Nos, hát ott kezdem, hogy egy szepesi nemes be se juthat a fejedelemhez.

— Micsoda? — vágott közbe nekipirulva Fabricius. — Nagyon téved, tisztelt báró úr. A szepesi nemesekből már kettő lett Magyarország királya: Zápolya János és Thököly Imre.

A báró elkényszeredetten mosolygott.

— Mondhatom, szép polgárok, hogy így beszélnek, mikor a bírójukat egy efféle vad nemes lelövi.

— Az más. Azt meg fogjuk bosszulni.

— Alig hiszem. Mert ha már a mai napon ilyen a hangulat...

— Pedig elhiheti, ha én mondom — erősíté Fabricius nagy lendülettel. — De itt jönnek már.

Görgey György jött a két segédjével. Az ellenfelek köszöntötték egymást, a segédek kölcsönösen bemutatkoztak és kezét fogtak. Mecséry Károly, báró Koppen; ifjabb Máriássy Ferenc, Blom Miklós.

— Cudar időnk van!

— Menjünk be a félszer alá, urak, ott legalább nem kell a hóban állni.

Kardokat Fabriciusék is hoztak, Görgeyék is.

A segédek kiválasztották az élesebbeket.

— Most már mindenekelőtt azt döntsük el — indítványozta Blom Miklós —, hogy szász szokás szerint legyen-e a párbaj vagy magyar szokás szerint?

— Ebben a kihívott határoz — vélte Mecséry Károly.

Fabricius vállat vont közömbösen.

— Nekem mindegy. Átengedem a választást az ellenfelemnek.

Görgey könnyedén meghajtotta magát.

— Legyen szász szokások szerint.

A szász párbaj sokkal okosabb intézmény volt, mint az akkori másféle párbaj, mely hasonlított a mostanihoz, kivévén, hogy a most kódexekbe foglalt sok teketória nem tartatott meg. Az emberek kiálltak, verekedtek első vérig vagy utolsó vérig, doktort azonban nem vittek (kevesebb doktor volt, mint ahány vitézi perpatvar), protokollumot se vettek fel. Nem tinta folyt az akkori párbajoknál, hanem vér. A szász párbaj pedig azért volt okosabb és nobilisabb intézmény, mert a félnek megvolt a lehetősége, ha a hibáját lelkében belátta, hogy a presztizsének, gavallér-voltának házszálynai érintése nélkül, önérzetének és becses bőrének teljes megóvásával hagyhatta győzni a másikat — míg a többi párbajoknál a gyávaság bélyegétől való félelem, a társadalom logika nélküli felfogása, ha még úgy megbánta is a másikon ejtett sérelmet, belekényszeríti, hogy még azonfelül üsse, vágja a már különben is megsejnyált ellenfelet, kit méltatlanul sértett meg, mert csak bocsánatkéréssel lehetne az ügyet simán elintézni, de a bocsánatkéréshez nincs elegendő bátorsága, csak annyi van, hogy megölesse magát vagy megölje a másikat.

A szász párbaj másként megy végbe. Blom Miklós egy meglehetősen egyenes és vékony ágat tört le egy vén, odvas

fáról s az odvába három petákot potyogtatott be, mert szeretett a pénzével henecegni, s ennyi volt a kiszabott bírság a gally-letörésért, ha a villikus megtudja. A letörött ággal most már megmérte Fabriciust, mint kihívottat, a talpától a feje tetejéig (elég megnyúlt ember volt), most aztán elvágta késével a fölöslegest és két egyforma kört csinált közvetlen egymás mellett a földön, amekkorát a gally hosszúsága engedett.

— No, most már rajta!

A vívó felek beálltak a körökbe s egymáshoz közeledve, megkezdhették a vívást, miután előbb kihirdetettek a szabályok, hogy aki vívás közben heveskedésében, vagy pedig szorongatott helyzetből kifolyó hátrálásban kilép a számára megvont körből, legyőzöttnek fog tekintetni s ez a becsületnek isten és emberek előtt teljesen elég.

Nos hát, aki nem akart vért látni, szeleskedett egy kicsit, olyan nagy vehemenciával rohant rá az ellenfelére, hogy kilépett. Ezzel vége volt a duellumnak és a legyőzött lovag káromkodott egy kicsit és azontúl is megmaradt bátor gentlemannak.

Különben a szász metódusnak is megvoltak a maga hibái. A hosszú kezek előnye szembeszökő, azonfelül mindenféle szabálytalan vágás jogosult a *Coup de Jarnac* (a szúrás) kivételével, az »üsd, vágd, nem apád« legősibb tantétele érvényesült — vágd, ahol éred. Csel, finta; ravaszság nemcsak megengedhető, sőt hasznos.

Egy, kettő, három! Összecsaptak. A két kard megvillant, összeért, csattant, szikrát adott s csakhamar kitűnt, hogy a fiatal Fabricius, mint drezdai diák, ott künn jó mesterektől tanulta a bajvívást; biztosan, elegánsan fogta fel a vágásokat, ellenben Görgey apjától tanulta a mesterséget, magyar módra, s csak a csuklója forgatásával vagdalkozott. Hanem éppen ez hozta zavarba a »kottából« vívót és a görbe, kurtább magyar kardok feszélyezték, mert az ő keze a hegyes és a hegyén kétélű német schlägerhez volt szokva. Nem hagyta el lélekjelenléte (ami a legjobb a mérkőzésnél), ellenkezőleg, egész hidegen a helyzethez képest, arra módosította szándékát, hogy egyelőre nem támad, hanem csak a védelemre szorítkozik, míg kitanulmányozza ellenfele szerinte újdonszerű vívásának csínját-bínját, tehát csak parírozott és hátrált.

Görgey csak úgy játékszerűen kezdte a viadalt, mert rokonszenves volt neki a fiatal Fabricius, s azt tartotta, hogy a burger kezébe dikics való vagy gyalu, minélfogva illő vele gyengéden banni s egy kis karcollással megelégedni, de ahogy evés közben jön meg az étvágy, a kemény acélpengék csattogása megmámorosította, szeméi szikrákat hánytak, mint az egymást horzsoló kardok. Az ellenfél folytonos hátrálása vakmerővé tette, az incselkedő fölényes védekezése bosszússá, forró vére lázasan nyargalt ereiben, s az emberi testnek ezekből a siető folyamaiból ha iszik, megrázza magát az oroszlán, aki ott piheg minden Görgeyben. Magasztos, hősiességben megmártódva, mit tudta most Görgey, hogy csak a drezdai diák Fabricius áll előtte és nem a hétfejű sárkány? Szent György lovag volt ő most a saját képzeletében, s megfélelkezvén az imént magára parancsolt kiméletről, hatalmas sújtásra lendítette meg karját, amit az észrevett s önkénytelenül félre ugrott előle balra, miközben mégis fölfogta a vágást s abban a szempillanatban ruganyos erővel egyszerűsmind visszasújtott, amitől viszont Görgey tántorodék meg s balra hátrált.

Mecséry fűrge volt, hirtelen keresztbe fektette közéjük a kardját.

— Halt! Fabricius úr kilépett a körből.

— Ugyanezt tette Görgey úr is — sietett kijelenteni Koppen báró.

Csakugyan az történt, mind a kettő úgyszólván egyszerre hagyta ott a kijelölt kört. Nincs győztes, tehát nincs legyőzött se. Újra kell kezdeni a szász regula szerint.

— Hadd fűjják ki előbb magukat — vélte Máriássy.

— Nem. Éppen nem — tiltakozott Blom az ő szokott hebehurgyaságával. — Tiltakozom a tüdők nevében, uraim. Micsoda alapon foszthatnánk meg a tüdőt az ő legszentebb jogaitól? Miért ne lehetne ő is faktor? Mindig csak azt mondják, ha valami hősi cselekedetet visz valaki véghez: »volt szíve hozzá«. Hát csak a szívnek szabad a hőst segíteni? Hadd lássuk egyszer-másszor azt is, hogy van-e tüdeje hozzá.

Ennek az érvelésnek engedni kellett. Beállottak tehát a körökbe s folytatták a viadalt. Most már megnehezült a Görgey dolga, mert Fabricius támadott hidegen, kecsesen,

olyan arccal, melyen semmi indulat nem volt észrevehető, míg ellenben Görgey nekiperült, lihegett, szépen boltozott homlokán verejték csurgott, csupa tűz volt ismét, csupa elevenség, de ez nem sokat látszott használni az iskola szerinti vívással szemben, egyre hátrább szorult. Tízet lehetne tenni egy ellen, hogy Fabricius győz. Fabriciust azonban nem vezette harag, belátta, hogy a fiatal Görgey nem cselekedhetett tegnap másképp, nem akarta hát megsebesíteni s a Gribe-féle cselvágáshoz nyúlt, mely száz esetből legalább kilencvennyolcszor beválik, ki akarta kezéből ütni a kardot (ami szintén legyőzetést jelent a szász párbajnál), hadd végződjék be az egész bohóság vér nélkül, a segédjeinek esetleges vidám gúnyolódásával, hogy »szurok a markodba«. A finta pedig abból áll, hogy a kardot úgy kell emelni, mintha az ellenfél mellét akarná érní, mire az megfelelőleg készül parírozni, ahelyett azonban a csukló villámgyors fordulatával egy félívet ír le a kard a levegőben lefelé s alulról csapódik fel szilaj erővel az ellenfél pengéjére, hogy az menthetetlenül kirepül kezéből a váratlan helyről jött ütésre. Ez egyszer azonban olyan erősen fogta Görgey, hogy ki nem esett a kezéből, hanem föl-vágódott a Fabricius feje fölé, s minthogy Görgey meglepetésében kinyújtotta a karját, ösztönszerűleg mintegy utána akarván kapni, leesőben a kard elnyisszantotta a Fabricius balfülének egy darabkáját és a vállába ütődött, ahol feltartotta a ruhaszövet, nem okozhatott sebet.

Maga Fabricius észre se vette ezt a megrövidítést, a megyei főjegyző patvaristája, Máriássy pillantotta meg a fülcimpa felületén kibuggyant egy-két vérosöppet.

— Vér! — kiáltá harsányan.

Mindketten leeresztették a szablyaikat s szorgosan vizsgálták egymást, hogy hol a vér.

— A füle vérzik, Fabricius úr.

— Csak talán nem? — kérde Fabricius meglepetve.

— Sőt el van vágva egy darabja.

Fabricius odakapott az ujjaival, az érintésnél érezte az éles fájdalmat s megfestette pirosra a kezét.

Görgey hozzá lépett.

— Igen sajnálom, hogy ilyen alkalmatlanságot okoztam.

Fabricius mosolyogva nyújtotta kezét, melyet Görgey barátságosan rázott meg.

— Nem tesz semmit — szól az előbbi vidáman. — Van már a városban sánta Fabricius, az apám félszemű Fabricius (a Thököly-harokban szúrták ki a jobb szemét), lesz most egy csonka Fabricius is.

— Ne búsulj rajta — vigasztalta Blom —, hátha kinő, mint a szalamanderé, mire megházasodol.

Mecséry ezalatt meszet kapart le a kertészház faláról, porrá morzsolta az ujjai közt és behintette vele a Fabricius fülét, hogy a vérzésnek gát vettessék. Nem szaladtak még az akkori emberek mindenért patikába.

Aztán az is a szokáshoz tartozott, hogy a duellumnál kibékült felek együtt mutassák magukat a népek előtt, minél fogva Görgey átült a Blom szánjára, Fabricius mellé, úgy hattak be a városba.

Útközben, mint rendesen ilyenkor, a párbaj lefolyásáról estek megjegyzések. Moulinet-k, prim és kvint vágásokról locsogtak, báró Koppen vállveregető csodálkozását fejezte ki egyben Fabriciusnak a férfias türelmén, egykedvűségén, melylyel a sebet veszi.

— Mégiscsak kemény faj ez a szász faj — mondá —, hogy annyi század óta idegenben sem tudott elpuhulni.

— Ugyan kuzin, kuzin, ne tedd magad nevetségessé ez előtt az úr előtt! — gyúlt ki erre Blom. — Mi az a tenger síma tükréhez képest? Tudod-e, mit láttam én itt ezelőtt néhány évvel, mikor olyan taoskó voltam, mint most te? Egypár kurucot karóba húzatott Caraffa a plesznici erdő szélén. Ott ültek a karókon felnyársalva és egykedvűen pipáztak. Vesszek meg, ha nem igaz. Hát hogy tudtunk volna mi itt elpuhulni.

Görgey nem ismerte Blomot, kérdőleg nézett Fabriciusra, aki megértette a megrökönyödött tekintetet s magyarul felelt rá:

— Vesszek meg, ha igaz. Különben jó fiú és nem is mondhatni hazugnak, csak olyan egy kicsit, mint a nagyító üveg.

Beérvén a városba, a megyeház előtt leszálltak Görgey kezét fogván valamennyiükkel, azt mondta Fabriciusnak:

— Legyünk ezentúl jó barátok.

A hangja ellágyult, s dióbarna szemeiből melegség áradt Fabricius felé.

— Szeretném — felelte ez, és mintha valami balsejtelem lepné meg, felhő vonult el homlokán —, szeretném, ha az isten úgy engedné.

— Derék fiú — dicsérte meg Blom, amint letűnt a megyeház kapujában.

— Az — hagyta rá Fabricius. — Örülök, hogy megismerkedtem veled.

Koppen felkacagott gúnyosan.

— Hozzá kellett volna még tenni: boldog vagyok, hogy a fületem levágtá.

— Már megint nem érted a dolgot, kuzin — cáfolta le Blom. — Fabriciusnak többet ér ez a füllevégzés, mint minden iskolai és egyetemi bizonyítványa, amit kapott és amit még kapni fog, ő most már úr és bevégezett ember.

— Nem értem.

— Persze hogy nem érted és soha meg se értheted, mert német ember vagy, s könnyebb az óceán vizét áttesteni, mint ezt neked megérthetővé tenni. De nini, dobolnak. Menjünk csak sebesebben!

Csakugyan dobszó hallatszott a főtér felől. Az utcai járkelők megszorították lépteiket, akik ellenkező irányba mentek, visszafordultak és a dobszó felé indulának. A kereskedők, iparosok kiálltak zöld kötényeikben és puha sipkáikban a boltajtókba. Hiszen ma nem valami közönséges licitációról vagy szabályrendelet kihirdetéséről lesz szó. Nagy események küszöbén állunk. A körös-körül fekvő házak ablakai is nyíladozni kezdtek, dacára hogy a hideg bemegy. A Teöke-ház emeleti ablakán a szép, csintalan Teökéné dugja ki csinos fejcskáját, mosolygós orcája a kikeményített, fodros, fehér reggeli főkötőben olyan, mint egy papirstancicliba csomagolt piros rózsa.

Blom felpillant az ablakzörgésre, leemeli a süvegét, felülről mosoly és kecses fejbillentés a felelet.

— Isten úgy segítjen, nem győzöm — morogta a javíthatlan agglegény panaszos hangon, a két fiatal diák irigykedésére pályázva, ami neki alkalmasint jobban esett, mint esnének a megtörtént tények.

Miklós úr ugyanis a nőhódítóknak ahhoz a nem ritka fajtájához tartozott, kik többre becsülnek egy kalandot, mely nem történt meg, de beszélnek róla, mint három olyan kalandot, amelyről nem beszélnek, de megtörtént. Sőt alapjában nem is volt nőhódító (az asszonyok nem bízzák rá magukat a dícsékvőkre), gyanítani lehet, hogy igazi kalandjai se igen voltak, inkább csak a kérdéseivel és különös ki-
szólásaival verte fel veszedelmesnek a saját becses személyét. Nem a nők szerelme, hanem a férfiek félelme és a pajtások irigysége okozott neki élvezetet.

A doboló hajdú bevégezte pálcikáival a tempót s a be-
állott csendben bika hangon olvasta az őt körülálló sokaságnak:

»Adatik tudtára, akiket illet, isten ő szent felsége akaratá-
ból, a nemzeti városi tanács nevében.

Először. Rendeltetik a néhai bíróért való fájdalmas
érzésünkben, hogy az ideai farsang a kalendáriumból deleáltas-
sék, semminemű zajos vígságok és céh-lakomák ne tartassa-
nak, a vígságra ingerlő szerszámok: hegedű, duda, cimbalom,
gitár vagy harmonika erre az időre otthon és mindenütt
tiltatnak, csakis a Stadtpfeifernek engedtetvén meg mester-
ségének gyakorlása.

Másodszor rendeltetik, hogy mától számítva nyolc nap
múlva, amely ideig mindenki megszerezheti öltönyeit, Lőcse
város patríciusai, nemesi és minden renden lévő polgárai,
úgyszintén nejeik és hajadonai, kivétevéen pusztán a közön-
séges szolgaszemélyzet, templomokban, nyilvános gyülekeze-
tekben és bármely összejöveteleken, valamint egyéb köz-
helyen, úgy piacon, mint az utcákon, avagy nyáron a város
kertjében, csupán fekete gyászoló ruhában mutatkozhatnak
mindaddig, míg a nemes város néhai bírójának kegyetlen és
szomorú haláláért magának elégtételt nem veszen, ezen ruhák,
ezen fekete posztóba vont város emlékeztetvén és sürgetvén
folyton és folyton minden egyes polgárt, hogy önértetével,
férfias büszkeségével, valamint a város méltóságával szemben
még tartozásban legyen. Aki pedig ez ellen vétene, tíztől
ötven tallérral bünhődik.

Harmadszor és utoljára. Item tudtára adatik mindenki-
nek, hogy bíró uram temetése holnap délután négy órakor
történik a városházából. Jobbkeze azonban elvágtván, be-

balzsamoztatik és a város tanácsstermében üvegszekrényben lesz kitéve, hasonlóképpen emlékeztetésre és serkentésre mindaddig, míg elégtételét meg nem kapja, hajlóbbaik lévén őt ősi szokásaink szerint egyelőre inkább kéz nélkül tenni a földbe, mintsem üres kézzel. Mihelyest isten jóvoltából sikerül nekünk a becsület fájáról leszakítani a megtorlásnak gyümölcsét, az itt maradt kéz egy másodszori temetéssel fog a test mellé helyezettetni.«

Teökéné mérgesen csapta be az ablakot, mikor a hajdú elhallgatva, egy utcával odébb ment dobjával. Kezdte már érteni a Hulik tegnapi szavait. Fabricius helyeslőn bólingatott: »Ezt az egyet szépen csinálta a tanács«, Blom azonban kifakadt:

— Ehol van ni. Most már a harmadik városból teszik ki a szűrömet. Vagyis innen én menekülök. Szent isten, milyen unalmas fekete város lesz ez ezentúl! Akár mindjárt mehetünk csomagolni, kedves Konrád, hogy elköltözzünk valamerre, de hova?

— Menjünk talán Bélára, szeretném látni azokat a szép lengyel asszonyokat — indítványozta a báró.

— Nem győzöm, kuzin, nem győzöm már, ne kívánd tőlem — felelte melankolikus hangon. — Menjünk haza Leibicba az apámhoz.

HETEDIK FEJEZET

(*Menyecske palánták.*)

Ez a Vendetta-szerű intézkedés nagyon emelhetette a városi polgárság önértetét és a tanács tekintélyét, de meglehetősen a zsebek ellen irányult, mert bénítólag hatott a kereskedelemre és az újabban lendületnek indult idegenforgalomra.

Első eset volt ez, hogy Lőcse tanácsa nem vette tekintetbe a polgárok anyagi érdekeit, holott máskor mindent ezeknek rendelt alá. Talán azért jutott fel a város olyan nagy virágzásra, ugyanakkor, midőn az ország szegénységbe süllyedt.

Talán az ország zsírján hizott? — mondhatná a kötekedő irigység. Nem. A maga zsírján. Hanem ezt a zsírt a hatóság kezelte.

Vagyis úgy volt az, hogy a mi magyar eleinknek olyan hatóságai voltak (már akkor is), melyek mindent elszedtek céljaikra, amit eleink maguk el nem költöttek (innen származhat a közmondás: »Csak az a miénk, amit megesszünk«), míg ellenben a szepességi szász városok hatóságai semmit sem szedtek el a polgároktól, sőt még nekik maguknak se engedték elpocsékolni azt, amijök volt. Mindég jó és körültekintő törvényeik voltak és azokat mindég megtartották; — nekünk is voltak néha jó törvényeink, de azokat néha se tartottuk meg.

A lőcsei statutumok megtartásához egyébiránt disznószív kellett és roppant tegyelem, mert mélyen belenyúltak a magánéletbe. A szász polgár a Stadt-Ordnung és Polizei-Ordnung gyámkodása alá kerül már a *születése előtt* és ott marad a haláláig, annak a paragrafusai által rángattatva ide-oda. A Stadt- és Polizei-Ordnung beleavatkozik úgyszólván minden lépésébe, melyet e földi planétán tesz, s kényszeríti jámbornak, takarékosnak és a végén gazdagnak lenni.

Már a viselős asszonynál gondjába veszi a polgárt s mindent megtesz, hogy első megjelenése a körülkerített

városban a viszonyokhoz képest a lehető legkedvezőbb módon történjék. Mikor már eljött a kis szász, ugyancsak statutum szabja meg a család vagyoni állapota szerint, hogy a kereszt-zülőkön kívül hány vendéget szabad meghívni a keresztelőre, továbbá hány és névszerint milyen ételeket szabad a vendégek elé tálalni, nehogy pocsékolás történjék. Mivel a szepességi szászok is emberek (mégpedig többnyire derék emberek), hát őbennük is játszott a magyar zabszem, a törvények ügyes megkerülésére csiklandozó. Nem hívtak ugyan vendéget, csak annyit, ahányat a statutum megengedett, hanem hívtak húsz-harmino keresztapát és egy csapat keresztanyát. Hohó! lecsapott erre a magisztrátus, mint a héja, vagyoni klasz-szisokra osztván a polgárságot, a meghívandó keresztzülők számát is megállapítván, két, legteljebb három komát és komaasszonyt engedvén meghivatni, vagyoni helyzet szerint.

Ez a klasszifikálás lett az ott is elharapózó rangkórságnak a szülője. Az egykomájú család, ha stréber volt, a kétkomájú családok közé szerette volna magát felküzdeni. A háromkomájú famíliák már oligarchák. A három koma pontosabb jelzője volt a vagyoni állapotnak, mint most a telekkönyv. Még a bélai Quendel is aszerint taksálták Késmárkon vagy Lőcsén, hogy: »hívhat az talán száz komát is«.

Nagy jel az efféle; hogyha a királyok nem rontanák is népeiket rendjelekkel, címekkel, találnának azok maguknak bolondító maszlagot eleget.

A kereszteléstől a temetésig minden szabályozva volt; az iskolázás, az esketési árak, a lakodalmi ebédek arányai és költségei — még a muzsikusok napidíját is szenátor uraimék határozták meg.¹ Kártyát, kockát, fényes fogatok tartását el-tiltották, unalmukban aztán dolgoztak az emberek és gyűlt a pénzük.

Mire is költethetett volna a szász polgár? Szeretőt nem volt szabad tartani, mert ha a hatóság megtudja, mind a kettő-jüket száműzi a városból. De ha tartott volna is szeretőt (mondjuk, valami nagy titokban), az ugyan potom összegbe került volna. Az ékszerek közül a gyémántok, keleti gyöngyök, smaragdok és a szép piros rubinok ki voltak tiltva a városból.

¹ Demkó: Felsőmagyarországi városok élete a XV. és XVI. században.

A megengedett drágakövek közt az ametiszt és a oseh granát volt a comes. Násfát nem ösmernek a szász asszonyok. Legfeljebb holmi ezüst vagy arany kinyitható szívek fityegnek a nyakukban. Még a kelmékben való dúskálást se engedte meg a rendőrség.¹ A szegényebb osztály fehérnépei a morva-posztót, a csamlotot, a török bagasiát, perzsa mohárt használhatják. A leányoknál elég nagy fényűzés az is, hogy előkötőjükre, mellyel vasárnap a templomba mennek, selyemmel varratják ki ékes gót betűkben a nevüket: »Elisabeth Zabler«, vagy: »Katherina Friebel« (ami, valljuk be, nem rossz szokás a templom előtt szemlét tartó legények szempontjából). A cselédsorban álló leányok négy-ötféle hitvány kelmére, a tarcolán, barchet, kanavász és stamelinre voltak kárhozthatva² (de szerettek is elmenekülni szolgálatba a vidéki családokhoz). A több mint két segéddel dolgozó iparosok és kereskedők fehérnépei már a finomabb angol, hollandi posztókban, tafotákban is páváskodhatnak, ha a hiúság nyavalyája vérükben vagyon. A koronarása, csimazin, pokocsin csinos szoknyácskákat szolgáltat. Ami a génuai bársonyt, a velencei vagy flórenoi atlasz viselését illette és a selymeket, az a gazdag patrícus asszonyok kizárólagos szabadalma, sőt meg van engedve a brokát selyem is, »ámbar tisztességes polgárnő és kisasszonya nem teszi«, a brüsszeli és másfajta drága csipke ellenben szigorúan tilalmaztatik.

A leányok fején a pártán kívül semminemű drága érc nem alkalmazható — mivelhogy a haj ügyis a legnagyobb ékeség. A ruhák derekát, vagy az úgynevezett »Wiest«-et szabad a nyaknál mélyen is kivágni (persze, mivel nem kerül pénzbe), de amellyel nem igen éltek a szépek (persze, mivel rendszerint lapos mellük volt).

Ilyen életmód mellett a könnyűvérű nemzeti önvigasztalást, hogy »szegények vagyunk, de jól élünk«, teljesen meg lehetett fordítani a szépségi szász városokban: »Gazdagok vagyunk, de rosszul élünk«.

¹ Hein, 431—432. lap.

² Az 1854-ben kiadott tanácsi rendelet második pontja három osztályba sorozza a lakosságot s tíz forinttól száz forintig terjedő bírsággal sújtja a rangjukon túl öltözködőket.

S mégis bámulat illeti a derék városi atyákat, kik így tudtak parancsolni, s e polgárokat még inkább, kik így tanultak meg engedelmeskedni. Mert bölcs és egészében mélyen átgondolt volt e kormányzat. A lőcsei híró egy-egy kis velencei dózse a maga szenátoraival és negyedínestereivel, rideg végrehajtója egy hatalmas izmos politikának, mely útját vágja a ragályos fényűzésnek, jól tudván, hogy a falusi nemesség életmódjának utánzása megölné városaikat, melyeknek tekintélye és privilégiuma a benne élő polgárság vagyoni erején nyugszik.

Nagy vonalakban ez a váza annak a keretnek, melyben felvirágozának a XVI. század felvidéki szász városai, hol hemzsegnék a «pénzzsák» polgárok, kik az aranyakat és tallérokát ládákban tartják pincéjükben, vagy akik messze földön kereskednek borokkal és állati bőrökkel, nagy tőkéket forgatván, míg a nemes urak felváltva a törökkel a német ellen, vagy a császáriakkal a török ellen csatároztak.

A meggazdagodásnak e különös városi statutumokon kívül egyébiránt még sok más oka volt. A szorgalom, takarékoság, ipari ügyesség és kereskedelem hiszen nagy faktor, de ezeket csak azok a historikusok zengedezik a városi nagy vagyonok eredete gyanánt, akik azt hiszik, hogy ők a múltakba látnak, pedig csak egy közkeletű frázist tudnak...

Hiszen kétségkívül emelőleg hatott, hogy jó városi statutumok voltak (és hogy zsidók még nem voltak), a kereskedelmi élet pezsgése szintén megtette a magáét, de nagy vagyonokat semmikor sem lehetett gyűjteni rohamosabban a rendes foglalkozási ágak révén. Ezek csak az úgynevezett »Kleine Fische gute Fische«. A már meglevő értékek és szerzési módok tülekedést okoztak minden időben, s a szőlőtőke sok fürtje széteszlott sok kézben. Szerencsére azonban mindenkor támadtak új értékek és új szerzési módok. Ezeknek ügyes kihasználása és megrohanása volt az úgynevezett »szerencsés kópé« feladata.

Régen, mikor még a szepességi szász városok szegények voltak, négy-öt falut jövedelmezett egy ügyesen lenyisszantott fej a csatában (ha a vezér látta), napjainkban pedig, mikor már megint szegények a szepességi városok, egyszerre gazdaggá tehet valakit egy vicinális, vagy egy kis kijárás a

magas kormánynál (ha a magas kormány behunyja a szemét).

A rajzolt korszakban is egy különös új érték támadt — nevezetesen a török foglyok. A vitézlő rendek a törökkel való folytonos csatapatékból olykor nagyobb csapat foglyot hoztak haza, kivált a Thököly föllépése előtt (mert azóta megritkultak a törökök, mint a vaddisznók az erdőben), majd minden előkelő portán lebzselte több-kevesebb rab, némileg hozzá tartozott a pompához, mint ahogy nem nélkülözheti egy szépen bútorozott ház a szarvasagancsokat és medvebőröket.

Egymáshoz hasonló tróféák voltak azok. A vitézlő úr eldicsekedett a vendégeinek egy darabig, miképp került kézre Omár vagy Haszán, épp amint eldicsekszik az agancsok megkerítésével. S ez annyival élvezetesebb, mert az élő bizonyosság is ott volt, aki megerősíthette a nemesúr vitézségét. Ennyiben többet értek a rabok. Viszont az elejtett szarvas abban ért többet, hogy még lehetett enni, míg ellenben a török maga evett sokat, de nem tudott semmi magyar munkára rászokni, csak vizet tudott húzni, gyereket ringatni és a kertben gyomlálni.

Hát nemsokára megunta a magyar úr a foglyait, kivált, ha nagyon felszaporodtak, s dohogni kezdett:

— Mi az ördögnek hizlaljam itt azt a sok ingyenélőt?

Egyet-kettőt, mint a kopószaporodásból, el tudott sütni ide-oda sógornak, komaasszonynak ajándékba, de a többivel csakugyan nem tudott mit csinálni. Eközben a nagyasszony szíve is megesezt az örökké Mekka felé sóhajtozókon s váltig ösztökélte urát:

— Ugyan eresszük haza őket. Majd meglássa kegyelmed, hogy megfizeti nekünk azt majd a keresztény isten is.

Rendesen ilyen hangulatok fölülkerekedése idején topantak be a kastélyba a bélai Quendelek ügynökei, vagy Blom Mihály uram Löcséről, akik csinos összeget ígértek a rabokért, szépen pengő tallérokban, vagy arany-ezüst marhákban, ha a nemesúr szemérmesebb volt. Az urak, kivált eleinte, nagy röstelkedve mentek bele az üzletbe, de hát végre is jobb, ha Quendel uram vagy Blom uram fizet értük, mintsem hogy, a nagyasszony szerint, a keresztény istenre bízássék. Utoljára egészen beleszoktak és találván

bizonyos disztingvált formát, tisztos úri jövedelemnek tekintették.¹

Aljas dolog volt biz az, de csak az a része, amit Blomék csináltak. Oh, az övék — az teljesen comme il faut. Hiszen ők nem is szipolyozzák ki a rabokat, csak megszabadulnak tőlük. Az, hogy pénzt fogadnak el értök, való dolog, de hát miért ne fogadnak el a pénzt, mikor amazok kínálják és mikor nincs nekik? Történik-e ezzel valami helytelenség, igazságtalanság a rabokkal? Oh, istenem, hiszen nem történik más, csak Páltól átmennek Péterhez. Vagyis más szavakkal Quendel uram, Blom uram, vagy a késmárki Spitz testvérek csinálják el a hazaszállításukat. Ők nem osztályozzák, melyik mennyit ér, mennyit nem ér, mint valami emberkufárok, ők gavallérok, ők en bloc végeznek velök egy odalökött úri szóval.

Nos, és a nevezett kapzsi üzérek aztán csakugyan elcsinálják, a maguk módja szerint — de ez már más, ez már csúf dolog. Egész országrészekből összehajtják az így potom pénzen megvett rabokat s raktáron tartják őket. A Quendel-család felváltva lakik Bélán és Lőcsén, aszerint, amint a lengyelországi helyzet kedvez jobban az üzletnek vagy a magyarországi, mert Quendel uram egyszersmind borkereskedéssel foglalkozik, mint ahogy Blom Mihály uram óriás disznókereskedést űz, mellékeresetképpen pedig mind a kettőn uzsorások.

A rabokkal el van foglalva egy-egy egész iroda, melynek számtalan hivatalnokai és ügynökei vannak. Nincs az a vizi-kátor, aki jobban kihúzná a vért, mint ezek a derék emberek. Az iroda osztályozza a rabokat. Lajstromot csinál élettörténetükről, kikérdezi magánviszonyaikat, illetőségi helyüket, szüleik vagy hozzátartozóik vagyoni állapotát, ezeket a becses adatokat azután elküldi Sztambulba a közös irodának (melyet a három cég együtt tart fenn) s míg a sztambuli iroda utána jár, hogy a beküldött adatok mennyiben hitelesek, vagy mennyiben változtak azóta, addig a rabokat ideiglenes bérletbe adja a városi polgároknak, kőműves vagy egyéb munkákhoz, hogy addig is keressenek. Roppant szépen van ez elrendezve, minden beleillik a rovátkáiba. Sztambulból megérkez-

¹ Báró Nyáry Albert által közölt okmány. Századok, 1872. évfolyam, 480. lap.

nek végre a végleges adatok, becses észrevételekkel, melyeknek alapján szortíroztatnak a rabok és megszatik kinek-kinek erejéhez a váltásdíj. Megérkezvén a pénz, megindulnak a rabszállítmánnyal a cég ügynökei, ugyanezek viszik egy úttal a Quendel uram borait Kelet felé; visszajövet pedig nagy sertéstalkákat hajtanak Szerbiából Blom úrnak. Olyan egyszerű ez, mint egy asszonyi varkocsot kioldani, pedig millió hajszálból áll.

A nagyobb vagyonok története tele van ilyen trükkökkel. A rézgarasok a munka és a verejték termékei, az aranyak az elmésség és a leleményé.

Mivel a pénz mind a városokba szaladt, a nemesurak semmit sem nélkülöztek úgy az ő kastélyaikban, mint a pénzt. Hihetetlen, mily kevés pénzük volt. Pénzt csak a gyapjúból kaphattak, vagy az eladott szarvasmarhákból, de a marhákat és juhokat rendesen elakvirálták a szerte csatangoló különböző csapatok — természetesen nyugta mellett. (Hogy t. i. nyugodtak lehetnek, miszerint nem kapnak értük pénzt.) Fájuk elég volt, de még akkor nem virágoztak a laúzletek, földjük is elég volt, de nem voltak még földhitelintézetek. Ki a földbirtoka révén akart pénzhez jutni, annak már harangoztak. Guzman úr régebben tizennyolc márkán vette meg örök áron Stoyanfalvát a Szepességben; ugyanezt a községet száz évvel utóbb, népei a pestisben kihalván, a tulajdonosa, egy nemeskisasszony, egy pár sárga csizmáért adta el.¹ Még hátra lenne a zálog, No, az meg éppen nevetséges, mily csekély áron rekedt meg egy-egy nagyobb birtok a hitelezőnél.

Szóval a nemesúrra pénz nem mosolyog sehonnan. (Azért voltak kénytelenek harangokból veretni: Bebekék, Balassáék.) A császárnak sincs. Az aerariumnak sincs. (Azért lesz kénytelen egy napon odaadni egész Békés vármegyét Harruckern péknek, hogy egypár ezer forintnyi tartozását ki-egyenlítse.)

De hát valahol csak megvan a pénz is. Mondtuk, hogy a városokba szaladt. Nohát utána! Ott kell felkeresni, ahol van. S megindult a vadászat az előkelő nemes családok fiaj részéről a szepési, főképp a Iócsei polgárlányok után. Megkezdték a

¹ Weber: Elpusztult helységek a Szepességben. Századok, 1897.

sárosi úrfiak. Nekik van a legjobb szimatjuk. Utánuk nyomult Gömör és Nógrád. Ment, ment a hír tovább is, átlépte a Dunát. Bezerédy Miska onnan hozott menyecskét, Korb Ninát. (Az öreg Korb ötvenezer aranyforintot olvasott le az asztalra.) Babarczy Imre bécsi házat kapott Gawrin Johannával.

Ugyancsak megnövekedett Lőcsén az idegenforgalom. Tele volt a város, kivált így tél idején, úri fogatokkal, s ami járuléka ennek, nyalka fiatalurakkal, úri kocsisokkal és huszárokkal, kik házasulandó uraikat kísérték.

S csodálatos a gondviselés az ilyenekben! Az a rejtelmes természeti erő, mely megserkenti a kakasokat, hogy virradatot kukorítsanak, ugyanakkor a mennyboltra pirosuló festéket önt, mely átmázolja az éjt nappallá s így lesz a két jelenségből összhangzó egész. Csak e fenséges tünetből magyarázható ki, hogy a városi patríciusok józan, hideg fejében az a bolondság kezdett motoszkálni, hogy nemesurakhoz adják férjhez leányukat; valami olyan kívánatosnak kezdett az feltűnni, hogy reszkettek utána. Hát még a mamák! Tagadhatatlanul csábító volt: nexust keresni az uralkodó osztállyal. Milyen szép az, ha az embernek az unokáját például Prónaynak hívják, de Tótpróna, vagy Jekelfalussynak, de eadem, habár csak leányágon. Sőt még a szász ifjak se bosszankodtak; hiszen magyar urak lesznek a sógoraik.

Ebből a kölcsönös vágyból született egy különös gügyűség. A városban nem voltak vendégfogadók. Egyetlenegy se volt. Kocsmát, sörmérést jelezve, majd minden kapu fölött ott lengette a szél a forgácpántlikákat, a szállásadás is az összes polgárság jövedelmét képezte. Egy szobácskát tartottak hátul az épületben, néhol istállót is, melyet vásárkor kiadhattak. Egyébkor pedig nem igen fordult meg hosszabb tartózkodású idegen. Ki hitte volna azt, hogy ilyen világot érnek!

De ha lettek volna is szállodák, melyek befogadhatják a magyar gavallérokat, azzal még nem lenne megoldva, miképpen jussanak a becses portékához, melyért jöttek. Nyilvános bálók nem tartattak a városban. Céhlakomák, bíróválasztási s egyéb dinomdánomok bőven estek, de a gazdag patríciusok lányai azokon nem vettek részt. Egymás közt

úgyan a patrícius-családok is összejöttek névnapokra, lakodalmakra, vagy egyéb ártatlan játékokra, de az idegenektől hermetice el voltak zárva. Hogy a párok valahogy összesodródjanak, ha nem voltak egy osztályból valók, ahhoz egy ugyanazon városban eltöltött ifjúkor kellett.

Valami olyan hely és olyan mód mutatkozott hát szükségesnek, hogy ami az akaratokba már beoltatott, az létrejöjjön. Így támadt a gügyű (házasság-összeboronáló). De nem azzal a durva ábrázatával jött, ahogy ma ösmerjük, hanem diszkrétén, előkelő formában, behajporozva, menüettlépésekkel. Egy nagyműveltségű és szigorú erkölcsű öreg kisasszonynak, Klöster Matildnak, ki eddig is apró leányokat vett magához nevelésre, jutott eszébe az a gondolat (nagyon is közel feküdt), hogy kivesz három házat bérbe, falakat töret, fényes háztartást hoz össze, inasokkal, frájokkal, szakáccsal, kuktákkal népesíti be s eladó leányokat is fölvesz jó pénzért egy-egy téli tanfolyamra, előkelő magatartásra, úri allűrökre, szóval azokra a külső csecsebecsére tanítja, melyek a valódi dámát ékesítik.

No, kapott ezen a gondolaton a két egymás melegétől érlelődő vágyakozás. Pedig talán nem is tudták, csak úgy az ösztön taszította őket, hogy mi lesz ebből, mivé nővi ki magát, hogy egy kirakata lesz ez a gazdag eladóleányoknak. A nemesúriak kényelmesen meglekinthetik így a raktáron levő összes évi termést és megtudhatják, milyen nyomtaték jár az egyikkel vagy a másikkal s ha aztán nyélbe van ütve, mert mindent a gügyű végez, egy kis aránylagos províziót, amit előre kikötött, nem lehet tőle megtagadni.

Az öreg kisasszony, egy császári ezredesnek a leánya, anyai ágon (az anyja Losonczy-lány) sok előkelő magyar családdal volt atyafiságban, jelentékeny levelezést tartott fenn öreg úrasszonyokkal, kik disznóaprólékot küldöztek neki, ő pedig híreket — szóval nagy publicitással bírt. Reklám volt intézetének az is, amit előre kikürtölt a világnak, hogy a Szepesség két hírhedt nábobja, Quendel és Blom egyívású leányai, Quendel Mária és Blom Klára (Miklósnak a húga), egyszerre vetvén le a kurta szoknyát, az idei télen őhozzá — az oltárhoz vezető pitvarba — kerültek. No, kutyateremtette, ezek azután a nagy halak. Lesz hát majd Lőcsén eleven-

ség a farsangkor és jó kereset. Annyi pazarló gavallér gyűlik ide, hogy mindennek fölmege az ára . . .

A mostani leibici Blom és a bélai Quendel unokái azoknak, kik a török foglyokon gazdagodtak. Apáik üzlettársak voltak, ők most már ellenfelek, csak a vagyon van a régi forrásból. Hogy mekkora, senki sem tudta még hozzávetőleg sem. Az ilyen vagyonokról leszalad az egyszeregy és a mese ül rájuk; toldja, kevergeti, játszik velök.

Az egész Szepesség csak azt találgatta, hogy ugyan milyen hozományt ajánlanak fel leányaikkal, egyik fősvényebb lévén a másiknál. Blom uram mindjárt őszkor beadta Kláriját az intézetbe. (Csinos kis fruska volt, villogó bogárszemekkel.) Quendel ellenben csak november elején, mikor már pompás szánút volt, rándult be leányával Lőcsére. Ott már akkor szeltében beszéltek a Klári hozományát, de Quendel apó, akit nagy különcknek ismertek, senkivel se állt szóba, egyenesen Klöster kisasszonyhoz hajtattott Márikával (kinek viszont a termete volt szebb Kláriénál), és lefizetvén a tartásáért és neveltetéséért járó tallérokat, szívére kötötte, hogy olyan nevelést adjon neki, akár egy Csáky-kisasszonynak, mert hát ki tudja . . .

Az öreg itt a szürke apró szemeivel hunyorított és be nem végezte a mondatot, ami különben szokása volt: zárva tartani az erszényt és nyitva tartani a mondatot.

Klöster kisasszony, annak jeléül, hogy megértette, a fejével biccentett s cserébe tapintatos kérdést intézett Quendel uramhoz, hogy mennyi hozományt szánt Marinak, ha esetleg...

Csupa finomságból és udvariasságból ő is nyitva hagyta a mondatot.

— Hm — felelte Quendel —, és mennyit kínált fel Blom?

— Hát még nem hallotta a városban?

— Hát már tudják?

— Természetesen — felelte a kisasszony hanyagul —, hiszen arra való, hogy híre menjen.

— Senkivel se beszéltem.

Erre aztán elővette Klöster kisasszony a nagy fólió könyvet, melyben minden növendéknek külön törzslapja volt s felolvasta:

— Blom Klára kap négy házat; kettőt Kassán, egyet Budán és egyet Eperjesen, továbbá a szászoknál szokásos két tehenet.

— Csak ennyi? — szólta fitymálva Quendel. — Hm. tehát arra való ez, hogy híre menjen? Menjen hát no a híre. Írjon be a Marinak nyolc házat, abból kettőt Bécsben.

Ezzel, mint aki emberül kivágta a rezet, nagy gögösen hazament Bélára, hogy ez egyszer homlokon ütötte Blomot.

Otthon azonban az asszonynak kedve jött kiélvezni az elmaradhatlan csodálatot, mely e nagy hozomány nyomában keletkezhetett Lőcsén s rávette az urát mindjárt egy hét múlva, hogy töltsenek Lőcsén egypár napot, annyival is inkább, mert Miklós fiok is ott mulatozik. Mert hát mit ér, hogy olyan nagy hozományt adnak a Marinak, ha itt Bélán senkitől se hallják? Hiszen az egész áldozatért, amit az ember a leányáért hoz, az irigységnek az a szeptőlje az egyetlen kárpótlás, mely a többi anyák arcát kiveri. Elmentek hát Lőcsére, de micsoda csalódás várta ott Quendelüket? A város már akkor tele volt a hírrel, hogy Blom uram ott járt tegnapelőtt és hallván a Quendel ajánlatát, tizenhat városi házra emelte fel a Klári hozományát, meghagyva a szászoknál szokásos két tehenet.

Csupa gúnyos mosolyok, nevetgélések fogadták a gögös Quendelüket.

— Hallották? Tudják már, mi az újság? Teringette, ez a Blom! Ki hitte volna! Micsoda gavallér ember az!

Fejébe ment a vér Quendelnek, Quendelné asszonyom ellenben könnybe lábbadt: »Nem élem át ezt a csúfságot, Gáspár, nem élem át, csinálj velem valamit«.

— A haramia! — hörögte Quendel. — Tönkre akar tenni. (Lőcsapta dühösen az asztrakán süvegét a sörkocsmasztalára.) Félek, valami bolondot teszek.

A jelenlevő ismerősei, Gosznovitzer, Mauks Donát és még egy csomó komoly ember mindenáron le akarták csillapítani:

— Ugyan ne törje magát. Hagyja abba kegyelmed. Blom nehézfejű ember. Ki is nyilatkoztatta előttünk, hogy az még nem az utolsó szava, ha úgy hoznák magokkal a circumstanciák.

Hanem ezzel még csak annál jobban feltüzelték a hörcsögtermészetű kis embert.

— Micsoda? Hogy nem a legutolsó szava? Ki mondja azt? — rikácsolta szikrázó szemekkel. — Ő mondja? Hogy a fia mondja? No, hát én meg azt mondom, hogy isten engem úgy segítjen, a legutolsó. Majd mindjárt ütök én a szájára olyan pecsétet, hogy egy mukkot se szól többet.

S ezzel felkapva a sapkáját, otthagya asszonyt, sört, barátokat, rohant egyenest a Bobest-házba, fel a lépcsőkön, Klöster kisasszonyhoz, ki éppen arra tanította növendékeit, milyen kígyóvonalban kell meghajolnia a női testnek, mikor a lábainál térdeplő nemes lovagot az odanyújtott kezével mintegy a fölkelésben segíti. A fele leányok, kik a lovagokat személyesítették, éppen térdepeltek, mikor az ajtót föltépte Quendel uram!

— Az isten szerelméért! — ijedezett a kisasszony, a képéből kikelt úrra sandítva. — Mi történt?

— Azt maga tudja legjobban — horkant fel az öreg, fuldokló hangon. — Az az imposztor Blom koldussá akar tenni, rám licitált nyolc házzal, úgy, hogy most már tizenhat házat akar adni a lányával. Igaz-e vagy nem?

— Az csak dicséretes dolog — jegyzé meg a kisasszony szigorúan, ráncos, sovány arcán a megbotránkozás kétségtelen jeleivel, amiért nem kellő módon és kellő helyen hozatik elő ez a kényes kérdés. — Mit tehetek én ez ellen?

— De tehetek én és tesztek is — kiáltá zihálva, fenyegető hangon s olyan gesztusokkal, mintha buzogánnyal pogonyítana le valakit. — Írja be a kisasszony, hogy Quendel Gáspár a tizenhat házzal szemben *tizenhat várost* ajánl fel Mari leánya hozományául.

Klöster kisasszony barna szemei olyan nagyokra tágultak ki, mint egy-egy duránci szilva.

— Tizenhat várost? — hüledezett, a Quendel uram tekintetét fürkészve. — Hát lehetséges az?

— A tizenhat szepesi várost — tette hozzá Quendel és nagyot fúj, mint aki roppant erőfeszítést végzett a tüdejével.

— És képes erre?

Quendel elmosolyodott.

— Amit egy Quendel kimond, az olyan, mint a biblia, ha nem több.

Erre aztán megcsókolta a hozzá szaladt Marit s megígérvén, hogy délután a mama is meglátogatja, lassú, méltóságos léptekkel távozott; Klöster kisasszony elkápráztatva, még a lépcsőn is lekísérte a hatalmas arany-emberkét. Az utolsó lépcsőfoknál, miután már lehűlt a haragja, ezzel búcsúzott a kisasszonytól:

— Igazán felbosszantott ez a Blom. Különösen azzal a két tehénnel. És csak jó, hogy már könnyítettem magamon, mert éreztem, hogy a guta kerülget. Igen sajnálnám azonban, mert én gyöngéd ember vagyok, ha valami szó szaladt volna le a nyelvemről, amelyért megneheztelne a leánya, az az izé . . . az a harmadik tehénke. Ah, istenem, milyen piszlicsárság ezekkel a tehenekkel! Ámbár, hm, isten tudja. No, megálljon csak. Én is csinállok valami ilyet. Írja be, kérem, hogy a tizenhat városon fölül felajánlok még egy szamarat. A leendő vőm majd ki fogja találni, hogy az a szamár kit jelent . . .

Édesdeden felkacagott, végigmenve a hosszú udvaron egyre kacagott és az utcán is kacagott, de ott már a mellét is verte, magában beszélgetvén.

— Engem jelent . . . Engem, Quendel Gáspárt, ha-haha.

A járókelők csodálkozva néztek utána, hogy talán megőrült. Arról azonban szó sincs; a fürge, nyugtalan emberke még a hó folyamán megindult kis kocsiján Krakkóba, a lengyel udvarhoz, ahol jól végzett, minélfogva nemrég egy második utat tett Bécsbe, ahol az aerarium is adósa, ott audienciát kért a császártól (aki személyesen ismeri a Felvidék különös bankárját), s alázatos instanciában, de amelletl előszóval is megtette az ajánlatot, hogy a lengyel zálogban levő szepességi tizenhat várost kiváltja a saját zsebéből,¹ a lánya hozományul szánva azokat. Hasonló joggal és módon bírná a lánya, mint eddig Lengyelország, de azzal a különbséggel, hogy most már Magyarország testéhez tartoznának s annak fizetnék a véradót. (A véradó nem kell az ő kis Marijának.)

¹ Meltzer Jakab: Bertühmte Männer Ziepsens.

A császárnak megtetszett a terv, s most Bécsből kezdik propagálni. Karácsony előtt közölte a főispán a megyei urakkal és rendekkel, a megyénél azonban heves ellenzésre talált, úgy, hogy aligha lesz a dologból valami.

Hogy miért? Isten tudja. Hiszen mindig azon jajgattak, hogy vissza kell a testhez csatolni az elszakadt tagokat. Alkalmasint Quendel a vörös posztó a szemükben. De akármiért ellenzik, csak köszönettel tartoznak érte az elzálogosított városok. Mert boldogabb életük van ott az idegenben, mint a közanya keblén maradt szepesi városoknak. *Sőt még magyarabb életük is.* A lengyel kormány kötelezővé tette iskoláikban a magyar nyelv tanítását,¹ míg ellenben a Magyarországhoz tartozó szepesi városok iskoláiban nem tanítják a magyar nyelvet.

Ilyenek voltak a viszonyok, vidám, ragyogó farsang küszöbén állott Lőcse városa, ezer álom szövődött hozzá ama muskátlis ablakok mögött és egyebütt, midőn ez a nyomorult dobszó felhangzott ma reggel a piacon és a mellékutcákban, hogy szétkergeesse a rózsaszín párákat.

A mosolygó kék ég egy szempillanat alatt fekete, mérges fellegekbe öltözött.

A tanács kemény határozatai általános elégtelenséget szültek. Klöster Matild kisasszony állítólag szívgörcsöket kapott azzal a felkiáltással: »Hát mármost velünk mi lesz?« A kereskedők és iparosok élesen bírálták a magisztrátust.

— Ez mégse járja. A bírót megölték, az igaz, de miért kellene vele eltemetni a várost is, éppen mikor az a legeleveníbbnek, legvirgoncabbnak indult? Tegnap csak holt bíró volt, most már van holt város is. Nem nő majd itt még fű se, ilyen bolond körülmények között!

Éppen a piao felé lépkedett Mauks Donát uram, a pulyáját vívén az iskolába, aki húzódozott, úgy, hogy néhol megkötötte magát s valóságosan vonszolni kellett a kis imposztort, mint a vágóhidra szánt tulkot. A megrökönyödött kereskedők tanácsbelit látván megjeleni, kijöttek boltjaikból, körülfogták, éles szemrehányások között tudakol-

¹ A szepességi tizenhat város pragmatikus története s alkotmányvázlata, 46. lap.

ták, miért kellett a várost bizonytalan időkre így megnyomortítani, mi volt az oka s milyen körülmények játszottak közbe?

Mauks uram hümmögött, vakarta a fejét, nyomkodta homlokát, ötölt-hatolt s azután elgondolkozván egy darabig, a következőket felelte:

— Nem állítom, hogy így vagy úgy, mert azt hinnék, hogy azért mondtam így, mert nem akartam amúgy mondani.

Amiből ugyan egyikük sem lett okosabb, csak a pulya, aki az öreg úr kínos vergődését felhasználva, kirántotta mancsocskáját az apja kezéből s úgy elszaladt a tekervényes utcák valamelyikébe, hogy arra a tatár se akad rá délig.

Továbbra is rágódva e szerencsétlen intézkedéseken, voltak, akik azokban a bosszúállási viszketegségen kívül valami mélyebb bölcsességet is láttak.

A hatóság ugyanis eddig se nézte jó szemmel, hogy a magyar urak ide jártak horgászni s a legsúlyosabb halacskákat kihúzták, de mert semmi regulaellenes nem volt benne és befolyásos nagy urak jónak és hasznosnak ítélték *a szászoknak a magyar fajba való elvegyülését* (ez volt a formula), egyenes úton semmit se lehetett ellene tenni. Hát fogták magukat és nem egyenes úton akadályozták meg, csinálván Lőcséből egy gyászoló fekete várost, ahol nincs zene, nincs mulatság, nincs élet, ahova eszébe se jut virágot tépni jönni valakinek, mert itt a virág is csak a ravatalhoz való.

. . . De iszen van a lőcsei tanácsban annyi ész, hogy három országnak is elég volna.

NYOLCADIK FEJEZET

(Vilam et sanguinem pro vicecomite nostro.)

A városokban lakó nemesek nem jól érezték magukat. Mint a díszfenyőfák nem tudtak megélni elvegyülve a cserfaerdőkben. A városokban lakó nemesek nem élvezhettek más jogokat, mint a polgárok; a város statutumai kötelező erővel bírtak rájuk nézve is, szóval, a polgárok domináltak fölöttük, ezt pedig egy nemesember kevélysége nem bírhatja meg.

A nemesember tehát jobb szeretett élni a falakon kívül, ahol nagyobb veszedelem és nagyobb szabadság volt. Hadi kalandok sűrűn kínálkoztak. A nagy urak az ő nagy dologtalanságukban mindig főztek valami olyat, amihez a kurta-nemesek kardja kellett. Azért aztán a falvakban szerettek lakni a hétszilvafa tövében, a parasztok közt, itt ők is urak. Az, hogy egy-egy nagyúr is lakott ott, mint például Görgön Görgey Pál, az nem bántotta őket, sőt inkább lendületbe hozta a lelküket, mivelhogy a nagyúr is csak olyan tagja a szent koronának, mint ők, gyöngy az igazi gyöngy, ha olyan, mint egy mogyoró, vagy ha olyan, mint egy kölesszem.

Görgön a Bibók-, Fehér- és Vállay-famíliákról maradt emlékezés, akiknek némi földecskéik voltak a határban. Házuk alig különbözött a parasztokétól, csak éppen abban, hogy ambitus volt rajta, mert az ambituson való pipázás hozzá tartozott a nemesember legjobb ismertető jeleihez.

A Bibókok háza közvetlen a Görgey-kastély déli bástyájával szemben állt. Veszedelem idején, ha az ágyúk dolgozni kezdenek, a lőréseken át éppen a torkukba esik a Bibók-kúria, s úgy leszdedik egy-két köhintésre, hogy vályog vályogon nem marad. Bizony nagy ostobaság volt oda építkezni. Nemcsak én mondom, de mondták ezt a Bibókoknak mások is. Csakhogy a Bibókok erre is meg tudtak felelni, mutatván a címerük, egy fára kúszó koronás mókus köriratát: »Tunc ego

vero ultra ero« — hogy hisz *akkor én is odaát* leszek, vagyis a lőréséken belül; amiben gyöngéden volt kifejezve az örök hűség az oligarcha Görgeyek iránt, mintegy átadva a pecsétgyűrűt és a címeren az odatartozás és ragaszkodás fogadalmát a következő ivadékoknak is.

Azon a napon, mikor Lőcsén a bíró testét a ravatalra tették, körülbelül dél felé a Bibók-udvaron két fiatal suhanc, két Bibók-testvér egy fekete makrancos lovacskával vesződött, melyet mindenképp szerettek volna nyereg alá szelídíteni; az öreg Bibók annak ígérte közülük a lovat, aki meghódoltatja, de a Horka (ez volt a kanca neve) istentől elrugaszkodott, engedetlen állat volt, rúgott, harapott, ágaskodott s a nagy ágaskodásban többnyire hanyatt vágódott. A Bibók-fiúk mindent megpróbáltak vele s rendre potyogtak le róla, ami csak olyan játék volt a nagy hó miatt, mintha valami finom dunyhára estek volna. A kopjás kis kapunál egy csomó kíváncsi ember, gyermek és öregasszony nézte a fiatal lovasok mulatságos erőlködését. Puff! Már megint leesett a Miska. Uccu most! Józsi ült fel. Hopp-hopp! Vigyázzon! Mindjárt beszalad az istállóba!

Többféle megjegyzéseket tettek a kapunál ácsorgók.

— Alkalmasint háború lesz — vélte az egyik paraszt.

— Csak nem bomlott meg, hogy legyen.

— A Bibókok nyereg alá szoktatják a lovukat, már ez csak jelent valamit.

— Honnan tudnák a Bibókok?

— Honnan? — morogja egy öreg béres, a pipája kupakját lecsattantva. — Az ilyen nemesembernek megérzi a vére. Lám, például az enyém is mindig megérzi, mikor kell neki a köpülő vas.

— No, ha csak akkor lesz háború, komám, mikor ez a ló odaviszi a Bibókok valamelyikét, akkorra ugyancsak hosszú üstöke nőhet a legfiatalabb csillagnak is.

— Már az igaz, hogy rakoncátlan egy dög, pedig olyan szelídnek néz ki, ha a vályúnál látja az ember, hogy cérnaszálon is el lehetne vezetni.

E pillanatban különös vándor közeledett a kapuhoz a Lőcse felől vezető országútról letérve és a kovácsműhely melletti szűk közön lépegetve. Valami tarka női wikler volt a

testén, a deréknél szíjjal szorítva össze. Hosszú haja kuszáltan hullott vállára a kopott báránybőr csalma alatt, melynek elől fölfelé hajlott a karimája. Csíkos tarisznya lógott a vállán, az egyik csizmája kását kért, és egy madzag által tartotta fenn a talp a fejfelé való összefüggést. A vándor lehetett vagy ötven esztendő, erőteljes, bronzes férfi, az egész feje csupa szőr, csupa szakáll, bajusz és szemöldök, e sok szőrből villogott elő két éles, fekete szem, mint a hiénáé. A homlokon egy nagy, széles forradás futott végig féllívben és a jobb fülnél végződött. A nyakában közönséges kötélben egy rezes fringia lógott, verdesve, amint lépett, hol az egyik, hol a másik lábát. Az idegen ügyet se vetve a báméskodókra, belépett a kapuajtón a Bibók-kúriára.

— Jó napot, kedves öcsém — mondá, meg sem emelintve a fővegét.

Az egyik Bibók, aki a Horkán lecsúszott nyeret igazgatta, ki tudja már hányadszor, megütődve a »kedves öcsém« kifejezésen, bosszúsán pillantott fel s látván, hogy a jövevény szót se várva, egyenesen az ambitusra lép és a pitvarnak tart, ahonnan zenei ütemre rottyogó ételek illata párolog ki a tűzhelyről, rárivall:

— No, mit akar ott?

A jövevény elkacagja magát s feleli színészies pátosszal, minden szót megnyomva:

— Hát semmi egyebet, édes testvéröcsém, feleségemnek fiai, csak meg akarom nézni egy kicsit, él-e még édesapánk?

Valami furcsát kezdett erre sejteni a nagyobbik Bibók s otthagyván a nyeret, meg a Horkát, loholt be az idegen után a szobába, mialatt a künnlevő bámész népek s a kastélybeli dologtalan cselédség, hallván az idegen szavait, elkezdték azokat, mint valami különös lakatot, fészegetni, s elméjük kulcsával nyitogatni.

»Azt mondja, testvéröccsei? Hát talán egy öregebb fia is volt Bibóknak az első feleségétől? (Mintha hallottak volna is ilyenfélét a faluban.) De az idegen azt is mondta: »Feleségemnek fiai«. Nem érti ezt az ember.«

Egy darabig vártak a kapunál, hogy majd kijön — mert érezték, hogy valami rendkívüli eset. Alkalmasint amolyan csatangoló katona lesz vagy spion, aki mindenféle hazug rá-

fogásokkal férkőzik be a családokhoz. No, majd kikergeti öreg Bibók uram a bikacsekkel. De bizony nem jött az ki, hiába várták. Sőt a Józsi gyerek is bekötötte a Horkát az istállóba és ő is bement, a Miska gyerek ellenben kijött egy zöld kancsóval és a pincekulcsokkal. Hm, hát mégis érkezett »valakijök«, bort visznek be.

Most még érdekesebbnek látszott az idegen megjelenése, hiszen olyan kevés nevezetes dolog történik a faluban, szét-széledőben is fúrta az eszüket a nagy rejtély, míg nem a Kramacskó Mátyás háza előtt a legelső öregasszonnyal, Vojka Mártonnéval találkozva, az egész fölszedett anyagot eleibe találták, mire az elméjének egy villanatából előrántotta az eseményt teljes egészében és rettenetes mivoltában.

— Szentisten, atyám! — kiáltá a kezeit összecsapva. — Hisz az a Bibók Zsiga, aki a Thököly-csatákban elesett.

— De ha elesett, akkor nem lehet az.

— Ha elesett, hát felkelt — vágta ki magát Vojkáné. — Ne zavarjátok az embert! Hányszor van az, hogy valaki ott marad a csatákban, ellenség fogságában, aztán mikor már régen holtnak hitték, egyszer csak megjelenik. Bibók Zsiga az, ha mondom, meg merek rá esküdni, mert úgy van az, hogy Zsiga úr már akkor házas volt, s a feleségébe, míg a táborozásokból haza várták, egyre hiába várták, beloszeretett apránkint az öreg Bibók, a vén kecskének is jó a só. Zsigáné pedig akkoriban finom só volt. A mostani viceispán édesapjaura, aki ugyancsak nagy kujon volt és megnézte a szépet, váltig ilyen sorrendben emlegette a görgői nemes családokat: »Bibókné Fehér Vállai«. No, hát ezekbe a fehér vállakba beloszeretett az öreg Bibók, s miután tanúk holtnak állították Zsiga fiát, oltárhoz vezette Zsuzsi asszonyt. Két fiú lett a házasságból s most, hogy Zsiga úr megkerült (mert itt sülyyedjek el, ha nem ő az), csak ő mondhatta, amit mondott: »Kedves testvér-öcsém, feleségemnek fiai, él-e még édesapánk?« Szentisten, atyám! Milyen hajmeresztő dolgok sülnek ki ebből. Hát megkerült, hazajött. Oh, jaj, oh, jaj!

S ezzel megfordult s mint a nyíl, egyenest, nagy fejszová-lással és kéztördeléssel, a Bibók-portának tartott. Marjáné asszonyom (mert isten vezeti az ő kiválasztottainak lépteit), éppen akkor készült el a herőcesütéssel, melyből görgői szokás

szerint, gyermekágyban fekvő komaasszonyának, a kovács-nénak, abban a szent pillanatban vitt szép fehér asztalkendővel letakart tányérban kóstolót, mikor Vojkáné a kastélykapu mellett átment; a két jeles asszony majdnem egymásba botlott.

— Tudja-e, mi történt? — kérdezte mohó lihegéssel Vojkáné, egyszersmind felelt is. — Az történt, édes lelkem, hogy hazajött az öreg Bibók Vincéné ura, Bibók Zsigmond.

Marjákné nem mindjárt fogta fel a dolgot, bizonytalanul és várakozva tekintett Vojkánéra.

— Hát nem érti? — kiáltá. — Két hitese eleven ura van most otthon.

Dehogy is nem értette Marjákné! Értette az mindjárt. Lángész volt ő ezekben, hanem apránként szerette élvezni az ily csemegét, kicsinyke kanállal szedegetni ki a jót, nem pedig felhörpinteni egyhuzomra.

— Két eleven ura, mondja? Vagyis a mostoha fia és az első ura, vagyis fia a mostani urának, akinek ő a hajdani menyee! Ugye így mondja? No, hallja, ez valami irtózatos. Hát igaz lehet ez? Hát látta már valaki?

— Nem látta azt még senki. Hanem én már tudom. És látni is fogom, most egyenesen oda tartok, mert ha nem lát-hatnám, talán meg is bolondulnék a nagy kíváncsiságtól.

Marjákné is gondolt erre egyet. Kezében volt a heróces tányér. Miért ne vihetné Bibókékhoz, egy kis kóstoló ürügye alatt — a komámasszony pedig hadd várjon délutánig.

— Mintha összebeszéltünk volna — felelte Marjákné —, én is éppen oda megyek, egy kis finom tésztát viszek a nem-zetes asszonynak. Oh, szegény feje, mit fog csinálni? Kará-csonykor egypár fürt szőlőt küldött az urunknak, bámulatos, hogy úgy megmaradt. Némely asszony tudja az ilyet eltartani. No hát, gondoltam, kéz kezet mos, s ha nem vihetek is valami ritkaságot, legalább a jó szándék nyújtsa ki, ha csak a körme hegyét is.

Együtt mentek most már Bibókékhoz, felfogván a szok-nyáikat, mert az istállókból lefolyó trágyalé felolvasztotta a havat egy darabon s pocsolyává változtatta. Vojkáné el-hadarta útközben a részleteket s figyelmeztette Marjáknét a pitvarban:

— Úgy tegyünk, mintha semmit se tudnánk.

— Hát tudunk valamit? — szolt Marjákné. — Hiszen nem tudunk. Csak egy kis ártatlan beszélgetés volt köztünk. Ez az egész.

Amint benyitottak a hátulsó szobába (csak azt fűtötték Bibókéék télen), figyelemreméltó jelenet bontakozott ki eléjük. Ott ült az asztalfőn, kigombolkozva, az idegen, a ludaskásás tál előtt, melyből a májdarabokat halászta. Jóízűen evett, csak úgy csurgott homlokáról a verejték. Szögletes arcának minden vonaláról elégedettség sugárzott ki, nagy szakállá közepén egy vörös fonál jelezte, hogy az előbbi étel valami paradicsomos folyadék volt. Mellette ültek jobbról-balról a Bibók-fiúk, a fiúk közt az öreg Vince hófehér hajával. Ő nem evett, csak a tányérjára bámult és a reszkető ujjáival dobolt az abroszon. Bibókné asszonyom se holt, se eleven, az almáriumnál a tányérokot törülgette, mintha a sírból kelt volna ki, olyan sápadt, pedig egyébkor még helyrevaló asszony, ami nagy ritkaság, mert azt mondják, hamar elcsenevészedik a virág, ha penészes karóhoz kötik.

Nyomasztó csend uralkodott a szobában. Mindenkinek az orra vére folyt. Még a kutya is mogorván feküdt szétterpeszkedve az asztal alatt és az elhagyított lúdesontokhoz hozzá se nyúlt.

Bibóknét kínosan érintette a két nő látogatása. De csak meg kellett erősítenie a lelkét és szóba állni velök — ha már a föld alá nem sülyedhet. Vojkáné valami rostát jött elkérni kölesön, holnapra, Marjákné ellenben átadta a kóstolót az »alispán úr meghagyásából«.

— Köszönjük alásan — felelte az asszony gépiesen, kiborítva a süteményt a saját tányérjukra, melyet az asztalra tett.

— Örülök, hogy úgy esik ennek a kis semmiségnek az elhozatala — próbálta a társalgást megkezdeni a ravasz Marjákné —, mikor éppen vendégük van a nemzeti asszonyéknak.

S egy fürkésző, de mosollyal vegyített pillantást lövellt az idegen felé, Bibókné azonban egy szót se válaszolt. Látzott rajta, hogy terhére vannak a látogató asszonyok.

— No, ez nehéz dió — gondolta Marjákné, de azért még nem adta fel a reményt. Az öreg Bibók felé fordult.

— Meghagyta a tekintetes alispán úr, hogy adjam át a nemzetes úrnak is szíves üdvözetét.

Az aggastyán makogott valamit, amit nem igen lehetett érteni, de ahelyett váratlan helyről piroslott ki a siker. Az idegen nagyot húzott az előtte álló zománcos kancsóból és így szólt, Marjáknéra szegezve a két vérbefutott szemét.

— No, annak a bőrében se szeretnék most lenni.

— Az alispán urat tetszik érteni?

— Igen, Görgey alispán bőrét értem.

— Pedig hej, nem utolsó hely az ő bőrében lenni.

— Máskor elhiszem, hanem most nagyon fenekednek ellene Lőcsén. Onnan jövök. Olyan határozatokat hoztak ott ellene, hogy nem adnék a fejéért egy rézptykét.

— Szentisten! — riadt meg Marjákné. — Olyan nagyon haraguszna rá? De hát miért, istenem, miért?

— Hát nem tudják, mi történt künn a vadászaton újév napján? — csodálkozott az idegen s csodálkozásában megint húzott egyet a kancsóból, majd oda tolta öreg Bibók elé vidáman.

— Igyék atyámuram is, az ebugatta: Lesz, ami lesz. Nem érdemes azon búsulni, hogy én élek.

De Marjákné nem hagyhatta a témáját, akármilyen érdekesnek ígérkezett is a másik.

— Hiszen tudjuk, jó uram, hogyne tudnánk. De amit kegyelmed mond . . .

— Én csak azt mondom, hogy rossz fát tett a tűzre.

— Incselkedett velök egy kicsit — szépítette Marjákné.

— Köszönöm szépen az olyan incselkedést, hogy agyonlövi a bírót.

— Hiszen már úgysis hatvannégy éves volt. Csak nem akart talán örökké élni?

Nagyot kacagott az idegen.

— Kendből jó isten lett volna, anyóka — mondá és harmadszor is húzott a kancsóból, melyhez az öreg Bibók hozzá se nyúlt —, könnyen bánna el a büntettekkel.

— Oh, pedig én buzgó keresztény vagyok, nagy jó uram. Igaz, hogy a templomba nem járok, mert az ebédet kell főz-nöm, a tekintetes alispán úr meg nem eheti a más főztét, hanem azért minden lefekvéskor, amint eloltom a gyertyát és

leeresztem, megkövetem alásan, a szoknyáimat, elmondom az én napi imádságomat, olyan az én lelkem, nagy jó uram, mint egy fehér galambé, dehogyis pártolom én a gonosz tetteket, csak az az egy hibám van, ha hiba, hogy a véretem is odaadnám az uramért, és ha már fenekednek ellenében a lőcseiek, százszor odanyújtánám a nyakamat őhelyette. De hát csakugyan fenekednek? És mit akarnak, kérem alásan?

— Azt majd csak magának a viceispán úrnak mondom meg — felelte Bibók Zsigmond (mert csakugyan ő volt). — Délután úgyis egy kis dolgunk lesz a színe előtt. Nem készül valahova délután?

— Úgy gondolom, itthon lesz.

Marjáné nem folytathatta tovább a beszélgetést, búcsúzott és hazasietett, miután ott künn a sárga földig megszólta a hazaérkezett Bibókot.

— Utálatos egy ember. Olyat mutat, mint egy hegyi bunyik. A híres Jánosikot láttam egyszer, de jóval becsületesebb arca van. És még anyókének nevezett a szemtelen! Pedig öregebb nálamnál. Oh, szegény Bibókné, szegény Bibókné!

Elváltván Vojkánétól, lihegve futott haza, hogy az alispánt értesítse a nevezetes esetről és jelezze a rossz híreket, melyeket Zsiga úr Lőcséről hozott, de már elkésett, legalább részben, mert míg ő Bibókéknál járt, azalatt a fiatal Görgey György érkezett meg a kastélyba lóháton s töviről-hegyire elbeszélte a Lőcsén történeteket és a városi tanács bosszút lihegő határozatait.

Az alispán sápadt volt, mint a fal, bágyadtság, kimerülés látszott a szemein és egész magatartásán. Amint figyelmesen hallgatta öccsét, szinte fölélénkült egy kicsit.

— Azt gondolod, az életemre törnek? — kérdé csendesen.

— Azt nem mondhatom. Annyira talán mégse vakmerőek, hogy Szepes vármegye alispánjához merjenek hozzányúlni. Hanem azért jó lesz oda nem jönni, mert a szász nehezen bolondul meg, de ha egyszer megbolondul, hát nagyon megbolondul.

— Abban igazad lehet — mondá az alispán. — Azt az örömet nem teszem meg nekik, hogy odamenjek, mert a hhoz

nekem kellene megbolondulni, már pedig mégiscsak inkább ők bolonduljanak meg.

— Legokosabb lenne, ha bátyámuram elvonulna innen, mondjuk, vagy egy fél esztendőre, apámuramékhoz Toporora. Addig elpárolog a haragjuk.

— Hogy megszökjem? Nem, azt nem tehetem. Egyrészt azért, mert gazdátlanul maradván jószágom, mindeneimet feldúlnák, tönkretennék. Másrészt nem tehetem, mert Görgeynek hívnak.

— Hát nem fél itt?

— Azt meg én nem mondhatom. Sőt bevallom neked, hogy félek, de nem Lőcse városától. Ezek a falak elég erősek, s ha egy kicsinyt begyakoroltatom a jobbágymat s egypár jó zsoldost fogadok melléjük, akárki ellen is meg tudom magamat védeni. Akitől én félek, az ...

— A császár?

— Nem, az a kisbíró. Attól a kisbírótól félek én, öcsém, aki énbennem lakik, s aki már Kaint is megbüntette annak idején és azóta mindenkit, aki így vétkezett. Tegnap óta a hatalmában vagyok és érzem a sújtó kezét. Mindjárt az első perotól kezdve elvette étvágyamat, álmomat, nyugalمامat s ami egyebet a világból még meghagyott, az már igen keveset ér.

— Attól tartok, nagyon sötéten nézi a dolgot, Pali bácsi.

— Megadom magamat sorsomnak — felelte az alispán rezignációval. — Tudtam, hogy valami ilyes vége lesz egyszer szertelen heveskedésemnek, küzdöttem ellene minden erővel, úgy látszik, hasztalan volt.

Görgey Pál tényleg már tegnap meg volt rendülve, mikor a visszaküldött hajdú meghozta a hírt, hogy a lőcsei bíró meghalt. Nagy nyugtalanság fogta el. Azok a titkos hangok szólították, melyek ilyenkor a falakból is kihasadnak. Este a félhomályban a Kramler bíró alakja látszott kilépni a szobaszögletekből. Éjjel, mikor a szemét behunyta, legott jött a bíró és leült az ágya szélére. Felkelt, felöltözött inkább, minden szobában meggyújtotta a gyertyákat s úgy járkált fel s alá egész éjjelig, elgondolván az eset következményeit. Majd leült az íróasztalhoz s leveleket írt; egyet Dessewffy Károly refe-

rendáriusnak Bécsbe, másikat necpáli Justh Mihálynak Budára, melyekben vázolta a közte és a lőcsei bíró közt támadt egyenetlenséget s annak ilyen szerencsétlen kimenetelét, kérvén az illető urakat atyafiságos szeretettel, hogy az egyik az udvarnál, a másik a nádorispánnál adogassa be az esetet olyan formában, hogy az valami főbenjáró causa criminalisnak ne tekintessék. »Hiszen, ha az a kis árva lányom nem volna, nem sokba tekinteném a halálomat sem — végzé —, de így kénytelen vagyok instanciázni kegyelmeteknél. Elég baj nekem, hogy az istennél nem bírom elvégezni ezt a tetteimet, ne nehezítsék meg gonddal teli fejemet az világi hatalmak, őfelsége és a méltóságos nádorispán, amilyen idők járnak, bizony még hasznomat is vehetik. N. B. Kramler bíró nem volt nemesember.«

A két levéllel mindjárt reggel útra kelt Preszton, ami egy kis enyhülést okozott neki. Azt hitte, ezzel körülbelül el van igazítva a dolog törvényes része. Arra, hogy Lőcse városa annyira élére állítsa a kérdést, nem gondolt. A macska fél Lőcsétől, nem én — gondolta magában, abban a hitben, hogy legfeljebb éles beszédek lesznek a városházán, vagy hogy egy deputáció verődik össze a főispánhoz, amelynek eredménye az lesz, hogy hosszadalmas pertraktálások után az alispán (már mint ő) egy sajnálkozó nyilatkozatot tesz a megyei közgyűlésen, mely a polgárok büszkeségét legyezgeti és vagy száz forintot izzad ki a városi kórházra, esetleg más célokra, ami viszont a kapzsiságukat elégíti ki. Ilyenben szokott a városok haragja elgőzölgöni. Hanem az a határozat, hogy a város mindaddig gyászt visel, s hogy a Kramler bíró keze bebalzsamoztatván, csak akkor temetetik el, ha rajta bosszút állnak, ez mégis meghökken-tette. E hókuszpókuszok neki is imponáltak. A titokzatoságban roppant erő van. Hogy mily komolyba veszi, eltitkolta Gyuri előtt, de látszott, hogy gondolatokba merül. Kezeit hátra rakva, méri a szobát s szemeiben némi élénkség gyúl ki. Az új irányból érkező veszedelem inkább felvillanyozta, mintsem leverte. Volt egy kis új táplálék a lelkének. Ellenséges mozdulataik ellen védekező mozdulatokat eszelni ki. Ez legalább szórakoztatni fogja. Hiszen mégiscsak szívesebben harcol szászokkal, mint kísértetekkel.

— És nem tudod, milyen terveik vannak?

— Nem tudom, Pali bácsi. A szászok nagyon tudnak hallgatni. De ha közlékenyek volnának, nekünk megyei embereknek akkor sem árulnák el, amit forralnak. Mi csak annyit tudunk meg a megyeházán, amennyit ők láttak szükségességnek nyilvánosságra hozni.

— Sokat érne, ha megtudhatnál egyet-mást. Beszélj bizalmasan Grodkovszkyval, az hű emberem és a Pálfalvi feleségének udvarol. No, mért rezzentél úgy össze? Vagy talán te is fiam, Brutus? . . .

— Nem én, Pali bácsi.

— Elpirultál, impostor, de én azért mégis elhiszem. Hát beszélj Grodkovszkyval. Ígérd meg neki nevedben, hogy szolgabíró lesz, ha valamit megtud az asszony révén. Pálfalvi papucs alatt van, s még a tanács titkait is ki bírja belőle húzni az asszony, különben is locsifecsi ember. Ha valami lényegeset megtudtok, staféta hozza akár éjjel, akár nappal.

— Természetesen.

— Most pedig eredj, mutasd meg magadat Marjánénak, hadd lássa, hogy itt vagy. Talán még megszaportíja az ebédet valami kedvenc ételleddel.

Egyedül maradván, még egyszer átgondolta az eseményeket s mit lehetne ellenük tenni. Nem lehetetlen, hogy haddal támadják meg a lőcseiek, rágyújtják a kastélyt és kipörkölik belőle. A városnak ágyúi vannak és rendes, begyakorolt őrsége, mely elég jól tud bánni a fegyverrel. Egy éjjel itt toppanhatnak.

Ezeket az esélyeket görgette elméjében, mikor visszajött Gyuri.

— No, van már valaki, Pali bácsi, aki jobban tudja a történeteket, mint én.

— Hol? Ki? — kiáltá mohón az alispán.

— Marjáné beszélt valakivel, aki most érkezett Lőcséről.

— Ez az asszony aranyat ér — mondá az alispán. — Hadd jöjjön be rögtön.

— Mondtam neki, de most nem jöhet be, mert éppen gyúr valamit és a rántással is baja van.

— Az ördög vigye a rántását.

Kisvártatva bejött Marjákné és elújságolta a Bibók Zsigmond megérkezését, kit eddig holtnak hittek a faluban. A múlt éjszakát Lőcsén töltötte és ott rémhíreket szedett fel. Azt mondja, egy rézpitykét sem adna a tekintetes úr fejéért. Különben eljön délután, elbeszéli, amit tud, személyesen.

— Bizony lesz vele elég baja a tekintetes úrnak — végezte Marjákné. — Nem tudom, hogy osztoztatja meg őket. Egy asszony és két törvényes férj. Az egyik a fiú, a másik az apa. Tudom, ilyen pöre se volt még a tekintetes úrnak.

— Ismertem fiú koromban ezt a Bibókot. Már akkor is sokféle zsírral volt megkenve. Zsoldos csapatot szervezett csőceselék népségből, s hol Thökölyt szolgálta, hol a császárt, aszerint, ahogy fizették. Különös, hogy most, annyi év múlva, megkerült. (Éppen akkor — tette hozzá gondolatban —, mikor ilyen emberre van szükségem.) Életerős ember még?

— Valóságos vasgyúró. Tele van a képe forradással, lógott az már talán akasztófán is.

— Küldje el hozzá a hajdút, hogy mindjárt ebéd után akarok vele beszélni. Most pedig lásson a tálaláshoz.

Egy-kettőre megvált az ebéd. Csak ketten ültek az asztalnál. A patvaristáknak ma külön tálalnak a nagy ebédlőben. Az alispán jóval vidámabb lett, szemben ülven öccsével, gondúzó tokaji mellett. Mindenről beszélt, csak az »esetről« nem, mintha elfelejtette volna. Emlegette, hogy Osgyánba készül húsvétkor, a Rózát meglátogatni. De milyen nagy már. És milyen kedves leveleket ír. »Majd felolvasok neked egyet délután«. Akkor aztán elhallgatott, mintha a lelke e levelek tartalmán éldelegne, mire lassankint elborult a homloka s váratlanul így szólt Gyurihoz:

— És te mit tanácsolsz nekem ebben a dologban?

— Én? Melyik dologban?

— Ebben az emberölési slamasztikában.

Gyuri elmosolyodott.

— Oh, istenem! Én tanácsoljak a vármegye legokosabb emberének?

— A maga ügyében, édes öcsém, mindenki számár, tehát mégis . . .

— De én a mások ügyében is számár vagyok, Pali bácsi.

— Mindegy. Mégis mondd meg, mit tennél az én helyemben?

— Megmondjam?

— Kérek.

— Hát én mindenekelőtt lemondanék az alispánságról.

Az alispán nyugtalanul mozdult meg.

— Látom, igazad van. Tudniillik abban, hogy számár vagy. Miféle bohóság lenne akkor vetni le a legerősebb páncélt magadról, mikor a legtöbb golyóbis zuhog a melledre.

Görgey Gyuri elvörösödött. Bántotta, hogy a nagybácsi úgy lehurrogta.

— No, hát én úgy fogtam fel — védte magát —, hogy az alispáni tisztség nem éppen páncél, hanem gyönyörű köntös, mely nem egészen az illető, aki viseli, egy kicsit azoké is, akik három évi tartamra a testére húzták, hogy benne ékeskedjék. S ha mármost az a kilátás van, hogy a testemnek irányzott golyóbisok azt a szép köntöst is ki találják lyukasztani, ami nem az enyém, hát egyszerűen levetem.

Görgey Pál kezéből kiesett a villa. Ez az okoskodás homlokon ütötte. A hirtelen benyomások embere volt. Odanyújtotta a kezét öccsének.

— Úr vagy. Úri módon gondolkozol. Meggyőztél, kölyök. Lemondok az alispánságról.

S ezzel be sem várván az ebéd végét, csak az idegeinek engedelmeskedve, nyomban a patvaristák ebédlőjébe sietett, ahol vagy hat léhűtő úrfi vendégeskedett, nagy zajjal, disputával. Egy öreg írnok, Morton Muki ült az asztal végén, az töltögetett mindenkinek. Az alispán csak ritkán kívánta meg ezt az eleven társaságot. Többnyire egyedül ebédelt.

Megparancsolván, hogy mához két hétre össze kell hívni a vármegye nemességét Görgőre egy értekezletre, három csatlós vigye az összehívó leveleket a megye különböző vidékeire. Az öreg írnokot vállon érintette.

— Magával egy kis tanácskozásom lesz, Morton.

— Parancsoljon a tekintetes alispán úr.

— Jöjjön be a szobámba.

Az öreg írnok elsápadt. Még olyan se történt, hogy az alispán vele tanácskozzék.

— Nono, előbb csak egye végig az ebédet.

Az öreg Morton Muki tehetséges ember volt, mint skriba öregedett meg a szepesi alispánok oldalánál. Abban a nagy fejben annyi volt beraktározva, mint akár a rozsnyói káptalanban. Az egész akkori közigazgatási tudomány az öt ujjában volt beraktározva, amellelt olyan emlékezőtehetséggel bírt, amely bámulatra ragadta az embereket, hű ember is volt, megbízható, nem korhely, nem kártyás, csupán egy hibában szenvedett, amelyért nem boldogulhatott, de ő azt nem sejtette, mert különben abbahagyta volna. Tudniillik olyan szépen tudott írni, hogy messze földön emlegették. Állítólag a nádorispán, kihez gyakran kerültek fel a szepesi alispán előterjesztései vagy valamelyes aktái, a zsebében hordozgatta, mindenfelé mutogatván, hogy mire viheti egy ügyes emberi kéz a betűvetés egyszerű mesterségét. A Morton Muki betűi élni, nevetni és csillogni látszottak a szép, komoly diósgyőri papirosokon. Olyasvalami volt már az, amiről a szepesi alispán nem mondhatott le többé. Úgy tudta már azt az emberiség, hogy a szepesi alispán iratai a legszebb manuscriptumok az országban, mint hogy a rimaszombati csutorák a legjobbak, a kassai dóm a legszebb, a bécsi Szent István-torony a legmagasabb és a miskolci pácolt sonka a legízesebb. Szegény Morton Mukit nem lehetett onnan elvenni. Örökös írónak kellett maradnia. Pedig az eszére nézve akár konziliarius is lehetne — csak hogy arra sok ember találtatik, míg ilyen skriba nincsen több. Nem tudom én, mi lesz, ha egyszer neki is elkezd a keze reszketni.

Alighogy megtörülte száját, félénken bekopogott az alispánhoz.

Az alispán pertu volt vele abból az időből, amikor még ő is patvarián volt, négy szemközt tehát, ahol nem megy a méltóság rovására, csak te-nek szólította az öreget.

— Nem hallottál valaha valami Bibók Zsigmondról?

— Dehogynem — felelte a skriba, mindjárt első lélegzetre. — Az egy idevaló görgői nemes, az öreg Bibók Vincének a fia.

— Mi történt vele?

— Meghalt még valamikor a Thököly-csaták idejében.

— Bizonyosan tudod?

— Bizonyosan nem tudom, mert nem voltam ott, ahol meghalt, de azt bizonyosan tudom, hogy az utána kérdezős-

ködő feleségének ezt feleltük, mint alispáni hivatal, még a tekintetes Görgey János úr alispánsága alatt.

— Ne beszélj! De már arra persze nem emlékszel, hogy kiféle, miféle szerzet felesége volt.

— Dehogyan nem. Hiszen én tisztáztam le az iratot. Krak-kói asszony volt. Hogy is csak? Valami Jaszenszkája Vanda.

— Hej, ha az az irat még megvolna.

— Alkalmasint meglesz valahol a megyei levéltárban. Világosan emlékszem, hogy a krakkói polgármestertől jött a megkeresés, mintha most is előttem állna a pecsétje.

— Régen lehetett?

— Bizony van már vagy tizenhat-tizenhét esztendeje, ha nem több. Akkor Toporcon voltam az alispán oldalánál s kérdést intéztünk illető Bibók Zsigmondra vonatkozólag az itteni szolgabíróhoz, aki egyszerűen azt felelte, hogy Bibók Zsigmond meghalt, s felesége máshoz ment férjhez.

— Hm. Az a szolgabíró talán én voltam.

— Nekem akkor felötlött a dolog — folytatá a vén írnok —, mert miképpen tudakozódhatik a feleség az ura után, ha tudja, hogy meghalt, s miképpen nem tudja, hogy meghalt, ha már máshoz ment férjhez? Ezért maradt meg az eszemben.

— S nem emlegetted azt előttem is valamikor? — kérdezte az alispán.

— De bizony emlegettem egyszer, mindjárt amikor idejöttem és a volt Bibók Zsigmondnét megismertem. Igenis fölvettem a kérdést.

— No ugye? Mert homályosan derengett a fejemben, hogy erről az imposztor Bibókról tőled hallottam valamit. De hisz ez, ha így van . . .

— Egy kis bigámia — egészítette ki Morton. — Ezt mindjárt akkor láttam, de mit kezdjünk a holtal patvart? Egyszerűen azt feleltük a krakkói polgármesternek, hogy meghalt.

— No, ugyan rosszul feleltétek, mert úgy hallom, él.

— Hogy él? Lehetetlen!

— De nemcsak él, hanem ma meg is érkezett a faluba. Sőt, ha nem csalódom a künn hallatszó ososzogásokban, hát éppen itt van.

A huszár lépett be, jelenteni, hogy Bibók Vince van itt a feleségével s kegyes bebocsáttatásért esedeznek a viceispán úr színe elé.

— Ketten vannak?

— Egy harmadik úr is velök van.

— Akkor én talán elmenjek? — fordult az írnök kérdőleg az ura felé.

— Várj még egy kicsit. Figyelmeztetni akarlak, hogyha még eddig nem szóltál, hallgass ezentúl. Terveim vannak ezzel a Bibókkal. Mihelyt pedig bevégezték a meghívók szétküldését, be kell menned Lőcsére, kikeresni a krakkói iratot a levéltárban, ha még megvan.

Morton távozása után szerény kopogás és krárogás hangzott az ajtó előtt, majd a »szabad«-ra beléptek egymás után, elől a fehérhajú Bibók, roskatag lábaival, melyek sötétszürke botosokban végződtek, felsőtestét báránybőrrel bélelt bekecs fedte, vékony, vályús nyaka ellenben vörös-fehér-zöld színű harasztból horgolt kendőbe volt becsavargatva. Az aggastyán után a közös feleség tipegett, vörösceskós nagykendőbe kötött fejéből csak az ijedt szemei látszottak ki és az orra. Kezében vékony kendőcskét tartott, mellyel hol az orrát, hol a könnyes szemeit törülte. Legutolsónak következett Zsigmond úr, abban a furcsa ruházatban, melyben megérkezett, csak a szabályját hagyta otthon. Fesztelenül, otthonosan lépegetett a csinos, ősi képekkel díszített teremben, mintha örökké ilyenben mozgott volna, az íróasztalig jutva, ahol Görgey ült, pökhendi módon előre lépett s odanyújtotta kezét az alispánnak:

— Ego sum Sigismundus Bibók.

Az alispánnak azonban mind a két keze el volt foglalva; az egyikkel könyökölt, a fejét nyugtatva rá, a másikkal a csibukja szárát tartotta.

Zsiga urat ez a hidegség megzavarta, némán meredt rá. Roppant imponáló volt az alispán komoly, zordon nagy feje. Maga a megtestesült hatalom. Az öreg Vince úr lábait lassú reszketegség fogta el. Az alispán észrevette és így szólt:

— Üljön le, Bibók bátya; kegyelmed is leülhet ifiasszony.

Ami egyszersmind azt is jelentette, hogy Zsigmond úr maradjon állva.

Az aggastyánt egy hatalmas köhögési roham lepte meg, annak az ereje alatt lehuppant egy székbe. Nagy, kínos csend következett. Az alispán várakozva tekintgetett hol az egyikre, hol a másikra.

— No, mi a szó? — kérdé végre.

Mire hátravetette a fejét Bibók Zsigmond s nemesemberhez illő módon, latinul kezdte előadni az esetet. Görgy félbeszakította:

— Az öregek búzája kerül legelsőbbben garatra a malomban. Kegyelmed mondja el, Bibók Vince, mi hozta hozzám.

Az aggastyán láthatólag összeszedte erejét, megrángatta elől a bekecsét, hogy jobban álljon, megtörülte a száját a bekecse ujjával, aztán nyöszörgő, gyenge hangon, mely szinte darázsdöngéshez hasonlított, ugyancsak latinul kezdte esetenlenni, hogy életének békésen evező csónakját, mely immár a végső kikötőhelyhez közeleg, milyen csapás és veszedelem érte váratlanul.

— És mi legyen az? — kérdezte az alispán gépiesen.

— Megérkezett a fiam — nyögte fájdalmas hangon —, a fiam, akit holtnak hittem s akinek a feleségét, amint azt tudja is a tekintetes alispán úr, isten és emberek előtt a hazai törvények szerint hites házastársamul vettem s vele fiaikat nemzettem a hazának és a dicsőséges nemességnek.

— Hm, ez bizony baj — morogta az alispán —, de mint-hogy az ifiasszonyról is van szó, mért nem beszél kegyelmed magyarul? És mindenekelőtt azt mondja meg, miért jöttek ezzel hozzám?

— Azért jöttünk, rogo humillime, hogy tessék köztünk rendet csinálni — rebegte az aggastyán magyarul, kezeit könyörgésre téve össze.

— Egyenesen azért jöttünk, tudván a tekintetes alispán úr bölcsességét s mindenekben való tökéletességét — szólt közbe Zsiga úr mézes-mázos hangon.

— Mert így egy percig se élhetünk egy fedél alatt — folytatá Vince úr, hófehér, lange haját hátrasimítva s a magyar szöveggel kiesve egyszersmind a kifejezések előkelőségéből a népiesbe —, azt se tudván, hogy melyik malac ki ökre.

Az alispán megsajnálta a reszkető aggastyánt, kinek arcán a kétségbeesés sötéltett, egy kis ravasz rést nyitott meg előtte.

— Tehát ez az úr fia kegyelmednek? — szólta Bibók Zsigmondra mutatva. — Tényleg ő a fia? Nézze meg jól.

— A véretem csak nem tagadhatom meg — felelte az aggastyán.

— A kegyelmed egykori férje ez? — kérdé az asszonytól. — Ráismer?

— Ráismerek — mondá az rekedten, fojtott hangon, anélkül, hogy ráemelné a szemeit.

Az alispán bosszúsan morzsolgatta a bajuszát és Bibók Zsigmondhoz fordult.

— Hát hol volt annyi ideig, mért nem adott jelt életben létéről?

Hiszen csak az kellett Zsiga úrnak, hogy beszabduljon a múltjába, kalandok, élmények, vitéz tettek színes birodalmába. Hogyan esett el a hazáért Thököly zászlói alatt az eperjesi pázsiton. A környékbeli nemesek közül többen láthatták elestét, ott küzdött mellette a Görgöre való Vállay Frici is, aztán Fehér Károly, Csemiczky Gábor Farkasfalváról, nem esoda, ha itthon halálát mondták. Ami azt illeti, nyilván eltemetik vala a halottak között, ha az egyik németnek, azok közül, akik a osatatér eltakarításával voltak megbízva, meg nem tetszett volna a szép rámás kordován csizmája (a lőcsei Mikucska varrta remekbe), s mielőtt feltették volna a sírgödörbe szállító targoncára, le nem próbálja húzni a lábáról. Ebben a nagy rángatásban a sajgó fájdalomtól egyszerre fölszisszent, s íme, látták, hogy él. Így került a kórházba s aztán a labanc sereghez. Ott volt kénytelen szolgálni évekig, míg alkalomadtán átszökött Lengyelországba. Erre az időre esik a Thököly betörése Erdélybe, amit hallván, lengyel nemesekből és vasgyúró parasztleányekből csapatot szervezett, mellyel sok viszontagság közt behatolt ugyan Erdélybe, de szerencsétlenül a kurucok helyett Heister kezeibe került, majd évekig tartó fogságba jutott az olműtzi várba, ahol egész időig kuksolt s legfeljebb a madártól küldhetett volna üzenetet, azt is csak akkor, ha a cellájában levő patká-

nyok változtak volna át madarakká s röpültek volna ki az ölmos ablakon, egyenest Görgő felé.

A »kapitány« mindezt hosszan, szélesen beszélte el, mindenféle kitérésekkel, mialatt az alispán hallgatta is, nem is, tudván, hogy sok ebben a mesei elem. Inkább az ügy velején forgatta elméjét s midőn Zsiga úr bevégezte a curriculum vitae-t, letette a csibukját csendesesen.

— Az eset igen egyszerű — mondá jóakarató szelíd-séggel s mindhárman érdekesülten csüggték ajkain. — Bibók Zsigmond előadása szerint csak azt állapíthatom meg, hogy semmi üldözendő bűnt nem látok, kegyelmetek mind jóhiszeműek, tehát nem vétkesek. Dixi.

— Úgy, de atyámuram azt akarja — szólt Bibók kapitány —, hogy a tekintetes úr döntse el, kié legyen az asszony. Sőt mindnyájan ebben állapotunk meg.

Az alispán a fejét rázta:

— Ebben én ítéletet nem mondhatok, mert a házasságok az égben köttetnek, én pedig csak Szepes vármegyében vagyok viceispán, az égben én semmi se vagyok. Az isten szolgálai talán tehetnek változást, de csak más okból. Ebből nem. A törvény ebben az esetben világos. Az asszony azé, akivel előbb esküdött.

— No, ugye mondtam? — bizonykodott Zsiga úr diadalmasan.

Az öreg Bibók szeme könnybe lábadt.

— Ne vedd el tőlem a Zsuzsát, Zsiga. Te már elszoktál tőle — nyöszörögte ügyefogyottan. — Ne menj el, Zsuzsa, ne hagyj el. Mivé lennék én tenélküled? Oh, tekintetes alispán úr, könyörgöm a jóságos szívéhez, ne engedje tőlem elvenni a Zsuzsit . . . Inkább odaadom mindenemet. Térdreborulva kérem, tekintetes alispán úr, tekintse tisztességben megőszült fejemet, gyámoltalan öreg voltomat, tekintse azt, hogy a Bibókok mindig hű szolgálai voltak a Görgey-nemzet-ségnek. (A kezeit tördelte.) Kihez menjek, hova menjek panaszra, én fölséges istenem?

Az alispánt mindjobban meghatotta az aggastyán bánata.

— Vigasztalódjék, bátyámuram, de lássa, ami törvény, az törvény

— Oh, jaj, miféle törvény az! — tört ki az öreg. — Istenasszonynak festitek ti földi hatalmasok s egy vak bestia. Azt mondja a törvénytek, hogy az asszony a fiamé, holott most már körülbelül csak annyi köze van a fiamhoz, hogy egy pap egyszer beírta, mint házastársakat, egy könyvbe, míg én velem, akinek két fiát szült, összeforrt úgyszólván egész élete. Ha nálam marad, a fiam elveszti feleségét, de ő még java férfi, könnyen találhat másikat, ha neki ítéletek, én elvesztettem a feleségemet s egyszersmind fiaim anyját. Aztán én csak rövid ideig élek, egyik lábam a sírban. Ő még visszakaphatja az asszonyt. Neki megmarad a reménye. Nekem az se marad.

— De én is szeretem ám a feleségemet, atyámuram — ellenveté Zsiga úr, nyegle hangon. — Az én szívem sincs köből. De mert atyámuramnak is engedelmes fia óhajtanék maradni, igazán megbolondulni való, hogy mit tegyek.

— Mindig jó gyermekem voltál — s az öreg úr mécsese most már eltört, sírni kezdett, mint egy gyerek —, Zsiguca, Zsiguca, legidősebb fiacskám, kívánj tőlem akármit, csak a Zsuzsit ne kívánd!

A szeretett asszony pedig, akiért ez a versengés folyt, ott állott ezalatt némán, roskadozó inakkal, reszketve, mint a nyárfalevél, szemeit lesütötte s mereven nézte a padlón a téli napfény táncoló játékát.

— Nos, talán lehetne valamely békés megoldást keresni — mond az alispán —, de ezt nem a szepesi alispán tanácsolja, hanem csak Görgey Pál. Nem okvetetlenül szükséges mindent a papok orrára kötni. Az eset végre is rendkívüli, nem lehet közönséges mértéken latolni. Kegyelmetek úgy élnek ezentúl is, ahogy akarnak. Kinek mi köze hozzá? Hanem ez főleg attól függ, hogy az ifiasszony mit akar. Még eddig egyetlen szavát se hallottam, azért csak ki a színnel. Halljuk.

Az asszony sápadt arcát gyenge pír festette át s még lejjebb húzta a kendőt az arcára.

— Legjobb lesz — monda akadozva —, legjobb lesz, ha a tekintetes alispán úr kivitet engem innen és lenyakaztat az udvaron, akkor legalább mind a két Bibók özvegy lesz.

— Ostoba asszonyi beszéd — bosszankodott Görgey. — Azt mondja meg, tiszta szíve szerint, kit választana élettársul, ha például a törvény megengedné? No, mért nem felel?

Habozva emelte rá lázban villogó szemeit.

— Nem merem megmondani — lihegte.

— Úgy? Ebben igaza lehet. Jöjjön át a másik szobába s ott gyónjon meg nekem, mint a papnak.

Átvezette a szomszéd benyílóba, hol nagy ügyvel-bajjal kihúzta Bibóknéből az igazi véleményét.

— A mostani uramat megszoktam, hozzáöregedtem s a fiaimtól is szégyenelném visszamenni a régihez.

Az alispán, ámbár tetszett neki az asszony elhatározása, nem bírta eltitkolni meglepetését.

— Sohasem hittem volna. Hát az öregecske még...

Egy elhárító mozdulatot tett kezével az asszony, mintha vissza akarná kergetni azt a csúf gondolatot, mely az alispán szavaiból volt kilépőben.

— Nem akarok már én asszony lenni — szólt elpirulva és most szinte csinosnak látszott. — Maradok, ha lehet, a gyermekeim apjával.

Görgey szíve táján egy kis melegség támadt. Váltig lélek-emelő látvány egy tiszta asszony. Ez a Bibókné legalább így festett.

— Hát majd valahogy úgy próbáljuk összeütni — biztatta meg bizonyos szokatlan gyöngédséggel, aztán kiküldte a másik szobába, beszólítván helyette a két Bibókot.

Nagy rábeszélő tehetsége volt, világosan, tisztán tudta magát kifejezni, ami sohase tévesztheti el a hatását, s milyen segítség ehhez a nimbusz, hogy a legbölcsebb ember a vármegyében, a legjobb koponya. A hit ebben többet ér a valószínűságnál.

— Nemes atyámfiak — kezdé a barátságos lényébe öltözködve —, én csak azt mondom tanácsképpen, ha már a sors ilyen furcsa helyzetbe keverte kegyelmeteket, vágjanak hozzá jó képet s ne vigyék ki a botrányt a véka alól a dobra. Ha a sors így intézte el, nyugodjanak bele, mert az is bíró s nem jó vele kikötni, nagyon erős ökle van. Az asszony bevallotta nekem, hogy ő maga is a nyugalomra vágyik s szívesen maradna a régi férje mellett. Hát beszéljék meg egymás közt, most itt mindjárt. Azután majd egy kis külön beszédem lesz kenddel, Bibók kapitány.

Bibók kapitány mélyen sóhajtott, az égre emelve szemeit.

— Pedig hogy szeretem ezt az asszonyt.

— De hallod, hogy velom akar maradni — mondá gyermekesen dicsekedő hangon az öreg, és szemei élénken csillogtak fel.

— Csakhogy az én jogos tulajdonom ő — vitatta a kapitány a mellére ütve.

— No, azt nem lehet egészen így mondani — vágott közbe Görgey —, mert hisz az asszony, ha akarja, megindíthatja kegyelmed ellen a válópert is s föltéve, hogy helyes okokat tud találni s talán tud, mert hiszen kegyelmed se említette, hogy kolostorban élt volna azon idő alatt, míg szabad volt, és ha esetleg tudakozódni talál valahol Lemberg vagy Krakko körül, ahova menekült . . . (kiszámított ravasz-sággal mélyeszté rá sejtelmes tekintetét), kisűthet valamit.

Zsiga úr összeresztent s szelídebb hurokat kezdett pengetni.

— Mondja meg hát apámuram, hogyan akarja?

— Mondtam már, fiacskám, hogy a Zsuzsi nekem maradjon.

— Az ő kedvéért jöttem haza — fakadt ki Zsiga úr keserűen.

— Isten meg fog áldani, kedves fiam — felelte az öreg kenetesen —, hogy szegény apádat meg nem fosztod egyetlen istápolójától.

— Hogy isten meg fog áldani, az igen szép és biztató jóslás kegyelmedtől, uramatyám, de a jóslásokból meg nem élek. Hiszen látja rajtam, hogy üres zsebbel jöttem haza, lerongyollott ruhában.

— Hát mit kívánsz, mondd meg?

— Úgy gondolom, hogy ha ennyire ragaszkodik Zsuzsihoz, vigye őt a kisebbik házba, nem bánom.

Az öreg elszontyolódott erre, szemrehányólag fordult a fia felé.

— Zsiga, Zsiga, hiszen te öreg szászti akarsz énbőlőlem csinálni.

A szásztoknál volt szokás két házat építeni egy telken; öreg napjaira a kisebbik házba, melyet »kőhögő«-nek is hívtak, vonult a gazda s átadta a mesterség vagy a gazdaság vezetését a legöregebb fiának. Zsiga úr kívánsága tehát

egyenesen az volt, hogy a gazdai szerepet adja át neki az öreg úr, ő maga pedig húzódjék a kertben levő házikóba, melyet Bibók Gábor, nagyapjuk, aki a család fénykorában viceszolgabíró és kutya gyerek volt, szeretőjének, a szép vereshajú Kádár Ágnesnek építtetett. Az illető perszóna ugyanis ide járt Lőcséről nyaralni.

Sehogy se tetszett az öreg Vincének, hogy a birtokot kiadja a kezéből, kézzel-lábbal kapálózott ellene, már majdnem elmérgesedett köztük a szóváltás, mikor az alispán újra fölvetette velök a tárgyalási fonalat.

— Ne akarjon mindent, bátya. Meleg cipó, meleg kályha való kendnek arra a rövid időre, ezt kösse ki magának írásban. Értem, hogy jobban szeretne ifjú szász lenni, mint öreg szász, de ha már a fia ilyen áldozatot hozott, nyissa meg a markát kegyelmed is és adja át neki a birtokot, kikötvén a tartást a saját és a másik két fia részére naturálékban és pénzekben, mindaddig, míg majd halálával a rendes megosztzkodás bekövetkezik a kiskorú testvérekkel.

Vince úr a fejét vakarta.

— Nem lehet az, tekintetes uram, hogy már én ezentúl semmi se legyenek. Nem bírom én azt megszokni.

Zsiga úr elmosolyodott.

— Férje lesz a Zsuzsinak. Hát az semmi!

— Hiszen az igaz, szeretem, nem élhetek nélküle, de . . .

— De nem adok érte semmit — vágott a szavába gúnyosan a kapitány. — No, úgy is jól van. (Megrázta a vállait és úgy tett, mintha kifelé indulna.) Szegény Zsuzsi, téged ugyan kevésre becsülnek itt! Dehogy hagylak itt, dehogy. Magammal viszlek a nagy világba, majd csak megélünk valahogy.

Az öreg elérzékenyült, újra kibuggyant szeméből a könny, míg homlokán nagy verejtékcseppek gyöngyöztek.

— Hát nem egyeznek meg? — mondá az alispán kurtán, türelmét vesztvé. — Elmehetnek.

Erre aztán megadta magát Vince úr, odanyújtván kezét a fiának.

— Isten neki, Zsigus, légy hát te a gazda ezentúl.

Ekképpen végezvén, átmentek a dolgozószobába, hol nagy szorongattatások között várakozott az asszony, hol

az egyikre, hol a másikra nézett lázas szemgolyóival. Mind a két embere vidám volt. Zsiga mórlikálva meghajtotta magát előtte, mivelvén az akkori nemes lovagokat:

— Megvan a kötés, *mama*.

Ebben aztán az is jelezve volt, hogy kinek jutott. Ő azonban apróra szerette volna tudni, de az alispán másképp parancsolta.

— Maga mármost menyecske, menjen haza, minden úgy lesz, amint akarta, de azt előbb írásba kell tenni.

Míg a kontraktust megcsinálták a patvaristák, azalatt az alispán kikérdezte Bibók kapitányt a lőcsei dolgok felől. Őtőle tudta meg azt az új adatot, hogy a bíró vérével miként kerített be Nustkorb szenátor uram egy darab területet az ő földjeiből, hogy azt a száz privilégiumok alapján, mint véren szerzettet, elpereljék. (Oda fogom nekik engedni — gondolta magában az alispán.) Zsiga úr szemfüles ember volt, azt is el tudta mesélni, hogy Nustkorb uram milyen királyi nyilatkozatra alapítja a jogigényét. Zsiga úr ott volt végésvégig a karzaton tegnap s mindent megjegyzett magának, mert Zsiga úr éles szemmel mindjárt felismeri a magot, melyből a viszályok és torzsalkodások teremnek. Zsiga úr mindennütt ott van, ahol ott kell lenni. Ma is éppen akkor ment a Görgey földje mellett hazajövet, mikor a lőcsei hivatalos közegek is megjelentek, hogy körülkarózzák a vérrel szegélyezett táblát. Majdnem szóról-szóra elmesélte a bohókás földfoglalás cinikus módját, miképpen hurcolták a megsebesült bírót hárman a nyitott sebével s nyomogatták azt, hogy a vér szivárogték, míg csak a lelkét ki nem lehelte.

— Talán meg se halt volna — kiáltott fel az alispán megkönnyebbülten.

— Nagyonis valószínű — vélte Bibók. — Hiszen a tanácsban is az volt eleinte a nézet, míg le nem nyomta az ékesszólás, az a kapzsiság.

Az alispán arca fölengedni látszott s majdnem vidáman kínálta meg székkel Bibókot.

— Üljön le, kapitány, és gyűjtson rá. Bizonyosan pipás ember. Aztán mondja meg nekem őszintén, milyennek tartja a helyzetet? Maga tapasztalt ember, tud ítélni a jelekből, a hangulatból.

Zsiga úr nem sokat kínáltatta magát, sokkal szemtelenebb volt; levett egy csibukot a pipatóriumról, belecsiholt a taplóba, aztán elterpeszkedett egy széken, a lábait szélesen szétvetve, pőfékelni kezdett, s míg a nyirkos dohány meg nem gyült, hajsókálva a csibukot, egy árva szót se mondott.

— Furcsa — jegyzé meg végre, sercentve a foga közül —, hogy a kakas elalszik, ha hajsókálják, a tűz meg kigyúl.

— Nem erről kérdeztem — szólt türelmetlenül az alispán, akit kellemetlenül érintett a kapitány konfidens modora.

— De éppen hogy arról beszélek, domine spectabilis, vicecomes, mert nem bírom egyszeribe eltalálni a lőcsei viselkedésről, hogy csak kakasberzenkedés-e vagy pedig igazi tűz.

— Hm, persze — ümmögött az alispán s nem minden csodálkozás nélkül emelte szemeit a szólóra.

— Vagyis hagyni kell és nem piszkálni, hogy elaludjék, ha egyszerű kakasberzenkedés, vagy pedig mozogni kell-e a para bellum si vis pacem elve szerint, ha igazi tűz — mivel ebben a lőcsei dologban éppen megfordítva jelentkeznek a következmények.

— Kapitány! Maga, úgy látszik, okos ember.

A kapitány hunyorított balszemével, mely jelentékenyen apróbb volt a másiknál, az arcidegnek valamely összehúzó-dása miatt és színre is különbözött.

— Csak tud az ember egyet-mást — vonogatta a vállát szerénykedve, mialatt olyan füstöket eresztett ki, mint egy kanonoki kémény.

— Éppen azért vagyok kíváncsi, miképpen ítéli meg az esetet.

— Igazi tűznek tartom. Mégpedig veszedelmesnek. Minden azon fordul meg, szerintem, hogy ki lesz az új lőcsei bíró. Oda kellene hatni, hogy valami békés hajlamú tutyimutyi ember kerüljön a megüresedett székbe.

— Hm. Ebben van valami — gondolkozott az alispán fennhangon s hovatovább nagyobb érdeklődéssel hallgatta a hazakerült kalandort.

— Ha Gosznovitzer lesz a bíró, mindenféle vakmerő merényletekre el lehet készülni — tekintetes úr, mert az kegyetlen, vérszomjas kutya, az arcvonásából olvastam ki;

ha Nustkorb találna győzni, az kapzsi, ravasz és erélyes, képes arra, hogy bérgyilkossal vagy méregkeverővel tétesse el az útból, mert ez a legolcsóbb és legkevésbé veszélyes mód; legjobb volna, ha Mostelt választanák, jólelkű, higgadt, okos ember, kiegyenlítésekre hajlandó.

Az alispán gondolkozott. Talán csakugyan lehetne erre hatni gróf Csáky főispán vagy a tárnokmester útján. Majd így szólt:

— Nem gondolja, hogy esetleg itt Görgőn támadnak meg haddal. Nem hallott ilyesmit?

Bibók kapitány vállat vont.

— Semmit se hallottam, de mindent hihetőnek tartok, oly nagy az ingerültség.

— Tudja-e kapitány, mit gondoltam?

— Majd megtudom, ha megmondja a tekintetes úr.

— Van egy pár ágyúm s egy csomó markos jobbágyom. Azt vettem tervbe, hogy minden eshetőségre nézve megerősítem magamat, legalább ideiglenesen, míg a dolog így vagy úgy rendbe nem jön, s ebben főleg kegyelmedre gondoltam, hallván ma megérkezését. Nem volna-e hajlandó egy kis húsz-harminc főnyi zsoldos csapatot szervezni, csatangoló katonákból és lézengő nemesekből (tele van velők ez a vidék), akik fölesküdvé, szolgálatomra lennének a kegyelmed vezérlése alatt s begyakorolnák hadi foglalkozásra most télen át a jobbágymat is?

— Hogyne volnék hajlandó — kiáltott fel a kapitány, örömtől mámoros hangon. — Hiszen a mesterségem.

— Tehát célszerűnek tartja?

— Olyan biztonságban lesz itt a tekintetes úr, mint a gyermek a Szűz Mária kötényében.

— És legalább felelünk, ha megtámadnak.

— Mit? Megtámadnak? Megezem egész Lócse városát.

— Mik a föltételei, kapitány? — kérdezte továbbá az alispán. — Mert clara pacta boni amici.

— A szokásos zsold, hiszen tudja a tekintetes úr, és mi is tudjuk, hogy gavallérral, Görgeyvel van dolgunk. Ami magamat illet, hát mindenekelőtt egy kis rangemelését kérek. Legyek ezentúl ezredes, ne kapitány.

— Ahogy akarja, kedves Bibók. Ezen átestünk.

— Azonfelül csinos felszerelést kívánok, mert lehet, hogy a közönséges embert nem teszi a ruha, de a katonát bizony teszi.

— Van a ruhamagazinban sokféle, maradt a régi Görgey-bandériumoktól, válasszon a kedvére, aztán olyat lehet varratni a többinek is. Ha akarja, mindjárt odavezetheti a kasznár.

— Az bizony célirányos lészen, mert szó ami szó, nem jöttem haza fejedelmi pompában, úgy, hogy még a falubeli kutyák is megugatnak ebben a gúnyában, mintha sohase láttak volna művelt embert.

— Hát megegyeztünk?

— Igenis, megegyeztünk! És amint a ruhát magamra húzom, az annyi, mint az eskü a zsoldosknál. (Ámbátor a hitet is letehetem.) Akinek a ruháját viselem, övé az éjjelem és nappalom, vérem és életem, míg a ruhája rajtam van.

Görgey csengetett és a kasznárját, Valkányi Sámuel uramat hívatta, aki nagy alázatosan állított be.

— Vezesse el ezredes uramat a ruhamagazinba, ahol egy katonaruhát választ ki.

A magazin vagy arzenális (mert így is nevezték) hátsó részében volt az épületnek, melyhez majd minden ős ragasztott valamit, úgy, hogy a leghetetlenebb építési abszurdumok jöttek ki; oly függeléke is volt a kastélynak, melynek hogy az emeletére jussanak, előbb a pincébe kellett lemenni s különböző alagutakon át eljutni az épület középső részébe, ott felmenni a padlásra, mely véges-végig nyitva volt, s ott ereszkedni le az épülethez ragasztott szárny első emeletére. Éppen ilyen körülményes helyen volt az arzenális — vagy csak a furfangos kasznár vezette ilyen cikornyásan a gyanús kinézésű óbester (de ugyan melyik királynak az óbestere?), hogy ne tudjon soha magától odatalálni.

Két terjedelmes szoba volt az arzenális, négy század története hevert itt. Öreg nyergek, íjak, penészverte lándzsák, ruhák, puskák, kardok, vasak, fibulák, pallosok, bilincsek, mindenféle kínzóeszközök a régi korból, nagy összevisszaságban. Nyalka banderisták ruhái, amilyenekkel lakodalmakra vagy ünnepélyekre jelentek meg a régi oligarcha Görgeyek. Egy-két elfoglalt zászló se hiányzott. Az értéke-

sebb holmik, úgy mondotta a kasznár, János úrnál vannak Toporcon, mert ő az öregebbik, hanem azért itt is akad egy és más, amire vigyáznia kellett most Valkányi uramnak, egy-két ezüst kengyelvas, egy kis rubinköves buzogány, melyet valamelyik szász comes Görgey használt az Árpádok idején, ezüsttel pikkelyezett nyeregtakarók, ezüsttel kivert kantárok. Volt egy színarany patkó is, mely a Szapolyai János lakodalmán, mikor Lengyel Izabellával esküdött, a Görgey Mihály lova lábán fénylett. A lónak természetesen négy lába volt (bár lett volna több), hát patkónak is négynek kellene lenni, de elkallódtak. Darvasné vitt el egyet, János úr a másikat, a negyedik pedig állítólag már akkor, a lakodalom napján, esett le a lovacska lábáról. Ugyan jól járt, aki megtalálta.

Valkányi uram nem igen engedte szabadjára az ezredes urat, aki szédült-bódult a kedvére való látványtól, mert ő még a paradicsomot is bizonyosan úgy képzelte, hogy nyergek, lódingok, cifra tarsolyok, damaszkuszi pengék lógnak a tubaták ágairól.

Részint körös-körül a fogásokon lógtak a bandériumi ruhák, részint szuszékokban voltak elrakosgatva, az egerek és molyok paráznsága ellen, kámforporral meghintve és dohánylevelekkel beborítva; ezeket sorba kinyitogatta a kasznár: »Tessék választani, óbester uram«. Volt ott minden korbelti szabású ruhanemű, Bocskai-módi, Bethlen-módi, leffentyűs kalpagok, vitézkötéses dolmányok, kacagányok, a Görgey Márton pandúrjainak a világos mákszínű csurapói és krispinjai, mert ez a híres katona már pedzette azt, amit csak a XX-ik században vesznek észre a potentátok, hogy a kékbe játszó, mákszín posztóba öltöztetett csapat bizonyos nagyobb distanciáról láthatatlan, összefolyván a ruhaszínnek a levegő színtelenségével, hiába meresztené szemét a legélesebb látású figyelő az őrtornyokban.

Zsiga úr sokáig válogatott, nagy habozással. Éppen ahogy a mostani francia királyról, a napkirályról mesélik (bizony még Görgöre is eljutott a híre a kasznárhoz), hogy szinte egész délig nem tud felöltözködni határozatlanságában, ha a komornyikja többféle köntöst tesz eléje reggel. Zsiga úr azonban végre mégis kiválasztott egy seregélyszínű dol-

mányt, finom morva posztóból, egy rókamálos bekecsét, meg egy vörös nadrágot, mely egész térdig sárga zsinórokkal volt kiteremtettéve s azt a kívánságát fejezte ki, hogy mindjárt szeretné felhúzni a cók mókot, hát hagyja a kasznár úr egy kicsinyt magára. Valkányi uram ürügynek gondolta ezt s kijelentette apperte:

— Már engedje meg a vitéz úr, de azt nem tehetem, ám ha tetszik, öltözködjék fel, de csak az én jelenlétemben.

Bibók úr kifakadt:

— Ejnye, a kirielajzomat, hát kinek néz engem az úr? Így mer velem beszélni? Ezer szerencséje, hogy otthon hagytam a kardomat.

Erre az indulatos kitörésre egy szót se válaszolt a kasznár, leakasztott a falról két egyenlő élesre fent kardot és átnyújtotta az egyiket.

— Ha úgy tetszik, vitéz úr. Én is voltam katona.

Bibók ezredes megvetőleg legyintett a kezével.

— No, csak ne okoskodják. Nem akarom mindjárt vérengzésen kezdeni.

Ahelyett, hogy átvette volna a kardot, hozzáfogott a rongyai lehámozásához, szélesen ide-oda dobálva őket. A kasznár azonban mindenre kiterjedő figyelemmel, nehogy elvegyüljenek a többi ruhák közé, egy lándzsa hegyével nagy gonddal tologatta az egyes darabokat együvé s aztán felszúrta a lándzsára és egyenként behányta a kályha torkába, hogy később megégesse, »nem a szag miatt — mint utólag indokolta —, mert az égett ruhaszagot nem szeretem, nem is a ruhák csekély értéke, hanem az esetleges lakóik miatt«.

Zsiga úr ezalatt gyorsan magára szedte a kiválogatott ruhadarabokat, csak a sarkantyús sárga csizmával, mely nagyon össze volt száradva, küszködött hosszabb ideig, de végre ez is sikerült a szokásos káromkodások ereje mellett, hogy: »Dagadjon meg az előbbeni gazdád a purgatóriumban, vagy ahol van.«

Kidülleszté a mellét s panyókára kapván a bekecsét is, békülékeny hangon kérdé, miközben kihúzta, illegette magát:

— Szép? Mi?

— Egész más ember lett kigyelmed — felelte a kasznár egykedvűen. — Az ördög se ismerné meg.

— Meghiszem azt — felelte negédesen —, de hátha még a sok mindenféle mohától megszabadíthatnám a koponyámat. Nézze csak, amice, nincsen valakije, aki fecskeröptiben lenyírná egy kicsit a hajamat és szakállamat?

— Van bizony. Az öreg Jóska.

— Ugyan legyen szíves, ha kierünk ebből a labirintusból, adja át nekem egy pillanatra azt a borbélyt.

— Nem borbély az, hanem juhász.

— És hol tanulta a mesterségét?

— Hát iszen mindég birkákat nyírt.

— Kasznár bácsi, úgy veszem észre, maga egy lucskos szájú, impertinens ember.

Egyszerre fiatalnak képzelte magát a nyalka ruhában s lebácsizta a nálánál fiatalabb kasznárt, kinek nyers modora bántotta, de egyszersmind gondolkodóba ejtette; ezzel az emberrel nem tanácsos kikötni.

Leérve, a kasznár elvezette a juhász házába s a fizimiskáját rábízta az öreg Jóskára, aki egy-kettőre munkához látott a birkanyíró ollóval.

— Gondold meg, kivel van dolgod — ripakodott rá az ezredes. — Halál fia vagy, ha meg találsz szürni, vagy ha garádicsokra nyírsz.

Megijedt a juhász és vigyázott, olyan csínján bánva az ezredessel, hogy egy selyeműrűvel sem különben, hanem sikerült is a munka, és mikor vége volt, maga is gyönyörködve nézett végig az átalakított koponyán.

— No, ezt megnézheti akárki.

Az ezredes is meg volt elégedve s borralalót kezdett keresni a ruhák zsebében, hátha ott felejtett volna vagy egy petákot az előbbi viselőjük, hanem biz az nem tette. Bosszantani látszott őt ez a körülmény, majd hirtelen felkiáltott, mintha csak most jönne rá:

— Persze, a levetett ruhámban felejtettem az aprópénzemet. Hát addig is, isten áldja meg.

— Barátgaras — dörmögte a juhász kedvetlenül.

Bibók uramra, mire visszatért az alispán előszobájába, már az apja se ismert rá, ki pedig türelmetlenül várta a kész írással. A kényes, daliás katona amint benyitott csörömpölő kardjával, önkénytelen tisztelettel állott fel a gyöngeszemű

aggastyán, mert valami »nagy marhának« képzelte, és mikor az a Zsiga hangjával szólítja meg, hogy »kész-e már a kontraktus, apámuram?«, riadtan nézett szét, honnan származhat a csodálatos hang, s nem látván semmi teremtet lelket a fényes öltözötű lovagon kívül, babonás remegés szállta meg, mígnem a legvégén minden a legszebben kitudódott, s példás egyértelemmel az alispán úr színe előtt aláírták a kontraktust, mely a birtok átadásáról s ennek fejében a családnak fizetendő vitalitiumról szól — azaz aláírták volna, de minthogy a szerződésbe az öreg úr belevetéte azt is, hogy Bibók Zsigmond Flatt Zsuzsanna volt felesége, ezidőszerint Bibók Vincéné asszonyom irányában semminemű igényt nem táplál, az alispán elszakította az írást, mert azt mondja, a törvények és a társadalmi erkölcsök ellenére ilyesmit nem enged írásba tételni, az asszony nem olyan portéka, mely adás-vevés céljaira szolgálna, az asszony olyan különös ingatlan ingó, melyet eladni, sőt haszonbérbe adni se lehet, minélfogva be kellett várni, míg a diákok még egyszer elkészítik az írást, melyben az asszonyról szó se legyen. Az ilyesmit másképp kell megcsinálni. Miért teremtetet volna az isten mozgatható szemidegeket az embereknek, ha nem azért, hogy azok tetszés szerint kinyithassák vagy behunyhassák a szemeiket? Volenti non fit injuria. Ha Bibók Zsigmondnak nem kell az asszony, az asszonynak pedig nem kell Bibók Zsigmond, ellenben Bibók Vince nem élhet Bibók Zsigmondné nélkül és ő is szívesebben marad Vince mellett, miért kelljen három embert megnyomorítani, hogy a nagy Moloch, a Törvény jóllakjék?

A régi magyar urak még másképp fogták fel az igazságszolgáltatást. Nem a könyvekben lapoztak, mikor az igazságot keresték, hanem azoknak az életviszonyaiban, akik az igazságért hozzájuk fordultak. Fiskálisok még akkor nem voltak. Az állami gondviselés még akkor nem volt olyan hóbortos, hogy szándékosan kreált volna kitanult mestereket, kik az emberek közt támadt egyenlenségeket, patvarokat, melyeket neki (az állami gondviselésnek) hivatása gyorsan elsimítani, orvosolni, ébren tartásuk, piszkálják, mélyítsék és sokszorosítsák. Még akkor másképp volt minden. A bírói székben rendszerint egy-egy patriárka ült, egy mérlegelő

böles, egy hatalmas úr és nem a paragrafusoknak egy rab-szolgája. A törvény különben is gyarló volt, a kiszolgáltatói ellenben józaneszű tekintélyek, hát mért kellett volna a gyarló törvényt mindenképp respektálni? Azelőtt a bírák voltak jobbak, mint a törvények, tehát a bírák ítéltek, nem a király öfelsége, hanem az ő saját nevükben a saját eszükből. Azóta, úgylátszik, a törvények jobbak a bíránál és minden megváltozott. De ezen a napon még azt hitte Görgey alispán, hogy istenes cselekedetet mivel megmentve egy öreg ember életalkonyának nyugalma s megkimélve egy rokonszenves asszonyt, hogy egy gazember kezeibe jusson, mert hogy Bibók Zsigmond mindentéle rossz zsírokkal van megkenve, afelől nem táplált kétséget. Egyben annak is örült, hogy a züllött embert, aki bizonyosan sok bajt csinálna majd a faluban nyugtalan vérevel, a zsoldosok szervezésére használja. Hiszen éppen az az alapja a leleményes jó kormányzatnak, minden erőt felhasználni, még a rosszindulatú erőket is, olyan szükséges dolgokra, melyekre alkalmasok. Már a sáska csak elég pusztító istencsapás és még azt is lehet jóra használni — mert zsákba szedve, megszáritva pompás, jóízű csemege a baromfinak, s íme, az élelempusztító élelemnövesztő lesz bizonyos okos és körültekintő kezeléssel.

Csalódott azonban Görgey Pál, ha azt hitte, hogy állandóan el lehet igazítani valamit, aminek a tengelye egy asszony. A nap elmúlt szerencsésen. Bibók ezredes látogatásokat tett Fehéréknél, Vállayéknál. Kényesen, begyesen lépkedett végig az utcán. Az egyik öreg paraszttól, Kercel Gábortól megkérdezte állítólag, mert a tiszteletes úrnál is tett látogatást, hogy merre van a parókia, mire az megjegyezte volna nagy alázatosan:

— Ott, ahol volt, hiszen csak emlékszik rá Zsiga úr.

— Az ördög emlékezhetik minden apró ólra — telelte fennhéjázón, hogy minden szaváról szinte csepegett a gög.

Volt mit beszélni a faluban. Hogy lesz? Mint lesz? Roppant zűrzavar keletkezett. Némelyek azt állították, hogy mint rongyos csavargó jött haza Bibók Zsigmond, mások megfordítva, esküdöztek, mint a vereshagyma, hogy pompás ruhában jött haza, mint egy király, csupa zsinór, csupa paszománt. Utálatos szörnyeteg, forradásos potáival, mondta az

főkötő volt, varrottas fityegőkkel a fülek táján. A tegnapi összetört teremtésnek se hirt, se hamva. Egyenesen tartja magát, ruganyosan lép, fiatalosan csikorognak a kis kordován csizmái, és szinte ringatózik hajlékony dereka a csípőin, szelíd arcát, melyet a nagy kendő takart el tegnap, egy kis pirosság önti el (teringette, csak talán nincsen kifestve), míg a szomorú szemeiben a bánat helyett ma valami álmatag merengés ül.

— Mi jót hozott az ifiasszony? — kérdezte az alispán nyájasan, miközben lopva nézegette, ahogy se bírván benne felismerni azt a szenvedő mártírt, akinek tegnap képzelte.

— Bizony semmi jót, tekintetes alispán úr, semmi jót. Össze vagyok zúzva, tönkre vagyok téve.

— Ugyan, ne beszéljen! Mondja inkább, hogy meg van reparálva. Legalább tíz évet fiatalodott tegnap óta.

— Az csak látszik, egy kis színhez jutottam — felelte idegesen, az ajkaihoz emelt csipkés kendőt harapdálva, mint paripa a zablát —, mert haragtól gyulladozik az orcám.

— És ugyan kire haragszik, lelkem?

— Mindenkire; az istenre, az emberekre, magamra, még a tekintetes alispán úrra is.

Álmatag, kék, kissé zavaros, hisztériát eláruló, de okos szeme, mely csontos s mégis kellemetes, sőt kecses arcát megvilágítja, szinte kacérkodón tapadt az alispánra.

— Nem értem, miről beszél? — hebegte az zavartan, osodálkozásba esve a különös nézés és a vakmerő hang fölött, mely szokatlanul hangzott a tegnapi siránczó madonna szájából.

— Kisemmiztek, kijátszottak, szerencsétlenné tettek, eltéptek az uramtól, hát eljöttem megmondani, hogy abból semmi sem lesz — tört ki az asszonyból elementáris erővel a panasz, vad, forró beszédében élet lüktetett s elfojtott szenvedélyek mámore.

Görgey a fejét csóválta.

— Ejnye, ejnye, menyecske, miket csacsog itt össze! Hiszen azon rimáncodott tegnap, hogy mentsem meg az urától. Érttem Bibók Zsigmondot.

— Mit tudtam én, hogy a lelketlen kutya mindjárt az első este kimutatja a foga fehérét, hogy szégyenszemre össze-

adja magát Vállay Eszterrel, az özvegygel. Hiszen ismeri a tekintetes úr. Szép rozsmaring, mondhatom. Nincsen abban annyi szemérem sem, mint egy mákszem. Ha látta volna a tekintetes alispán úr, hogyan riszálta, kellemeztette magát, hogyan tapadt hozzá, hogyan sütött rá az a két nagy bögölyszeme, mint két tüzes vasaló és nekem ezt látni kellett, anélkül, hogy jussom lett volna megtépázni, amiben pedig már nem egy ősz szál is van, a kontyát. (Szilaj, indulatos tépési mozdulatot tett a két kezével, miközben összeszorította ajkát s megcsikordítá a fogait.) Nem lehet, megpukkadok, ezt nem bírom meg tovább.

— Furcsa isten teremtései az asszonyok! Tegnap nem kellett Bibók Zsigmond, mikor a húsége még érintetlen volt az ifiasszony szemében; most, hogy mással legyeskedett, mindjárt kell! Hát legyen most az ember okos a maguk viselkedéséből.

Bibókné a fejét rázta, csak úgy zörögtek-zizegtek a pilangós főkötő rézpikkelyei.

— Már tegnap is tele volt az én életpoharam keserűséggel, elhíheti a tekintetes úr. Éppen csak ez a csöpp kellett, hogy kicsorduljon. Mert nem tudok én a kis házban meglakni zsellérségben, földek nélkül. Több könnyet sírtam én tegnap, mint amennyit szent Magdolna a mi urunk Jézus Krisztusnak a sírjánál. Mindjárt elszállt az én jó kedvem, mint az elhessegetett madár, mihelyt megtudtam a szerződés mibenlétét.

Görgey a vállát vonogatta.

— Arról én nem tehetek.

— A tekintetes úr mindent tehet, mert a tekintetes úr hatalma beborít mindent.

— Nem tudok rá módot, jó asszony.

— Tudok én. Tessék elhívatni a Bibókokat és kimondani a szentenciát, hogy az asszony, már mint én, a földbirtokkal jár. Minthogy pedig a birtok a szerződés szerint a Zsiga kezeiben van . . .

Az alispán elmosolyodott s közbevágott:

— Nem épület az asszony, édes lelkem, hogy az a földbirtokkal járna. Hogy lehetne olyat kimondani?

— Már pedig én nem zsellérhez mentem férjhez, se kolduhoz — ellentété az asszony hányaveti hangon, egyik kezét

a csípőjére rakva —, birtokos nemeshez mentem, annál is akarok maradni.

— Egyszerűen Bibók Zsigmondhoz ment, Zsigmondnak pedig alapjában nem volt földbirtoka, mert az apjáié volt.

— Úgy, de egyetlen fia volt az apjának — feleselt az asszony —, most pedig hárman vannak arra a csöpp teper-tyűre.

— Igaz — incselkedett vele az alispán, kit immár mulat-
tatni kezdett a lehetetlen helyzet —, de ne feledje el, hogy a másik kettőt maga szülte. A másik kettőt, akik most már a sógorai is volnának.

— Nem bánom én, akárhogy van is — szólt a fejét le-
sütve, némi röstelkedéssel. — Ami van, istentől van, én nem
vagyok az oka, de bolond se vagyok, hogy ne oda álljak,
ahol a birtok van.

— Éppen csak ez az egy nem lehet — nevetett az alispán
—, mert ha olyan ítéletet mondanék, föltéve, hogy jogom lenne
hozzá, amint nincs, hogy azé az asszony, akihez a birtok jut,
akkor aztán igazán nem tudom, hova jutna az ifiasszony.
Mert most Bibók Zsigmondnál van a birtok, de ha az ifiasz-
szony Zsigmondhoz akar visszamenni, amit kétségen kívül
megtehet, akkor a birtokot rögtön visszaveszi az öreg Vince,
s ha most ennek alapján megint Vincéhez kívánkoznék, akkor
Zsigmond követeli vissza, mint törvényes feleségét.

— Az írás írás, azt a macska se kaparhatja ki többé
— védte az asszony az álláspontját. — Ott pedig az van,
hogy Zsigmond kezeli a birtokot, neki engedte át az apja.

— Persze, de az ifiasszony nála való maradása volt
a föltétel.

— Arról az írás nem tud semmit — vágta vissza az
asszony cinikusan.

Ez láthatólag kellemetlenül érintette Görgeyt.

— De tudok én — felelte nyomatékkal, összehívván
szemöldjeit —, és igen csodálkozom, hogy hajlandó volna
nemcsak elhagyni a gyámoltalan aggastyánt, de még gazdai
mivoltából is kifordítaná. Csalódtam az ifiasszonyban. Teg-
nap másformának mutatkozott. Úgy látom azonban, hogy
az ifiasszony is csak olyan asszony, mint a többi. Hát mármost
csak menjen haza és igazítsa el a dolgát a két férjével, mint

a többi asszony, úgy, ahogy tudja. Én többet bele nem ártom magamat.

Bibókné elhalványodott, szólni akart, de Görgey leintette, a durva, ellentmondást nem tűró hangját használva. — Elmehet, isten hírével.

Marjáné a kulcslyuknál hallgatózott, de csak annyit bírt összefogdosni és nyilvánosságra hozni, hogy az alispán ingerült volt és hogy Bibókné kisírt szemekkel távozott tőle. Hanem azért ez is elég csemege volt a görgői érdeklődő köröknek, kiket ekkora szenzáció, mint a Bibók- eset, teljesen kiforgatott hétköznapi szokásaiból. Emberemlékezet óta nem volt még ilyen mulatságos tél Görgőn. Hát még ami jött! Bibók ezredes csakhamar összetoborzott egypár léhűtő fickót a környékről, a »nemesi testőrség« számára, akik libériába bújtatva, nagy szenvedélyeket keverték fel a görgői menyecskék és lányok lelkében. Az ezredes a két mostoha öccsét is bevette »az ármádiá«-ba, kinevezvén őket hadnagyoknak. Mindez nagyban élénkítette a görgői életet, mert a vitézek eljártak esténként a fonókba és szívesen emelték fel a fejérsépek elejtett orsóját, mert az egész csak a sorrend dolga. Elesett orsón kezdődik s elesett asszonyon végződik.

A Görgey jobbágyai hadgyakorlatokra hívtak be vasárnaponként, ami roppant multság volt; a kastély udvarán folyt az egzercirozás, szeno-szlama, szeno-szlama — mert tót volt a vezénynyelv (szalmás lábad — szénás lábad), amely látványosságra összecsoárdultek a népek, kivált a szoknyába öltözöttek, nemcsak az idevalók, de a szomszédos majorokból: Brásnyikból, Odoricáról, Pisarócról. És még ebben se merültek ki a görgői szép napok, melyekről sokat focsegtek odaát Lőcsén az öntelt szász polgárok, hallván a hadikészületekről egyet-mást. Hm, hát fél Görgey uram? Zsoldosokkal őrizteti magát szegény feje!

Görgey most már vadászni is a felfegyverzett katonáival járt. Ennek a híren is mosolyogtak a szászok, mondogatván: Azért ő mégis a markunkba kerül. Hiszen itt van a megyeháza. Az nem megy el utána. Egyszer csak ide kell jönnie akár-hogy is.

Közeledvén a január 20-ikára kitűzött értokezet, egymás után érkezni kezdtek a vármegye nemesurai, ki hintón,

ki lóháton, még olyan is akadt (az öreg Tarnóczy Ádám), aki ökrös szekéren vontatta be magát a nagy saraknak miatta. Jöttek a Draveczykék, Kolacskovszkyak, Jekelfalussyak, a felsőoroszlányi Kissek, az Abhortisok, három testvér, mindenik öles ember. (Ugyan anya volt, aki ezeket szülte.) Luzsénszkyak, Matyasovszkyak, Máriássy Imre új bécsi kocsiján, Andreánszky Jób négy fekete csődörön és ki győzné valamennyit elszámolni. Nyüzsgött tőlük a kis falu, mint egy méhkaptár, mert az urak ugyan a kastélyban szállásoltattak el, de huszárokat, kocsisokat is hoztak magokkal, s ezek nem fértek már el az urasági épületekben, hanem a jobbágyok istállóiba helyeztetek el a lovaik s a kocsisok, huszárok is szétoztattak a községbe, csupán az élelmet adta az uraság, délben és este egy-egy ökröt sütvén meg a szabad ég alatt, a Sztrelnyikék pajtája mögötti térségen. Ugyancsak ott főztek a juhúsos kását a falu öregasszonyai, s egy-egy hordó bor is került minden étkezéshez az urasági pincéből. Elemében volt Bibók ezredes, ki a rendet tartotta fenn a vendégek oselésége között.

Mivelhogy az utak járhatlanok voltak akkoriban s mindenféle akadályokkal küzdött az utas, éppúgy, mint a rákosi országgyűlésen, szokás volt az effajta értekezleteken egy-két napig bevárni az útonlevőket. Nem volt az valami nagyon unalmas, csak egy kis jó bor kellett hozzá és egy kis kártya. Hát az pedig volt Görgön. Az alispánnak három szőlő jutott az osztálynál a Hegyalján, kártya meg iszen minden nemesi háznál akad. De minthogy nem volt elegendő, külön küldöncöt menesztettek Lócsére, hogy egy pár »Teufels Gebetbuch«-ot küldjön ki a Gyuri gyerek. A ferbli még akkor nem volt kitalálva, hanem a *pharao* és a *baccarat* már ismeretes. Szolidabb öreg urak a *biribü* játszották vagy a *passedixet*. A szepesi nemesség kiváltképpen a »trente et une«-t és a »crep«-et kedvelte. Sváby, a javíthatatlan »spieler«, nyaranta Olaszországba utazott, egy csomó tallért hozott haza, mint nyereséget, meg egy-egy új játékot. De hol lehet most?

Másodnap megérkezett Sváby is, meg a többiek, szinte többen eggyel, mint kellett volna és mégis kevesebben. Kevesebben azért, mert Görgey Jánosra vártak, pedig nem jött, és többen azért, mert Quendel uram, aki a múlt hónap

elején kapta a nemességet, mintegy kárpótlásul, hogy a szepesi városok kiváltása iránti kérelme megtört a szepesi nemesség ellenzésén, beállított nyihóc szekeren, parasztbundában, pedig a kutya se hívta.

A magyar nemesség nem volt exkluzív intézmény. Nem isten csodája, hogy még áll hazánk, mint a poéta éneki, hanem ennek az intézménynek egyszerű következménye. Jól kigondolták azt az ősapák, isten nyugosztalja őket a haló porukban. Ahol egy kis erő mutatkozott, akár értelmi, akár vagyoni erő, azt mindjárt fölszippantotta a nemesség. Akinek sok esze volt, vagy sok pénze, azt bevették az alkotmány sáncái közé, kívül csak az erőtlenség maradt.

Nem haragudott hát azért a nemesség, ha egy-egy új tagja támadt, mint ahogy a pók nem haragszik, ha egy kövér legyet lenyel, a kis vézna Quendel azonban már régen ellen-szenves volt a megyében, vagyonának eredete és a személyisége miatt, mostani megnemesítését pedig úgy kellett venni, mint egy pofont, mely éppen a szepesi nemességnek szól a bécsi Burgból.

Quendel uram megérkezése tehát némi kedvetlenséget okozott, a házigazda mentegette is magát a bizalmasabb emberei előtt, hogy Quendelt nem hívta meg, de ha már itt van, olyan vendége, mint a többi, és nem szeretné, ha az ő házában megsértené valaki.

Quendel egyébiránt maga se titkolta, hogy nem kapott meghívást, sőt azzal állított be meggörnyedve és alázasan:

— Értesítést ugyan nem kaptam, de mint új nemesembernek, úgy gondoltam, nekem is jogom van résztvenni az összehítt értekezleten.

Görgey udvariasan mentegetőzött.

— Mindenesetre. Oh, bizony! A diákjaimé a mulasztás, akik még a régi lajstrom szerint állították ki a meghívóleveleket. Isten hozta.

— Hát magam is siettem — hadarta nagy hajlongások közt —, mert már túl vagyok a hatvanon, erősen túl és úgy érzem magamat a kutyabőrrel, mint a gyerek, ha új bicskát kap, alig várja, hogy használhassa, hogy már faraghasson vele valamit.

— No, itt nem sok faragni való lesz — mosolygott Görgey.

Egy szó nem sok, de ezenkívül egy mukkot se árult el az összegyűltekek előtt, hogy mi lesz a rendkívüli módon és időben összehítt értekezlet tárgya, hiába faggatták mindenünnen.

Quendel apó bizony kellemetlen volt eleinte; még ha legalább kártýázni akart volna, hogy az urak megcsapolhasák egy kicsit, de nem állt kötélnek, hogy mit mondana a világ, ha ő, Quendel, aki igazi királyokkal áll üzleti összeköttetésben, most papiros királyokra rakná a pénzét? Ez a dölyfös megjegyzés még jobban ellene hangolta az urakat, hanem azután később, mikor egyiknek-másiknak elnyerték a pénzét, egyszerre megjött a szerepe, ide is, oda is egy kis parázs kölcsön kellett, s olyan *Gáspár bácsi* lett belőle, mint a pinty.

Meg kell adni különben, hogy az a bolond kutyabőr már egypár hét alatt is kékített valemennyit a véren, mert a híres uzsorás minden obligáció és biztosíték nélkül, menten eleget tett a felmerült bizalmas kívánságoknak, maga szaladt ki a kocsijához, kinyitotta a pokróccal befedett ládát (mely egyszersmind ülésül szolgált), s a ládában levő csikos tarisznyából előhozta a kért összegeket. De minthogy sokat kellett kiszaladgálnia, azt tanácsolta neki a fiatal Máriássy:

— Legjobb, ha felhozatja Quendel bácsi az egész ládát.

— No, az bizony nem lesz rossz — kacagott Quendel uram — se nekem, se nektek. Bánja a szösz, küldjünk le érte valakit.

Csakhamar felhozatta Bibók a katonáival és odaállította, mint egy frigidládát, a nagy, zöldposztós asztal tetejére, mely a terem közepén nyúlt végig.

Csodálkoztak és nem értették, hogy mért nem lesz az neki (Quendelnek) se rossz, hogy a láda fel van hozva. Este az is kisült. Quendel uram vacsora után csakhamar elálmosodott, mire leakasztotta a zsebében zörgő kulcscsomagról a ládába valót és beletette a zárba.

— No, én most már elmegyek lefeküdni, mert én már öreg ember vagyok, de nehogy felköltsön valaki a teremburáját, mert azt én nem szeretem, hát itt hagyom az uraknak a kulcsot, akinok pénzre van szüksége, vegyen ki magának

és írja be egy cédulára, hogy mennyit vett ki, nehogy aztán többet találjon visszaadni. Hanem azt nem ajánlom, hogy engem valaki felköltson, mert én ölni-vágni szeretnék, mióta vitézlő vagyok.

Ez az öngúnyolódás általános mosolyt csalt ki az ajkakra, a kulcs gavalléros otthagynya pedig hirtelen megfordította a közvélekedést. Nini, a kis Quendel! Hisz ez egy kapitális emberke! Meg lehet azt szeretni. Kolacskovszky László a természetrajzból magyarázta, hogy a megnevelés isteni bűverőt rejt magában s éppen olyan megmagyarázhatlan, mint mikor a hernyóból, mely utálatos, pillangó lesz, mely tündöklő szép.

Biz ott reggelig folyt a kártya, másnap a reggeli után ló-cserebere következett. Nagy élvezet az, utánajárni, hogy melyik lóban mi lakik, hogyan egyezik a párjával alakra, színre, vérré. Aztán kiválasztani a legillőbbet. A nyerő felek mi egyebet csinálnak a pénzüikkel, ha két lovon jöttek, négyen mennek vissza, ha pedig négyen jöttek, jobb négyet szereznek. A vesztes is csak abban regresszállhatja magát, ha valami ráfizetéssel elsütheti a lovait s otthon azt füllentheti az asszonynak, hogy ezek a jobbak és hogy ő fizetett rá. Volt hát alkudozás, próbálgatás, előzködés, cigánykodás, ami a lócsaklizással jár. E derék gavallérok, kiket hazug vagy léha beszéden nem lehet rajtakapni egy életen át, most összebeszélnek kéket-zöldet, saját lovaik dicséretére, egyben leszólva velős kupeckifejezésekkel az idegenekét:

»Olyan ló ez, hogy csak beszélni nem tud.«

»Mindent tud ez, csak az ostor felől nem tud.«

»Zabot nem eszik és soha ki nem fárad.«

»Nem járás már az, ahogy jár, hanem muzsika.«

»Olyan a tartása, mint egy kastélyos kisasszonyé.«

»Jámbor, szelid, lekvárt lehet főzni a hátán.«

Ez a megunt és elszóándó lovokról szól, az óhajtottakról megfordítva hangzik az alkudozási frazeológia:

»Annyi hibája van ennek, ahány éves.«

»Érzi az egyik lábát.«

»Nem lát ez az egyik szemére annyit sem, mint a Matuzsálem nagynénje.«

»Úgy tartja a fejét, mintha öszvértől lopta volna.«

Befogtak, kifogtak, átfogtak, ami mind gyönyörködtető látvány a ló kultusz országában, a született huszárok és kocsisok szemében. Ki tudja, meddig tartott volna a rögtönzött vásár ezer apró bohóságaival, ha a házigazda el nem szólítja, hogy: »most pedig már lássunk a közügyekhez«, mire a született huszárok, kocsisok és kártyások egy karikacsapásra átvedlenek komoly tekintetes karokká és rendekké.

Görgey ugyanis a bátyját, Jánost várta, de miután ekkoráig sem jött, nem akarta az értekezletet ebéd utánra halasztani (tisztá fejekhez akart beszélni). A nagy termet ezalatt átalakították, kihordván a kártya-asztalokat, padokat rögtönöztek helyükre. Csak a középső zöldposztós asztal maradt a helyén. Ekörül telepedtek le a »négylovas« famíliák. A többiek is elfoglalván helyeiket a padokon, Görgey rövid szavakkal üdvözölte az egybegyűlteket, kik télben-tagyban megjelentek az ő hívó szavára, s kiket meleg szeretettel fogadott, mint vendégeit, most azonban arra kéri, hogy ne tekintsek őt házigazdájuknak, gondolják el az ő kedvéért, hogy semleges területen tanácskoznak, vegyék úgy, hogy nem vendégei.

— Mi az ördög? — lepődött meg hangosan az egyik Abhortis. — No, azt bizony nem tesszük.

— Hohó! — morogta Monoky Ferenc.

— Csak arra a félórára, ameddig a konferencia tart — tette hozzá az alispán, némi derűtséget keltve.

— Az már más.

Egyben indítványozta az alispán, hogy a prezídiumot foglalja el Luzsénszky Péter uram.

— Miért nem az alispán? — mozgolódtak néhányan. — Hiszen ő a vármegye feje.

Az alispán közbeszólt és ámbár mosolygott, mégis baljóslatú volt, amit mondott s lehangoló érzeteket keltett.

— Megengedem, de éppen azért kezdjük a dologhoz így. Mert bizony mondom kegyelmeteknek, hogy előbbvaló most fejét cserélni, mint lovat vagy egyebet. Kezdjük hát el a kicserélést apródonkint. Üljön csak felülre, bátyámuram! Úgy tudom, kegyelmed itt a legöregebb.

A nyolcvanéves Luzsénszky biccentett a kedves galamb-fehér fejével.

— Nem vagyok én még öreg — ellenveté vidáman —, csak éppen az van benne, hogy a legrégebb idő óta tartózkodom itt ezen a rossz planétán. De ha mégis így parancsolja a viceispány uram, hát engedelmeskedem.

Ezzel beült a díszes karosszékebe, melynek támlányából két aranyozott hegyű lándzsa nyúlt ki, de nem lett volna magyar ember Luzsénszky Péter, ha dikció nélkül üli meg a helyét, pedig hát ki lehetne akkor még magyar ember, ha a hús sebbel borított aggastyán se volna az? Rágyújtott tehát a következő ósdi elnöki megnyitóra:

— Nemzetes és vitéz! nemes társaim! Európa kereszténységének végső serege! A Thököly-háborúk idején egy zászló alatt szolgáltam vala a pogánysággal, akik egyébiránt derék ellenség voltak, nagy kár, hogy immár elfogytak. Volt ezek közt egy jó vitéz barátom, Hamen bég, akit úgy szerettem, mintha testvérem lett volna. Ez mondta nekem egyszer, midőn mindenféléről beszélgettünk: »Ti magyarok és keresztények okosabbaknak tartjátok magatokat nálunknál, pedig ti vagytok a legostobább emberek«. »Miért?« — kérdeztem Hamen bégtől. — »Azért — mondá ő —, mert ha ti valakit meg akartok tisztelni a lakomáitoknál, hát a legcsúnyább, legöregebb asszony mellé ültetitek, holott a legszebb és legfiatalabb odalisk mellett esik a legjobb, legcsiklandozóbb ülés«. (Élénk derűtség.) Igazat kellett adnom Hamen bégnek, kinek mondása eszembe jön most, magamon tapasztalva egy másik ilyen különös szokásunkat, hogy a legkomolyabb, néha főben járó értekezleteink vezetésére rendszerint a leggyámoltalanabb, szellemi erejükben is megrokkant öreg embereket ültetjük az elnöki székebe. (Zajos ellenmondások.) Nem tudom, mi lesz a mai értekező tárgya, de gondolom, hogy viceispány uramnak nagy és fontos oka lehet, ha minket ilyen időben járhatatlan utakon mozdított ki csendes téli odvainkból. És bár csekélynek tartom magamat a tiszthez, mégis, mert nemzeti szokás, elfoglalom a helyet, melyet nem érdemeim szereztek, de csupán öregségem.

Egyetlen száj lett az egész gyülekezet, s dőlt ki belőle a Vivát. Egy patvariás diák behozta eközben az alispán rezes

kardját, meg egy kis fadobozt, de csak a dobozt vette át s letette maga elé a zöld asztalra, a kardot ellenben nem kötötte fel, visszaküldé.

Erre felállt s lassú nyugodt hangon, kronológiai sorrendben előadta, miképpen keletkezett apró mustármagból a vármegye és a lőcsei nagyképű tanács közt az egyenetlenkedés, miként mérgesedett el apránként izzó gyűlöletté a megyei nemesek és a városi polgárok érintkezésében. Esoterelte a személyes torzszalkodást is a lőcsei bíróval, mely később őt, szólót, erős lelki felindulásában egy sajnálatos tetre ragadta ennek a most folyó esztendőnek első napján, amint talán hírből már hallották is.

— Tudjuk, hallottuk — felelték innen-onnan.

— Nem akarok mentegetőzni kegyelmetek előtt — folytatá —, mert nem bíráim. Főképp isten elé terjesztem ügyemet, ott a legkönnyebb a védekezésem, mert ő adta ingerlékeny természetemet. Egyszerűen a tényeket sorolom elő, hogy azokból levonjam a konzekvenciát. Lőcse városa, amint az előrelátható volt, nem vehette közömbösen a megtörtént szerencsétlenséget, melyet szívéből szánok-bánok, sőt annyira érzékenyen vette, hogy ez már meghaladja a természetes határokat. Ahelyett, hogy a felsőbb hatóságoknál emelt volna panaszt, ő maga akar bíráskodni. Én pillanatnyi fölhevülésben estem bűnbe, ők a fölhevülésnek ezt a pillanatát mesterségesen akarják fenntartani. A bosszút lihegő városi tanács az ösnémetek borzalmas, sötét eszközeihez nyúlt, levágatta a bíró kezét és csak azután fogja eltemetni teste mellé, miután velem végeztek; addig mindig inteni fog nekik a közszemlére kitett, bebalzsamozott kéz, hogy még üres, hogy még nincs benne a válasz, mely a megtorlásról visz hírt a föld alá — a porladozó testtörzsnek} . .

Szavának szárnya támadt, szeméi lázban égtek, arca azonban egyre fehérebb lett s a tömegben nyugtalan hullámzás támadt. Horánszky Dávid felkiáltott:

— Eb ijed meg a szásztól!

— Hogy mennyire körültekintő a tanács, az a rendelete mutatja, mellyel a bosszúállás gondolatát belevitte a lakosság legszélesebb rétegeibé, gyászruhák viselését tévén kötelezővé . .

— Valóságos fekete város, mint a mesékben — dühnyögte Kis Jób —, tegnap mentem arra, mikor a bíróválasztás folyt, a nép künn volt az utcákon gyászkontösökben.

— Majd elkopik az a fekete ruha — vélte Sváby uram.
— Láttam már én karón varjút.

Abhörtis Sándor megrázta a hatalmas ökleit fenyegetően:
— A fekete városból könnyen csinálunk piros várost, ha ugyan vér folyik a szászban és nem aludttej.

Az elnök elégedetlen fejcsóválással követelte a csendet.

— Ugyan, ugyan! Hát hallgassuk meg viceispány uramat. Minek raknak kegyelmetek holmi mellékleteket az előterjesztéshez? Elég erős ember ő ahhoz, hogy beletegye, ami bele való.

Erre csakugyan megszegyenelték magukat és Görgey tovább mehetett egy mondattal.

— Ilyen körülmények közt, tisztelt értekezlet, könnyen föltehető, sőt valószínű, hogy engem előbb-utóbb valamely rendkívüli baleset ér.

— No, azt szeretnénk mi látni — süvített közbe egy éles hang.

— Éppen ez az — folytatta Görgey, arrafelé tekintve, ahonnan a kiáltás jött —, éppen ez az, amit a legerősebb indoknak tartok ahhoz a lépéshez, melyre elhatároztam magamat. Ha Lócse városa megtorolja rajtam a sérelmet, amely bírálásában érte, pedig alkalmasint megtorolja, a tekintetes vármegye sem lehet alábbvaló, majd a városon torolja meg a sérelmet, mely alispánjában érte. Kérдем most, hova fog mindez vezetni, tisztelt értekezlet? Kivált, ha azután is folytatódik, mivelhogy a nagyobbra fölpszikált tüzek nehezebben alusznak el, mint a kisebbek. Szomorú tapasztalataim vannak erre nézve a családi krónikákból, a viszálykodások, melyek a Berzeviczyek és Görgeyek közt folytak az Árpádkorban, s amelyekben mind a két család elgyengült. Ám ez csak két család volt! De mi lesz, ha egy vármegye és egy hatalmas város tülekednek? Mintha már nem lenne elég rom és elég pusztulás ebben a szegény országban. Ilyen esetekben nem szabad az embernek elveszteni a hideg esztét, s preventíve kell menteni, amit lehet. Én mindenekelőtt a vármegyét mentem, olyan helyzetbe akarván azt hozni, hogy ne legyen sorshoz semmi köze. Vagyis ezennel leteszem alispáni hivata-

lomat és átadom a vármegye pecsétjét további rendelkezésre
előlülő Luzsénszky Péter uramnak.

Ohó! Hohó! Leírhatatlan kaosz támadt. Néhányan felugráltak. Düh, ingerültség, ellágyulás, aggodalom, tűnődés rajzolódtak az arcokra. Luzsénszky visszatolta a neki nyújtott dobozt, melyben a megye pecsétje volt. Összecseng ez a nemesség, mintha egy nehéz kő zuhant volna egy cimbalomra, minden húrja nyög, kong, rezdül. Nem lehet az! No, csak az kellene még! Vonja vissza!

Felpattant erre, mint a megsebzett tigris, Draveczky Imre, kevés szavú, de nagy tekintélyű primipilus s a lassan helyreállított fegyelem közt mondá a következőket:

— Nem osztom az előttem szóló érdemes alispán úr szavait, s ha osztanám is az eszemmel, nem oszthatom szívemmel és a lovagiasság érzéseivel. Őkegyelme a megyei nemesség érdekeinek buzgó szolgálatában, megengedem, elhirtelenkedve cselekszik, de miérettünk háborog fel akkora hullámokban indulatja. A mi bosszankodásunk neveli az ő haragját a kitörésig, ha nem lett volna a mi élünkön, talán meg sem érinti ujjával azt a végzetes puszkakakast, s most ő, aki előttünk járt, mikor ezt elkövette, azt kívánja, hogy mi ne legyünk a háta mögött, mikor ezért a veszedelem környékezi. Nem oda Buda, tekintetes vitézlő uraim. Ha vicispány uram nemesember tud lenni, aki elszakítja magát mitőlünk, hogy a gondjaiban ne kelljen osztozkodnunk, engedje meg, hogy mi is nemesemberek maradhassunk, akik az ő háta mögül el nem mozdulunk. Gondolják meg kegyelmetek és gondolja meg ő is, hogy milyen dicstelenség lenne ránk nézve, ha őt magára hagyva, mintegy a saját fejünket eleve vágjuk le, mert az a lőcseieknek nem tetszik. Ám jöjjön, aminek jönnie kell, de én ezt a lemondást nem fogadom el, s ha nemes atyámfiain elfogadnák, isten engem úgy segítjen, legottan kiköltözködném ebből a megyéből és elvitetném innen poraikban őseimet is, akik itt többé nem tudnának pihenni.

Lelkes éljenzúgás követte szavait. Éljen Draveczky! Éljen Görgey!

— Egy halálunk, egy alispánunk! — kiáltott fel Monoky, mire megint új vivátozás tört ki, amint ez már szokás a gyülekezetekben.

Görgey kemény arcvonalai láthatólag meglágyultak és szémeinek szapora pislogása azt jelentette, hogy alattuk valahonnan könnyek kíváncznak fel s azokat a szemgolyók gyors forgatásával igyekeznek visszatolni.

— Kösönöm hűséges ragaszkodásukat — mondá lassú, tompa, eleinte szinte reszkető hangon —, örökös büszkeségem ez, de tegyenek le kérem erről a gondolatról, mely kivihetetlen. En nem kormányozhatom többé a vármegyét, mert erre nézve Lőcsén kellene laknom, ahol a megyeháza van, márpedig minden józan ember láthatja, hogy ez nem áll módomban, csak ha hadakkal állítanék be, amihez pedig királyi engedély kellene, no meg hadak.

Elkedvetlenedő némaság állt be erre. A zöld asztal körül ülő potentátok egymásra néztek tanácstalanul és talán egyet gondoltak: hogy az alispánnak ebben igaza van. Lőcsén a mérges burgerek legott elfognák, elpáholnák a szegény embert, talán börtönbe is vetnék (amilyen szemtelenek), úgy, hogy a nemességnek föl kellene kelnie a bandériumaival és izzéporrá törni, fölperzselni, sóval bevetni Lőcsét, hogy a tekintélyüket visszaszerezzék, csak hogy abba beleszólna a császár is és lenne belőle olyan háború, hogy isten a megmondhatója.

E kínos osöndben, míg a koponyákban ez főtt, egyszerre csak fölállt hátul a negyedik padban a kis Quendel. De bizony nem lehetett volna meglátni a sok széles hátú úr mögött, hát oldalba lökte a szomszédja, gradeci Láczy Ferenc uram, hogy álljon fel a padra, ha valami mondanivalója lehet még. Mire fürgén felugrott, megsimogatta kis kecskeszakállát és a kezében szorongó báránybőr sapkájával gesztikulálva, mintha legyeket kergetne el magától, így szólt:

— Meguntam már a sok beszédet, tekintetes nemes atyámfiak, amihez hozzájárul az is, hogy nálam már delet harangoztak, azaz, hogy szeretnék már az ebédhez hozzájutni . . .

A megütődés és a megbotráncozás moraja kezdett jelentkezni, de ez csak annyiban hozta zavarba Quendel uramat, hogy elvesztette az előre kieszelt és kicsiszolt mondatait és beletévedt a hétköznapi, lengyelből és németből fordított kifejezéseibe.

— No, no, ne tessék rajtam nevetni. Én nem vagyok régi orátor, vagyok csak új nemes, új seprő, aki jól sepri. Én kigondolom valami jót és elmondok rosszul, magok kigondolják valami rosszat és elmondanak jól. Itt fexik a kutya. Hát én elvágok disputát egy ajánlattal, hogy a tekintetes alispán úr maradjon és hogy hamarább mehessünk ebédelni. Én Quendel Gáspár de Paszta et Alsókend (és itt a mellére ütött paraszt göggel) fölepíték saját pénzemen itt Görgön egy megyeházat, amelyik úgy fogja hasonlítani lócseihez, mint a másik tojás az egyikhez, amit tojta egy tyúk és oda-prezentelem azt örök időkre a téns vármegyének. Dixi, punctum.

De iszen nem volt már ez nevetséges alak többé. Nagy dolog az ékesszólás, de a pénz se bolondság, annak is megvan a maga kisugárása (kivált ha jóra használják), mint a hatalomnak vagy a lángésznek, mely glóriát fon a homlok körül. Hatan is odaugrottak Quendelhez, fölkapták, vállaikra emelték s úgy hordozták körül a teremben. Ő kézzel-lábbal kapálózott, s rettentően izzadt egész teste.

— Sohase még nem mentem ilyen forsponton. Ne okoskodjék kegyelmetek. Hihhi! Jajajaj! Csiklandós vagyok. Csupán egyetlen hang ellenkezett.

— Hebehurgya beszéd! Majd mi visszük el a megyeházunkat. Azért sem. Ők vigyék el onnan a városukat, ha nem tetszik nekik.

Ezt a kappanhangot legott lehurrogták volna, ha nem lett volna a fiatal Palocsayé, s ha a fiatal Palocsay nem lett volna báró.

A bárót ugyanis bosszantotta, hogy a bélai kupec egy csapásra ilyen pozíciót szerzett magának a szepesi nemességnél.

Szerencsére azonban ott volt a gyülekezetben Máriássy György, akit viszont az bosszantott, hogy ő nem báró, minél fogva erős ostora és nyesegetője volt az arisztokrata nyeglésegeknek. Ő emelkedett most fel s korholó hangon célzott egy az imént hallott közbeszólásra. Nem tudja, ki mondta, de nem is akarja tudni, mert hálátlan szó volt az egy derék férfiú iránt, ki áldozatkészségét a maga egyszerű modorában nyilvánítja, amiért nem gáncs illeti, de koszorú. (Felkiáltások: Éljen Quendel!) Bár ebben az alakjában ő se fogadja el

Quendel uram nagylelkűségét, mert minek volna ide megyeházat építeni arra a rövid időre? Hiszen még a tenger is elpárolog lassankint, nehogy a lőcseiek haragja el ne párologjék! Hanem mégis a Quendel uram indítványában van benne a tetszetős kibontakozás magja. Ne építsünk semmit, hiszen itt van ez a vendégszerető tágas kastély, határozzuk el, hogy a megyegyűléseinket ezentúl bizonyítalan ideig Görgön tartjuk, Olyan egyszerű ez, mint a Kolumbusz tojása és van, sajnos elég precedens ilyenre. Lám, Pest vármegye is mennyi ideig tartotta a gyűléseit Nógrád megyében, Füleken.

— Úgy van! Helyes! Ez az igaz. Elfogadjuk!

Luzsénszky föltette a kérdést:

— Akik elfogadják, emeljék fel a kezeiket!

Mintha madársereg rebben, olyan sustorgással emelkedtek fel a kezek a levegőbe, csak Görgey dobolt a magáéival idegesen a zöld posztón.

— Halljuk Görgeyt. Halljuk, halljuk!

Görgey felállt s fejét töredelmesen lehajtván, tompa hangon mondá, mintha egy pincéből beszélne föl:

— Kénytelen vagyok elszenvedni mindazokat, miket az isten rám mért, s ezek közé sorozom azt is, amit a vármegye parancsol. Vagyis maradok a helyömen.

A nagy szó végre ki volt mondva. Olyan éljenzés hasadt fel erre, mely a szó szoros értelmében megrengette a falakat, mert szakasztott abban a szempillantásban, mikor a »maradok«-ot kimondta, egy majdnem öles nagyságú olajkép, mely Görgey Pál édesanyját, Palásthy Erzsébetet ábrázolta, zöld bársony mentében, strucc tollas csepesszel a fején, leesett a falról s nagy robajjal zúzódtott össze ráhája a padozaton.

— Rossz ómen — súgta Horánszky Dávid Jekelfalussy Balázsnak. — Erzsi néni megmozdult a falon. Ezt a Palit szeretted, becézted legjobban a gyerekei közül.

Görgey maga is elsápadt a látványra s fázékonyan folytató:

— Megmaradok, de kívánom, hogy erről a mai értekezletről protokollum készíttessék, s azt minden jelenlevő aláírja. Megmaradok, de csak azon föltétel alatt, ha egy lélek sincs jelen, aki távozásomat kívánja.

Körülnézett a sas-szemeivel, de bizony nem volt itt olyan életunt ember.

— Nincs, nincs, egyetlen lélek se!

Pedig ki tudja? Hátha mégis volt egy lélek; egy, aki már a testét levetette és itt lebeg abban a teremben, ahol a fia felől határoznak. Egy lélek, aki megmondta a fálnak: »ereszd el azt a szöget« és megmondta a szögnek: »ereszd el azt a kőpet, aki én voltam, hogy jelt adhassak«.

Így intéztetvén el közmegelegedésre a kínos ügy komoly oldala, a többi részletek az óvrendszabályok, a taktikai eljárás inter pocula kerülnek tapétára; az ebéd készen volt, szakácsnék, kukták, felszolgáló huszárok nagy lázban sűrőgtek-forogtak Marjákné lármás felügyelete alatt, csak feltálni nem tudtak, mert a nagy termet előbb ki kellett szellőztetni s aztán megtöríteni, de ez olyan sebesen ment, hogy szinte egy pernek látszott, kivált mert azalatt betoppant Lócséről Grodkovszky várnagy friss hírekkel, melyek közt a legnevezetesebb, hogy a tegnapi bíróválasztáson, mely késő estig tartott Gosznovitzer és Nustkorb között, nagy küzdelem után Nustkorb András uram győzött hét szavazattal s igen *békés természetű* beköszöntő beszédet tartott, melyben egyáltalán célzás sem történt a Görgey elleni bosszúállásra.

Mindez vidám hangulatot teremtett a megyei uraknál, még maga a mindig komor alispán is, aki az asztalfőn ült Palocsay báró és Luzsénszky közt, amint a finom lúdgéglevest odahozták, egy kis tréfát csinált, a felszolgáló huszárt figyelmeztetvén:

— Quendel uramhoz kell vinni a tálat először, mert őkegyelme a legéhesebb, s az ő éhsége adta neki az ötletet, mely voltaképpeni igazi fundamentuma annak, hogy én ezentúl is *kenyérben maradhattam*.

Quendel uram arca csupa napsugár lett, hálásan pislogott erre a kitüntetésre, a szeméit is behunyta, mintha rózsavízzel fecskendeznék.

Azután is derült volt az alispán egész nap, nyájasan búcsúztatva a széledező vendégektől. Egyike volt a legutolsó távozóknak Quendel, aki magát az alispán gráciájába ajánlva, kifejtette, hogy ha már megmondta, mégis szeretne itt

Görgön építeni valamit, amivel segítségére legyen a jó ügynek, bosszantaná, ha azt mondanák, hogy csak a szája jár, azért hát adjon el neki az alispán úr egy darab fundust itt valahol, nem messze a kastélytól, hogy ő oda egy fényes vendégfogadót emeltet, kocsiszínekkel, istállókkal, a vitézlő nemesség kényelmére, előrelátható lévén, hogy ha a gyűlésekre, restorációkra nagy számmal érkeznek, nem férnek el mind a kastélyban, de mit is keresnének ott, kivált a booskoros gyöngyei a szent koronának? Ha azok is a kastélyba szállnának, akkor az úri része nem érezné magát jól. Egyébként a nagyobb urak is szeretik a fogadói életet, ahol a saját ízlésük szerint mulathatnak, kivált ha jók a borok és szépek a szobalányok.

Görgey a szokásos szólomokkal szabadkozott, hogy sok jó elfér együtt arra a kis időre, s hogy nem fogadhat el ilyen szívességet senkitől, minek okozna magának haszontalan költséget Quendel uram.

— Hiszen úgy értek, instálom, hogy a vendéglő az enyim lenne, vagyis én adnám bérbe egy arra való traktérosnak, ki tejbe-vajba fürösztené a tekintetes nemességet. Ha a saját kedveért nem engedi a téns alispán úr, hát engedje enyim kedvemért.

Az alispán a vállát vonogatta.

— Hiszen ha mindenáron ablakon akarja kidobálni a pénzét, hát énmiattam építtethet.

Elnéptelenedvén a ház, a gazda mégis nyájas és közlékeny maradt s este jóízűen elborozgatott Grodkovszkyval, kit ott marasztott éjszakára (no, lesz ebből otthon patália), s miután jó későn hálósobájába vonult, az ambituson találta Bibókot, ki a karabélyos, lándzsás öröket változtatta ajtaja előtt, barátságosan beszólítja a levetkőzéshez, hogy azalatt, míg Preszton a csizmáit lehúzza és a lábait vakarja (melyek egy téli táborozáskor elfagyván, azóta rettentő módon viszkettek), megbeszélje vele a védekezési intézkedéseket. Preszton eltávozásával, miután megállapodtak arra nézve, hogy Toporcról, ahol Görgey Jánosnak három ágyúja van, mihelyt az utak megjavulnak, el kell hozatni mind a hármat, azt kérdezte Görgey:

— Van-e valakije, akit a keze' sükre be lehetne tanítani?

— Van. A két öcsém. Értelmes, ügyes fickók.
— A Bibókok született jó katonák.
— Gondolom — felelte kurtán, dölyfösen.
— Nos, és hogy van most a család együtt? — tudakolta kíváncsian.
— Béke van.
— Csodálkozom a történetek után — dünnyögte az alispán —, igazán csodálkozom.
— Hát annak az a titka ...
— Ugyan mi?
— Hogy az öreg már semmit sem tud és még semmit sem gyanít, hogy az asszony már semmit sem nélkülöz és még semmit se fecseg ki ...
— Ördögöt! — csóválta a fejét Görgey irónikus mosollyal. — Hát kegyelmed, ezredes?
— Én meg hozzájárulok és nem unok meg semmit — egészíté ki Bibók.
— Szóval maga tökéletes ember, ezredes — fejezte be Görgey, egy hatalmas ásítással. — Úgy látszik, ma aludni fogok. Csak hadd járjanak az emberek odakünn, csak járjanak, s jól kopogtassák lándzsanyéllel a köveket.
Így volt nekik megparancsolva, mert a kopogás, vagyis a biztonságérzet csillapította a fölzaklatott idegeit, ha a kopogás megszűnt a folyosón, a beállott halálos csendben ijedten riadozott fel.

KILENCEDIK FEJEZET

(A kis Rozáli sorsában változás áll be.)

Csendesen folytak a napok és egyformán, csak a hideg volt hol nagyobb, hol kisebb, ha ugyan valaki mérte volna. Lócsén unalmasan telt el a farsang, az asszonyok zúgolódtak. Nustkorb uram elfoglalta a bírói széket s minthogy sokan rossz néven vették tőle a békés magatartását, a közvélemény megnyugtatóására megkezdte a pört a tárnokmester előtt, a vérszegéllyel bekerített terület iránt. Görgey megidézttetett a bíróság színe elé, de célszerűnek tartotta meg nem jelenni s in contumaciam (makacsságból) elveszteni a pört. Fogvicsorgató kutyának koncot kell odavetni!

A pör csakugyan elveszett s a város ünnepélyesen beiktattatott az ily furfangosan elharácsolts Görgey-birtokba, amit nagy lakomával ültek meg a városház pincéjében, de ez a kis falat még csak emelte a diadalmasok megtorlási éhségét, a Görgey engedékenysége nem vált be ügyes sakkhúzásnak, mert a lakomán tüzelő beszédek tartattak, melyek a bosszúállás érzetét hevítették és glorifikálták. Ugyanott merült fel az az eszme, hogy a Nustkorb András uram bíróságával megürült tanácsosi állás senki mással be ne töltsék, mint a fiatal Fabriciuossal, akinek egy másik Görgey a fülét vágta meg párviadalban. Ebből a fiatalemberből kell nevelni Lócsének bírót. Ebben van bátorság. (Ez annyit jelentett, sub rosa, hogy Nustkorb uramban nincs.) Ez fel tudja áldozni a vérét a városáért. Valóságos hősosznak nőtt meg a közönség szemében e fiatalember, ki jelenleg még külső országokban végzi a tanulmányait, vagyis éppen azért, mert nincs szem előtt. Ám az a baj, hogy még nincs huszonnégy éves, s arról esik sok sürgető szó, hogy egy küldöttség menjen Leopoldhoz Bécsbe, mely a nagykorúsítását kérje, s egy levél utána, hogy jöjjön haza.

Ily tervek közepette múlt el lassan a tél, a szép napfényes május aztán lehúzta a hegyekről-völgyekről a nagy fehér bundájukat, amely alatt aludtak és rájuk adta, akit mi illet, szürke kopott ruhát a hegyeknek, haragos-zöldet a völgyeknek. Felzúgtak újonnan nőtt lombjaikkal az erdők s mentek, mendégéltek örök időkre kiszabott útjukon a soha meg nem álló ezüstvizű folyók és patakok. Minden új színbe öltözködék, csak a lőcsei polgárok maradtak feketében . . .

A határ vidám volt, mert a borsó az idén is pirosló virágokat hozott, de egyéb piros színt nem igen lehetett ott látni. Megbotránkozott volna azon a mágisztrátus és a fertálymesterek ügyeltek is, letépvén s elkobozván a vásárra érkező parasztasszonyok fejéről a piros kendőket.

— Hát nem tudjátok, istentelenek, hogy ebben a városban gyász van?

Görgön ellenben vidám zajt, pezsgő életet teremtett az alispán és a város között kiütött háború. Vendégek, peres felek, tanácskozó nagyurak rajzoltak oda. Minden napra esett valami nevezetesebb esemény.

Június utoljának egyik szép csillagos, holdvilágos estéjén könnyű brieska gurult be a Görgey-portára, amelyen két kabátos úrféle ült. A kis kocsi után három nehéz társzékér húzódott, óriási ládákkal, amelyekben mesteremberek kirakodó vásárookra viszik a portékájukat.

Görgey még nem feküdt le, a kancelláriában olvasgatott kedvenc klasszikusaiból, Bibók ellenben átellenben mulatott egy hevenyészett sátor alatt. A Quendel uram készülő vendéglőjének falaira ugyanis ma húzták fel a tetőt, felvirágozván a szarúfákat mályvarózsákkal és ákácvirágbokrétaikkal, egy kis áldomást ittanak ácsok és kőművesek. Az ármádia vezére persze ki nem maradhatott innen. Egy hordó csapra volt ütve és a duda is szólt. A parasztmenyecskék és leányok az urasági kerítés mellett várakoztak, hogy mikor viszik őket táncba. Volt is egy-két fordulat a poros megyei úton, egy-egy életrevalóbb ács előintett egyet-egyét a fehérnépből, de hát nem lett abból nagyobb mulatság, mert leginkább kőművesekből állt a mulató csoport s azok többnyire csámpások, kecske a szoptatósdaikájuk picit korban, máj a pecsenyéjük, aludttoj az

italuk, hát ugyan mitől volna menyecskékhez való vértük? Meg az is baj volt, hogyha egy-egy szekér jött az úton, mindig abba kellett hagyni a táncot. Így most is, mikor az említett könnyű kocsi, meg a társzekerek jöttek.

Bibók uram észrevevén, hogy a szekerek az urasági udvarba fordultak be, letette a kancsót s utánuk szaladt, nem minden aggodalom nélkül. Ki az ördög az ilyenkor? És mi lehet azokban a roppant ládákban? Hátha katonákat csempésznek be az udvarba bennök a furfangos lócseiek? Derengett a fejében valami ilyen történet, valami mesebeli országból, ahol egy ló hasában vittek be katonákat, de úgy rémlik neki, hogy a ló fából volt, vagy hogy talán a katonák voltak fából, az ördög tudja jobban.

A kis kocsiról fürgén ugrott le egy kifent bajuszú, tagbaszakadt öregúr, katonás tartású, parancsoló szavú.

— Itthon van a gazda? — szólt rá messziről az odaiparkodó Bibókra.

Kérdéssel felelt ez a kérdezőnek:

— Ki keresi?

— He?

— Azt kérdeztem, hogy kik az urak? — mondá Bibók.

— Mi köze hozzá kendnek? Vendégek vagyunk, punctum. Vezessen az úrhoz.

Bibók azonban nem hagyta magát egykönnyen.

— Hogy vendégek az urak, az meglehet, de én meg nemesember vagyok, tehát nem vagyok kendteknek kend, punctum. S nem is engedem az úrhoz elébb, míg meg nem mutatják, mi van azokban a ládákban a társzekereken? Hej, katonák! — fordult hátra Bibók az ambituson gunnyasztó embereihez —, hozzatok ide egy-két lámpást valahonnan!

A nagybajuszú láthatólag összerezte, mire a másik férfi vette át a szót. Barátságosabb, csengőbb hangja volt.

— Hát ki az úr, ha meg nem sérténém?

— Én Bibók ezredes vagyok. De inkább nekem kell kérdezni.

Az utóbb megszólalt férfi erre hirtelen benyúlt a kocsi kaszába s egy karabélyt emelt ki, melynek ezüstös agya fenyegetőleg csillant meg. Az elhangzott név és rang kellemetlenül érint-

hette, legalább úgy látszott. Ez még gyanúsabbá tette Bibók előtt a jövevényeket s türelmetlenül sürgette:

— Nos, mégse mondják meg a nevüket?

— Barátai vagyunk a gazdának — felelte az előbbi, feltűnően játszogatva a fegyverrel.

— Jelentse meg az úrnak — szólt a nagybajuszú —, hogy megjött az *esze*.

— Ne mókázzanak velem, — pattant fel Bibók szigorún —, mert azt én nem szeretem, vagy mondják meg a nevüket, ha jó járásban vannak, vagy pedig menjenek isten hírével, ahonnan jöttek.

— Hiszen már megmondtam — nevetett könnyedén a nagybajuszú. — Hívja ki a gazdát, Görgey Pál uramat, majd megismer ő bennünket.

— Nem, addig egy tapodtat se, míg meg nem látom, mi van a ládáiban.

E pillanatban Marjákné dugta ki a kosztros fejét az ablakon.

— Ejnye ni, Bibók uram — ripakodott rá a derék asszonyosság —, még bizony kikergeti a házból az urunk édes-testvérét. Megismertem a hangjáról, kezét csókolom. Megyek, nyomban megyek, tekintetes uram, csak egy kendőt vetek a nyakamba. Hé, Zsuzsi, Marcsa, Ancsa, hol vagytok? Ugyan Bibók uram, szóljon valahol rájuk, mert tudom, ott künn hancúroznak a szemérmetlenek a katonákkal. Hadd rakjanak gyorsan tüzet. Nem vacsoráltak még a tekintetes urak, ugyebár? Hogy nem kell a vacsora? Azt már majd meglássuk. Tudom én, mi a becsület, mikor ilyen kedves vendég érkezik. Jaj, hogy fog örülni az urunk.

Ezalatt előhozták a katonák a lámpákat, Bibók uram engedelmet kért, hogy ő nem tudhatta, milyen előkelő urakkal van dólga, kötelessége volt, mert ő van megbízva ezekben a veszedelmes időkben az alispán élete feletti őrködéssel, s végre maguk a tekintetes urak az okai, hogy nem mondták meg a nevüket.

— Megmondtam — nevetett újra a nagybajuszú —, hogy megjött az *Esze*, mert *Esze* vagyok, *Esze Tamás*.

Ez a név ismeretes volt ekkor, Bibók levette a kalpagját és összeütötte tisztelgésre a sarkantyúját.

— Isten hozta nálunk.

— Én pedig azért nem mondtam — mentegetőzött Görgey János —, mert valami császári ezredesnek hittem, s azoknak a nevem vörös posztó.

Az alispán megőrült régen látott bátyjának s a híres kuruo Eszének, »ki vagy levágta, vagy megneveltette az embereket«, szerfelett kedélyes tréfára hajló lévén. Hanem egyszersmind meglepte a látogatás: mi lelhete a »toporci remetét«, hogy egyszerre itt toppant és ilyen társaságban? Tomi úr mindig sántikál valamiben. Görgey János kitérőleg felelt öccse kérdéseire, azt mondta, hogy már régen nem látta, hát eljött vagy három napra, hogy kibeszélgessék magukat. Arra a kérdésre, hogy mi van a társzekereken, Esze sietett megjegyezni, hogy egy a szívéhez közelálló özvegyasszony kelengyéjét szállítja, aki férjhez készül most menni. Hogy honnan jönnek a kedves vendégek, arra nézve meglehetősen zavaros feleleteket kapott ugyan, de ez egy csöppet sem gátolta, hogy vígan legyenek, s még azok a keserű kifejezések sem keltették fel gyanúját, melyek az asztalnál föl-fölszakadoztak a negyedik-ötödik pohár bornál:

— *Recrudescunt inelytae gentis Hungaræ vulnera.*

Esze az öklével verte az asztalt ilyenkor, Görgey János melázott s bizonyos fiatalos fény játszadozott a szemeiben.

Az alispán maradt a maga higgadt álláspontján, melyet cinizmusnak keresztelt a két vendég.

— Aki a népért sír, utoljára szeme se marad.

Mindössze két napig maradtak ott a vendégek, tejbenvajban fürösztve. Furcsa volt azonban, hogy bár Esze Tamás csak véletlenül tért be Görgőre, amint állítá, a János úr rábeszéléseire, e két nap alatt, mintha előre lettek volna értesítve, többen keresték fel a környékről, hol őt, hol Görgey Jánost tudakolva, különösen a szomszédos falvakból kereste a fiatal Petróczy Feri, Szügyi Balázs, Horváth Farkas és többen, akikkel zárt ajtók mögött tanácskoztak a vendég urak.

Az alispánnak is feltűnt s kérdezte a bátyjától:

— Honnan tudják ezek az emberek, hogy itt vagy?

János úr vállat vont s elütötte tréfával:

— Megsúgják nekik a törpécskék.

Rejtélyesen mosolygott hozzá, petyegette az ujjait, ami szokása volt gyermekkorától, ha jól érezte magát. Kurta vagy kitérő feleletekkel ütötte el, ha a beszélgetés az ő dolgaira irányult, ellenben nagy érdeklődéssel kérdezősködött a lőcsei események folytán szervezett házi csapat felől, hány főből áll, mennyire van kiképezve, s milyen ember Bibók ezredes?

— Úgyes, körmöntfont ember, nagy kalandor és nagy kalefaktor, de azt hiszem, nem fél az ördögtől sem — felelte az alispán.

— Hol volt azelőtt ezredes?

— Én adományoztam neki azt a címet.

— Nagyon megijedtem tőle, mikor megnevezte magát s nem láttam ruháját a sötétben, azt hittem, valami császári csapat tanyázik nálad.

— Hát mért ijednél meg a császári csapattól?

— Tudom is én? Csak úgy. Megszokta az ember, hogy nem szereti az ellenséget, ha nincsen hozzá készülve.

— De hiszen most békében vagyunk a császárral.

— Azt gondolod? De mit is akarok kérdezni. Megbízható ember ez a te Bibókod?

— Olyan dolgát tudom, mellyel oda rángathatom, ahova akarom.

— Valami gonosztett? — kérde János bizonyos megütközéssel.

Az alispán okosabbnak látta szépíteni a dolgon, nehogy árnyék essék őrá is a szövetségből.

— Szoknya-dolog.

— A szoknya, barátooskám! Hja, a szoknya. Annak a ráncából, fodraiból potyognak ki a világesemények.

Nem lehet állítani, hogy az alispánnak fel nem tűnt egy és más. Megmagyarázható volna, hogy János fölkeresi a testvérét. Az se csoda, hogy Eszével jön, régi katonapajtásával. Hanem az már nagyon furcsa, hogy nem Toporo felől jöttek, tehát már voltak valahol. Az t. i. ebben a furcsa, hogy elhallgatja, hol voltak. A másik különösség az, hogy idegen emberek keresik fel, akikkel tárgyal, s nem mondja meg, miről. Tehát járnak valamiben. Ennél is nagyobb szöveget ütött a Pál úr fejébe, mikor másnap azt proponálta, gondolván, kedvére lesz

bátyjának, hogy lovas embert küld be Gyuriért Lőcsére, s az öregúr ráfordult:

- Hagyd csak a gyereket a kalamáris mellett.
- Mikor láttad utoljára?
- Húsvétkor volt itthon.
- Hát igazán ne hívjam el?
- Nem szeretném, ha Tomi látná. (Eszét hívta Tomi-

nak.)

Az alispán gondolta tehát, hogy valami politikában jár-
nak, de a végén is ártatlan multság, s mosolygott magában a »két javíthatatlan vén gyereken«, akik nem bírnak felejtetni s futnak az ábrándok és remények tüzes paripái után, mint a kocsikerekek, abban a nyomban, de soha őket utol nem érve. Nem árt az már senkinek. Még talán nekik sem.

A szemfüles Bibók ezredesnek nem voltak ilyen tám-
pontjai, ő egyszerűen kíváncsi volt. Ragaszkodott ahhoz az első gondolatához, hogy ugyan mi lehet a nagy ládákban? Hallotta napközben, kiszivárgott, hogy valami özvegy-
asszonynak a kelengyéjét viszik. Nem gyanakodott egy csep-
pet sem, de miért is gyanakodott volna? Hanem iszen egy kelengye is elég érdekes arra, hogy az ember kíváncsiságát piszkálja. Lehetnek abban ékes tárgyak, szép arany-, ezüst-
marhák, násták, tálak és billikomok. S ha valaki művészi lélek, élvezni tudja az ilyeneket.

Este tehát gondoskodott róla, hogy a tót fuvarosok, akik a társzekereket gondozták, a rogyásig becsípjenek, mikor aztán jól elkészültek, bement titkon a kocsiszínbe, egy kis mécesest gyújtott s az egyik ládát olyan ügyesen nyitotta ki mindenféle tolvajeszközzel, melyeket napközben összeszerzett, mint egy kitűnő képzettségű betörő. Főlemelte a pislákoló mécesest s bevilágított a ládába, szelesen, vigyázatlanul, hogy szinte becsordult egy kis olaj, hanem el is kapta onnan a mé-
cesest tartó kezét hirtelen s a réműlettől minden hajszála ég-
nek meredt, mert a láda színültig tele volt puskaporral.

Bibók most már sejteni kezdte, hogy ki legyen az az-
özvegyasszony, akinek ezt a kelengyét szállítja a két kuruc
hírben álló nemesúr. Csak még azt nem tudta, ki jegyezte el
magának, kihez kötötte a sorsa. Márpedig ha egyszer az orrát
beleütötte, ezt sem ártana megtudni.

Visszaigazitván a lakatot, hazament, lefeküdt s reggel jókedvűen kelt fel. Öreg Bibókné asszonyom, mosás lévén a háznál, ruhákat terítgetett ki a lészákra, karókra és mindenféle cserjékre, bokrokra az udvaron és a kertben. Az ezredes hozzámént és megcsipkedte az állát.

— Hogy aludtál, mamuska?

Az asszony elpirult.

— Ne okoskodj. Meglátják.

— Nem bánom, mamuska, nem bánom.

— Nem adtál jelt az éjjel, mikor hazajöttél — hányta szemére az asszony.

— Nagyon el voltam fáradva.

— Te mindig el vagy fáradva. Talán fát vágatnak veled az »udvarnál«?

— Most csakugyan nagy fába vágtam a fejszémet, mamuska, és tudod-e, mire kérlek? Ugyan köss össze egy kendőbe valami ócska ruhát az öregtől és ne kérdezd minék, mert úgyse mondom meg, estére majd visszahozom. Valami hosszú krispin volna a legalkalmasabb.

— Neked valami kalandon jár az eszed.

— Ugyan, eredj, ne tedd magad nevetségessé!

— Esküdj meg, hogynem asszony körül akarsz legyeskedni.

— Kell is már nekem. Elég nokem az a fele is egy asszonynak, ami .

— Csitt! A szájadra ütök.

A menyecske elszaladt a kis házba és csakhamar egy batyuval tért vissza, melyet a kastélyba vitt magával az ezredes. Ott elrejtette a kertben egy orgonabokorba, majd a katonáit gyakoroltatta az udvaron, meghíván a vendégurakat, hogy hadi szemlét tartsanak felettük.

Tetszett a királyosdi kivált Tamás úrnak, de Görgey János is kedvét lelte benne s igen elismerőleg nyilatkozott a kiképzésről, úgy, hogy a hősködő ezredes, ki mindenféle nagy dolgok elkövetésével hengegett, most végre, mikor valami dicséretet csinált, azt sehogysem bírta a gyenge vállacska elviselni s kiugrott belőle a szerénység.

— Sok még a kívánnivaló, instálom.

— Kész katonák ezek, uramöcsém. Nem kell bizony már ezekhez semmi egyéb — bizonykodott Esze Tamás —,

csak az isten áldása és egy csomó német, akit egyszer-másszor lekaszaboljanak, no, az pedig lesz, nem adok neki hosszú időt.

Összenevettek titkon Görgey Jánossal.

Az alvó oroszánt, a virtust felköltötték most már Bibókban, s az nem akart többé visszateküdni. Végig kellett nézniök ebéd előtt, hogyan bánik a nemes legénység a karddal, néhány páros viadalt hevenyészett, majd a birkózásban való ügyességet mutatta be, ami igazán szemgyönyörködtető látvány volt. A fegyverrel való bánásmód egyszerű mesterség, amiben nagy szerepe van a véletlennek is, néha maga szalad bele az ember az ellenség kardjába, vagy éppen egy szabályszerű mozdulat okozza vesztét, de a birkózásnál szuverén az izom és az ügyesség.

Esze Tamás valóságos lázban volt, tényleg szépen verekedtek a benevolus katonák, nem győzte magasztaló kifejezésekkel, amint egy-egy birkózó párt megtapsolt.

— Pompás! Szorítsd. Hatalmas volt. Ne hagyj magad. Följebb fogd, te mamlasz. No, látod. Így ni. Ember vagy a talpadon.

Mikor aztán vége volt, azt kérdezte Bibóktól:

— Melyik fiú verekszik a legjobban?

Egy zömök legényre mutatott, a farkasfalvi születésű Soltész Palira.

— Az a ragyás ott.

— No, hát gyere csak ide, édes fiam.

Soltész Pali közelebb lépett, azt hitte, egy tallért vagy egy aranyat fog kapni a nagybajuszú öregúrtól. Az azonban nem annyira keresgélt a dolmányában, hanem levetni kezdte.

A két Görgey egyszerre förmedt rá:

— Mi az te, Tomi? Csak talán nem ment el az eszed?

— Nem bírom megállni, ha egyszer végignézem. Ne okoskodjatok. Muszáj. Olyan a vérem.

Azzal átadta a dolmányt Presztonnak s odaszólt a legénynek:

— Gyepre fickó! Hadd lássam, mit tudsz. Ne kímélj, azt mondom, csak a bajuszomhoz ne nyúlj. Ha földhöz vágysz, egy akó bort kaptok.

A legény az alispánra pillantott, az intett a szemével, hogy nincs kímélet, mire Soltész Pali nagy gúnyosan csipőjére

tette az egyik kezét, mintegy jelezvén, hogy elég ehhez a falathoz egy kéz is, odaugrott Esze uramhoz s félkezével kapta vállon, hogy fölemelvén őt s megforgatván vállperecét, egy csavarintással a földhöz teremtse. Az öregúr mosolygott, Soltész Pali pedig látta, hogy éppen úgy nem lehet megmozdítani ilyen módon, mint az öreg fát a földjéből. Az öregúr meg se mozdult eddig, csak a mellét düllesztette ki és a karjait tartotta kifeszítve, műnyelven: »hidat csinált«. Pali most átnyalábolta a derekát a hóna alatt, ami a legveszedelmesebb helyzet, Esze uram erre egyet nyomott öklével (nem is ütött) a váll-lapockáján, s ez olyan metsző fájdalmat okozott, mintha egy hosszú éles vas fúródott volna végig testén, úgy, hogy Soltész Pali legott eleresztette. Most már Esze uram kezdte a támadást, egy szempillanat műve volt, átfogta a fickó mellét, s mintha száz csápja lenne, káprázató gyorsasággal körütekergőzött a legény testén, külön belefonna lábát a lábába, kezét a keze alá s így összefonódva mint egyetlen test látszottak mozogni, hajladozni és tántorogni, eredmény nélkül, egyet-egyet lóditva egymáson, mert olyan célszerűtlenül fogták egymást, hogy mind a kettőnek szabadon volt az egyik keze.

A nézők még a lélegzetüket is elfojtották. Marjákné, aki kiszaladt a konyhából, a kezeit tördelte.

— Szentisten, mindjárt megüti a guta a tekintetes Esze urat. Azért a másikért nem kár. De hogy is mer a szemtelen ilyen nagy úrral kikötni.

Csakugyan olyan pirosak voltak mind a ketten, mint a skarlát posztó, úgy, hogy Görgey Pál közbelépett.

— Elég volt már. Pihenjete meg legalább.

A legény eleresztette erre a szóra az öregurat és így szólt, lihegve, mint egy kifáradt gúnár:

— A tekintetes úr talán vasból van.

Röstelkedve mondta, amiért nagyon megsajnálta a jólelkű vitéz Esze.

— Nem mindig az a legény, édes fiam, aki üt, hanem az, aki állja. No, mármost kössünk békét, mert bizony nem vagyok én vasból, én is elfáradtam, mondhatom, derekasan meggyomroztál, hanem azért úgy veszem, mintha te ütöttél volna földhöz, és megadom az egy akó bort. (Az alispánhoz fordult.) Hogy adsz el nekem egy akó bort?

— Bort én nem árulok. Hát ezen a címen nem lehet — felelte az alispán. — Hanem azon a címen boldogulhatsz, hogy Görgön a vendég parancsol.

Erre aztán megkapta a kasznár a parancsot, gurítson ki a pincéből az ármádiának egy akó bort. Lett hát dínomdánom, amelyben azonban éppen a nap hőse, Bibók uram nem vett részt (ürügyül adta, hogy a feje fáj, pedig az volt az ok, hogy mialatt a vendég urak ebédnél ültek, azalatt újból két bocskoros nemes kereste őket: Kolcsóról Piry István és a losonci születésű kalandos Liszkay János, aki Dolyánban egy öreg asszonnyal él vadházasságban. Ugyanaz a vén zsvivány ez, aki báró Károlyi Pistát támasztotta fel halottaiból).¹

Bibók uram felöltvén az orgonabokorba dugott ócska ruháit, egyenesen beosont a vendégszobák folyosójára s ott négykézlábra állva, bebújt egy kormos kályhalyukba. Itt volt a vendégek egymásba nyíló szobája, melyet egy irdatlan közös kályha fűtött. Bibók elővette vésőjét s a kályha mind a két oldalán lefeszegedett egy-egy cserépkockát, hogyha akár-melyik szobában tárgyalnak majd az urak a dolyáni és a kolcsói nemessel, kivehesse a beszélgetésüket. A két nyílás elég levegőt adott neki, úgy, hogy az állapot nem volt éppen tűrhetetlen, ámbár keleti kényelemnek sem lehetett volna nevezni, minthogy ezt a két szobát a januári értekezlet óta nem fűtötték, egy anyakutya foglalta el a kályhalyukat, ott neveli a kis kölykeit. Azok ugyan vakok még s azt is hihetik, hogy Bibók az anyjuk, de ha az igazi kutya találna most jönni, olyan morgásokat vinne véghez, hogy igen könnyen rá-vezetne valakit a kémkedésre, amit föl nem venne Bibók uram egy országért, de egy értékes titokért mégiscsak megkockáztatja. Nem volt tehát a helyzet veszélytelen. Amellett nagyon sokáig kellett várni. Az isten verje meg a hosszú ebédjeivel azt a Marjáknét.

De végre, tip-top, jöttek az urak, halkan föllélegzett s lazán odatapasztá a kockákat, piciny, észrevehetetlen nyílást hagyva. Az egyik nemes is bejött velök, a másik künn ososzo-

¹ Egészen külön történet, amely annak idejében, 1700 körül, évekig lázban tartotta egész Magyarországot. Sajnos, de ezt majd csak a Fekete város után beszélem el. M. K.

gott az ambituson, ezt tisztán kivehette Bibók. Ott járt fel s alá a kályhalyuk mellett.

Halkan beszélgettek bent, vagyis nagyon megtompította a hangokat a kályhafal, éppenséggel nem lehetett hallani, miről beszélnek, még az se volt megkülönböztethető, hogy ki beszél. Bosszúsan látta, hogy nem ér célt, szívesen vonult volna vissza, de nem volt rá mód, míg az egyik nemes künn tartózkodik. Most azonban egyszerre fölemelte a hangját Esze Tamás uram, s minden szó tisztán kezdett hallatszani:

— Én, Piry István . . .

Úgy látszik, előolvas valamit.

Egy fahang utána mondta, amint következik:

— Én, Piry István, esküszöm az egy élő bizony Istenre, hogy felsővadászi Rákóczi Ferencet uramul esmérem, őneki meghódolok s fejem fennállásáig éjjel és nappal minden parancsolatjának engedelmeskedem. Zászlaját, melyet az magyar hazának közszabadságáért fölemelt, soha el nem hagyom, lelkemet sem a német, sem semmi ördög incselkedéseinek, csábításainak által nem adom. Az egy élő bizony¹ Isten engem úgy segítjen.

Most aztán mindent tudott Bibók uram, amit akart, s mikor az esti szürkületnél felszedelőzködtek a vendégek s minden marasztalások dacára útrakeltek, alig bírta magát fékentartani, hogy ki ne kiáltsa, amit látott és hallott. Azt hitte, a mellét lyukasztja ki, ha tovább benne marad a szó. Elmenekült a kertbe maga elől, hogy ott senkivel se találkozassék, mint a tébolyodott nyargalt föl s alá a ribiszke- és piszkebokrokkal szegélyezett utakon; szerencse, hogy nem találkozott ott Apró urammal vagy valami gyomláló szolgálóval, mert menten elmondta volna, hogy mit tud. Irigykedett a falombokra, melyek susogtak neki, mintha ők tudnának valamit, holott ő tud valamit, de nem mondhatja el a falomboknak. Apránkint csillapodott közlékenységi viszketegsége s némi filozofálásnak adott helyet. Ez a titok ér valamit. Sőt bizonyára sokat ér, de csak addig, míg másnak el nem

¹ Az egykorú eskünek ez a szövege azt látszik mutatni, hogy a »bizony« szó az »igaz« szó helyett használtatott régebben, csak idők folytán lett pusztán igenlő értelme.

mondom. Világos tehát, hogy hallgatnom kell. Úgy ám, okoskodott tovább, csak hogy ha senkinek se mondom el, akkor magától is kipattan, mert azt a puskaport nem azért viszik, hogy mákos metéltet szórjanak meg vele. Világos tehát, hogy beszélnem kell.

— Hm — fűzte a gondolatait azontúl is Bibók —, el kell beszélnem, de kinek? Mert ha az apámnak mondom el a titkot, annak az ugyan nem ér semmit. A feleségünknek még kevesebbet. Ez a titok egy embernek érne sokat, de az messze van innen, és ahhoz nehéz bejutni. Az a császár. Az egy zsák aranyat adna érte, meg egy várat, vagy talán egy tábornoki süveget, egy igazi tábornokit.

Izzó volt a nagy feje, mint a bögre, melyet nagy lángok nyaldosnak körös-körül. Különböző tervek forrtak benne. Így találta önemészto tépelődésben a késő este is, mikor az öröket felváltotta. Ez mindig az alispán lefekvésénél szokott történni. Ilyenkor közönségesen rövid jelentést tett, hogy a kapuk rendesen be vannak zárva, a toronyőr a helyén van és semmi gyanúsat nem látott. Úgyszintén a faluban cirkáló »testőrök« sem vettek észre semmi említésreméltót. Ma is megtette a szokásos jelentést, hogy Görgő körül minden csendes, de nem állhatta meg, hogy hozzá ne tegye: »ha volt is valami gyanús, az már megszűnt«. Ez csak úgy akaratlanul csúszott ki a száján, de az alispán meghökkenve emelte rá fürkésző tekintetét.

— Mit vartyog? — mordult rá kurtán.

Bibók zavarba jött, keresett valami okos visszavonulást, de nem talált, hát végre is kiloccsantotta:

— Mit gondol a tekintetes alispán úr, mit vittek a tekintetes Esze uramék azokban a roppant ládáokban?

— Hogy azt mondják, valami férjhezmenendő asszonynak a stafiringját.

— Meglehet, csak hogy annak az asszonynak már van egy ura.

— Micsoda? Hát ismeri?

— Eleget szeretkeztem már vele.

— Bibók, Bibók, ne legyen szemtelen!

— Sőt azt is mondhatom, hogy a végén is az ölébe jutok, nemkülönben a tekintetes úr is...

— Ejnye Bibók, Bibók, maga derekasan be van csípve — mosolygott az alispán. — Mindjárt gondoltam, hogy sok lesz az az egy akó. Hát szép-e legalább az asszony?

— Nekünk bizony az. Ez a szép nagy Magyarország ő.

— Csak nem akarja talán mondani...

— De igenis, az ő stafíringját vitték, megnéztem; puska-por volt a ládákból és puskák.

Az alispán, aki éppen a csizmáit húzogatta le, olyat rúgott ijedtében a Stiefelknecht nevű szász találmányon, hogy az a szoba túlsó végébe szaladt, mint egy eleven borzeb.

— Lehetetlen, lehetetlen! — kiáltá. — És kinek vitték volna?

— Rákóczi Ferencnek, a Thökölyné fiának.

— Ember, ne beszélj! Honnan tudhatnád?

— Hallottam, mikor az urak föleskették hűségére a vidékbeli embereket, akik itt tegnap és ma fölkeresték őket.

Dühösen ugrott föl Görgy, csupa vér volt az arca.

— Föleskettették? Itt nálam? Mért nem szólt nekem kend erről mindjárt?

— Mert nem vagyok ispion. Mikor még följelentés lett volna, nem árulkodtam, most, mikor már csak értesülés, nem titkolom.

— No, hát nagy bolondot tett kend — szólt az alispán, némileg megjuhászodva —, talán igaza is van, hanem most már se pihenés, se vakaróztatás, lóra minden ember, utol kell őket érni. Még nem lehetnek nagyon messze!

De bizony csak azért is megvakarta a fejét Bibók.

— A kutyafáját! Mind szanaszét vannak a legényeim a faluban, szombat napja lévén.

(A görögök sokat adott hajadonainak jó erkölcsi hírére s a héttől csak egyetlen este, szombaton volt szabad a lányos házakhoz bekukkantani a legényeknek, hanem ez aztán kiadós látogatás volt, mert úgy illett, hogy hajnalhasadásig ott maradjon a legény a leánynál, lassú suttogással tűzve el unalmat, álmat egymás szeméről, közvetlen egymás mellett ülve az ágy szélén, ami csak elég nagy kísértés volt az öregek hortyogásának szelíd zenéje mellett.)

— Majd összejönnek. Meg kell fújatni a kürtöt, vagy félreverni a harangot a toronyban.

Elég volt a kürtrivalgás. A legaluszékonyabb kutyák is fölriadtak a falusi udvarokban s ugatni kezdtek, az ugatásra viszont a suttogó párok figyelme fordult kifelé, s hallván a csendes éjben a szokatlan bűgást, melyen ezt a tót szöveget fújta ki a toronyőr a bástyán:

Talpra katonák!
Fel a dolmányt,
Fel a tarsolyt,
Fel a kardot,
A karabélyt, a karabélyt.
A karabély is csak elfér,
De ha lehet, hozzátok el
A pálinkás butykost is.
Mert a butykos a csatán,
Annyi, mint a kapitány.

Bibók tudott fegyelmet tartani. Görgey magára rángatván ruháit, személyesen jött ki az ambitusra, meggyőződni, ha minden rendben megy-e. Megelégedetten tapasztalta, mily gyorsan szállingóznak a zsoldosok. Leghamarább termett ott a két fiatal Bibók, meg is dicsérte őket, a fürge Fóris Pista úgy rohant be az udvarra, hogy a sarkantyús csizmáját a hóna alatt hozta (hogy honnan jött, nem tudták tőle kivasalni), a vastagnyakú Holub Gergely már messziről ordította: »Hic sum domine colonellus«.

Egy-kettőre megnépesült az udvar, mind ott nyüzsgött, csak éppen Hantos Józsit nem lehetett életre fellocsolni, holt-részezen feküdt a pajta alatt, egy öreg bundán.

— Nyergelni, nyergelni! — hangzott a Bibók vezényszava.

Lámpások fénye tünedezett fel imitt-amott, mintha apró csillagok sétálnának a tüsszögő lovak körül. A Bibók paripáját, a Gúnárt is kivezették. Akkor jutott eszébe, hogy voltaképpen mit is kell hát őneki csinálni.

— Nini, hiszen még nem is tudom a tekintetes úr parancsolatját.

— Hát még nem mondtam? — csodálkozott Görgey. — Lássá, az eset engem is megzavart, mert sok tekintetben nagy horderejű. Csinyján kell vele bánni. Azért tehát tapintatosan viselkedjék kegyelmed. Addig megy, amíg utol nem éri Esze uraimékat; ha a keresztutaknál tudakozódnak, el nem téveszt-

hetik az irányt, ha azonban ez kétségesse válnék, kétfelé szakadnak, azért közölje akaratomat a többiekkel is, hogy tudják, mennyire szabad menni. Hajnalig, azt hiszem, utol-érik őket valahol s akkor egyszerűen elfogják a bátyámat és visszahozzák, kíméletesen, baja ne történjék, azt mondom. Jó lesz mindjárt egy fölnyergelt lovat vinni a számára, az én háts lovamat, a Kuvikot.

— Hát Esze urammal és a társzekerekkel mi történjék? — tudakolta Bibók.

— Semmi. Azokra nézve nincs intézkedés. Esze uramat és a társzekereket hagyja kegyelmed, menjenek isten hírével a sorsuk elé. Ért engem?

— Értem, hm, mi volna benne, amit nem értenék? — felelte Bibók, de látszott az elkényszeredett, elnyújtott hangján, hogy nem egészen érti, mi van a rendelet háttérében.

— Mert lássa, a sors a tennivalóiban talán egy kis kijavítást, módosítást eltűr az emberektől is, de hogy az egész gyepelőt kivegyék a kezéből, azt talán mégse tűri.

— Szóval nem akar a tekintetes úr egészen beleavatkozni a dologba.

— Úgy van. Teljesen eltalálta.

— Hanem hát ez még sincs jól kigondolva, mert Görgey János úr nem az az ember, akinek én azt mondhattam, tessék most már énvelem hazasétálni, mire aztán engedelmesen ide nyújtja a két kezét, hogy összekössem. Ha azt tetszik parancsolni, hogy hozzam el Görgey János uramat élve-halva, arra Bibók Zsigmond vállalkozik, az Bibók Zsigmondnak gyerekjáték, de ha nekem mindenáron élve kell őt elhoznom, ez már szövevényes mesterség. Élve még egy egeret is nehéz elhozni — ha csak nem macska az ember. Görgey János úrnál karabélyt láttam, kard is van ott a saraglyában alkalmasint, márpedig, ha engem egyszer megtámad, én nem az az ember vagyok, akivel packázni lehet, minélfogva aztán én semmiért jót nem állhatok. Halál fia az, aki engem érint, ha selyempelenkában ringatták is. Azért arra kérem a tekintetes urat, tessék nekem ezt az elfogatási rendeletet írásban adni, hogy ő is elolvashassa.

— Ebben igaza lehet — hagyta rá az alispán, bement az írószobába s sajátkezűleg írta meg az elfogatási parancsot.

Mire kijött vele, már akkor lovon ült a legénység. Még egyszer magához intette Bibókot.

— Itt van az írás, ezredes. Járjon el okosan és főleg tartsa pórázon a nyelvét. Élő embernek ne szóljon arról, amit most még csak ketten tudunk.

Azután egy zacskó tallért adott át neki, mondván:

— Monéta is kell a hadviseléshez, majd pontosan beszámol róla kegyelmed.

A hold sarlója fölbukkant a dombon, a Vállayék kukorica-szárítója mögött, a kakasok kukorékolni kezdtek, távol a határban egy bölömbika hangja verte föl a csendet. A hatalmas tölgykapu megcsikordult sarkaiban és a lovasok elnyargaltak.

Görgey megkönnyebbülten tért hálósobájába, de amint vetkőződni kezdett, újra megcsikordult a kapu, s lódobajt hallott az ablakok alatt.

— Eredj csak ki Preszton, nézd meg, mi történt?

Preszton nagyon sokáig nem jött, ami bosszússá tette, már éppen egy ajtóórt akart elszalasztani érte, midőn előcammogott.

— Úgy jársz, mint a rák az élesztővel — förmedt rá haragosan. — No, mi az?

— Staféta Osgyánból.

A Görgey szíve hevesen kezdett dobogni.

— Mit akar? — kérdé mohón.

— Levelet hozott — felelte Preszton kitérően.

— Hát add ide — szólt idegesen.

— Nem hozhattam el, mert még előbb meg kell füstölni.

— Hol az az ember?

— Az embert is meg kell még előbb füstölni.

— Nem tudsz egyszerre kirakodni, te töktúz? Hát mért kell a csatlóst megfüstölni?

— Mert hát izé . . . most az izé, hogy azt mondja, a pestis csintalankodik Osgyánban.

A réműlet halotti sápadtsága borította el az alispán arcát.

— És hogy, instálom, a nagyasszony, Darvasné nagyasszonyunk meg is halt immár benne, isten ő szent arculata fényeskedjék neki.

A nagy brontesz ember, mintha taglóval ütötték volna le, összeesett, melléből fölszakadt a jajszó s szeméből megeredtek a jóság patakjai.

A kemény embernek ez az ollágyulása mindössze egy percig tartott. Ezalatt a szíven szaladtak keresztül a gyermekkori emlékek, mikor még Katarinka kis leány volt, lepkék után szaladgáltak a réteken, volt egy csacsijuk, amelyen Dobozi és nejét játszották a réteken, vagyis maga mellé vette kis testvérkéjét a szamár hátára, amint a képen látta, a csacsinak tüzes taplót tett a fülébe, hogy jól szaladjon, mire az aztán olyan eszeveszett nyargalásnak eredt, hogy meg sem állt, csak a Durst-patakban, ahol erős kieszéssel belevetette s meghempergette magát a különben bokányi vízben, a füstölgő balfülét belemártva, miáltal egyszermind a gyerekek is lepottyantak. (Milyen szamarak az emberek, hogy szamárnak tartják a szamarat.) Oh, hogy sírt a szegény kis Katalin... hogy szárították aztán a napon a csatakos, csuromvíz szoknyácskákat, mert nem mertek így hazamenni. Istenem, milyen szép gyermek volt, amint ott ült akkor a fűzbokor alján, testhez tapadó ingében, és most, most halva fekszik. De még a fájdalomnál is előbbre tolakodott a nyugtalanság, mi történt Rozálival?

— Hamar azt a levelet! — hörögte.

Preszton leszaladt, de már félúton a lépcsőkön találkozott Marjáknéval, aki az ostyasütő vasha becsíptetve, messze eltartva magától, vitte fel az úr hálósobájába a levelet.

— Jó, hogy találom, Preszton — rendelkezett. — Menjen csak, költsön fel egyet a diákok közül, aki elolvassa a levelet, mert nem engedhetjük, hogy az úr kézbe fogja. De melyiket költse fel? Hm. Talán Draveczy urat? Nem, nem. Draveczyért kár volna, gazdag fiú, ne bántsa Draveczyt, inkább azt a nyavalyás Palezsnyt kell felkölteni, az úgyis vért köp. Azaz, hogy megálljon csak, Presztonkám, megálljon csak, nagyon sírna a szegény anyja; mégiscsak a Bánó Feri úrfit költse kend fel. Ő mondta a múltkor az ebédnél, hogy nem tudok rétest sütni, hadd lássuk most már, ha ő vajon tud-e olvasni.

Ami különben fölösleges intézkedés volt, mert amint Marjákné kinyitván az alispán ajtaját, nagy óvatosan be-

dugta először az ostyasütő vasat a levéllel, Görgey utána kapott, még mielőtt Marjákné tiltakozhatott volna, s olvasta a következőket:

»Kedves sógor! Mikor ezt a levelet írom, szegény Katalinunk Isten ő szent felsége kifürkészhetlen akaratából őhozzá szólíttatott vala, azon rettenetes nyavalyában, melynek pestis a neve. Én magam is érzem immár e pestis jövetelét, Szent Mihály lovának patkói dübörögnek ereimben. Intézkedtem is, hogy egyszerre temessenek kedves Katámmal. Ugyancsak e leveletem vivő csatlóستól küldém a rozsnyói káptalannak testamentumomat, melyben Rozáliáról megemlékeztünk. Bárcsak megélhettük volna lakodalmát. Nyavalyát behurcolá egy szmirnai fegyvercsiszár, ki Krasznahorkára menet, itten Osgyánban meghált és meghólt. Mindjárt az első hírnél Rozáliát elküldtük az erdőmesternéhez, aki első pesztonkája vala, ama bizonyos Marják Zsuzsihoz. Ezidő szerint Varga János erdőmester hites felesége, de annyira szereti Rozáliát, hogy az életéhez sem ragaszkodik jobban. A szabadkai erdőben, mélyen, fák közt elrejtve, oly tiszta levegőn laknak, hogy ilyen időben kész szerencse. Az erdőség egy török basáé, ki még itt maradt, vagyis néha-néha előjön s éli világát, számos itt levő feleségeivel, kikben csak úgy turkál, mint a tót a somban. Ne vedd rossz néven, Pál sógor, hogy ilyen cinizmussal traktálom az állapotokat, nem irigyelve senki további boldogulását, gyönyöreit és flegmatice véve a bajomat. Mióta óráról-óra közelebb jutok istenem-teremtőmhöz, fogy minden vágyam és bánatom. Már nincs is egyikből sem. Nem készülök, mert tudom, hogy megérkezem, nem türelmetlenkedem, mert tudom, hogy el nem késem, nem zúgolódom Kati miatt, mert mindjárt egyik leszünk. Jöjj el a lányodért, megtalálad őt e Varga nevű jágernél, aki igen becsületes ember és igaz keresztény, bár a török főúrnál keresi kenyerét. Osgyánig ne gyere el, veszedelmes; temetésünkre úgyis későn érkeznel, mert minket gyorsan kaparnak el, nem lehetvén mutatós, prédikációs halottak, pedig tudom, hogy szép prédikáció szorul benne tiszteletes Pohánka Dániel uramban, akit fölszedett béresgyerekből én neveltettem külföldi akadémiákon prédikátornak. Isten talán fölírta valahova, de itt lent vajmi kevés hasznát vehetem. Rozálit ott

is hagyhatod, ha úgy fordulnának a sorok, ott biztonságban lesz, egyebütt, kivált nálatok, aligha. Mert nagy háborúságok közelegnek. E napokban kaptam levelet János sógortól, melyben nagy titok pecsétje alatt felszólít, hogy fegyverkezzen és csatlakozzam valamely helyen őhozzá, mivelhogy Rákóczi Ferenc herceg sereggel jó Magyarország felé, s e hét végén fogja őket várni Lavocsne mellett, a lengyel határon. A sógornak nem is felelhettem, mert az már útban van valahol, de ha találkoznál vele, mondd meg neki, hogy csinálják okosabban, mint eddig, és hogy én már nem lehetek ott, mert már rám egy mindezeknél nagyobb úr tette a kezét, aki az örök pihenés számára szólítja be az ő ármádiáját.

Emlékezzetek rám, kedves sógor; hogy én emlékezhetem-e rátok, azt még nem tudom.

Datum Osgyan, 1703 die junii 9.

Darvas.

P. S. Pincémben kétszázharmincnyeg hordó bor talál-tatik, akit már meginni rá nem értem, ebben vagyon erős vörös bor otrokocsi szőlőből, akit Mátyás király kapált illo tempore, húsz gönci hordó, többi fehér asztali. Ha kereskedők egyremásra megvennék, találtatik vala három hordócska, melyre krétával »Attande« szót írta fel szegény Katalin aszszony, azt a többivel oda ne adjátok, lévén azokban tokaji aszú, 1663-ik híres esztendőből, mikor a hév nyár Minden-szentekig tartott. De már abból én nem iszok. Amen.«

Görgey végigolvasta a levelet, s lelke úgyszólván meg-erősödött e minden keserőség nélkül való, sőt vidor hangon, melyen Darvas sógor a halállal komázik. Így csak a magyar ember tud meghalni. Első gondolata az volt, hogy rögtön indul az éj leple alatt, de mi történik akkor Görgey Jánossal, kit reggelre foglyul hoznak el a zsoldosok? Jánost nem biz-hatja senkire, mert ha itt hagyja, visszaszökik. Jánost magával viszi, legalább ezt az egy testvérét megmenti.

Erre határozta magát s várta a reggelt, pipaszó mellett, már le sem feküdt. Az eseményeknek ez a rohama és elágazása nemhogy megzavarta volna, ellenkezőleg, élessé tette elméjét, elemében volt, mint a madár a felhők és a villámok csattogása között. Hát bevárja Jánost s elmegy mindenekelőtt a lány-

káért a szabadkai erdőbe, magával viszi Marjáknét is. Úgy, de hol helyezi el Rozálit? Az erdőben csak nem hagyhatja (nevetséges gondolat a sógortól), hiszen már tizennégy éves s innen-onnan eladó sorba jut, most következik az a két év, melyben a végső simítások végzendők nevelésén. Ebben a két évben kell a gyermekből úri kisasszonnyá formálódnia. Vagy most, vagy soha. Toporera nem viheti. Ez ellen teljes erejében lázadozott a lelke, mely még mindig ott fetrengett a gyanú karmaiban. De Toporcon nincs is biztonság. Toporc lesz az első hely, melyet a labancok felperzselnek — ehhez nem kell prófétai előrelátás. Hazahozza Görgőre? No, csak az kellene még. Mintha egyenesen egy késbe lökné. De hát akkor mit csináljon vele? Erre nézve egy vakmerő terv kóválygott a fejében, alapgondolatát abból a híres elbeszélésből merítette (akkor közkézen forgott német nyelven), melyben az üldözött királykisasszony, Klodwig, a londoni hóhér házában fogadott lakást, azért menekült meg, ott senki sem kereste. Az az ötlete támadt, hogy a háborús időkre való tekintettel, okvetlenül kerített városba adja a lánykáját, mégpedig Lőcsére, ahol egy kanál vízbe megfojtanak. De éppen azért. Olyan egyszerű ez, mint a Kolumbusz tojása, csak ki kellett találni. Ide még a gondolat se ér utána. Aztán célszerű is, hisz ott van a Klöster Matild nevelőintézete, hova, mint az öreg Luzsénszky mondja, betesznek egy fruskát, és egy udvari dáma jön ki helyette.

Csak a részletek iránt nem volt tisztában. A részletekben van a nagy nehézség, mert olyan titoknak kell annak lenni, mely ki nem pattanhat. Vagy úgy kell megcsinálni, vagy sehogy. Azért tehát letett arról a tervről, hogy Marjáknét magával viszi. Még Klöster Matildnak sem szabad gyanítani, hogy a Görgey Pál lányát neveli.

E terv kovácsolásában találta a reggel; már kibukkant a nap aranytányérja is, de még se híre, se hamva Bibókéknak. Görgey hovatovább ideges lett. Reggeli után maga ment fel az őrtoronnyba s onnan kémlelte a vidéket. Seholse mutatkozott se csapat, se porfelleg. Vajon hova lehettek? Ez mégis tűrhetetlen. Végre déltájban érkezett meg lihegő tajtékos paripán Soltész Pali. Görgey sietett eleibe:

— Hol vannak a többiek?

Soltész se nem felelt, se le nem szállt a lóról, csak a csákóját vette le és a könyökével törülte arcáról a csöpögő verejtéket.

— Jönnek? — kérdé újólág az alispán.

— Mennek! — felelte kurtán a katona.

— Nem értelek, atyámfia.

— Ott maradtak. Beszélt hozzájuk Esze uram és a tekintetes úr bátyja, akit el akartunk fogni, aztán olyan szépen beszélt mind a kettő, hogy ott ragadtak a mieink, mint a darazsak a mézen, letették az esküt és mennek ki Rákóczihoz.

Az alispán meghajtotta a fejét, nem szólt egy szót se, csak a fogai közt morogta megadással: »Legyen meg az úr akarata«. (Marjákné azonban azt állítja, pedig finom hallása van, hogy megcsikordultak a fogai.)

— Bibók is? — kérdé azután az alispán.

— Hát nincs itthon? — csodálkozott a lovas. — Stojance faluban a válaszutnál kettéosztotta a csapatot azzal a tervvel, hogy a Dolhica völgyében összejövünk, s a fiatal Bibókokra bízta a vezényletet. Össze is jöttünk ott hajnal táján, de az öregebb Bibók elmaradt, azt mondják, a braglovi erdőtől visszalovagolt Görgőre, azzal az ürüggyel, mert rosszul érzi magát.

Az alispán szemei villámlottak, de magába fojtotta a ki-törni készülő káromkodást.

— Cifra dolgok ezek! No, de legalább tőled szép, hogy megjöttél.

A lovas a fejét rázta meg erre a szóra.

— Hát instálom alásan, én se jöttem meg. (Csakugyan gyanús volt, hogy a legény még most se készül leszállni a lóról.) Csak egy üzenetet hoztam az uraktól. A tekintetes úr bátyja így szólt hozzánk, mikor már az esküt letettük: No fiúk, most már az illendőség úgy kívánná, hogy valamelyitek megjelené az öcsémnek az ittmaradástokat; ki meri meg-tenni? Merem én, feleltem, s ide lovagoltam, azzal a szóbeli megbízással, hogy tiszteltetik a tekintetes urat Esze Tamás és Görgy János uram, s igen restellik, hogy a lovakat nem küldhetik vissza, mivelhogy az emberek a hazáéi, a lovak ellenben a tekintetes úréi, a lovakat csak azért viszik maguk-

kal, mert az emberek nem akarnak gyalogosan jönni, mondván: »Csak a kutya jár gyalog, nem a kuruc«. Azt üzenik tehát az urak, hogy nem tehetnek másképp, és hogy legyen egy kis türelemmel a tekintetes úr, míg nemsokára idejönnek és rendbehozzák a lovak árát.

S ezzel megsarkantyúzván lovát, katonásan tisztelegve, elnyargalt az udvarból.

Görgey némán bámult utána, míg csak az út pora el nem nyelte az épülő fogadó táján. Inkább álmélkodás fogta el, mint harag. Ha már úgy fordult, hát legyen úgy. Hiszen az ő szíve is magyarul vert. S mint nagyeszű ember, gyorsan felismerte a helyzetet; az, hogy a lovait, katonáit elvitték, az »ügy«-nek jó, az, hogy akarata ellen vitték el, neki lesz jó a császár szemében, az meg, hogy nem vágott hozzá savanyú képet, Rákóczinál eshetik javára.

— Marjákné — mondá aztán —, készítsen valamit a tarisznyába, mert a temetésre indulok. Addig is, míg befognak, küldjön valakit Bibókékhöz. Kíváncsi vagyok, megjött-e az ezredes, vagy valami különös gonoszságba fő a feje . . .

— Hát mondhatom, nem jött meg, éppen most járt itt a volt felesége, ha itthon van-e már. Mondtam is neki: »Ej, ugyan kinek hiányzik?« Mire úgy elpirult a jámbor, mintha börsönybe mártották volna. Hogy azt mondja a tekintetes úr, rosszban fő a feje. No, bárcsak ott főne már, ahova való, az ördögök katlanában a káposztájukba. De talán azok is kiköpik.

— Mért haragszik rá annyira?

— Hogyne haragudnám. Nyitva van az én szemem azért, hogy én csak egy szegény szűcsnek a tudatlan özvegye vagyok. Most is nem elsinkófálta a zsoldosokat? Ameddig nem kellett, itt pusztították a kenyeret, mint egy sisera-had, most pedig, mikor a tekintetes úr elutazik, s sereg kellene a koci mellé, nincs sereg.

— Nem kell.

— De hátha megtámadják útközben a rablók vagy az istentelen löcseiek?

— Mindnyájan isten kezében vagyunk, Marjákné.

— Iszen az igaz, kérem alásan, csakhogy nagyon sok ember oltalma jut arra az egy kézre, nem árt, ha mégis magához vesz a tekintetes úr egypár lovast is a megmaradtakból.

Görgey azonban nem fogadott szót Marjáknénak. (Am ő lássa — dohogta Marjákné.) Nemhogy csatlósokat nem vitt, de még kocsist sem, az egyetlen hű Preszton ment vele, ingujjra vetkőzve, mint a parasztok, nyihóc szekéren, két ígás lovacskát biztatgatva. Bizony senki sem gyanithatta, hogy a hatalmas szepesi alispán pipázik ott a szalmából rakott hátulsó ülésen.

Az út nem lett volna unalmas, ha nem lett volna hosszú. Magyarországot minden évben kifosztják, de nem bírnak vele, mert minden évben újra kezdődik a gazdagsága. A szép, vidám, nevető május előjön és mindent visszahoz megint, amit a németek elvittek. Hát most is szép zöld volt minden, dús fű hullámozott a völgyekben, kövér fehér juhok legeltek a hegyhátakon, aztán amint odább-odább gurult a görgői kocsi, mind-mind beljebb érkezett az óriási kincseskamrába. A zab és a pohánkatáblák után buja lóherés földek következtek, azután jöttek a rozsok, a kiabálós virágú mákföldek, végre bent Gömörben jöttek az acélos búzák, tengerek kalászból. Érdekes alakulatú sziklák között, sötétlő erdőkön át, bájos völgyeken keresztül kígyózik az út fel és le szeszélyesen. Fecsegő patakok kísérik az utast, újak ugranak ki az erdők alján, s mint a kis kutyák futnak a kocsi mellett, míg meg nem unják. A hegyormokról álmos, öreg várak néznek az utasra mogorván. Ködbe vesző legendák személynete suhog körülök. Imitt-amott felbukkan egy-egy omladozó mecset. Jelenti, hogy az idegen istent, allah-t, sikerült már innen elkergetni, de a házait meghagyták — míg ellenben a fehérre meszelt keresztény templomtornyokon, amelyeken nemrég kakas volt, kereszt ragyog, vagy megfordítva. Jel, hogy a másik istent, a keresztényt, meghagyták ugyan, de a házai felett váltig cjavakodnak; hol a katolikusok veszik el maguknak, hol a kálvinisták, mind abban a hóbortos hitben, hogy az istent szolgálják.

Kocsmák is voltak útközben, ahol etetni lehetett, ahol sok mindenfélét tudtak mondani a korcsmáros vagy az utasok a nagy világ dolgaiból, hát csak elmúlt az idő az egyik korcsmától a másikig, s mikor az ember végigélvezte őket egy nagy útvonalon, olyan volt az, mintha egy lepedőnyi újságlapot olvasott volna el az emberiség napi bajairól, élő panaszairól.

Különös feszült, fülledt levegő volt, izzó nyugtalansággal telítve, az emberek türelmetlenek voltak, mintha várnának valamit vagy valakit. . .

. . . No isz ott kopog már a lova lába a verecke szorosnál!

Egész éjjel ment, mendegélt a két lovacska, másnap is be a délutánba. Öreg uzsonnatájt tárult elő végre a szép Hont megyei völgy s benne a Klenóc felől siető szöszeke Rima-folyóhoz lapulva, a foszlós kenyéréről híres Batyi város, mely jó hajdanában Istvánfalunak nevezteték. A délutáni verőfényben mind a két templomán csillogott-villogott az acélkakas — mely véren élt és nem ocsún.

Istvánfalu lassan fejlődött Rimaszombattá. Ahol egy vár volt (mint itt Szabadka), ott szükségképpen városnak kellett támadnia, mert a vár nagy fogyasztó, mindenféle mesteremberekre rászorult. Hát jöttek, mint a juhok a sóra. Kivált ha nagy úré volt a vár, aki fényűző életet folytatott. Az úri pompát ebben a korban nem a mostani mértékkel állapították meg, hogy mekkora istállót tart, mennyi estélyt ád az illető s kinél dolgoztat Párizsban vagy Bécsben a felesége, hanem hogy mekkora várost *hullajtott* el maga körül. Így lett a Homonnayak házfüstje nyomán Homonna, Esterházyak révén Kismarton, Pápa vagy Tatatóváros, a Károlyiak markán át Nagykároly stb.

Rimaszombatnak azonban nagyobb szerencséje volt, mint kellett volna. Szabadka s illetőleg Rimaszombat túlon túl nagy úré, a Rákócziaké volt. No, az pedig olyan nyughatatlan família, amelyik nem ér rá egy helyen lakni.

Mostanság ugyan nem látszott egyébnek, mint egy nagyobb falunak, kétaablakos alacsony házikóival, melyeknek nád- és szalmafedelei alatt már akkor sűrűn laktak cserzővargák, csapók, kékfestők, csutorások s más mesteremberek. Igaz, hogy egy város akkor nem volt felismerhető a szemek útján, nem lévén cégtáblák, felírások vagy kirakatok, a várost leginkább az *orral lehetett észrevenni*.

Amint végighajtatott Görgy, érezte a cser savanykás szagát (hát ez itt egy cserzővarga), majd a fokhagyma csiklandozó illata kezd terjengni, ez a kolbásztól és a kocsonyától származik, a hentes háza előtt mennek. »Jézus Mária, hajts Preszton, mert mindjárt elájulok.« Világos, mint a nap, hogy

egy gyertyamártó portájához közelednek és be kell az orrt fogni. Valóságos mennyei megkönnyebbülés, mikor ebből az atmoszférából kijutva, egy nyitott ablakból a csiriz kezdi átformálni a levegő ízeit; csizmadia istenfia dolgoztat odabent a legényeivel. S így megy ez véges-végig az utcákon, különböző illatok jelzik a különböző üzletágakat. A nagy négyszögletes piacon a roppant cipógarmadák fakóságát élénken tarkították a nyár első ajándékai, a piros cseresznyebogyók. Bizony a természet is anya — a gyerekeket szolgálja ki legelőbb. Görgey leszállt, hogy Rozálinak vihessen ajándékba a cseresznyéből. És milyen szerencse, amíg a cseresznyét mérte a kofa, a közelben mézeskalácsos sátrat pillantott meg. No, hát oda is be kell térni. Ott aztán bőven akad ajándéknak való. A mézeskalácsosság a legszellemesebb mesterség. Nem a Merkur patronatussága alatt áll az, hanem az Amóré alatt. Csupa merő szerelem, csupa incselkedés. Nem is mesterember a mézeskalácsos, hanem poéta. Hangulatot ébreszt, mosolyt fakaszt az ajkakon, elpirulásra kényszeríti az arcokat a süteményeivel, mint az a gondolataival. Úgyszólván a szájába rágja a vásárlónak, ötletekkel látja el, hogyan legyeskedjék, csintalankodjék a fehérnépek körül. Ott van a mézeskalács-szív — egy kis célzás; mandulával kirakott lovas — egy kis jóslás; pólyásbaba vagy csak a bölcső — egy kis szemtelenkedés. Hanem ha az apa veszi, minden figura csak nyalánkság. Görgey tehát megvett egy csomót s így megrakodva folytatták útjukat Osgyán felé.

A szabadkai hídon túl egy csoport ember állt, közvetlen a korcsma mellett, dárdákkal, vasvillákkal fölfegyverkezve.

— Hó, megállj! — kiálták a kocsi elé toppanva s a lovaknak szegezve a vasvillákat. — Hova akarnak menni?

— Osgyánba — felelte a hátulsó ülésből Görgey, nagy füstöket eresztve tajtékpipájából.

Ez a válasz, úgy látszik, meglepte a dárdás embert, aki a szót vitte.

— Hát nem tudja kegyelmed, hogy Osgyánban a fekete halál dühöng?

— De tudom.

— Hm. És mégis oda akar menni? Nagy dolga lehet.

Ugyan kihez akar menni?

— Darvasékhoz — felelte Görgey egyszerűen.

A kocsmaajtóból egy madárfejú öregúr, deresedő haja lesimitva levén a füleire, nem hallotta jól a szót, de kíváncsi volt, odakiáltott a dárdás embernek:

— Mit mondott? Hogy hová?

— Darvasni — felelte a dárdás (amiről meg lehetett ismerni, hogy Batyiból való, ahol a »hoz-bez« helyett ilyenkor a »ni« ragot használják), majd Görgey felé fordult. — Ha Darvasni megy az úr — folytatá himlőhelyes arcán valamely vigyorgásfélével —, oda nem erre vezet az út.

— Hanem?

— Hanem erre — és fölfelé az égnek mutatott ujjaival.

— Csak nem akarja mondani — vágott közbe ijedten Görgey —, hogy . . .

— Bizony letették már őkegyelmeik a kanalat.

— Az úr is? — hebegte Görgey elhalványodva.

— Mind a ketten, azóta már a deszkát árulják, tegnap az asszonyt földelték el, ma az urát. De nyugodjék meg kegyelmed, mert ha olyan elevenek volnának is, mint egy halcsík, vagyis két halcsík, akkor se mehetne hozzájuk, mert nincs az a teremtetett élőlélek, aki a mi akaratunk ellen itt átmehetne, mi lévén a pestis-komisszió (s itt kidüllesztette a mellét, nagyot koppantván dárdája nyelvél a földön) és bezárva tartjuk ezen a kapun a fekete halált.

Görgey szívét összeszorította a fájdalom, némán bámult a nagy semmibe, a pipa is kiesett szájából.

— Csak forduljanak vissza — sürgeté a dárdás. — Mit állnak itt? Ami rendelet, az rendelet, nincs másképpen.

Preszton hátrafordulva, kérdőleg nézett urára.

— Visszaforduljunk?

Görgey összerezsent, mintha álmából rángatta volna föl a kérdés.

— Dehogy. Menjünk csak előre Preszton. Ha Osgyánba nem szabad bemenni, hát nem megyünk, de a szabadkai erdőben is van egy kis dolgom. Eresszen minket, jó ember!

— Nem lehet, punktum — makacskodott a dárdás, nem engedhetem meg.

— Hát kiesoda maga? — pattant fel Görgey.

— Az vagyok, aki vagyok — felelte dölyfösen —, magisztrátuális perszóna. Pizsera Kelemen vagyok, a főpor-

koláb a városi börtönöknél, s bíró uram elcsapatás és megcsapatás terhe alatt bízta rám, hogy se Osgyánból ide, se innen Osgyánba senki se jöhessen, mehessen. Hadd fojtódjék a fekete halál a saját levébe. Nincsen annak más orvossága.

— De hisz már nem Osgyánba szándékozom, hanem csak ide a szabadkai erdőbe az erdőmesterhez.

— Hja, azt mindenki mondhatja.

— Nekem elhiheti, mert én is magisztrátuális perszona vagyok, aki nem járhat hazugságban ilyen főbenjáró dolognál.

Pizsera Kelemen hitetlen mosolyra terpesztette szét a száját.

— Azt is mindenki mondhatja. És ugyan micsoda volna kegyelmed?

Görgey habozott a felelettel, mérlegelvén, nem lesz-e terve ártalmára inkognitóját elárulni?

— Szepes vármegye viceispánja — szaladt ki akarátlanul a Presztön szájából.

— Hohó, azt már nem mondhatja mindenki, de nem is tartozik elhinni mindenki — kiáltott fel Kelemen gyanakodó tekintetet vetve a szegényes fogatra.

Mire Görgey a zsebébe nyúlt s odaintvén Pizserát, egy fényes tallért csúsztatott a markába.

— De én elhiszem, mert látom — folytató a zavartalanul őkegyelme, tisztelegvén a dárdájával —, mindamellet nem volna célirányos, ha a tekintetes alispán úr bemenne az erdőbe vagy tovább. Hiszen át lehetne ereszteni, mert aki meg akar halni, annak ahhoz jussa van. Aztán ha csak az erdőmesterig menne a tekintetes úr, nem is kellene okvetlenül meghalni, de éppen ez a baj

— Hogyhogy? — kíváncsiskodott az alispán.

— Hát úgy, hogy aki meghal, az ott marad helyben és be se hozhatja a pestist visszafelé, de aki meg nem hal, azt többé ugyan vissza nem ereszti Batyiba a komisszió, még ha maga a király volna se. Halálos veszedelmet nem bocsáthatunk rá a népeinkre, kérem alásan. Csak az a kérdés hát, hogy vissza is akar-e még térni a tekintetes úr vagy nem?

— Hm. Ebben igaza van — felelte Görgey —, de talán lehetne valami módot kigondolni, hogy visszatérhessek.

Pizsera úr a fülét vakarta.

— Egy lehetőség volna — tagolta ímmel-ámmal a főporkoláb —, föltéve, hogy csakugyan Vargáni megy a tekintetes úr.

— Úgy? Persze, hogy odamegyek. Úgy látszik ismeri Varga uramat?

— Hogyne ismerném.

— Azt mondják, valami derék ember — puhatolódzék Görgey.

— A biz az. A minap is kilencet ütött a kuglin itt a »Három mókusnál«. (Ez volt a szabadkai kocsmá neve.)

— És mi volna az a lehetőség?

— Az, ha két hivatalbeli perszóna elkísérné a tekintetes urat Varga uramhoz és vissza is kísérné, hit alatt vallván, hogy nem volt odább, minélfogva nyugodt lélekkel ereszthetnék vissza.

Ez okos beszéd volt, tetszett Görgeynek s tárgyalni kezdett Pizserával.

— Helyes — mondá —, tehát mégis át lehet menni.

— Az átmenés könnyebb, csak a visszajövés nehéz. Ma reggel is áteresztettünk egy lovas, aki azt mondta, hogy a tekintetes úr embere és Budára megy, de egyszersmind azt is hozzátette, hogy nem tér többé vissza. Hogy aztán Osgyánból miként ment tovább, az az ő dolga, mert Osgyánon túl is van egy ilyen komisszió, akképpen okoskodván a nemes vármegye, hogyha a pestisnek elfogy az elemózsiája ott helyben, hát ő maga is elpusztul.

— Azt mondja, hogy egy lovasember ment erre?

— Egy katona.

— Aki azt mondta volna, hogy az én emberem?

— Hogy a szepesi alispán embere, mindnyájunkat le akart szűzni, ha át nem eresztjük. Azt mondja, Budára megy s olyan hírt viszen a palatinusnak, hogy az egész várost fel fogja perzseltetni, ha elkésve kapja. Fűrménder uram megnézte az iratait és áteresztette.

— Milyen volt?

Pizsera leírta az alakját, ruháját, de legjobban emlékezett a lovára, mert bonta lába volt, ferde lámpással a homlokán.

— A Gúnár! — kiáltott fel Preszton.

— Az akasztófa Bibók volt — mormogta Görgey, most már eltalálva, hogy a titkot vitte eladni Budára, hallván Esze Tamásék beszélgetéséből a nádorispán ottidőzéséről.

Egyébiránt olyan természete volt Görgeynek, hogy a legkisebb dolog is szertelen indulatba hozta, de hidegen hagyta a legnagyobb is, ha egy másikon pepecselt; miatta ugyan a ház is éghetett volna, ha ő a körmeit nyírta, ügyet se vet rá, míg azoktól meg nem szabadul. Visszasietett tehát a tárgyhoz.

— Nos, mondja csak, porkoláb uram, kaphatnék én olyan két hites embert, amilyenekről beszélt?

— Azt csak maga bíró uram adhatja, de az nincs itt.

— Ki most a bíró?

— Nemes Kátay Dániel uram ökgiyelme.

— Kátay Dániel? Hisz ismerem. Szőke, magas ember, egy kicsit biceg a ballábával.

— De azért egyenes úton jár.

— Azelőtt esküdt volt Gömörben?

— Az a.

— A megyei határigazításnál találkoztunk négy év előtt.

— Ha ösmeri a tekintetes úr, hát talán elmehetne hozzá.

— Hol lakik?

— A Rima-soron.

— De nem szeretnék visszafordulni. Tudja, babonás vagyok. Ha talán írnék neki? Mit gondol?

— Az is megjárja — vélte Pizsera úr —, akinek az jól-esik. De énnekem sokkal könnyebb volna bekocsizni. Azelőtt én is tudtam írni, nagyon szép írásom volt, de most már nehéz a kezem. Van itt a Mókusnál atramentum, meg lehet írni a levelet, a fűrmender pedig lóháton van itt, hát szépen beviszi a lován valaki.

Görgey leszállott s mialatt Preszton egy kis zabot adott a lovaknak, odabent az ivóban serényen neki készült a levél-írásnak, ami nagy teketóriával járt, mert papírt kellett előbb keríteni, az pedig csak nehezen sikerült és nagy áldozatok árán, mert a pocakos kocsmáros, Kelencze uram, akit mér-sékelt fűrgesége miatt »negyedik mókusnak« neveztek a bizalmasabb vendégei, az előkelő vendég iránti tiszteletből, nem lévén más módja, a bibliából szakított ki egy üres lapot,

mely arra a célra volt bekötve a szentkönyvbe egy másik üres lappal együtt, hogy arra a születendő gyerekek irassanak rá nevük, születési vagy halálozási évük, napjuk, valamint a nanéta, amely alatt születtek, de, minthogy az egyik lap immár telides-tele volt írva — a fölálodzott másik lappal ím el volt vetve a kocka, hogy több Kelenczének már se születni, sem meghalni nem szabad. De, amit az esetleg születendő Kelenczék rövidséget szenvedtek, ezzel az kipótoltatott a már meglevő apró Kelenczéknek, kikre az apjuk ráparancsolt, hogy uccu, gyorsan fogjanak egy öreg libát az udvaron, melynek a tolla kitépetvén, a fürmender penicilusával író tollnak fog megfaragtatni. Mindez roppant nagy mulatságot szerzett a gyerekeknek, a nagy gágogásra fakadt szárnyasokból zsvivajjal és viháncolással megfogtak egy fekete gúnárt, aki aztán némi ellenállás után odaköcsönözte a leghosszabbik tollát s Görgy uram most már minden akadály nélkül megírhatta a levelet, úgy, amint következik:

»Istentől kívánatos életet kívánok adatni.

Szolgállok kegyelmednek, éljen sokáig, bíró uram!

Én Paulus Görgy de eadem, Szepes vármegye viceispánja erre járván, néminémű dologban van keveredésem Varga uramnál, erdőmesternél, ki lakik vala a szabadkai erdőben. Oda nem juthatok, mert az nemes város diszpozíciói az fekete betegség miatt, akként vagynak. Minthogy azonban nevezett Varga erdőmester lakása még nem esik a kiszentenciázott területbe, sem odavaló jutásom, sem visszavaló érkezésem nem zúdíthatja veszedelembé kegyelmeteket, ennél fogva kérem kegyelmedet, bíró uramat, hogy gyámoltalanságomban, akibe estem, engem elhagyni sem keresztényhez, sem nemesemberhez illő cselekedetnek ne tartsa, hanem ahelyett, valamely módját ejtse kegyelmed, hogy ügyemet jóra végezve, isten hírével és a kegyelmed jóakaratjával haza juthassak. Istennek ajánlom, stb.

Dátum Szabadka kocsma, ahol várok, 1703 junii ezen a szerdai napon, stb.«

Megiratván a cédula és beporoztatván a falról lekapart malterrái, fuvola alakra begöngyöltetett és megnyomogattatván az ujjak hegyével az így támadó kockaalakzatok által némileg bezáratott, mire átvette Pizsera és az ivó másik

szögletében iddogáló csoportnál kérdést tett, hogy ki vinné be a városba a szepesi viceispán levelét?

— Micsoda? — ugrott fel maga a főrmender, az a madárképű, posztós ember, aki már megmutatkozott volt Görgey megérkezésekor a korcsmaajtóban. — A szepesi alispán? Ez volna az? A híres, nevezetes Görgey, aki a lőcsei bírót megöltte. Én magam viszem be a levelet. Meg kell az érdemet becsülni. (A lelkesedés kiült az arcára.) Nyolc medvét lőttem már életemben és tizenhárom vadkant, de mind odaadnám, ha egy lőcsei szászt lóhetnék, becsületemre mondom. Hol az a levél, adja ide!

Pizsera átadta a levelet, a főrmender alig bírt már a lábán állani a sok bortól, de amint a lóra feltették, olyan egyenesen ült meg rajta, mintha a hátából nőtt volna ki s vágatott, mint a nyíl, Batyi felé.

— Úgy látszik, nem szereti a szászokat — jegyezte meg Kelencze Mátyás, nagy hasát szeretettel megsimogatva.

— Meghiszem azt — vigyorgott Pizsera —, székálló legény volt Lőcsén fiatal korában, de kitiltották a városból és egyik fülét hóhérral vágatta le paráznaságért a városi tanács.

— No, lám, a vén kujon — szörnyülködött a korcsmáros —, azért kárál most annyit az erkölcsökről s azért viseli a haját lemes alakban, lesimítva a füle egykori fundusára.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK = Mikszáth Kálmán.
 MKm = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1—33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889—1908.
 Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1—32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
 Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk folytatása.) 1—19. köt.
 MKmR—Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1—50. köt. Bp. Révai—Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929—1931].
 Krk = a jelen kritikai kiadás.
 K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratjai).
 M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban).
 OSZK = Országos Széchényi Könyvtár.
 MTAK = a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. [Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.
 <Ékzárójelben> a kéziratban K) törölt szavak, illetőleg szövegrészek
 <...> = A kéziratban (K) olvashatatlanul törölt szavak, illetőleg szövegrészek.
 <<Kettős ékzárójelben>> a kézirat (K) törölt részeiben kihúzott szavak, illetőleg szövegrészek.

A FEKETE VÁROS

Kézirat, kiadások, fordítások, átdolgozások

Kézirat

Kéziratának (K) csak töredékei maradtak fenn. A MTAK kéziratára őrzi őket:

1. *A fekete város* cím alatt; jelzete: Ms 36x.I.—IV. boríték. Terjedelme: 1—252 ceruzával számozott, nem rendezett levél (201. lapnak két levél is be van számozva). Különböző nagyság. A töredék lapjai közül a 2., 15., 17—19., 23—25., 33—38., 42—45., 48., 52—55., 57—59., 60—61., 66—67., 70., 73., 78., 80., 86., 89., 99, 108—119., 122—123., 131., 135—141., 144—149., 152—155., 157—173., 176—198., 201., 203—206., 208—210., 213—215., 221., 225—237., 239—242. szakadt; tépett, ill. levágott levél. A hiányos, tépett lapok közül a következők tartoznak együvé: 147—140., 242—159., 66—157., 67—214., 187—213., 148—184., 188—158., 73—136., 80—138., 123—235., 166—168., 169—165., 24—205., 206—229—163., 180—204., 36—111., 48—110., 23—178., 178., 160—234., 35—99., 43—167., 186—228., 57—152., 154—189. A kéziratcsomóba bekeveredtek s ide vannak beszámozva nem *A fekete városhoz*, hanem más Mikszáth-művekhez (*Császári és királyi bor*, *A aranyos csikó*, *A Noszty-fiú esete Tóth Marival*, *A varázsló kovács*, *Thaly Kálmán*, *A amerikai menyecske* stb.) tartozó kézirat-töredékek is: 13., 15., 33., 34., 38—39., 55., 106., 119., 141., 150., 194., 203., 208., 209., 216., 237. levél.

2. *Quendel Mária* cím alatt. Jelzete: Ms 36f. Terjedelme: 1—5 ceruzával számozott, nem rendezett levél. *A fekete város* egyik *Az Újság* c. napilap 1909. december 25-i számában önálló novellaként közölt részletéből fennmaradt kézirat-töredék.

A töredékek nem nyomdai kéziratból származnak: a fogalmazás műhelymunkája közben született s utóbb eldobott kéziratlapok. Mikszáth felesége gyűjtötte össze őket férje papírkosarából. Az ő, ill. ifj. Mikszáth Kálmán hagyatékából kerültek 1952-ben az Akadémiai Könyvtár kéziratárába.

Ld. még a *Szövegváltozatok* c. jegyzeteinket is!

M. I. *Vasárnapi Újság*. (Felelős szerkesztő: Hoitsy Pál. Főmunkatárs: MK.) 1908. október 18—1910. január 2. (55. évf. 47. számától — 57. évf. 1. számáig.) Közben MK betegsége miatt 1910.

január 17-től 1910. március 7-ig (56. évf. 3–10. sz.) a folytatások közlése átmenetileg megszakadt. — *A fekete város* főcímmel; műfaji megjelölés: *Regény*. Ötvennyolc folytatásban az alábbi részletezés szerint:

1. 1908. október 18. (42. sz. 843–846. l.) — Az első fejezet első része »Hallván az anyókat jajveszékelni...« kezd. szakaszig.
2. október 25. (43. sz. 862–864. l.). — Az eml. szakasztól az első fejezet végéig.
3. november 1. (44. sz. 883–885. l.) — A második fejezet kezdetétől »Mint a kígyó a kővér bogarat röptében...« kezd. szakaszig.
4. november 8. (45. sz. 902–904. l.) — Az eml. szakasztól »Visszatette a gyereket a medvebőrre...« kezd. szakaszig.
5. november 15. (46. sz. 923–925. l.) — Az eml. szakasztól a harmadik fejezet »Most már mindent tudott Görgey...« kezd. szakaszáig.
6. november 22. (47. sz. 942–946. l.) — Az eml. szakasztól »Eddig tartott a Verona elbeszélése...« kezd. szakaszig.
7. november 29. (48. sz. 966–968. l.) — Az eml. szakasztól »Görgeyt most még ez a leverő hír sem érdekelte...« kezd. szakaszig.
8. december 6. (49. sz. 987–990. l.) — Az eml. szakasztól »Képzeltetni, volt öröm a nagy ijedtségre...« kezd. szakaszig.
9. december 13. (50. sz. 1007–1010. l.) — Az eml. szakasztól a negyedik fejezet »Ujjongott a nagyszony...« kezd. szakaszáig.
10. december 20. (51. sz. 1031–1034. l.) — Az eml. szakasztól az ötödik, »A szászok furlungja« c. fejezetig.
11. december 27. (52. sz. 1054–1056. l.) — Az ötödik fejezet elejétől »A bíró egy jajkiáltással a hóra zuhant...« kezd. szakaszig.
12. 1909. január 3. (1. sz. 2–4. l.) — Az eml. szakasztól a hatodik fejezet »A fölháborodás orkánja tört ki erre...« kezd. szakaszáig. — A lapban egyúttal a következő rövid hír: »*Mikszáth Kálmán „A fekete város” című lapunkban most folyó regényének eddig megjelent részét újévkor belépő előfizetőink lapunk ez évi 2-ik számához mellékelve megkapják*« (19. l.).
13. január 10. (2. sz. 26–29. l.) — Az eml. szakasztól »— Hm — dörmögte Bibera...« kezd. szakaszig.

*

A folytatások közlése a 13. folytatással egyelőre megszakadt. A Vasárnapi Újság 1910. jan. 17-i számában a következő hír jelent meg: »*Mikszáth Kálmán lapunk főmunkatársa a héten megbetegedett, s ezért nem folytathatta lapunkban folyamatosan levő „A fekete város” című regényét. Igaz részvétellel közöljük a kitűnő író betegségének híreit, de*

remélhetőleg a gondos családi ápolás hamar lábra fogja állítani, hogy munkásságát, melyet az egész országnak gyönyörködve figyel, folytathasson» (56. évf. 3. sz. 58. l.). A folytatások újból való megindulását a lap 1909. febr. 21-i száma jelenti be a következő hírben: »MK lapunk kitűnő főmunkatársa most már teljesen felépült betegségeből. Annál nagyobb örömmel jelentjük ezt olvasóinknak, mert a kitűnő író jövő számunkban már folytatni fogja betegsége miatt félbeszakadt A Jekete város című regényét» (56. évf. 8. sz. 158. l.). Az 1909. febr. 28-i számban ismét megindultak A Jekete város folytatásai.

14. február 28. (9. sz. 166—169. l.) — Az eml. szakasztól »Mirc megint nagy köhögés fogta el...« kezd. szakaszig.
15. március 7. (10. sz. 186—188. l.) — Az eml. szakasztól »A bíró halálának tragédiája azonban egyre halványodni kezdett...« kezd. szakaszig.
16. március 14. (11. sz. 207—210. l.) — Az eml. szakasztól »Különben a szász metódusnak is megvoltak a maga hibái...« kezd. szakaszig.
17. március 21. (12. sz. 227—231. l.) — Az eml. szakasztól a hetedik, a »Menyecske palánták« című fejezetig.
18. március 28. (13. sz. 247—250. l.) — A hetedik fejezet elejétől »De hát valahol csak megvan a pénz is...« kezd. szakaszig.
19. április 4. (14. sz. 267—270. l.) — Az eml. szakasztól — a nyolcadik, a »Vitam et sanguinem pro vicecomite nostro« című fejezetig.
20. április 11. (15. sz. 286—289. l.) — A nyolcadik fejezet elejétől »Nagyt kacagott az idegen...« kezd. szakaszig.
21. április 18. (16. sz. 328—331. l.) — Az eml. szakasztól » — Alkalmasint meglesz valahol a megyei levéltárban...« kezd. szakaszig.
22. április 26. (17. sz. 347—349. l.) — Az eml. szakasztól »Az alispán ámbár tetszett neki az asszony elhatározása...« kezd. szakaszig.
23. május 2. (18. sz. 368—372. l.) — Az eml. szakasztól »Valkányi uram nem igen engedte szabadjára...« kezd. szakaszig.
24. május 9. (19. sz. 386—390. l.) — Az eml. szakasztól »Furesza isten teremtsései az asszonyok...« kezd. szakaszig.
25. május 16. (20. sz. 407—410. l.) — Az eml. szakasztól » Befogtak kifogtak, átfogtak...« kezd. szakaszig.
26. május 23. (21. sz. 427—429. l.) — Az eml. szakasztól »De iszen nem volt már ez neveltséges alak többé...« kezd. szakaszig.
27. május 30. (22. sz. 451—453. l.) — Az eml. szakasztól a kilencedik fejezet »A kis kocsi a fűgén ugrott le...« kezd. szakaszig.
28. június 6. (23. sz. 482—485. l.) — Az eml. szakasztól » — Elég volt már. Pihenjete meg legalább...« kezd. szakaszig.
29. június 13. (24. sz. 499—502. l.) — Az eml. szakasztól »A kemény embernek ez az ellágyulása mindössze egy percig tartott...« kezd. szakaszig.

30. június 20. (25. sz. 518—522. l.) — Az eml. szakasztól »István faluból Rimaszombattá lassan lett...« kezd. szakaszig.
(Ld. Szövegváltozatok 22. köt. 213:12.)
31. június 27. (26. sz. 539—541. l.) — Az eml. szakasztól a tizedik, »A mi basánk és a további fejlemények« című fejezetig.
32. július 4. (27. sz. 559—561. l.) — A tizedik fejezet elejétől »Egy erces hang figyelmeztette őket a sötétből...« kezd. szakaszig
33. július 11. (28. sz. 578—581. l.) — Az eml. szakasztól »Görgey elmosolyodott, s ügyet se vetve egyébre...« kezd. szakaszig.
34. július 18. (29. sz. 603—605. l.) — Az eml. szakasztól »Ezeket forgatta elméjében a becsületes, jámbor Hilil basa...« kezd. szakaszig.
35. július 26. (30. sz. 622—624. l.) — Az eml. szakasztól » — Úgy lesz, hogy nem fogják tudni, kinek a lánya... « kezd. szakaszig.
36. augusztus 1. (31. sz. 642—644. l.) — Az eml. szakasztól a tizenegyedik (tévesen tizediknek jelölve: ld. Szövegváltozatok) fejezet »Quendel vérbeli üzletember volt... « kezd. szakaszáig.
37. augusztus 8. (32. sz. 663—666. l.) — Az eml. szakasztól »Eközben mindnyájan leugráltak a szekérről... « kezd. szakaszig.
38. augusztus 15. (33. sz. 683—686. l.) — Az eml. szakasztól »A kántor és a tudós asszony csodálkozva szemlélték... « kezd. szakaszig.
39. augusztus 22. (34. sz. 703—706. l.) — Az eml. szakasztól »A szekér mellett legfeljebb egyenként lehetett lépegetni... « kezd. szakaszig.
40. augusztus 29. (35. sz. 722—726. l.) — Az eml. szakasztól »Ritka zordonságban szép panoráma nyílt meg alul... « kezd. szakaszig.
41. szeptember 5. (36. sz. 743—746. l.) — Az eml. szakasztól »Quendel uram türelmetlenül fészkelődött székén... « kezd. szakaszig.
42. szeptember 12. (37. sz. 762—766. l.) — Az eml. szakasztól »Mégfoghatatlan volt, annyit azonban mégis sejtett a rézöntő... « kezd. szakaszig.
43. szeptember 19. (38. sz. 782—785. l.) — Az eml. szakasztól »A kis mécsesek kigyúltak és nem lobogtak többé... « kezd. szakaszig.
44. szeptember 26. (39. sz. 812—814. l.) — Az eml. szakasztól a tizenkettedik, »Nyugtalan esztendő« c. fejezetig.
45. október 3. (40. sz. 830—833. l.) — A tizenkettedik fejezet elejétől »Béla városában a sztarosza csak afféle *hivatalnok úr* volt... « kezd. szakaszig.
46. október 10. (41. sz. 850—853. l.) — Az eml. szakasztól »Mikor úgy éjfél felé megnyíltak a szivek... « kezd. szakaszig.
47. október 17. (42. sz. 872—874. l.) — Az eml. szakasztól »Bibók azonban nem az az ember volt, aki könnyen megadja magát sorsának... « kezd. szakaszig.
48. október 24. (43. sz. 891—896. l.) — Az eml. szakasztól »Szemhunyorítás nélkül állta ki ezt a prófécát... « kezd. szakaszig.

49. október 31. (44. sz. 910—914. l.) — Az eml. szakasztól »Szoknya-suhogás támadt, madárcsapat rebbenéséhez hasonlatos...« kezd. szakaszig.
50. november 7. (45. sz. 931—934. l.) — Az eml. szakasztól »Bibók arca ragyogott az örömtől...« kezd. szakaszig.
51. november 14. (46. sz. 951—954. l.) — Az eml. szakasztól »Gosz-novitzet elnevette magát...« kezd. szakaszig.
52. november 21. (47. sz. 970—972. l.) — Az eml. szakasztól a tizenharmadik, »A holt bíró utolsó mozdul« c. fejezetig.
53. november 28. (48. sz. 991—995. l.) — A tizenharmadik fejezet elejétől »A gyermekszénátor elsápadt...« kezd. szakaszig.
54. december 5. (49. sz. 1011—1016. l.) — Az eml. szakasztól a tizennegyedik, »Némely megjegyzések az anyai szem erejéről és a szerelmi érzések fölpiszkálásáról« c. fejezetig.
55. december 12. (50. sz. 1030—1033. l.) — A tizennegyedik fejezet elejétől »Sokáig odamaradt a nemzetes asszony...« kezd. szakaszig.
56. december 19. (51. sz. 1059—1063. l.) — Az eml. szakasztól »Végtelen szomorúság lepte meg...« kezd. szakaszig.
57. december 26. (52. sz. 1082—1084. l.) — Az eml. szakasztól »Kis városokban nem igen vannak titkok...« kezd. szakaszig. Szerkesztői megjegyzés: *Vége következik.*
58. 1910. jan. 2. (1. sz. 2—13. l.) — Az eml. szakasztól végig.

II. *Képes Folyóirat.* (A Vasárnapi Újság füzetekben.) (Szerk.: Hoitsy Pál. Főmunkatárs: MK.) 1909—1910. (45—46. kötet.) (23. évf. 6. sz. — 24. évf. 12. sz.) *A fekete város* főcímmel, műfaji megjelölés: *Regény.* Harmincegy folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. 1909. 6. füz. 321—326. l. — Elejétől a második fejezetig.
2. 7. füz. 385—392. l. — A második fejezet elejétől a fejezet végéig.
3. 8. füz. 449—455. l. — A harmadik fejezet elejétől a »Nem kételkedett többé...« kezd. szakaszig.
4. 9. füz. 513—516. l. — Az eml. szakasztól »Elújságotla Görgeyné, hogy Erdély lecsendesült...« kezd. szakaszig.
5. 10. füz. 577—580. l. — Az eml. szakasztól »Matyejnek tetszett a dolog...« kezd. szakaszig.
6. 11. füz. 641—646. l. — Az eml. szakasztól a negyedik fejezet végéig.
7. 12. füz. 705—709. l. — Az ötödik fejezet elejétől a hatodik fejezet kezdetéig.
8. 46. köt. 13. füz. 1—7. l. — A hatodik fejezet elejétől »A közhangulat most már nyíltan és növekedő erővel fordult a Góliát ellen« kezd. szakaszig.
9. 14. füz. 65—70. l. — Az eml. szakasztól »Hírek iszen teremnek...« kezd. szakaszig.

10. 15. füz. 129—135. l. — Az eml. szakasztól a hatodik fejezet végéig.
11. 16. füz. 193—200. l. — A hetedik fejezet elejétől a nyolcadik fejezetig
12. 17. füz. 257—262. l. — A nyolcadik fejezet elejétől »Az alispán nyugtalanul mozdult meg...« kezd. szakaszig.
13. 18. füz. 321—327. l. — Az eml. szakasztól »A kapitány hunyorított balszemével...« kezd. szakaszig.
14. 19. füz. 385—390. l. — Az eml. szakasztól »A Görgey jobbjágyai hadgyakorlatokra hívtak be vasárnaponkint...« kezd. szakaszig.
15. 20. füz. 449—459. l. — Az eml. szakasztól a kilencedik fejezet »Nem lehet állítani, hogy az alispánnak fel nem tűnt egy és más« kezd. szakaszig.
16. 21. füz. 513—525. l. — Az eml. szakasztól a kilencedik fejezet végéig.
17. 22. füz. 577—588. l. — A tizedik fejezet elejétől »Görgeyt azonban semmiféle ékesszólással nem bírta kihúzni a tervei gyűrűjéből...« kezd. szakaszig.
18. 23. füz. 641—652. l. — Az eml. szakasztól a tizenegyedik (tévesen tizediknek jelzett) fejezet »Mint hogy ebben sok bölcsesség van...« kezd. szakaszig.
19. 24. füz. 705—710. l. — Az eml. szakasztól »Hanem amint látta, hogy a kocsiból leszállók csak nem akarnak elfogyni...« kezd. szakaszig.
20. 1910. (XXIV. évf. 47. köt.) 1. szám 7—11. l. — Az eml. szakasztól »Most már Gyurgyik uram kezdett kényelmetlenül feszengeni...« kezd. szakaszig.
21. 2. sz. 65—74. l. — Az eml. szakasztól a tizenkettedik fejezet elejéig.
22. 3. sz. 129—136. l. — A tizenkettedik fejezet elejétől »Bibók elérzékenyült...« kezd. szakaszig.
23. 4. sz. 193—199. l. — Az eml. szakasztól »Talált is még idejében egy ilyen öregasszonyt...« kezd. szakaszig.
24. 5. sz. 257—265. l. — Az eml. szakasztól »Bibók arca ragyogott az örömtől...« kezd. szakaszig.
25. 6. sz. 321—327. l. — Az eml. szakasztól a tizenkettedik fejezet végéig.
26. 7. sz. 385—390. l. — A tizenharmadik fejezet kezdetétől »Haza jöve, mindenfelé eldicsekedett, hogy immár a város szőlejét rendbe hozta...« kezd. szakaszig.
27. 8. sz. 449—454. l. — Az eml. szakasztól a tizenegyedik fejezet »Azzal megindult a lépcsőkön katonás léptekkel...« kezd. szakaszig.
28. 9. sz. 513—518. l. — Az eml. szakasztól »Mikor megyeházi lakására ért...« kezd. szakaszig.
29. 10. sz. 577—783. l. — Az eml. szakasztól a tizenegyedik fejezet végéig.

30. 11. sz. 641—647. l. — A tizenötödik fejezet elejétől »Utálatos sötét téli éjszaka volt...« kezd. szakaszig. Szerkesztőszégi megjegyzés: *Vége következik.*

31. 12. sz. 705—711. l. — Az eml. szakasztól a regény végéig.

A *Képes Folyóirat* 1910. 1. számában a 20. folytatás előtt (XXIV. évf. 47. köt. 1. sz. 1—7. l.) az újonnan belépő előfizetők számára az alábbiakban foglalta össze Mikszáth a regény addigi részeinek tartalmát:

Egyszer bementem egy órás boltjába, hogy egy órát vásároljak. Egy kronometer órára esett első tekintetem, az órásmester dicsérte a szerkezetét, hogy azt mondja: ötven évig sem fog elromlani.

Kérdezem tőle: hogy az óra. Azt mondta »kerék száz forint.«

— Egy kicsit nagy nekem — feleltem —, mennyiért adná ezt a másikat, ezt a kisebbet?

— Az is száz forint.

Ekkor egy pirinyó óra tűnt fel, nem volt nagyobb, mint egy mellénygomb. Éppen ilyennt kerestem.

— Hát ennek a fityfirtynek mi az ára?•

— Nem ajánlom — mondá az órás —, mert ennek már hiányos a szerkezete.

— Mégis, hogy?

— Háromszáz forint.

— Miképpen lehetséges az, hogy a zsemlye drágább legyen, mint a cipő?

— Úgy, hogy nagyobb órát könnyebb csinálni, mint ilyen liliputit. Ehhez több bibelődés és fáradság kell, tehát sokkal több idő és türelem.

Sokáig haboztam a vételnél. Próbáltam összekombinálni a dolgokat. Fontolóra vettem a nagy óra jobb szerkezetét s a kicsinynek nekem ez idő szerint megfelelőbb alakját. Milyen jó volna, ha a kicsiny órának a szerkezete se lenne kifogásolható. Végre azt a kérdést intéztem az óráshoz:

— Tegyük fel, mester, hogy én ezt az ön szerint jeles szerkezetű órát tartom meg száz forintért, mennyiért csinálja át nekem ilyen picinyé?

— Ötszáz forintért.

— Hát meg van ön bolondulva? A saját anyagából eleitől kezdve csinálja háromszázért, az én anyagomból pedig megkicsinyíti négyszázért — mert ugye így jön ki?

— Egészen úgy — felelte, nyugodtan.

— No, én azt nem értem.

— Pedig egyszerű és világos — mondá az órás —, az újonnan készített kis óra csak sok fáradságba, piszmozgásba és időbe kerül, míg a nagynak a megkicsinyítése egyszerűen fájdalom, lehangoló, mert a saját jó munkáját kell összerombolni az embernek.

Beláttam, hogy az órásnak igaza van.

*

Hanem azért szükség törvényt ront, mégiscsak meg kell kicsinyítenem a regényemet. El kell mondanom röviden, ami eddig történt.

1700 körül élt egy Görgey Pál nevű alispán. Szepes megyében. Görgey Pál a hatalmas Görgey nemzetségből származik, mely a szepesi grófokat és főispánokat adta az országnak. Géza király alatt roppant donációkat kapott Arnold gróf, a család első őse. Azóta a család lejjebb ment, földjeik elfogytak. De még történetünk idején is elég nagy urak. Két testvér játszik közülök nevezetesebb szerepet: Pál, akinek Görög jutott, néhány ezer holddal és az idősebb testvér, János, aki Toporcon lakik feleségével, Jánoky Máriával.

Pál hirtelen haragú, mérges, elsavanyodott kedélyű ember, mélyen alul a szívében azonban rejtett melegség fészkel.

Nagy esze van és nagy tekintélyt tart. Mindezeknél fogva mindig egyhangúlag választják meg alispánnak. Maga szokta megkérdezni választáskor: »Van-e csak egyetlen lélek is, aki nem akar? Mert én ez esetben nem vállalom az alispánságot«. Egy lélek se akad. De voltaképpen csak azért, mert nem akar *lélek* lenni. Menten agyonütnék, ha jelentkeznék egy ilyen elszánt nemes. . .

Görgey Pál azelőtt, mondják, kedélyes ember volt, hanem a szép feleségének, Jekelfalussy Karolinának a halála tette ilyen mogorvává. A szép asszony, akit rendkívül szeretett, gyermekágyban halt meg, egy leánykának, Rozáliának adva életet. A temetésre Görgey Jánosék is eljöttek Toporcra, s minthogy Görgey Jánosénak is volt egy kicsi csecsemője, nem több, mint hathetes, és minthogy elég teje volt, magával vitte a sógor leánykáját is Toporcra, hogy szoptatja, és míg kicsinyke lesz, neveli az árvát.

A megszorodott férj vígasztalanul, úgyszólván megvadulva él felváltva a lőcsei megyeházán és bástyás kastélyában, a Lőcsével szomszédos Görögön, hol Marjákné asszonyom, egy szűcsnek okos és nem minden furfang nélküli özvegye viszi a háztartását. Nagy hatalom a háznál, mert még a megboldogult asszonnyal jött oda, s kegyeleti tárgy Görögön ami valaha az övé volt.

Sem a görögői magány, sem a megye közigazgatási teendőibe való belemerülés nem gyógyította be lelki sebé, sőt egy új járult ahhoz. Kis idő múlva, csak néhány hétre a haláleset után télen meghalt a Görgey Jánosék kis csecsemő lánykája, minthogy tél idején az utak járhatatlanok, a szanaszét lakó rokonok jóformán meg se hívtak a temetésre, általában egész csendben temették el a már öreges szülők a kis »vakarcsot«, ahogy az utolsó gyereket szokás nevezni.

Görgey Pálnak, akiben megvolt a megfigyelésre hajló, nyomozó talentum, már ez a körülmény is feltűnt, és amint a tavasz megnyitával egyszer-kétszer átrándult a távoli Toporcra leánykáját megnézni, kellemtlenül érintette, hogy a gyermek idegenkedik tőle, míg Jánost, aki játszik vele, szereti. Nézegette, vizsgálgatta, nem fedezne-e fel valami hasonlót közte és a megboldogult Karolina közt. Seholy vonás. Az még nagyobb szeget ütött fejébe, hogy meghalt kis leánykájukat egy szóval se emlegetik Jánosék, mintha soha nem is élt volna — holott a legjobb lelkű, a legnemesebb gondolkozású emberek

voltak a megyében. II. Rákóczi Ferenc »atyámnak« szokta szólítani tisztelgetéssel, neje pedig a megtettesült szívjószág.

Pál úr éppen abból a gyöngédségből, mellyel iránta, nagy bánatát véve tekintetbe, viseltettek Toporcon, szívja fel a leggyilkolóbb gyanút, úgy látszik neki ti. (s tagadhatatlanul sok jel vall arra), hogy Görgey Jánosék *elcserélték* a lánykát, vagyis hogy a Pál leánykája, Rozália halt meg, de mert nem akarták őt az örületbe kergetni, ki amúgy is közel van ahhoz, kegyes hazugsághoz folyamodtak, hogy az ő csecsemő lánykájuk volt az eltemetett.

Ezt a gyanút még csak folyton nevelik közbeneső epizódok, a gyermek csodálatos ragaszkodása Jánosékhoz, s ezeknek szinte mértéktelen (öreg szülőknél szokásos) szeretete a kicsike iránt.

Pál minden áron tudni akarja a valót. Nyomoz, szaglász, valószínűs salamoni helyzeteket eszel ki, de a dolgok végére nem juthat s lelke hányódik, vonaglik a kétség és bizonytalanságban. Még Marjárné is, akivel közli tételődéseit, borotvaélességű nyelvvel csak növeli gyanúját, megérintvén gyorsan forgó eszével a kicserélésnek nem csak a megható atyafiságos oldalát, hanem a hasznos voltát is: mert ha a lánykájukat Jánosék a Pál lánykájának adják ki, amellett hogy bírják őt és szerethetik, amellett, hogy Pált megmentik egy lelki katasztrófától, fenn hagyván benne a hitet, hogy ez az ő Rózája, egyszersmind gazdag örökséssel tesz ki tulajdon vérüket, amennyiben így nemcsak a Görgey Pál, hanem anyja révén a Jekelfalussy vagyon is ő örökli.

Görgey János a Thököly másodszeri hadjáratában vesz részt, de Thököly szerencsecsillaga immár hanyatlóban van, a kuruc János toporci kastélya és családja tehát nincs biztonságban, a labanc bármely órában feldúlhatja. Az alispán előre látja ezeket, vagy legalább ürügyül használja, hogy még egy megfigyelést tegyen. Nővéréhez, Katalinhoz, aki Kis-Hont megyében Osgyánban van férjénél Darvasnál, szándékozik lánykáját adni, hol szerinte nagyobb biztonságban lesz. Évégből magához hívja Darvasnét, s együtt mennek el Toporcra minden előleges értesítés nélkül, hogy a gyermeket rögtönösen elvegyék. Majd kisül most már, anyja-e Jánosné vagy sem? Jánosné magaviselete azonban most sem hoz világgosságot ebbe a képzelt sötétségbe.

Róza tehát Osgyánba kerül, ott nekededik nagynénje szárnya alatt. A Pál gyanúját nem sejtő Jánosék pedig látogatják és váltig követelik vissza, amivel folyton fölpiszkálják a Pál gyanúját, mely se elaludni nem tud, sem teljesen fölnyitni a szemét.

Megy az idő, megy, megy, s így múlik el keserves tizenöt esztendő. Rozália már bakfis és még mindig Osgyánban él a nagynénjénél, apja igen ritkán látogatja, ha olyan szelíd órái vannak, hogy magáénak tartja, máskor elkeseredve gondol rá. Leveleit mégis nagy becsben tartja, s igyekszik lelkét azokból megnyugtanni. A kalendárium szerint az 1703-ik évet kezdjük írni egy napon. Ekkor ismét új buj csatlakozik a Görgey Pál többi kellemetlenségei mellé. Mint a vármegye alispánja, rég idő óta holmi apró súrlódásokban volt Kramlör Mihály löcsei bíróval, melyek folyton mérgesedtek üzengetések

és a megye-, illetve a városházán tett paprikás nyilatkozatok által.

A személyes torzszalkodás úgyszólván tetőpontra hágott, midőn újév napkor az alispán otthon görgői földjeire vadászni ment hűséges leibhuszárjával, Presztonnal és egy másik hajdújával, kik a golyóra és serétre töltött puskákat hozták magukkal. Velük volt az alispán kedvenc agara is. A balszerencse úgy hozta magával, hogy ahol Görgey földjei végződtek, ott következvén a lőcsei határ, a híres borsóföldek, azokon a lőcsei bíró vadászott, Nustkorb András szenátorral és más lőcsei Nimródokkal.

Ezen a vadászaton nevezetes eset történt — mely a regénynek alapzatát képezi. Az esetet idősb Görgey István, a »Görgey nemzetség történetében« ekképpen beszéli el:

»Az alispán és a polgármester kiki a maga területén vadászván, Görgeynek egyik kedvenc kutyája átszaladt a megyén be a lőcsei határba. Erre a polgármester lelőtte a kutyát, az alispán pedig a polgármestert. Ekkor a még hevenyében is okos és körültekintő vadászársak felkapván meglőtt polgármesterük holttestét, vele betörték a görgői határba s abból annyi földet, amennyit ma is az említett négyszög befoglal, szaladvást megkerülvén, azzal azt az akkori idők szokásjoga szerint megszerezték városuknak véren.«

Igy mondja el Görgey István mint kútforrás. A regény szerint (de a valóságban is úgy kellett történnie) a lőcsei bíró nem halt meg mindjárt, csak (alkalmasint halálos) sebet kapott. A jelenlevő Nustkorb szenátor, aki soha el nem tévedett a szász törvények és különleges jogok labirintusában, látván vérezni a főbíró, azt parancsolá, hogy emeljék fel, kotten a lábát fogják, valaki a fejét, ő maga a derekát fogta, s kezdjenek vele futni a Görgey földjeinek irányában. Úgy is történt, a jajgató bíró, nem törődve szörnyű fájdalommal, vére a frissen esett hóra csurgott, s mikor már csak szivárgott, megnyomkodták, hogy még egy kicsit harmatozzék, míg végre már nem folyt semmi. Akkor letették, megvolt halva. De a vérvonal körülbelül egy *laneus* (harminc és néhány hold) földet körített be. Amit ott nyomban kicövekeltek, jegyzőkönyvet vevén fel a hajtók jelenlétében, *lőcsei területnek nyilvánítták.*

A hirtelenkezű alispán, kit indulata úgyszólván akarata ellen annyira elragadott, a végzetes lövés után nyomban haza sietett, sötét gondolatokkal, háborgó lelkiismerettel, görgői kastélyába.

Mindez pedig kegyetlen, hihetetlen és amellet együgyű dolognak is látszik, komoly ábrázattal elbeszélve, s még csodálatosabb színben tűnik fel, ha hozzátesszük, hogy e területet máig is bírja Lőcse város, de ha visszamegyünk a történelemben, igazat kell adnunk Nustkorb András uramnak, akinék az öt ujjában voltak a szászok jogai, s aki, mint fanatikus benszülött és szenátor, minden eszközt megragadott a kulcsos város erejének és hatalmának gyarapítására.

Tisztelet, becsület adassék a Nustkorb éles és gyors elméjének — hát úgy volt az, hogy mikor a lőcsei határt igazították, Róbert Károly király idejében, Csák Máté leveretése után, nekik jóval kisebb határuk volt, mint a mostani. Az akkori lőcsei bíró Jób, Péter fia nem lévén

vele megelégedve, alázatos folyamodványt vitt fel egy küldöttséggel Visegrádra a királyhoz, melyben előadja vala, hogy ők csak a nagy köig kapták határukat, holott pedig a Marovka-dűlőig illetné őket a föld, mert egész odáig ők védelmezték a határt, s csak azon túl a vármegye; a legutoljára is Csák Máté hadait egész a Marovkáig kergette a város drabantjai élén a főbíró (maga az alulírott Jób, Péter fia) ki ott a Marovka-dűlőnél sebet is kapott, Trebel Gergely, Hain Miklós, Zellerbeck Tamás királyi katonák, kik e csatában segítségükre voltak, valamint más tanúk is, még figyelmeztették ő bírót, hogy vézzik, amint hogy valóban vértócsa volt alatta a Marovka-dűlő kezdeténél, stb.

Ófelsége, úgy látszik, kegyesen fogadta a löcsei deputációt s elolvasván alázatos szupplikációjukat, mintegy utasításul sajátkezűleg írta rá: »*Effusio sanguinis iudicis Lewchoviae terrae acquisitionis vigorem obtineat*» (A löcsei főbíró vérének földszerző erő adassék.)

Most már megvolt a határnagyobbítás, de a király szeljegyzete is ki tudja mire lesz jó, ha nem használ, nem árt, s rendre becsúsztatták az V. István által adott kiváltságok és jogok lajstromába, valahányszor azokat a következő királyok alatt megerősítés céljából bemutatták. A királyok vagy észre nem vették és akkor rendben volt, vagy észrevették és értelmetlen számarágnak tartották, amit nem veszedelmes aláírni és ebben az esetben is rendben volt.

[Löcse] városában nagy a megdöbbenés, mikor híre szivárog este felé, hogy a bírót lelőtté a viceispán. Az eddig visszafojtott szenvedély magas lángokban csap fel a megyeháza és a városháza között. Noha csikorgó hideg van estefelé, zajongó, fenyegetőző tömegek gyűlnek az utcákon s várják a holttest megérkezését. A fiatal Fabricius, egy otthon vakáción levő diák, szitkokkal illeti s gazembernek nevezi Görgey alispánt, amit hallván Görgey György, a János fia (aljegyző a megyénél) ugyanolyan korú tacsó ember, elégtételt kér tőle. A városházán a szenátorok gyülekeznek egybe, ülést tartván, hogy a szomorú esettel szemben úgy a végtisztesség-tételre, mint egyebekre nézve a kedélyek lecsillapítása okáért is, határozatokat hozzanak. Zajos, ingerült tanácsülés van (praesente cadavere) a holttest jelenlétében. A szenátorok közt máris megkezdődik a harc a bírói pálcáért. Nustkorbót vádolja Gosznovitzer, hogy szándékosan ölte meg a bírót, mert hisz azt gyógyítani kellett volna, nem pedig a vért kinyomkodni belőle. Azt is rossz néven veszik, hogy miért hagyták az alispánt sértetlenül távozni, mire valók voltak a puskák az ő kezükben? Az egész város lázban van. A künn rivalgó nép bosszút liheg, a bent tanácskozó szenátorok nagy része is azonnal vissza akarná adni a pofont, mely a várost érte. Alig sikerül rávenni a mérsékeltebbeknek, hogy most csak a legszükségesebbek iránt határozzanak. Nustkorb szenátor eszes ember, mihelyst szóhoz juthatott, ismertetvén Róbert Károly fentemlített indorzátáját, s kifejtvén, hogy amit cselekedett, városa szeretetében, annak gyarapodásaért tette, nemcsak tisztára mosta

magát, hanem még tetszést is keltett a kapzsi százsz urak előtt. Mindamellet azonban, hogy a mérsékelték nyertek, messzekiható, komoly, sőt vérdermesztő határozatok hozattak e nevezetes éji gyűlésen.

Legnevezetesebbek ezek közt, hogy a holt bírónak a katedrális templom falába illesztendő sírkövére domború képmása a híres Torres [!] János késmárki kőfaragó által elkészíttessék márványból. Továbbá, hogy a holttetemről a *jobb kéz levágassék*, s üveg alatt mint figyelmeztető ott álljon a tanácsteremben mindaddig, míg a szenátus neki elégtételt nem szerez, vagyis bosszút nem áll. Mert inkább legyen két temetés, mintsem hogy *üres kézzel* temetessék el. Rendeltetett ezenkívül, hogy Lőcse városában minden rangú és rendű nemes és polgár, asszony vagy férfi, nyilvános helyen csak fekete gyászruhában mutatkozhatik mindaddig, míg a megtorlás be nem következik, hogy minden ember érezze minduntalan, milyen szent kötelesség vár rá. (Innen a »Fekete város« cím.) E vendettaszzerű határozat természetesen még azt is tilalimazza, hogy mindazon ideig mindennemű nyilvános vígasságok, céhlakomák, majálisok, táncok eltiltatnak.

Amely nap reggelén kidobolják e határozatokat, megtörténik egyszersemind a párbaj az ifjú Fabricius és a siheder Görgey György között. Az eredmény az, hogy Gyuri lenyisszantja kardjával a Fabricius fülét.

Amire azt jegyezte meg egyik segédje: Blom Miklós:

— Fabriciusnak többet ér ez a füllevágás, mint minden egyetemi bizonyítványa, amit kapott, és amit még kappi fog, ő most már úr és végzett ember.

*

György úrfi a párbaj után átlövegol Görgőre, s megviszi nagybátyjának a híreket. Bár már így is nyomja lelkét a kioltott élet tudata, nagyon meglepi és meghökkenti a város kegyetlen határozata. Erzi, hogy baj van, s hogy legokosabb lenne menekülni innen, de kevélysége nem engedi a megfutamodást, inkább szembe néz a veszéllyel. Zsoldos őrséget akar fogadni, mellyel esetleges támadások ellen (ha ilyenekre kerülne a sor) haddal is megvédheti bástyás, erős kastélyát. Azt azonban tudja, hogy Lőcsére többé nem mehet (már legalább addig, míg a százszok haragja elpárolog), az alispáni állásról tehát le kell mondania. Ez az első teendő. Összehívja tehát a vármegye nemesseinek jelentős tagjait Görgőre egy értekezletre, s itt előadván a tényálladékot, leteszi hivatalát. A fölingerült nemesség nem engedi. No, csak az kellene még, hogy a százszok szeszélyétől függjön, ki legyen Szepesben az alispán! Soha! Ők nem tágtának Görgey mellől. Tanácskoznak, keresik a módokat, miként maradhatna meg helyén. Hivatalul jelent meg a görgői konferencián Quendel Gáspár az »uzsorás király« vagy »felvidéki Krózus«, ahogy akkor nevezték. Egyszerű kis polgáremberke volt, kinek már nagyapja óriás vagyont szerzett, s ő meg folyton szaporított osodálatos paraszt fufanggal megpatkolt üzleti érzékkel. Leányának hozományul a tizenhat bezálogosított várost akarta adni, ajánlköszvén Lipót császárnál, hogy azokat kiváltja a lengyel királytól, minélfogva ezután e városok Lipótnak fizetnék

a véradót, visszakapcsoltatván az anyaország testéhez, Mari leányának pedig fizetnék az egyéb adókat. A császár bele is ment ebbe az alkuba (bénfentes kedvenc lévén az udvari körökben Quendel apó), de a megyében, ahol sokat nyúztak a Quendelek, gyűlölték Quendelt, s vétót mondtak. A dologból hát nem lett semmi. A császár azonban büfelejtésül éppen e napokban nemességgel ruházta fel.

Az új nemes hivatlanul jelent meg a konferencián, némelyeket bosszantott is a megjelenése, pedig szerencse volt. Mert a ravasz öreg érezvén, hogy valami nagy virtus-cselekedetet kell kívánnia, ha a nemesi világban meg akar honosodni, a tanácstalan helyzetben, midőn meglátoltatott, hogy Görgey csakugyan nem mehet be Lőcsére a megyeházba, valószínű lévén, hogy a polgárság, mely szintén tart szoldosokat és némi katonai szervezete is van, meg fogja ostromolni a megyeházat, ezt viszont a nemesség nem hagyhatja így, bandériumaival rátör a városra, s isten tudja, hol fog végződni az egymást pusztító konfliktus. — Midőn éppen erről meditélnának ebéd előtt szörnű hosszadalmasan, a megéhezett Quendel türelmét vesztve, azt a gavalléros ajánlatot tette, hogy *oda Görögöre építet a vármegyének ajándékba egy éppenséggel olyan megyeházat, mint a Lőcsei.*

Az indítványt ugyan nem fogadják el az urak, bár nagyban elősegíti a kiengesztelődést Quendel iránt, akit immár lelkében is nobilissá tett az a csodálatos kutyabőr, de mégis ez az indítvány adta az ideát a bekövetkező határozathoz, mely abból állt, hogy Szepes vármegye ezentúl *Görögön fogja tartani a megyegyűléseit* bizonytalan időköz. (Intellegatur: ameddig Lőcse le nem mond a bosszúállás gondolatáról).

Így is történik ezentúl. Görgey ki nem mozdul kastélyából többé. Egy odaváló kurtanemes familia egyik, a Thököly-féle háborúkban elveszettnek hitt, kétes jellemű kalandor tagját, Bibók Zsigmondot, aki váratlanul itthon terem, miután már özvegynek tartott feleségét az apja vette el, bíz meg egy zsoldos testőrség összetoborzásával, aki össze is szed egy csapatot a vidékbeli kismemesség züllött tagjából.

Bibók Zsigmond éli most világát, s Görgey is hova inkább beleszokik helyzetébe, midőn a nyár elején (1703.) váratlan vendégek térnek be a portára későn este, társzekerek kíséretében. A vendégek Görgey János és híres kuruc barátja: Esze Tamás. Megörült nekik az alispán, kivált a testvérenek, kit régóta nem látott. Kérdezősködött, hova mennek, mit visznek?

Esze Tamás elmondta, hogy a társzekereken egy szép asszonynak a stafírungját szállítja.

Bibók uram meg akarván talán dézsmálni a kelengye ezüsteneműt, vagy valamely más gyanú által ösztökélve, leitatta a tót kocsisokat, s titkon felbontá betörő szerszámaival a társzekerekre rakott rézpántos ládák egyikét. Megdermedve látta, hogy a ládák puska-orrjal és fegyverekkel vannak megtöltve.

Az is feltűnt másnap, hogy környékbeli fiatal booskoros nemesek jöttek a szélrózsa minden irányából, a két vendég úr valamelyikét keresni. Valóságos processzió járás volt. Úgy festett a dolog, mintha előre tudták volna, hogy ezen a napon Görögön lesz Görgey János

vagy Esze Tamás. Megfoghatatlan ez! Mit keresnek ezek a fickók itten? Mi dolguk lehet ilyen nagyurakkal?

A vendég urak a szobáikba vonultak az őket kereső felekkel s hosszasan tárgyaltak zárt ajtók mögött. — Bibók a kályhába bújva kikémlelte, hogy miről beszélnek, hogy megesketik őket Rákóczi herceg zászlóira, s hogy pénzzel ellátva nyomban indulniok kell Lengyelország felé, külön-külön, nehogy feltűnést okozzanak. Rákóczi már ott áll a határon a verekei szoros torkolatánál, ott majd összejönnek.

Ezeket megtudván Bibók, feszítik oldalát, majd kifúrják. S mihelyt a vendégek eltávoznak, elárulja a veszedelmes titkot beszélgetés közben az alispánnak.

Az alispán megijedt, főleg bátyja miatt, ki fejét veszti egy ilyen vállalkozásban. Nosza, lóra legények! Utánuk!

Bibók nyergeltet a zsoldosok élén, s Görgey írásbeli elfogatási parancsot állít ki neki, Görgey Jánosra vonatkozólag.

— Hát Esze Tamással és a társzekerekkel mi történjék?

— Hagyja őket útjukra, de Görgey Jánost fogják el.

Elnyargalt a csapat késő éjjel. Jánosék még nem lehetnek messze, úgy számított, hogy egy-két óra alatt utolérjük, s reggelre elhozzák Jánost.

Alig hogy elnyargalt Bibók a csapattal, lovas csatlós kocogott be a kapun levéllel. Osgyánból jött a levél Darvas sógortól, ki arról értesíti Görgeyt, hogy a nővére Katalin meghalt pestisben, s ő maga is megkapta, és most úgyszólván haldokolva írja ezt a levelet, intve sógorát, hogy a temetésre ne jöjjön, ami pedig leányát Rozáliát illeti, afelől legyen nyugodt, mert Rozáliát mindjárt az első pestis esetén a jó levegőjű szabadkai erdőbe, Varga főerdőmesterhez vitték, akihez kedvenc szárazdajkája, Marják Zsuzsi (a Marjákné leánya) férjhez ment volt, s aki úgy vigyáz rá, mint a szemefényére.

Az alispán talpa alatt ég most már a föld. Félti a leánya életét — mert hátha mégis az ő leánya. Menne, röpülne érte, de meg kell várni a »fogyót«, Jánost, míg előhozzák. Am nagy gondot okoz az is, hogy hova, kihez vigye? Mi tevő legyen vele?

Haza nem hozhatja, ahol száz veszély acsarkodik rá. Toporora még kevésbé. Hiszen Rákóczi már útban van. Kezdődik a nagy összemérkezés. A turul madaré a kétfejű sassal. Piros tarajuk van és kék szárnyuk. Égő falvak, kastélyok jelzik útjukat, és kéklő füst marad mögöttük. Sok tépelődés után elhatározza, hogy körülkerített városba viszi a leánykáját. Biztonság legtöbb a bástyafalakban van. Mégpedig éles ésszel éppen Lőcsét szemeli ki ilyen helynek, ahol Kröster Matildnak egy híres nőnevélő-intézete van. Ide adhatja be valahogy álnév alatt. Itt ugyan senki se fogja keresni. Ki tenné fel, hogy Görgey Pál a legdrágább kincsét éppen a legnagyobb ellenségénél helyezi el?

Mert Lőcse még mindig ellenséges hangulatban volt. Bírónak a megölt Kramler helyére Nustkorb Andrást választotta, de nem volt véle megelégedve, mert nem volt elég harcias, sürgette a bosszút, s több jel mutatta, hogy ez az áramlat van túlsúlyban. Ilyen jel volt az is, hogy Nustkorb megüresedett szenátori székét nem töltötték be, elhatározván, hogy azt az ifjú Fabriciusnak tartják fenn, aki egy

Görgeyvel párbajt vívott, s füle egy részét ott veszítette. Minthogy Fabricius még nem volt nagykorú, küldöttség készült Bécsbe a császárhoz, azzal a kéréssel, hogy a külföldi egyetemeken járó ifjút nagykorúsítsa.

Ily viszonyok közt az alispán még mindig a legkényesebb szituációkban forgott, s ezernyi veszély vicsorgott rá minden szögletből. Türelmetlenül várta a reggelt, de már meg is virradt és a zsoldosok nem tértek vissza, sőt a früstök ideje is elmúlt, se híre se hamva a kiküldött csapatnak. Végre déltájban jött meg egy, de csak hírmondónak:

— Hol vannak a többiek? — kérde az alispán.

— Ott maradtak.

— Hát nem fogtátok el a bátyámat?

— De nem ám, hanem ő tartott nekünk egy szép beszédet, s mind ott maradtunk az oldalánál.

— Ezer ördögöt! — dühöngött az alispán a fogait csikorgatva. — Pusztán te jöttél vissza?

— Pusztán Bibók uram jött vissza, én csak jelenteni jöttem, hogy a lovak árát majd visszafizeti Rákóczi egy-két hét múlva, mihelyt erre jár. Most pedig az isten áldja meg a tekintetes urat!

A lovas legény elvágatott ezzel, s most már Bibókot kereste az alispán mindenfelé. Azonban Bibókról is kisült, hogy elhagyta ugyan a csapatot, de nem jött haza, valószínűleg a titkával ment valamerre, ahol ezt értékesíteni lehet.

Az alispán most már nem kísértethetvén magát zsoldosokkal, inkognitóban, ütött-kopott szekéren, hírséges huszáriját, Presztont ültetve be kocsisnak, indul meg a szabadkai erdőbe leányáért. A szabadkai erdőnél pestis-örség áll; mely elzárja az Osgyán felé vezető utat. Nem bocsátják át.

— De én nem akarok Osgyánig menni — erősködik az alispán —, csak a szabadkai erdőmesternél van dolgom.

— Hja, azt könnyű mondani, de ki áll nekünk erről jót? Hiszen mi áteresztjük az erdőbe, ha ott akar az úr meghalni, de ha vissza is akar jönni, akkor ne menjen, mert vissza halálbüntetés terhe alatt nem eresztjük.

Az alispánnak ismerőse a rimaszombati bíró, ehhez folyamodik bajában, s ettől értesül, hogy a szabadkai erdő egy Hilil nevű török basa tulajdona, s Varga uram, akihez készül, annak az erdőmestere.

— Hol veszi itt magát a török basa? — csodálkozik Görgey — hiszen a törököket már rég kiűzték.

— Hm, az igaz. Hanem éppen azért nagy ritkaság, mert egyebütt már nincs basa. Ez a mi külön basánk, aki nem mint ellenség van itt, hanem mint magyar erdőbirtokos. A szabadkai erdő közepén egy tündérkastélya van, abban tartja háremét, szebbnél-szebb odaliskokat. Ő maga ki tudja, hol lakik állandóan, néha-néha itt terem, egypár napig itt mulat, s aztán megint megy Allah tudja hova. Különbösen igen derék kis ember és most éppen otthon van. Az egész környék nagyon szereti, mert ingyen ad a szegényeknek fát, s nincs az a nemes cél, amitől elzárná az erszényét, ha hozzá fordulunk.

Végre is abban állapotnak meg, hogy jól van, a pestis-örség áteszti az erdőbe, és vissza is ereszti majd, ha a basától hoz írásos bizonyítékot, arra nézve, mely órában ért oda, hogy ott-létét meg nem szakította és mely órában indult vissza, amennyiben mindezeknek összevetése kielégítő lesz, vagyis tanúsítja, hogy Osgyánig, mely az erdő túlsó végén fekszik, nem jutott, szabad elmenetelt enged a pestis kommisszió.

Szép holdvilágos este vergődik be Görgey az erdőmesteri lakba, hol viruló színben találja lányát, a szép kis bakfist, s ugyancsak fő a feje, ki és miként vigye innen a lőcsei intézetbe, úgy, *hogy arról senki se tudhasson*. Varga uramra gondol, aki kemény, megbízható kálvinista ember.

Előbb azonban a visszajutás lehetőségét kell elintézni s Varga uramat arra kéri, vezesse el Hilil basához.

— Nem alkalmas az idő — húzódozik Varga uram —, mert a holdvilág süt, ilyenkor fürdenek az odaliszkok a kerti tóban marzenül, a basának ez a legfőbb mulatsága, csibukozva nézi egy kezesezéből, a bemenet pedig tilos. Halasszuk talán reggelre.

De miután Görgey megmagyarázza, hogy a dolog elodázhatatlan, megteszik a próbát. A szerencse kedvez Görgeynek. A basa kész őt fogadni. Az eunuch kitárja előtte a magas fallal elrejtett kastélyhoz vezető kapuajtót, s bevezeti a tündér-palota egy elfogadó szobájába.

Egy-két pillanat múlva könnyed papucs lépteket hall Görgey, s benyit egy turbános, burnuszos apró török. Görgey ránéz és meghökken, a török ránéz Görgeyre és a török is meghökken. A basa ráösmér a látogatóban a szepesi alispánra, az alispán pedig a basában Quendel apóra.

— Hollá ni, hiszen ez maga Quendel! — kiáltott fel az alispán meglepetve. — Ej, ej, vén kujon! Hát török basa lett, mi? Magyarázza meg, mi ez?

— Hát semmi. Ide jövök egy kicsit megpihenni. Egy kis ártatlan pihenés.

— Hát az odaliszkok, azok is a megpihenéshez tartoznak? Quendelnek erre is volt mentsége.

— A belgrádi basától vettem licitációba, mert különben semmit se kaptam volna a pénzemért, olcsón jutottam hozzá.

— De mit szól ehhez majd Quendelné asszony?

Quendel vigyorgott, de meg is szeppent.

— Nem tudja meg.

— No, az tőlem függ — fenyegetődözött az alispán.

— Csak nem teszi azt a tekintetes alispán úr.

— Nem, sőt rajta leszek, hogy soha mástól se tudhassa meg senki, mert cserébe ezért a titoktartásért én is rábírok kegyelmedre egy titkot, amelyről hallgatnia kell, mint a sírnak.

Görgey ti. Quendelt bizza meg, hogy a leányát vigye be Lőcsére, és adja be a Kröster Matild intézetébe Otrokócsy Rozália néven, mint egy bújosó barátja leányát, s fizesse érte a tartásdíjt és egyéb felmerülő költségeket, melyeket ő ki fog esetről esetre egyenlíteni.

Quendel vállalkozik rá örömmel, s mindenféle nyomot gondosan elboronálva, hajnalban el is viszi a szép kis Rozálit kocsján, pej lovait maga hajtva.

Minden baj nélkül ér a Ljeskova erdőséig. Ott azonban előrohan a sűrűségből két tót legény, két zsvivány, megállítják kocsját, elvágják hirtelen a lovak istrángjait, s azon ürüggyel, hogy pandúrok kergetik őket, felpattannak a lovak hátára és kód előttük, kód utánuk, elnyaragálnak.

Tanácsatlanul, kétségbeesett állapotban marad most az erdő közepén, a megijedt leánykával. Az égbolton fergeteg készülődik és az este is közeleg. Mit tegyen, nem tudja. Gyalog indulnának, de a kocsi-ládát, melyben okmányait tartja és elzalogosított műkincseket is hord, ott nem hagyhatja.

E súlyos helyzetben jön egy gyékényes kocsi. Molitorisz név alatt ösmerték akkoriban, a Molitorisz és fia cég után, mely furmányos szekereivel csipkét, vásznat, viaszkot és utasokat szállított, jelentékeny közlekedési összeköttetést tartva fenn a Szepesség és az ország alsó részei közt.

A Molitorisz kocsi a zsúfolásig tele volt utasokkal. Sőt eggyel már több volt, mint amennyi ráfért úgy, hogy ezért felváltva gyalog kellett menni a kocsi mellett egynek-egynek. A kocsin utazott Klebe úr, a Molitoriszék bizalmi embere (ellenőr fiaja), Tropicó a kocsis, egy bábaasszony, egy rézöntőlegény, egy korponai kereskedő, egy vándor óras, egy kántor, egy komorna és a fiatal Fabricius.

A lovaitól megfosztott járműre s tehetetlen utasaira ráakadva, az utasok többé-kevésbé, de inkább többé, vonakodnak Rozáliát és Quendelt magok közé venni (mert senki sem akar helyettük gyalogolni), mígnem a Fabricius erőteljes közbenlépésére Klebe úr rááll, és a Quendel kis szekerét is magával vontatja a Molitorisz.

Otrokócsi [!] Rozáliát ezúttal látja Fabricius először. Különös élenk érdeklődést árulnak el útközben egymás iránt. Az este leszálltával óriási vihar támad, mely egy közeli malomba tereli őket száraz fedelet keresni.

Ennek udvarára érve, egy öreg asszony szalad ki a konyhából, aki szívélyesen üdvözli a Molitorisz gyékénye alul előbúvó különféle alakokat.

Eddig a kivonat — a csupasz váz. Nehéz ebből magát a regényt megismerni, mint az antediluvianus csontokból, csigolyákból valamely ismeretlen állatfajról meghatározni, milyen volt a színe, bőre, nézése, járása, ugrása és főleg, milyen ízű lehetett a húsa!

Így van ez, el kell ismernem, hogy új olvasóink nem tudják meg ebből *teljesen* a regény *elejét*, de sajnos, nem volt más mód és legfeljebb *azzal* vigasztalhatom őket, hogy körülbelül egyformán vagyunk, mert én meg a regény *végét* nem tudom teljesen.

(Ennek a tartalmi összefoglalásnak bevezető részletéből megmaradt egy töredéknyi kéziratlap is. MTAK kéziratárában, *A fekete város* címszó alatt. Jelzete: Ms 36x. I. sz. boríték, ceruzával 1-nek beszámozott levél: hosszában kettétépvé, a levélmásodik felehiányzik.)

Kötetkiadások :

- III. [1. kiad.] *A fekete város. (Három kötetben.)* 1911. Bp. Franklin Társulat. I—III. köt. 205, 182, 3061. A könyv 1910 december elején került könyvtárusi forgalomba (ld. Corvina, 1910. dec. 10. 34. sz. 221. l.).
- IV. a) [2. kiad.] [1925]. Bp. Franklin Társulat. I—II. köt. 254, 271 l. (MK munkái.)
- b) [1936] Ua. Huszonhetedik ezer. (Nagy regények, nagy sikerek.) [Címlapkiadás.]
- c) [1942. Ua., sorozat-címlap nélkül, a két kötet egybekötve. Címlapkiadás.]
- d) Rubinyi Mózes az 1953-as kiadás utószavában említ egy 1943-as új lenyomatot is. Nagy könyvtárainkban erre nincs adat.
- e) [1948. Ua.] (Nagy regények, nagy sikerek.) [A két kötet egybekötve. Címlapkiadás.]
- V. a) [3. kiad. 1926.] Bp. (MKmR-Fr. 4., 5., 6.) I—III. köt. 255, 172, 190 l.
- b) 1938. Bp. MK Emlékbizottság. (MK összegyűjtött művei.) [Ua. Címlapkiadás.]
- c) 1950. Bp. Franklin Kiadó N. V. [Ua., a három kötet egybekötve. Címlapkiadás.]
- VI. 1953. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 528 l. (MK válogatott művei. Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. A kötetet illusztrálta Szántó Piroska. Utószóval, Jegyzetszótárral. — Megjelent 10 000 példányban.
- VII. 1954. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 315 l. Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. A VI. azonos Utószóval, Jegyzetszótárral. — Megjelent 30 000 példányban.
- VIII. 1954. [Bratislava.] Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó. 440 l. (Megjelent a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.) Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. Szövege, utószava, jegyzetszótára azonos a VI. — Megjelent 8 100 példányban.
- IX. 1955. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 425 l. (Magyar Klasszikusok.) — Szövege, utószava, jegyzetszótára azonos a VI. — Megjelent 5 000 példányban.
- X. 1958. Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. I—II. köt. 330, 357 l. (Olcsó Könyvtár 36., 37.) Király István utószavával. A szöveget a IX. alapján szedték újra. Megjelent 60 000 példányban.
- XI. 1958. Bukarest. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. 435 l. (Magyar Klasszikusok.) Az utószót Nagy Gábor írta. Megjelent 6 100 füzött és 2 050 kötött példányban.

Fordítások

Német :

Die Stadt in Trauer. Roman von Koloman Mikszáth. Deutsch von Ludwig Wechsler. Neues Pester Journal, 1910. márc. 19. (39. évf. 60. sz.) — 1910. aug. 16. (39. évf. 194. sz.) — 129 folytatásban.

Die schwarze Stadt. (Übers. von Heinrich Weissling, Georg Harmat.) Leipzig. 1953. Reclam. 639 l. — Ugyanennek újabb kiadása 1955-ben.

Rádióváltozat :

A fekete város. Ifjúsági rádiójáték. MK regénye alapján írta: Csillag Ilona. Rendező: Cserés Miklós. Előadták a Kossuth-rádión. Az első részt 1959. április 21-én, a második részt 1959. április 28-án. (Ld. Rádió és Televízió Újság, 1959. 16. sz. 4. l. 17. sz. 4. l.)

A regény keletkezése

1908. október 18-án kezdte közölni a *Vasárnapi Újság* *A fekete város* folytatásait. A lapnak ugyanaz a száma a következő kis hírcikkben jelentette be a folytatások megkezdését: »*A fekete város*. Ez a címe Mikszáth Kálmán új regényének, melynek közlését mai számunkban kezdjük meg. Örömmel vesszük a kitűnő író e legújabb alkotását a közönség elé, amely nemcsak pompás, élvezetes olvasmányt, hanem nemes művészi élvezetet is nyer vele. Ez a regény bizonyosan még szorosabban fogja fűzni azt a viszonyt, mely a magyar közönség és legkitűnőbb írója között már régóta van, s amely Mikszáth nagyszabású tehetségének forrásából táplálkozik.« — Közölte ezt a kis tájékoztató cikket a *Képes Folyóirat* is (1909. XXIII. évf. 6. füz. 382. l.).

Mikszáth valószínűleg már október elejére ígerte regénye első közleményét. Erről tanúskodik Hoitsy Pállal, a *Vasárnapi Újság* főszerkesztőjével folytatott levélváltása. Hoitsy Mikszáth ígéretere hivatkozva, sürgeti a regény kéziratát; »annál is inkább, mert évnegyed van«. (A levél költségtelen, de ez az utalás valószínűsíti, hogy 1908 szeptemberében íródhatott, a *Vasárnapi Újság* 1908. okt. 4-i számában szeretne volna megkezdeni az új művet a szerkesztő.) Mikszáth válaszában egy, a regény szempontjából nélkülözhetetlen toporci útra hivatkozva kért haladékokot. (A leveleket ld. a Krk *Méreiné Juhász Margittól* szerkesztett levelezéskötetben.) Toporcra ugyan nem utazott el sem ekkor, sem később (ld. Hajnóczy Iván: *Magyar költők a Szepességen*. Közlemények Szepes vármegye múltjából. 1912. 57—59. l.), enélkül szánta rá magát az írásra, s két héttel az ígért dátum után valóban megjelent *A fekete város* első folytatása.

A regényt szokásához híven hétről hétre, a folytatások megkívánta ütemben írta Mikszáth (ld. MKné: *Visszaemlékezései*. Bp.

1957. 274. l.). De egyetlen műve sem készült még ennyire nehéz, zaklatott körülmények között. Nem annyira külső dolgok nyugtalanították, hanem az öregség elkerülhetetlen, terhes, szomorú együttjárója: az állandó, csökönyös betegeskedés. »Én már megszűntem téli ember lenni — írta 1908 nov. közepén a temesvári Arany János társaság elnökségének. — Novembertől kezdve áprilisig medve vagyok, aki bebújik barlangjába, s ki nem csalható onnan semilyen andalító méhzigásra. Ezúttal a szokottnál is rosszabbul állok, állandó gyógykezelés mellett« (ld. Méreiné i. m.). 1909. január 14-én súlyos tüdőgyulladást állapítottak meg az orvosai. Néhány napig teljesen eszméletlen, önkívületi állapotban feküdt, nem ismerte fel a legközvetlenebb környezetet sem, a lélek, ha egyelőre kirándulóban is, a másvilágra csúszott át. A *Vasárnapi Újság* 1909. jan. 17-iszámában megszakadtak *A fekete város* folytatásai. A gyógyulás viszonylag gyorsan és szerencsésen bekövetkezett ugyan; jan. 16-án folyékony táplálékot már tudott magához venni, jan. 18-án néhány órát ágyon kívül tölthetett, láza megszűnt, s jan. 20-án már a betegség legyőzéséről adhatott hírt az orvosi jelentés. Olvasnia, írnia azonban február 18-ig nem volt szabad. A félben maradt regény folytatásai csak a VU 1909. febr. 28-i számában indultak meg újra. (MK betegsége vonatkozóan ld. az egykorú lapok híradásait, főleg *Az Újság* 1909. jan. 15., 16., 17., 19., 21., 23.; MK levele 1909. február 19-ről Rudnay Ilonának, Méreiné i. m.; MKné: Visszaemlékezései, 271—273. l.; MK: *Petőfi Almanach* c. cikke a *Hátrahagyott munkák* c. kötetben 173—175. l.) A közvetlen életveszély elmúlt, de a meggyötört szervezet régi frissességét nem nyerte vissza többé. Március 11-én már emberek közé is ki-mehetett ugyan, megjelent a parlamentben (ld. HII 1909. márc. 12.), de csakhamar ismét légesőhurutról s 39 fokos lázról adott hírt egyik levelében (levele Csiky Kálmánnak 1909. márc. 24., Méreiné i. m.), s az 1909-es év személyes jellegű írásaiban mindvégig ott kísértett a panasz a romló egészség, az örökös gyengélkedés miatt.

Gyógyhelyekre s a friss falusi levegőre menekült a betegség elől. 1909 március végétől április 18-ig az Adriai-tenger partján, Lovranában pihent; júniusban és július első felében Horpácson tartózkodott, július utolsó heteit kedvelt gyógyhelyén, Rohicsón töltötte, majd augusztusban és szeptemberben ismét horpácsi birtokára vonult. Csak az őszi hidegek beálltával tért vissza végleg Pestre. Közben állandóan igénybevétték írói jubileumának 1909 februárjában meginduló előkészületei (ld. Rubinyi: MK 40 éves írói jubileumának története. Jk 32. köt.; Méreiné i. m.). De a betegeskedő, nyugtalan, zaklatott élet ellenére is: hétről hétre megszülettek *A fekete város* folytatásai. Az akarat és a munkaszeretet győzött a testi gyengeségen. Mint felesége feljegyezte róla: az esedékes regényrészletet még a legmegviseltebb állapotában is »a hétnek első két napján mindig megírta, a többi öt napon többnyire szundikált a nagy díványon« (MKné i. m. 274. l.). Mintegy kikíváncozott belőle ez a mű: meg kellett írnia.

A betegeskedés, a rossz közérzet azonban mégis rányomta bélyegét a készülő műre. A művészi megformálás egyes kirívó lazaságai jelezték, hogy a betegségtől ellopott órákban készült a regény. Fel-

tűnően nagy az elírások, néveserék, belső következetlenségek száma (ld. a Jegyzetek *Szövegváltozatok* c. fejezetében). Túltengenek a regényben a korábbi Mikszáth-művekből már ismert, a kész-írói anyagból merített, megismételt anekdotikus epizódok és motívumok (ld. *Tárgyi magyarázatok*: 22. köt. 7: 31, 9: 19, 9: 27, 9: 33, 11: 5, 16: 28, 17: 27, 30: 18, 34: 29, 36: 13, 37 22, 46: 35, 52: 33, 71 38, 112: 3, 128: 29, 128: 30, 128: 37, 131: 10, 134: 13, 135: 24, 140: 15, 144: 17, 168: 32, 209: 14, 214: 34, 215: 14, 215: 39, 23. köt. 5: 6, 21: 19, 22: 35, 34: 8, 41: 34, 103: 29, 114: 38, 130: 25, 137: 38, 152: 38, 153: 14, 202: 2, 202: 22, 208: 22, 210: 7, 230 39). Mint *Rubinyi* Mózes megjegyezte; »a motívumok, az alakok újra meg újra való visszatérésére, önmagának gyakori megismétlésére keresve sem találunk jobb példát... *A feketevárosnál*» (MK élete és művei. Bp. 1917. 50. l.). A fáradtság jele volt ez. A kimerült, betegeskedő író az írás sürgető, nyugtalanító kényszerében szívesen nyúlt »kész anyagához»; önönmaga régi, egyszer már megformált motívumaiból merített. S ugyanez a belső fáradtság érteti meg a felesleges kitérőkkel terhelt, széteső, laza szerkesztést is. *A fekete város* több kritikus felemlítette és teljes joggal, hogy a regényben túlburjánóznak az epizódok, nem tudta az író összefogni művét. Maga Mikszáth is érezte ezt. A kortársak vallomása szerint elismerte, »hogy előadását nagyon megnyújtotta, túlon túl terjengőssé tette a művet, három kötet lett belőle, pedig rövidebbre kontemplálta» (Rubinyi i. m. 50. l.). Hogy mennyire Mikszáth betegségével függött össze a regény dekomponáltsága: jellegzetesen mutatja a VII. fejezet sorsa. Ennek a résznek az anyagát eredetileg nem akarta beilleszteni művébe. Külön tárcacikként adta közre *Az Újság* 1908 karácsonyi számában (*Az ördög kertjei, A vetélkedő nábobok*). 1909 március végén azonban az Adria melletti Lovranába kellett utaznia; pihenést kívánt a szervezet. Gondoskodnia kellett viszont a *Vasárnapi Újság* közben megjelenő számai részére az esedékes regényfolytatásról. Új anyag megírásához nem volt ereje. Elővette hát korábbi tárcacikkeit, s némi átfésüléssel beillesztette őket regényébe (ld. bővebben *Szövegváltozatok* c. fejezetben). A betegség kényszerítette rá, hogy saját szándéka ellenére is szétzilálja némileg művét. Utólagos, a lényegét érintő átdolgozásra a folytatások befejezése után már nem volt sem ereje, sem pedig ideje: a halál közbeszólt. Az érett mikszáthi művészet, a nagyszabású írói koncepció kellett ahhoz, hogy a betegség-okozta művészi hevenyészettségek, lazaságok ellenére is remekmű szülessék.

Nincsenek megnyugtató adatok arról, mikor kezdte el foglalkoztatni Mikszáthot *A fekete város* témája, hogyan alakult ki benne a regény koncepciója. 1907 decemberében nyilatkozatot adott a *Vasárnapi Újság* szerkesztőségének jövő évi terveiről (VU 1907. dec. 22. 51. sz. 1043. l.; s ugyanez megismételve: VU 1907. dec. 29. 52. sz. 1067. l.). *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* c. regényének folytatásait épp akkor fejezte be. Mégis tervezett munkáiról szólva új regényéről nem tett említést. *A fekete város* megírásának gondolata csak később merülhetett fel benne. Valószínűleg 1908 első hónapjaiban került kezébe az a munka, amely a műhöz az alapvető cselek-

ményötletet adta: *Görgey István: A Görgey nemzetség története* c. kis füzet. Görgey tanulmánya már 1904-ben megjelent ugyan, de Mikszáth valószínűleg csak akkor vette kézbe, mikor 1908 elején egy véletlen folytán közelebbi kapcsolatba került a Görgey-családdal. Görgey István bátyja, Görgey Artúr, az egykori 48-as fővezér szenvedélyes kézirattgyűjtő volt. 1908 elején kéziratot kért Mikszáthtól is, s személyesen meglátogatta. (MK *Az öreg diktátor* c. cikkében számolt be erről a látogatásról. Ld.: *Az Újság*, 1908. 48. sz., és *Tövieskes látogatóban*. Bp. 1912. 191.—202. l.) Valószínűleg ekkortájt ismerkedett meg Mikszáth a bátyja iránt rajongó öccsel, Görgey Istvánnal is, s ő ajándékozhatta meg az író — mintegy viszonzásul a tett szíves-ségéért — kis tanulmányával. A Görgeyekkel való személyes ismeretségnek köszönheti Mikszáth *A fekete város* témáját. (Vö.: v. g. [Voinovich Géza] MK posthumus kötete. Budapesti Szemle, 1912. május. 150. köt. 302—303. l.)

A konkrét témára viszonylag későn talált rá Mikszáth. Az a gondolat azonban, hogy a Rákóczi-korról írjon regényt, már korábban foglalkoztatta. Görgey István a maga tanulmányában nem konkrétizálta a szepesi alispán és Lócse párharcának hozzávetőlegesen sem az idejét. A művészi alakítás helyezte a Rákóczi-korba a kölcsönzött cselekményt. Mint egyik levelében írta Mikszáth, a művészi elhitétség igénye tette ezt számára szükségessé. Azért időzítette a kuruc harcok éveire a történetet, mert a szokatlan eset »a sok zűrzavar miatt, mely akkor volt«, ide volt a legvalószínűbben beilleszthető. (MK levele Görgey Alberthez. 1909. aug. 15. Ld. Méreiné i. m.) Az elhitétség igénye, a »megtörténhetés illúziója« azonban célszerűbbé tette volna, ha a XVIII. század helyett a Balassa Menyhártok kora, a XVI. század felé fordul. Görgey Albert szerint, ha az eset csakugyan megtörtént: akkor mehetett végbe. (Görgey Albert: *A Görgey nemzetség*. Igló 1909. 336. l.) Mikszáth írói fantáziáját azonban Rákóczi kora izgatta. Nem csupán külső, hitelesítő mesekeretként kellett számára a szabadságharcos történelmi háttér, ehhez vonzotta az eszmei igény.

Korábban csak a 80-as években fordult egy-két írásában Mikszáth a Rákóczi-kor felé. (*A két koldus diák, Ne nyitogassuk a történelmet, A tizennégyéves szenátor* stb.) Az 1906-ban kezdődő koalíciós uralom hívta fel erőteljesebben figyelmét erre a korra. Divatos téma volt ekkoriban a kuruc világ. A kormányzatra került koalíció dzsentrí politikusai lépten-nyomon a régi-Bécs-ellenes szabadságharcok jel-szavait s emléket idézték. Az 1906-os esztendő a maga egészében Rákóczi-évvé tette díszmagyaros kirakat-hazafiságuk. 1906. október 20-án ünnepélyesen eltörölte az országgyűlés a Rákóczit hazaárulóvá bélyegző 1715: XLIX. törvénycikket. Ezt követően 1906. okt. 27—30. között nagy ünnepségek között hazaszállították Törökországból az egykori bujdosó kurucvezérek, Rákóczi, Thököly és Zrínyi Ilona hamvait. Mindez azonban merő mutatvány s szemfényvesztés volt. A meg-tévesztő pózok mögül hiányzott az aranyfedezet: a komoly változtató szándék, az igazi hazaszeretet. Saját osztályuk, a dzsentrí számára akartak csupán nagyobb koncot a koalíció »szabadságharcos« politikusai: erre szolgált kuruckodásuk. Szemhatáruk pusztán egyéni érde-

keikig nyúlt, a nemzetig nem ért fel. S Mikszáth átlátott szólamaikon. Ezekben az években ábrándult ki végleg az úri politikából. A koalíció kuruokodó divatjára, Rákóczi-kultuszára a maga szkeptikus kesernyés módján ő is visszhangzott. Az eltűnt kuruc kornak egy másfajta, reális, nem frázisos, nem görögtüzes történetét kezdte el írni, mintegy feleletül a koalíció kuruokodó szólamaira. Közvetlenül az 1906-os Rákóczi-ünnepségek után született meg egyik legkeserűbb, legkomorabb hangú elbeszélése, az emberi önzésnek, kicsinyességnek, szűklátókörnek nagyszerű bírálata: *Rákóczi Ferenc donációt oszt.* (VU 1906. Karácsonyi különszám. 2—7. l., és *Tövviskes látogatóban* Bp. 1912. 91—116. l.) Mintegy *A fekete város* közvetlen előzője volt ez az elbeszélés. Központi gondolata a regényben élt tovább.

A regény forrásai

A kutatás tisztázta már, hogy történeti regényeit írva sosem hagyatkozott Mikszáth pusztán a fantáziájára: régi korok megelevenítésében, kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de mindig hiteles kútfőkre támaszkodott. (Vö. *Bisztray Gyula* jegyzeteit Krk 4. köt. 202—204 l., 12. köt. 266—271; l.) Így volt ez *A fekete város* esetében is. A források használatára vonatkozóan két egykorú dokumentum is áll rendelkezésünkre.

1. A MTAK kéziratára őrzi az 1908-as könyvtári kölcsönzési napló egyik kitépelt lapját, mely a katalógus-cédula tanúsága szerint »MK *A fekete város* c. regényéhez kölcsönzött, *Szepességről szóló könyvek jegyzékét* tartalmazza. (Jelzete: Ms 10. 053 c.) A meglehetősen pontatlanul, hiányosan s nem Mikszáth írásával kitöltött kölcsönzési jegyzék szövege a következő:

A kikölcsönzés ideje	A kikölcsönzött mű címe	Kötet
1908. nov. 26.	A szepességi XVI. sz. városok	1
	Demkő: A Felső Magyarorsz. városok élete	1
	Demkő: A Szepes vm. tört. társ. műk.	1
	Századok	5
	Turul	3
	Sváby: A Szepesség lakoss. szoo. visz.	1
	Spezial-Karte	1

Jellemző fényt vet ez a kölcsönzési jegyzék MK munkamódszerére. Mikor a könyvtárból kihozatta forrásműveit, már írta regényét. 1908. okt. 18-án indította meg a folytatásokat a *Vasárnapi Újság*, a könyvtári kölcsönzés viszont 1908. nov. 26-án történt. A főtéma,

a központi eszmei mondanivaló érdekeltte elsősorban az író, s nem a konkrét, körjellemző színek, adalékok. Azokat csak később keresté össze, hogy a kikívánkozó centrális írói mondandónak minél hitelesebb, életszerűbb megjelenési köntöst adhasson. A lényeg, az alapvető művészi eszme izgatta, s nem a részletek.

2. MK *A fekete város* szövegében, jegyzeteiben maga is hivatkozik több, állítólagosan felhasznált forrásra. A következő műveket említi: *Porubszky krónikája* (22. köt. 14 : 25), *La Cattori olasz tudós* egykorú útleírása (22. köt. 75 : 21), *Görgey István: A Görgey nemzetség története.* (22. köt. 82 : 34), *Demkó: Felsőmagyarországi városok élete a XV. és XVI. században* (22. köt. 123 : 39), *Hain* (22. köt. 124 : 35), *Báró Nyáry Albert által közölt okmány. Századok 1872. évfolyam, 480. lap.* (22. köt. 127:38), *Metzer Jakab: Berühmte Männer Ziepsens* (22. köt. 134 : 39), *A szepességi tizenhat város pragmatikus története s alkotmányvázlata* (22. köt. 135 : 39), *Takáts Sándor cikke. 1905. »B. H.« július 13.* (23. köt. 129 : 39).

Ezeket az írói hivatkozásokat azonban csak részben lehet komolyan venni. Vannak közöttük olyan művek, amelyeket ténylegesen használt az író (*Görgey István, Demkó, Nyáry Albert, Weber, Takáts*), a többi utalás azonban fiktív forrásokra vonatkozik. Porubszky és La Cattori valószínűleg költött név: a történelmi irodalom nem tartja számon őket. *Metzer* (helyesen: *Meltzer*) *Jakab: Berühmte Männer Ziepsens* c. könyve, *A XVI. szepességi város pragmatikus története, s Hain Gáspár krónikája* valóban létező mű volt ugyan, de ezek a jobbára ritkaságszámba menő, régi könyvek megállapíthatóan nem fordultak meg Mikszáth kezén, más újabb keletű tanulmányokban találkozott a rájuk vonatkozó utalással, s onnan írta ki adataikat. (Ld. bővebben a *Tárgyi magyarázatok* megfelelő helyén.) Mikszáth írói gyakorlatában nem egyedülálló az ilyesfajta forrásmegjelölés. Szívesen hivatkozott máskor is fiktív vagy ténylegesen nem használt forrásokra, krónikákra. (Vö.: Krk 5. köt. 266. l., 12 köt. 262—263. l., 13. köt. 5. l., 14. köt. 96. l. és a hozzájuk tartozó jegyzeteket.) Éppúgy, mint egyik legkedvesebb írójánál, Dickensnél a történelmi hitel keltésének kedvelt sajátos módja volt ez nála is. A következő források voltak azok, melyeket *A fekete város* írása közben ténylegesen is felhasznált Mikszáth.

Görgey István családtörténeti munkája

Görgey István (1825—1912) Görgey Artúrnak, a 48/49-es forradalom katonai vezérének volt a testvéröccse. Bátyja segédtisztjeként maga is részt vett a szabadságharcban. A bukás után közlegénynek sorozták be (1849—1852), majd ügyvéd lett Pesten (1853—1875), később pedig ugyanott közjegyző. Nem volt hivatásos történetíró, csak a saját családjának múltja izgatta, nem a történelem. Bátyja hadvezéri működésének igyekezett több írásában emléket állítani. Családtörténeti munka volt Mikszáthtól használt műve, *A Görgey nemzetség története* is. Eredetileg a Görgey Jordán által szerkesztett

kéziratot »Családkönyv« számára készült a tanulmány. Majd megjelent a *Századok* c. folyóiratban is (1904. 38. évf. 25—46, 136—161. l.). S ugyanabban az évben kiadták önálló füzetként (Bp. 1904. Athenaeum. 49. 1. Kiny. a Századok 1904. évfolyamából).

Ebből a műből merítette Mikszáth *A fekete város* központi cselekményéhez anyagot szolgáltató anekdotát, Görgey alispán és Lőcse város párharcának a történetét. Görgey István tanulmányának erre vonatkozó részletét teljes egészében közöljük (i. m. 47—49. l.):

»Elolvastván az előadottakat, azt kérdezhetné valaki: eszerint tehát csupa merő derék ember termett volna a ti régi családfátokon? Ezt én nem állítottam, de nem is hiszem.

Ellenkezőleg, fölteszem és a természet rendén valónak tartom, hogy lehettek és bizonyosan volt is ősaink között a századok folyamán nem egy, sőt lehettek többen oly egyéniségek, kikben az emberi rossz hajlamok valának túlnyomóak az erényekkel szemben; önző és önzé- sükben féktelen, erőszakos emberek, nem díszei sem az elődöknek, sem az utódoknak, sem a vármegyének, sem a hazának.

Lehet, hogy az ilyen kevésbé érdemes egyik-másik ősünkről is rejtenek adatokat levéltárunk okiratai. És ha ez okirataink — megvallom — korántsem kimerítő forgatása közben ilyen kevésbé hízelgő nyomokra akadtam volna: bizonyosan ezeket sem hallgattam volna el, valamint elmondom most minden szépités nélkül egyik szepesi alispán Görgeyről, ami még megmaradt emlékezetemben néhai atyám egykori elbeszéléséből. Ennek a szóbanforgó ősünknek ugyancsak nem válik diosóságunkra sem cselokedete, sem bűnhődése. Keresztneve, az eset éve, valamint az ezen szomorújátékban szintén szerepelt két lőcsei polgármester (talán főbíró) közül az egyiknek teljes neve, a másiknak keresztneve már kitörölődtek emlékezetemből. Mindenesetre a durvább erkölcsök századai valamelyikében, amikor egyének és határos törvényhatóságok erőszakos versengés közben gyakran kicsiny okból támadt véres villongásokban törtek egymás ellen — eshetett meg az eset.

Még gyermekkoromban, midőn egyszer Görgőről — nem a mostani, hanem az ettől északi irányban meglehetősen távolságban vonult a régi országúton — Lőcsére hajtattunk, atyám egy több holdnyi négyszög szántóföld területre figyelmeztetett, mely a Görgő és Lőcse közti egyenes határmezsgyéjétől a falu felé kiszökelve, szemlátomást a görgői határból mintegy erőszakkal kiszakítva, a lőcseihez tartozik. A lőcsei határnak ezen annexió útján való gyarapodása történetét pedig atyám így beszélte el nekem:

Az alispán és a polgármester egy napon, kiki a maga területén vadászván, Görgeynek egyik kedvenc kopója hajtás közben átszaladt a mezsgyén, be a lőcsei határba. Erre a polgármester agyonlőtte a kopót, az alispán pedig a polgármestert. Ebért embert! — ekkor a még hevenyében is mindig „okos és körültekintő” lőcsei vadásztársak hirtelen felkapván meglőtt polgármesterük holttestét, vele betörték a görgői határba, s abból annyi földet, amennyit ma is az említett négyszög befoglal, szaladvást megkerülvén, ezzel azt az akkori idők szokásjoga szerint megszerezték városunknak „véren”.

Hogy Lőcse városa az ekkép szerzett földet meg is bírta tartani, ez szerintem kétségtelen bizonyosága annak, hogy a hevenyében bekerült embernyomok, helyszíni szemlék és tanúvallomások alapján nagy-érdekű és terjedelmes per keletkezett és — talán hosszú évek múltván — a város javára végződött. Vajon van-e, nincs-e ennek, valamint a még elbeszélendő második esetnek írott nyoma egyfelől Lőcse város, másfelől Szepes vármegye levéltárában? — nem tudom.

Visszatérve atyám elbeszélésére, sok évig a vadászesemény után, Szepes vármegye rendi nem is Lőcsén tartották közgyűléseiket, hanem Görgön az alispán házábanál. Talán az erődített szabad királyi város éppen a folyamatban lévő per és villongás ideje alatt zárva is tartotta kapuit előttük. Végtere is újabb esztendő múltával ugyan-ezen alispán egyszer megint Lőcse városába, a vármegye extraterritorialis székházába hívta össze a közgyűlést, és ennek napja reggelén maga jelent meg elsőnek lóháton, kísérete élén a város felső kapujánál, bebocsátást követelve. Csörömpölve ereszkedik le előtte a felvonóhid és csikorogva tárul fel a kapu. De amint beléptet a dobogón át a kapun, ennek bolthajtásából hirtelen-váratlan lezuhan a vasrostély mögötte; a vármegyei urak és hajdúk kint szorulnak, és ott tehetetlen dühvel nézhetik végig, mint rántják le villámgyorsan városi polgárok az alispánt lováról, mint nyomják el a védtelen egy embert, s a készen ott termelt hóhérral mint véteti fejét az agyonlőtt polgármester hivatalbéli utódá és megbosszulójá — Fabricius.

Mikor atyám nekem ezt elmondta, akkor jutott eszembe, és csak akkor értettem meg, miért csúfolt engem egyszer még gyermekkoromban egyik lőcsei iskolás játszótársam, Fabriczy Gyula, ezen szóval: „Az én ősom a tiedet lefejezte” A történeti tényről tehát nyilván az én iskolás társam atyjának, a Lőcsén szomszédságunkban lakó Fabriczy Sámuel híres ügyvédnek is volt tudomása. És mivel lehetetlen és elképzelhetetlen dolog, hogy a város utcáján praemeditálva véghez vitt bosszúálló lines-bíráskodás az utolsó szó lett volna ebben a perben: azért az említett levéltárakban kell — vagy kellett egykor — ezen láncolatos bűnesetről és további következményeiről s végleges elintézéséről hiteles okirati adatoknak létezniök.

A Görgey István által leírt epizód történelmi hitelességének kérdése tisztázatlan. Mikszáth maga nem hitte, hogy az eset valóban megtörtént. »Legendának« nevezte, s így írt róla: »E történet alkalmasint csak mese, legfeljebb valami cseppnyi igaz mag lehet benne.« (Levél Görgey Alberthez. 1909. aug. 15.) A Görgey-család egy másik műkedvelő történetírója, Görgey Albert a következőképp foglalt állást a történelmi hitel kérdésében: »A lőcsei bíró-Görgey alispán esetét, ha megtörtént én 1548 és 1555 közé tenném, amikor Görgey Lőrinc volt az alispán. Hogy ez az eset akkortájt játszódhatott le, azt abból következtetem, hogy 1582-ben rendeztettek a határok Lőcse és Görg közt, s 1000 forint bírság szabott ki a határsértő felekre.« (Görgey Albert: A Görgey nemzetség. 2. kiad. Igló 1909. 336. l.)

A központi cselekményötlet mellett számos egyéb, főleg a Görgey család múltjára vonatkozó adalékot merített még MK *Görgey István*

műveiből. Ld. *Tárgyi magyarázatok* 22. köt. 5 : 16, 5 : 28, 6 : 1, 14 : 38, 13 : 33, 19 : 3, 20 : 34, 85 : 11, 96 18, 181 : 30, 23. köt. 166 : 22.

Takáts Sándor művelődéstörténeti tanulmányai

Mikszáthot a múlt megelevenítésénél elsősorban nem az események, hanem — mint írta — »a hétköznapi élet» színei, a művelődéstörténeti adalékok érdekelték. (Vö.: *Olvadás közben. Hátrahagyott munkák.* 283—294. l.) Ez érteti meg, hogy kora magyar történetírói közül Takáts Sándort szerette leginkább, s *A fekete város* írása közben is elsősorban az ő adalékaira támaszkodott.

Takáts Sándor (1860—1932), piarista szerzetes tanár, a magyar történeti irodalom egyik elhanyagolt, mostohán kezelt ágának, a művelődéstörténetnek volt úttörője. Főleg a XVI. és XVII. század nemesi-katonai életének kutatásával foglalkozott. Mint levéltáros jól ismerte az eltűnt időknek épp azokat a dokumentumait, amelyeket Mikszáth a »színes történelem« érdekében legtöbbször becsült: a naplókat, leveleket, memoárokat. A biztosan ügyesen felhasznált levéltári anyag birtokában írta a különféle lapok számára (*Századok, Magyar Nyelv, Budapesti Hírlap, Vasárnapi Újság*) színes, érdekes tanulmányait.

Mikszáthtal való ismeretsége 1904-ben kezdődött. Jókai életrajzával foglalkozva Komárom múltjára vonatkozó adatokra volt az írónak szüksége. Beöthy Zsolt tanácsára Takáts Sándorhoz fordult. Innen kezdve állandósult közöttük a személyes kapcsolat. S ez egy közös történetíró-képviselő barátjuknak, Horánszky Lajosnak a révén az évek során mind szorosabbá vált. (Takáts Sándor emlékeit Mikszáthtal való ismeretségéről ld.: *Hangok a múltból.* Bp. 1930. Athenaeum. 402—405. l.) Gyakran találkoztak hármasban szombat esténként egy kis vendéglő különtermében. Ezek az összejöveteleken Takáts emlékezései szerint mindig a múlttól, főleg a XVI. század eseményeiről, a török hódoltság koráról folyt szó. Megbeszélték szombat esti összejöveteleiken *A fekete város* korát is. »Közben letárgyaltuk I. Lipót gyászos korát — írja említett memoárjaiban Takáts. — Bizony szomorú, nagyon szomorú dolgokat kellett elmondanom. Nem csoda, ha kissé erősebb kifakadásokra vetemedtem. — Barátocskám — mondá ekkor Mikszáth —, ezer szerencse, hogy már nem tanítasz: mert már régen elcsaptak volna a katedráról. De én szívesen hallgatlak, mert úgy jó a pezsgő, ha habzik.» A legérdekesebb dologban, hogy Mikszáth a „*Fekete város*” című regényében nemcsak fölhasználta azokat az ismeretlen adatokat, miket ez alkalommal hallott I. Lipót koráról, de még ki is színezte azokat. Ennek a regénynek különben alig van fejezete, mely ne emlékeztetne a mi szombati összejöveteleinkre. Horánszky iránt való szeretetből, két Horánszkyt is szerepeltet ottan s a török barátságról úgy ír, mint senki azelőtt. Tudott dolog, hogy a regény végén Lőcse városa lefejezti Görgey alispánt. A történeti hűség kedvéért ez bátran elmaradhatott volna. Figyelmez-

tettük is Kálmán barátunkat, hogy ne így fejezze be a regényt. De ő makacsul ellenállott. Oka pedig ennek az volt, hogy az öreg Görgey István abszurdumnak mondogatta Görgey alispán esetleges kivégzését. — „Mit — kiáltja erre Mikszáth —, abszurdum! No hát, most már azért is lefejeztetem Görgey alispánt. Egy fillér ára kegyelem sem leszen!” (Takáts i. m. 404—405. l.)

Takáts emlékezéseinek hitelességét néhány ellentmondás megkérdőjelezi ugyan. Hiszen pl. Görgey alispán lefejeztetését nem mint »abszurdumot« tárgyalta tanulmányában Görgey István, mint valóban megtörtént esettel foglalkozott vele. Nem Mikszáth költötte a záró mozzanatot valamiféle »csakazértis« dacból: forrásából vette. Ismerve *A fekete város* megírásának életrajzi körülményeit, nemigen valószínű az sem, hogy a Takáts-tól sejtetett részletességgel tárgyalták volna meg a regény egyes mozzanatait: ehhez túl keveset időzött Mikszáth ezekben a hónapokban Pesten. Az azonban ennek ellenére is biztos, hogy a regény történelmi háttérének kialakításában Takáts Sándornak valóban komoly szerepe volt. Egyik lábjegyzetében Mikszáth maga is nyugtázta ezt (23. köt. 129. l.). Történelmi tanácsadója *A fekete város* írása közben elsősorban Takáts Sándor volt.

Takáts Sándor mint a kor művelődéstörténeti irodalmának jó ismerője, hívhatta fel Mikszáth figyelmét a különböző történelmi művekre (*Demkő, Weber, Nyáry* stb. írásai). S ezen túlmenően sokat merített Mikszáth magának Takáts Sándornak a tanulmányaiból is. Ismerte őket: a történet-szerző összegyűjtve átadta neki, remélte, hogy Mikszáth javaslatára talán hajlandó lesz lapokban szétszórt cikkeit könyvalakban is megjelentetni a Franklin kiadó. Mikszáth kedves hangú levélben köszönte meg a kapott írásokat. »Élveztem. Egyhuzamra olvastam el valamennyit« — írta (Takáts i. m. 403. l.). *A fekete város* nem egy művelődéstörténeti mozzanatának Takáts valamelyik tanulmánya volt forrása. Vö.: *Tárgyi magyarázatok* 22. köt. 39 : 6, 126 : 3; 23. köt. 114 : 38, 129 : 2, 135 : 1, 161 : 18, 163 : 36, 165 : 29, 172 : 34. Szépszt vett Takáts Sándor a regény történeti atmoszférájának kialakításában szóbeli közléseivel is. Az ő emlékezéseim kívül tanúskodik erről Horánszky Lajosnak egyik Mikszáthhoz intézett levele is. »Takátsnak említést tettem óhajtsódról — írja Horánszky 1909. máj. 4-én —, és mondanom sem kell készséggel áll rendelkezésedre. (Ld. a Krk Mércinétől szerkesztett levelezés-kötetét.) Valószínűleg itt is *A fekete város* írásához szükséges adatok beszerzéséről volt szó. Mikszáth ekkor épp a megyei nemesek görög tanácskozásának leírásánál tartott (ld. Krk 22. köt. 174—178. l.). Szüksége volt adatokra, hogy milyen szórakozásokkal töltötte idejét hajdan a nemesség. Ezért fordulhatott Takáts Sándorhoz. S kapott is tőle adatokat: mutatja ezt a regénybe került leírásában a konkrét, életszerű kis tények sokasága. S ilyen jellegű szóbeli közlésekre, közvetlen segítségre — főleg az egykorú nemesi életre vonatkozóan — bizonyonnyal sor került a regény más fejezeteinek írása közben is.

Demkó Kálmán műve

Mikszáthot egész pályája során érdekelte a magyar polgárvárosok különös múltja. Még a nyolcvanas években került kezébe Mikulík József könyve: *Magyar kisvárosi élet 1526—1715*. (Ld. Jk 27 k. 84. l.) Ez hívhatta fel figyelmét a régi felvidéki polgárvárosok sajátos, puritán életrendjére, törvényeire. Több elbeszélésének tárgyát merítette ebből a zárt különös világból. (*Tizennégy éves szenttor, Szontágh Pálné, A rehabilitált város.*) Behatóbban azonban nem ismerte a régi polgárság mindennapjait. Csak a fantáziáját izgatta életmódjuk, konkrétan azonban nem sokat tudott róluk. *A fekete várost* írva azonban kénytelen volt visszaélni magát elsüllyedt életükbe. Takáts Sándor itt nem igazíthatta útba, a régi, jobbára német polgárvárosok életének tanulmányozása kívül esett érdeklődésén. De tanácsot Mikszáthnak valószínűleg mégiscsak ő adott. Ő hívhatta fel figyelmét Demkó Kálmán munkásságára.

Demkó Kálmán (1852—1918) lőcsei, majd budapesti tanár, a Szepes megyei Történelmi Társulat megszervezője és titkára volt. Egy ideig közeleti szerepet is játszott: 1905/6-ban az ún. darabont-kormányt támogatta, mint képviselő. A koalíció nacionalista lázában ezért nyugdíjazták, leváltották gimnáziumi igazgatói tisztségéről. Meggyőződéses polgár volt, haladó, antifeudális értelemben véve a szót. A benne élő polgáröntudat érteti meg, hogy szenvedélyesen izgatta saját városának, Lőcsének s általában a felvidéki német polgárvárosoknak a múltja. Számos tanulmánya, cikke, monográfiája szolt erről a kérdéstről. Mikszáth a lőcsei viszonyokat festve elsősorban az ő adataira támaszkodott. Demkó művei közül főképp két könyvnek a használata tükröződik *A fekete városon*: 1. *A felsőmagyarországi városok életéről a XVI—XVII. századokban*. Bp. 1890. Magyar Tudományos Akadémia. 290. l. (Ez a mű szerepel a MTAK kölcsönzési listáján, s megemlíti MK a regény lábjegyzeteiben is.) 2. *Lőcse története* I. köt. Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész. Lőcse 1897. Reiss János és T. 516 l. A városi életre vonatkozó adatok túlnyomó része ebből a két műből került a regénybe. Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 85 : 7, 85 : 22, 87 : 24, 102 : 35, 105 : 10, 105 : 36, 106 : 34, 106 : 38, 107 : 1, 107 : 6, 107 : 9, 107 : 11, 107 : 16, 110 : 33, 111 : 39, 112 : 2, 114 : 11, 122 : 5, 122 : 21, 122 : 29, 123 : 2, 123 : 16, 123 : 26, 123 : 28, 123 : 29, 123 : 32, 123 : 36, 124 : 4, 124 : 5, 124 : 27, 124 : 35, 124 : 37, 129 : 26, 129 : 36, 180 : 25, 220 : 20; 23. köt. 92 : 23, 92 : 24, 92 : 28, 189 : 1, 227 : 13.

Egyéb források

A felsorolt főforrásokon kívül a kutatás jelenlegi állása mellett a következő kútfők ismerete és használata mutatható még ki a *A fekete városon*. Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. I—VI. l. Pest 1860. Heckenast. — Horváth Mihály történelemkönyve megvolt Mikszáth könyvtárában. (Vö. Méreiné: MK könyvtára. Kézirat.)

Történeti regényeit írva, s hitelesítő történelmi adatokat keresve elsősorban mindig erre a műre támaszkodott; ebből elevenítette fel a tárgyalt korszak eseményeit. S így történt ez *A fekete város* írása közben is. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 68 : 29.) *Thaly Kálmán: Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885. Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 23. köt. 152 : 38, 153 : 14. — Ezt a művet használta Mikszáth *A két koldusdiák* írása közben is. (Ld. Krk 3. köt. Jegyzetek 301—303. l.) *Nyáry Albert: Hóhérszerződés a XVII. századból*. Századok, 1872. 6. évf. 481—483. l. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 126 : 3.) *Weber Samu: Adalék a XIII. szepesi város történetéhez*. Századok, 1881. 15. évf. 587—593. l. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 134 : 32.; 23. köt. 99 : 15.) *Weber Samu: Elpusztult helységek a Szepességben*. Századok, 1897. 31. köt. 414—428. l. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 128 : 22.) *A Meliorisz-család*. Turul, 1896. 14. k. 121—124. l. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 23. köt. 43 : 28.)

Ezekkel a művekkel természetesen nem merül meg ki azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak a száma, melyeket Mikszáth a maga regényéhez hozzáolvashatott. Több olyan mű lehet, melyet kézbe vett ugyan, de használható adatot, a fantáziáját megkapó történelmi színt nem találva benne: ténylegesen nem használt fel. A MTAK kölcsönzési jegyzéke megemlíti pl., hogy MK a könyvtárból kikölcsönözte a *Századok* c. folyóiratnak öt, a *Turul*nak pedig három kötetét. A felhasznált források között viszont viszont mindössze három a *Századok*-ban és egy a *Turul*-ban megjelent cikket találunk. A *Turul* évfolyamaiból valószínűleg nála lehetett még a Szepes megyei vonatkozású tanulmányt tartalmazó 3. kötet (*Nagy Iván : A Oszák nemzetség*. Turul, 1885. 49—57. l.), a 7. kötet (*Sváby Frigyes : Közlemények Szepes vármegye levéltárából*. Turul, 1889. 122—125 l.) A *Századok*-ban olvashatta pl. Nagy Imre tanulmányát: *A Görgey-család Árpád-kori okmányai* (*Századok*, 6. évf. 1872. 215—230. l.) Weber Samuét, *Babonák a Szepességben* (*Századok*, 1881. 587. l.) stb. De mivel semmi olyan adatot nem vett át belőlük, amelyet más forrásaiban nem le lehetett volna meg, ezeknek a cikkeknek forrásul való felhasználása nem mutatható ki szövegszerűen. Számos olyan, valószínűleg valamely kútfőből vett adalék van viszont a regényben, melynek forrásait eddig még nem sikerült tisztázni (ld. pl. *22. köt.* 200 : 12, 203 : 6; *23. köt.* 44 : 2, 130 : 3 stb.). A kimutathatóan felhasznált és a még kiderítetlen forrásoknak s a feltételezhetően elolvasott tanulmányoknak nagy száma azt mutatja, hogy Mikszáth komoly történelmi igénnyel írta *A fekete várost*, felkészült hozzá, mint történész is.

A források felhasználása, a történelmi hitelesség

Történelmi regényeit írva a tényszerű hitelesség igénye nemigen kötötte meg Mikszáthot. A kor levegőjét kívánta felidézni, s nem az egyes eseményeket. Elsősorban a művelődéstörténeti adatok érdekelték, de még azokkal is meglehetősen szabadon bánt; meg-megmászította őket olykor az írói jellemzés kedvéért, s az egyes kapott adalékokat

bátran fejlesztette, színezte tovább az írói fantázia. A lényegi igazság, az atmoszferikus hűség volt fontos számára, másodlagos, elhanyagolható kérdésnek tekintette az adatszerű pontosságot. Nem véletlen, hogy nem sokkal *A feketé város* írása előtt egyik olvasói megjegyzésében a *fantázia elismertetésének jogát követelte a történetírás számára*. Megrótta cikkében a magyar történetírást, mert túlságosan szolgai, bátortalan; kicsinyes félnépszerűséggel tapad a levéltári adalékokhoz, nem mer eléggé alkotó lenni, féken tartja a színező, következtető, összefüggéseket villantó fantáziát, az igazi teremtő szellemet. (Vö.: MK: *Olvasás közben. Laikus megjegyzések a történetírásról*. Az Újság, 1908. máj. 22.; Vulpes: *Író és történetíró*. Az Újság, 1908. máj. 24.) A történelmi hűség kérdésének ez a szabadabb, kötetlenebb írói felfogása érteti meg, hogy nagy számban akadnak művében történelmi tévedések, anakronizmusok. (Vö.: *Tárgyi magyarázatok*. 22. köt. 5 : 22, 5 : 26, 5 : 27, 11 : 2, 39 : 5, 124 : 13, 134 : 27, 192 : 37. 23. köt. 34 : 8.) S ez érteti meg, hogy éppúgy, mint a *Demokraták* s a *Különös házasság* kapcsán (Vö.: Krk 10. köt. Jegyzetek 246—255. 1.; 13. köt. Jegyzetek 174—217. 1.), *A feketé város* írása közben is vitába keveredett azzal a szemlélettel, amely a tényszerű, adatszerű pontosságot kérte számon a történelmi regényen, s nem ismerte el az író jogát a szabadabb művészi alakításra.

A Görgey-család egyik élő tagja, *Görgey Albert*, aki maga is foglalkozott családtörténeti kutatásokkal, olvasva a *Vasárnapi Újság*-ban *A feketé város* folytatásait, levelet intézett Mikszáthhoz. Megkérdezte tőle, honnan vette a Görgey-család múltjára vonatkozó adalékait, s valószínűleg figyelmeztette az író, hogy adatai nem mindenben felelnek meg a történelmi tényeknek. Mikszáth számára alkalom volt ez a megjegyzés, hogy kifejtse véleményét a történelmi hitelesség kérdésében. (MK levelei Görgey Alberthez. 1909. aug. 15. és szept. 12. Ld. a Krk Méreintől szerkesztett levelezés-kötetében.) A történelmi pedánság igényeivel szembeállította a maga önálló, a realizmus esztétikájától diktált írói elveit. »Nem valamely család igaz történetét akartam papírra tenni — írta —, hanem egy kornak az igazi levegőjét. Azt akartam, hogy az olvasó visszaringatva érezze magát abba a korbá. A család igaz története közömbös az író előtt, még maga a történelem is. Jósika élve hagyja Zách Klárát, Schakespeare[!] nagy történelmi drámáiban neveléséges volna történelmet keresni. De azért becsesebbek azok az emberiségnek, mint a legszabatosabb történelmi tények.« (Ld. Méreinté i. m.) Értette Mikszáth a realizmus alaptörvényét. Nem fotografikus hűséget, a tények külső, felületi igazságához való szolgai tapadást jelentette számára ez a művészi elv; a lényeg megragadására, a mélyben zajló társadalmi-történelmi folyamatok igaz és hű ábrázolására, a kor levegőjének érzékeltetésére ösztönözte őt mindezekelőtt a realista igény. Forrásai felhasználásában ez szabta meg írói módszerét.

Szövegváltozatok

A fekete város szövegrendezésakor a következő szövegeket kellett figyelembe vennünk:

1. a kéziratröredéket (röv.: K),
2. a Vasárnapi Újság folytatásos közléseit (röv.: VU),
3. a Képes Folyóirat folytatásos közléseit (röv.: KF),
4. az 1910 decemberében megjelent első kötetkiadást (röv.: 1910)

A kéziratról

Az összesen 252 lapnyi kéziratröredék az egyik legfontosabb fennmaradt dokumentum MK komoly, elmélyült műhelymunkájáról. Nem a nyomda számára készült ez a kézirat, valóban az író legbensőbb, legrejtettebb műhelytitkaiba ad betekintést. Számos mozzanat bizonyítja a kéziratröredéknek ezt a nem nyilvánosságra szánt »házi« jellegét:

a) A K szövege többnyire lényegesen eltér a VU szövegétől. Az író nyomdába adás előtt szinte teljesen átírta még az egyes részeket.

b) A kéziratlapok túlnyomó része megkezdett, félig írt vagy el-tépett lap (ld. *Kiadások*). Az író eldobta őket, a szemétkosárból mentette ki az egyes lapokat — valószínűleg Mikszáth tudta nélkül — a gondos feleség. Éppen ezért kevés köztük az összefüggő szövegrész, a majd 500 oldalas regénynek csak egyes fejezeteihez maradt fenn egy vagy több megfogalmazási kísérlet. Vannak hosszú részletek, melyekhez egyetlen töredék sem kapcsolódik, másokhoz viszont annál több. MK-né valószínűleg nem mindennap rostálta át férje papírkosarát, nem mindennap válogatta ki annak tartalmából az eldobott fogalmazványokat. Általában pontosan körülhatárolható részekről, a Mikszáth pesti tartózkodása alatt íródott fejezetekből őrződtek meg csak nagyobb számban Ktöredékek.

c) A kézírás számos kéziratlapon egy bizonyos ponton túl gyors-sá, elnagyolttá, zaklatottá, már-már alig olvashatóvá vált: az író valószínűleg már tudta, hogy ezt a lapot úgyszólván el fogja dobni, nem ügyelt írása olvashatóságára, úgy vélte, hogy fogalmazványa úgyszólván kerül idegen szemek elé. A helyesírással, szó- és betűkihagyásokkal, elírásokkal, szószakozottságból eredő ismétlésekkel, ékezőkkel, interpunkcióval ilyenkor már egyáltalában nem törődött, szavakat, mondatokat nem fejezett be, a megkezdett, de rossznak érzett megfogalmazásokat nem húzta ki, csak egyszerűen félbehagyta őket, s neki-futott az új kísérletnek. Az írás jobbára nem a másokhoz szóló köz-lés eszköze volt itt, hanem arra volt csupán hivatva, hogy elősegítse a gondolatok tisztázódását, kialakulását: mintegy önönmagának írt. Vö. pl. 77. (22. köt. 69 : 37), 98. (22. köt. 117 : 32), 122. (22. köt. 107 : 37) kéziratlapot.

d) A félbehagyott, s eldobott kéziratlapok tisztán maradt ré-szét nem egy esetben arra használta fel MK, hogy regénye egy-egy

későbbi részletének megfogalmazását kísérelje meg rajta. Van pl. olyan lap is, amelyen a regény-öt különböző részletéhez találhatók megfogalmazási kísérletek. (Ld. pl. 20. 107. 127. 140. 187. stb. Klap.)

e) Az eldobott lapok tisztán maradt részére olykor a regény-nyel kapcsolatos emlékeztető szavakat, neveket, adatokat jegyzett fel. Felírta pl. a végzetes löcsei vadászat egyes résztvevőinek nevét; »Trück Sebestyén scriba, Nustkorb András, Gosznovitzer, Bruneck« (78. Klap); a Bierglockéról szólva a lap szélére jegyezte; »csinlel, csinbi, csinbin, csincsinzott, bimbim« (148. Klap); a Quendel Mária 5. lapjának hátára feljegyezte »Báró Nyáry Albert cikke Századok 1872. 482. old.«; a szászpárbajt tárgyalva két változatban felírta a szót: »schlegel schlägel« (166. Klap); a Molitorisz utasainak leírását adva feljegyezte magának: »részöntő — Magdalénka« (40. Klap); Esze Tamás és Görgey János toborzásáról szólva két helynevet írt fel emlékeztetőül: »Kolesó, Dolyán« (112. Klap).

f) Az egyes lapok tisztán maradt hátlapján nemcsak *A fekete várossal* kapcsolatos, hanem más jellegű jegyzetek, feljegyzések is vannak. Így pl.:

1. a regénnyel egyidőben írt elbeszélések, cikkek (*Aranyos felhők, Az amerikai menyecske, Hadi készülődések, Petőfi almanach, A fantázia és a mesék*) egyes mondatai (8., 56., 101., 124., 149., 199., 226. Klap);

2. levélfogalmazványokból töredékmondatok (21., 200., 210., 226. Klap);

3. egyéb magánjellegű feljegyzések; a 115. Klap hátán valószínűleg a Jk *Az én kortársaim* c. kötetének terjedelem-tervét állította össze az író; a 156. Klapra pedig egy címet jegyzett fel: »Erzsébet körut 1. I. em. Sümegi József. Válasza érdembeli«;

4. a 38. Klapra nem MK kezétől, kezdetleges írással egy háztartási elszámolás van feljegyezve: »hús 71 — mandarin 10 — tejfel 10 zsemle 5 — szalámi 20 — sajt 18 — vaj 13 — jék [!] 5 — víz 30 — tojás 50 — élesztő és zsemle 4 — petrezselyem 1 — [Összesen:] 237«

A Krk eddigi kötetében több Mikszáth-kézirat feldolgozására sor került már: *A lohinaí fü* (Krk 3. köt.), *A kis prímás* (Krk 4. köt.), *A körtvélyesi csiny* (Krk 9. köt.), *A Krúdy Kálmán csinytevésai* (Krk 11. köt.), *A szelístyei asszonyok* (Krk 12. köt.), *Fili* (Krk 15. köt.), *Mindenki lépik egyet* (Krk 15. köt.). Ezeknek a nyomdára szánt kéziratoknak számos törlése, javítása, átírása arra engedett következtetni, hogy el kell vetni azt az irodalomtörténeti babonát, amelyet Schöpf-*lin* Aladár fogalmazott meg a leghatározottabban, s amely szerint MK könnyen és gyorsan dolgozott, s »nem sokat okoskodott a fogalmazás munkáján, nem csiszolgatta, próbálgatta mondatait, rögtönözve írt, ahogy a gondolat vezette« (Schöpf-*lin*: MK. 147. 1. — Vö.: Krk 12. köt. 271. l.) Ezt a legendát végképp megcáfolják *A fekete városnak* az író műhelytitkaiba betekintést nyújtó, megmentett kézirat-töredékei. Nem a könnyedén, rögtönözve dolgozó írók sorába tartozott MK: irodalmunknak egyik legnagyobb, legfegyelmesebb munkása volt. Termékenységét elsősorban nem a gyors és könnyű íráskészség,

hanem a rendszeresség, az odaadó munkaszeretet, az akaraterő magyarázza. Azok az emlékezők látták helyesen MK munkamódszerét, akik Kenedy Gézához vagy Révay Mór Jánoshoz hasonlóan az író rendkívüli művészi lelkiismeretességét hangsúlyozták mindenekelőtt. (Kenedy Géza: Lapszületés. Az Újság 1903. dec. 17. 9. l.; Révay: Írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920. II. köt. 185. l. – Vö.: Krk 9. köt. 214. l., 11. köt. 252. l.) *A fekete város* megőrzött kézirat-töredékei bizonyítják, hogy igazat mondott az a Krúdy Gyulától feljegyzett újságíró körökben terjedő pletyka, amely szerint Mikszáth nyomdába adás előtt kétszer is átírta regényeit (Krúdy: Írói arcképek. Bp. 1957. II. köt. 510. l.). A kézirat-töredékek tanúsága szerint nem egy olyan részlet van, amelyről három-négy, sőt öt-hat megfogalmazási kísérlet maradt fenn. (Ld. pl. 22. köt. 33 : 1, 35 : 2, 35 : 8, 43 : 7, 44 : 34, 46 : 34 stb.)

Segít oszlatni a K más Mikszáth műhelymunkájával kapcsolatos téves elképzeléseket is. Irodalmi közhellyé vált pl. az a nézet, amely szerint MK előre végiggondolta elbeszéléseinek, regényeinek teljes menetét, s a cselekményt, a mesét kialakította már a manuális írói munka megkezdése előtt. Kálnoki Izidor egyik emlékezése örököltette meg legjellegzetesebben azt a Mikszáthot, aki mesélve alkotott: ismerőseinek, barátainak elmondva formálta meg művei cselekményét, szerkezetét (Az író műhelyében. Az Újság 1910. december 21. 3. l.). *A fekete város* kézirat-töredékei azt bizonyítják, hogy az igazi írói munka mégis csak az íróasztal mellett folyt. A nyomdának szánt kéziratlapokon jobbra csak stiláris jellegű változtatások, módosítások voltak ugyan már, de ezek elkészülte előtt az eldobott fogalmazványokon nagy számban akadtak lényeges, az elbeszélés egész menetét érintő, szerkezeti változtatások is. A mű írás közben formálódott. A legtöbb nagy íróhoz hasonlóan MK is írva gondolkozott. (Vö. pl. 22. köt. 88 : 35, 122 : 1, 125 : 18 stb.)

A kézirat-töredékek közlésénél csak a kezdő sort jelezzük, amelyhez az illető töredék feltehetően kapcsolódott. Hiszen az írói koncepciónak, az elbeszélés menetének többnyire írás közben történt megváltoztatása miatt nem lehet megállapítani, hogy a végleges szöveg mely részletének felelhettek meg pontosan az egyes töredékek. Sokhelyt annyira eltér egymástól a K és a végleges megfogalmazás, hogy még a kezdő sort is csak hozzávetőlegesen lehetett kikövetkeztetni (Vö. pl. 33 : 1, 35 : 2, 44 : 33, 60 : 20, 88 : 35 stb.).

A MTAK kéziratrábában nincsenek az egyes kéziratlapok, nem a szöveg rendjében, hanem ötletszerűen követik egymást, így vannak beszámozva. A kutató munkájának megkönnyítése érdekében szükségessé vált, hogy minden egyes esetben külön is jelezzük, hogy a könyvtár számozása szerint melyik lapon található az egyes kéziratrészek. Ezt index segítségével oldottuk meg. A K rövidítés mellett közölt mutatószám a MTAK kéziratrájának lapszámozására utal (pl. K₄₈ = a 48-nak beszámozott folio). Ahol több mutatószám van, az részben az eltépett lapok alsó és felső részére, részben pedig összefüggő, szöveg szerint egymásután következő lapokra utal. Ilyen esetekben a közölt szövegben belül [] szögletes zárójelben külön is jelezzük, hogy az új lap hol kezdődik. Római számot tettünk az in-

dexbe, ahol a jelzések a könyvtárban külön cím és külön szám alatt kezelt («Quendel Mária» Ms 36f), de lényegében *A fekete városhoz* tartozó kéziratlapokra utalnak (K_I, K_{II}. stb.). Itt jegyezzük meg, hogy három kéziratlapot (182., 230., 233.) nem sikerült feldolgoznunk. Megállapítható ugyan, hogy *A fekete városhoz* tartoznak, de olyan módon vannak eltérve, hogy egyetlen teljes egészében olvasható sor sem maradt épen rajtuk.

Az egyes kéziratlapokon annyi a törlés, javítás, olyan nagymérvű a megfogalmazás eltérése a végleges szövegtől, hogy a változatok szokásos részletezése bonyolultságával áttekinthetetlené tette volna az anyagot. Éppen ezért az egyes fennmaradt töredékeket teljes egészükben közöljük, csak a kezdő és záró szövegrészek egyezése esetében hagytunk el egyes szavakat, ill. mondatokat. A tájékozódás megkönnyítése végett az azonos szövegrészeket kurzívval szedettük. Olyan esetben, ahol a végleges szövegbe új szavak és mondatok kerültek, a bővítés előtti vagy utáni szó antikva-szedésével jeleztük az eltérést. A törléseket a Krk kialakult módszerének megfelelően ékzárójelben < > tüntetjük fel; azokat a szavakat, mondatokat pedig, amelyeket a törölt részekben belül húzott ki MK, kettős ékzárójelbe << >> helyeztük. Ahol ugyanarról a szövegrészről több megfogalmazási kísérlet maradt fenn, az egyes próbálkozásokat ugyanazon sorszám-mal illesztettük be, még akkor is, ha azok csak részben fedik egymást. A fogalmazás kikövetkeztethető, feltételezett menetét pedig az egyes kézirat-töredékek előtt római sorszámmal (I. II. III. stb.) jeleztük.

A Krk munkálatai során itt kerül sor először hosszabb, összefüggő kézirat-részletek közlésére. Éppen ezért az eddigi szokástól eltérően a K szövegét részben betűhíven adjuk. Az interponkció és az ékezés tekintetében eltértünk ugyan ettől az elvtől: MK ékezet és központozás nélküli szövegének betűhív visszaadása a közlés irodalomtörténeti használhatóságát nehezítette volna meg. Hasonlóképpen nem éreztük feladatunknak a Mikszáthnál általános régies cz-k tükrözését sem. Egyébként azonban az írásmód tekintetében is ragaszkodtunk az eredeti szöveghez. Közlésünk így mutatja MK sajátos egyéni helyesírásának jellegzetességeit is. Ezek közül a legfontosabbak:

a) a következetlenség; nemegyszer ugyanazon a K lapon fordulnak elő pl. ilyen eltérések: *hanyat—hanyatt; csilapodjék—csilla-podjék, molnárlegény — molnár legény, aki — a ki* stb.

b) Helyesírására általában az összetett szavak, a szókapcsolatok különírására hajló tendencia érvényesül (pl. *a feldl, a mikor, vagy is, nem csak, háromszáz ötven, nyolcvan egy arany garas, utána jár, bivaly bőr* stb.). Sajátos jellegzetessége írásmódjának, amit a nyomtatás nem tükrözhet vissza: a félig egybe, félig különírás; összetett szavak esetében belső bizonytalanságból, nem tudva eldönteni, hogy egybeírja-e a szót vagy külön, félmegoldást választ: oly közel hozza egymáshoz a szavakat, hogy egybeírtnak s különírtnak egyaránt fel lehet fogni.

c) Helyesírására általában a kiejtés szerinti, jobbára népies, fonetikus írásmód jellemző (pl. *kissebb, hitták, oroszlány* stb.). Csak az

idegen szavak esetében tér el ettől: azokat következetlenül hol etimologikusan, hol fonetikusan írja.

d) Végül két jellegzetes, folyvást visszatérő helyesírási hibájára kell felhívni a figyelmet. Általában, de nem következetesen, az igeekötőt a középkelt igével írja egybe (pl. *el lehetne igazítani, visszaakart fordulni* stb.). Birtokviszony esetében nagyon gyakran egybeírja a többes szám első személyű személyes névmást és a névelőt (pl. *ami jobbágyunk*).

A *fekete város* kéziratföredékei is azt mutatják, mint az eddigi Mikszáth-szövegek, hogy a K nehezen olvashatósága miatt számos szövegromlás keletkezett. A félreolvasások egy részét a gondosan végzett korrektúra során kijavította ugyan a szerző, de mindig akadnak olyan hibák, amelyek elkerülték figyelmét, s ezek aztán meggyökeresedtek a későbbi kiadásokban is. A *fekete város* szövegében is előfordultak olyan torzulások, amelyeket csak a kéziratföredék tanúsága alapján lehetett kiigazítani. (Ld. az alábbi jegyzékben pl. 22. köt. 56 : 14, 60 : 6, 67 15, 91 : 21, 99 : 31 stb.)

A nyomtatott szövegről

1. Mikszáth a regényt a *Vasárnapi Újság* számára folytatásokban írta. A fejezetekre osztás itt már megtörtént; míg a kéziratföredékben még nem, itt már megvoltak az egyes fejezetcímek is. A fejezetek számát az első három kivételével római számmal, s nem kirva jelölte a szerző. Írói vagy nyomdai elírás folytán X. fejezetnek volt feltüntetve a XI. is.

2. *Kiadásunk a Képes Folyóirat 1909—1910-es folytatásos közlését vette alapul.* A *Képes Folyóirat* a *Vasárnapi Újság* olcsó, füzetszerű kiadása volt. A Franklin kiadó a *Vasárnapi Újság* álló szedéseit felhasználva adta ki a lapot. Így közölte újra *A fekete várost* is. De éppúgy, mint *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* c. regény esetében a KF szövege egyes helyeken itt is eltér a főlapétól: egyes részeknél megállapíthatóan új szedés történt, s bizonyos módosítások kétségtelenné teszik, hogy Mikszáth közben javításokat végzett a szövegen. (Vö. pl.: 22. köt. 150 : 5, 213 : 12, 213 : 18, 214 : 26, 215 : 25, 217 : 11, 218 : 37, 219 : 13 stb.) A KF szövege egyébként általában követi a VU szövegét, még a sajtóhibái is ugyanazok. Tülnyomó részben tehát nyilvánvalóan a VU szedését használta fel a kiadó. Az eltéréseket valószínűleg az magyarázza, hogy MK már 1909 decemberében (ekkor tűnnek fel a KF-ben először módosítások) átadta a kiadónak a kötetkiadás számára *A fekete város* VU-ban megjelent változatának javított szövegét. Nem áll tehát az a feltételezés, amelyet a regény 1953-ban megjelent kiadásának sajtó alá rendezője, Rubinyi Mózes vall, hogy MK a VU-ban történt közlés után nem foglalkozott többé könyve szövegével, s így csak a VU-beli szöveget lehet elfogadni: hitelesként. (*A fekete város*. Utószó. Bp. 1953. Szépirodalmi. 517—518. l.) A regény VU-ban megjelent szövegén végzett szerzői javításokat a kiadó részben már a KF szövegén végrehajtotta, részben azonban anyagi, takarékosági megfontolásokból — nem. Így jött létre

a részben új szedésen alapuló, részben pedig a VU szövegét követő KF-beli változat. Mivel a kötetkiadás — valószínűleg a Jk közbejötté miatt — végül is csak 1910 decemberében, MK halála után jelent meg: az »Aussgabe letzter Hand«-nak a KF felemás szövegét kellett felfognunk, s alapszövegnek ezt fogadtuk el. Tekintettel azonban arra a nagyon is valószínű feltételezésre, hogy a regény kötetkiadása eredetileg korábbra volt tervezve, s MK már 1909 végén, 1910 elején átadott ebből a célból kiadójának egy javított szöveget, különös gondal vettük figyelembe a posthumus kötetkiadás változatait is, s nem egy esetben annak alapján helyesbítettük a KF szövegét. (Ld. pl. 22. köt. 18 : 16, 26 : 11, 27 : 8 stb.)

3. A regény első kötetkiadása MK halála után 1910 decemberében jelent meg. Számos Mikszáthtól idegen, irodalmiaskodó változtatás (*lány* h. *leány*, *gyerek* h. *gyermek*, *kocsmá* h. *korcsma* stb.) kétségtelenné teszi, hogy a sajtó alá rendezés munkáját a Franklin kiadó valamely túlságosan pedáns, a grammatikát nagyon, de az írói szöveget, az egyéni írói nyelvet nem minden esetben tisztelő alkalmazottja végezte el. Ugyanakkor azonban a KF szövegénél elmondott érvek alapján valószínű, hogy a sajtó alá rendező egy már korábban Mikszáthtól korrigált szöveg alapján dolgozott. Így a szöveggondozás során nyomatékosan figyelembe kellett venni az 1910-es posthumus kötetkiadás adalékait is.

Mint Mikszáth legutóbbi írásában, elírások, tollhibák nagy számban akadnak *A fekete városban* is. Sosem állította össze előzetesen alakjai névjegyzékét, így gyakran megfélekedzett arról a névről, amelyet korábban adott egyes hőseinek, s a regény folyamán nemegyszer másképpen, más utónéven vagy másféleképp írva emlegette őket. Hasonló tévedéseket követ el nemegyszer földrajzi nevek, vendéglők stb. újból való megemlítésénél is. Ezeket az elírásokat részben már az 1910-es, s a későbbi kötetkiadások sajtó alá rendezői helyesbítették, de egy részük még a legutóbbi kiadásokban is tovább élt. (Vö.: 22. köt. 13 : 8, 39 : 19, 79 ; 32, 81 6, 82 : 16 stb.)

Nem küszöböltünk ki néhány olyan elírást, belső ellentmondást, amelyet csak a szöveg megsértése, mondatátalakítás révén lehetett volna helyesbíteni. Ezeket itt említjük meg. A regény elején a szerző úgy emlegeti a Görgeyek első ismert őst, Árnoldot, mint aki magyar volt, s csak becsalogatta a szászokat, később már azt írja róla, hogy ő maga is a szászokkal jött be, azok vezéréként (Vö.: 22. köt. 5 17—111 : 28.). Eleinte még élő emberként idézi Fabricius apját, majd mint rég megholtáról szól róla (Vö.: 22. köt. 118 : 5—23. köt. 55 : 14.). A hetedik fejezetben tévesen Quendelék fiának tünteti fel Blom Miklóst (22. köt. 132 : 13.). A kort jellemezve egy helyütt megjegyzi, hogy fiskálisok ekkor még nem voltak, később erről megfélekedezve Lőcsére is telepít (22. köt. 167 : 32—23. köt. 33 : 34.).

Végül itt bevezetőben összefoglalón ismertetjük azokat a különféle szövegtöréseket, amelyeknek különösebb jelentősége nincs, hiszen inkább az egyes nyomdák munkáját jellemzik, nem az íróét. Ezeknek részletes, egyenkénti felsorolása csak feleslegesen duzzasztotta volna a szövegváltozatok terjedelmét:

a) Nem említjük meg részletezve a nyilvánvalóan sajtóhibából eredő torzulásokat: pl. *Grodkovszky* h. *Godkovszky* (VU, KF: 22. köt. 61 : 22) *magok* h. *mágok* (VU, KF: 22. köt. 73 10) *fiatal* h. *fialal* (VU, KF: 22. köt. 189 : 2) stb.

b) Nem tüntetjük fel külön az e~ö alakváltozatú szavakat (*fel~föl*, *veres~vörös*, *csepp~csöpp* stb.) MK a K tanúsága szerint is inkább az e-s változatot használta, csak a hangzásbeli monotónia elkerülése végett elegyítette ezt olykor az ö-s változattal.

c) Nem részletezzük egyenként a gyakran előforduló kettős alakú szavakat; *lány~leány*, *gyerek~gyermek*, *aztán~azután*, *kocma~korcsma*, *mindég~mindig*, *fenyegetőn~fenyegetően* (s az ehhez hasonló igéből képzett módhatározók), *ösmer~ismer*, *mentegetőzik~mentegetődzik* (s az egyéb ilyen típusú visszaható igék), *Rozáli~Rozália*, *mért~miért*, *megcáfolhatlan~megcáfolhatatlan* (s az ehhez hasonló fosztóképzős melléknévek), *hova~hová*, *nehány~néhány*, *földművelő~földművelő*, *levő~lévő*, *ránk~reánk*, *rám~reám*, *kedvéért~kedvéért* (s az egyéb ehhez hasonló változatok), *évenként~évenként*, *hamúszintük~hamúszintük* (s az ehhez hasonló változatok). MK az itt felsorolt kétféle alakban használatos szavak közül általában az első helyen megemlített, kevésbé irodalmias, kevésbé fennkölt jellegű népiesebb, »hétköznapi» változatokat kedvelte. A sajtó alá rendezés során a különféle variációk közt döntve Mikszáthnak ezt a vonzódását, az egyéni nyelvhasználatnak a MK-kéziratokban tükröződő sajátosságait tartottuk szem előtt.

d) Nem soroljuk fel külön-külön az idegen szavak írásmódjában levő különbségeket. MK álláspontja ebben a kérdésben mindvégig ingadozott, hol az etimologikus, hol a fonetikus írásmód felé hajolt. (Vö. Krk 10. köt. 297—298. l., 20. köt. 277. l.) S ezt a felemásságot tükrözik vissza *A feketé város* különböző szövegváltozatai is: ugyanaz a szó számos esetben különböző írásmóddal jelenik meg (pl. *konziliarius*, *consilarius*; *szuplikáció*, *suplikáció*, *supplicatio* stb.). A Krk-ban az idegen szavak írásánál általában a mai helyesírás elveit alkalmaztuk, csak ott térünk el ettől, ahol a korfestő, hangulati szerep kívánt meg más formát (archaizáló szöveg, népies beszédmód stb.).

e) Nem említjük meg külön-külön a történelmi személyek nevének s az ismertebb helységek nevének írásában levő eltéréseket. MK következetlenül, hol magyarosan, hol idegenszerűen, hol hagyományosan, hol kiejtés szerint, s igen gyakran pedig tévesen írta őket (pl. *Thökölyi*, *Tököly*, *Thököli*, *Rákóczy*, *Apaffy*, *Harrukern*, *Kolonics*, *Góliáth*, *Karaffa*, *Heiszter*, *Bocskai*, *Eszterházy*, *Kézsmárk*, *Leibnitz*, *Nikodémia*, *Lauocne* stb.) A Krk-ban egységesen a mai magyar nyelvhasználat szabályai szerint írtuk a különböző tulajdonneveket.

A regény címe: minden kiadásban *A feketé város*.

(A szövegváltozatok közlésében a Krk szokásainak megfelelően az eltérő szövegrészeket kurziváltatjuk. A Ktőredék szövegének közlésénél azonban, mivel nagyobb, s összefüggő szövegrészek közléséről van szó, fordított eljárást követünk; a főszöveggel egyező szavak, ill. mondatok vannak kurzívval szedve, s az eltérő szövegrészeket adjuk antikva szedéssel.)

Lap Sor

- 5 : 16 Krk, 1910: *a* fiai (VU, KF: fiai)
 6 : 35 *másik* (1910: *második*)
 9 : 20 Krk: kiirtatta (VU—1910 örökletes sajtóhibával: kiirtotta)
 13 : 8 Krk, 1910: *Görgey* (VU, KF itt is *s a* 19 : 12-ig a későbbiekben is: *Görgei*)
 14 : 28 Krk: *odaadni* (VU—1910: *odaadni*)
 18 : 16 Krk, 1910: Nini (VU, KF: Nini *ni*)
 19 : 37 *soha ki* ne ejtsen (1910: *ki soha* ne ejtsen)
 20 : 19 Krk, 1910: *harmadnapra* (VU, KF: *harmadnap*)
 29 *K₅₉*: a hatalomban való kedvtelés, helyreállította lelke egyensúlyát, de nem annyira, hogy a <lelke> sebei begyógyulnának tőle. Sajogtak azok ezentúl is, <s addig addig> a szű ott bujkált benne, ásott, őrlött.
 21 : 15 *még eddig* mindenki meggyógyult (1910: mindenki meggyógyult)
 23 : 27 *azt én* nem állítom (1910: *én azt* nem állítom)
 30 *esze is van* (1910: *esze van is*)
 24 : 4 anyajegy *se* volt (1910: anyajegy volt)
 4 a *fehér* testecskéjén (1910: a testecskéjén)
 25 : 25 *s a* Marjákné (1910: a Marjákné)
 34 a birtokait (1910: birtokait)
 38 *senki* nem gondolná (1910: *senki sem* gondolná)
 26 : 11 Krk, 1910: *se* nem mosódtak el (VU, KF: *sem* nem mosódtak el)
 26 Krk, 1910: *utódjául* (VU, KF: *utódjának*)
 27 : 8 Krk, 1910 *ehelyett* (VU, KF: *ahelyett*)
 30 : 10 *K₂₄₀*: — *Oh dehogy*. <Ne légy> <Olyan vagy, mint> szabódott Görgey a cselen. Csak úgy eszembe <Katharinka> jutott, csak azért kérdeztem, Katharinka, mert én úgy találok — és a <sze> merev fürkésző tekintetet a gyermekről <át-szalasztotta> gyorsan átvette a < sógornéjára> Görgeynére hogy szakasztott a Mariska <...> <vonásait> sógorasszony <nak vonásait örökölte> <vonásai k> az *arca kicsiben*.
 34 *és a jámbor madár* (1910: *s a jámbor madár*)
 32 : 1 *elszörnyűlközve* (VU: *elszörnyűlközve*; 1910: *elszörnyűlközve*)
 33 : 1 *A III. fejezet elejéről három fogalmazási kísérlet maradt fenn* :
 I. *K₂₃₉*: <Hiába volt ez> Otthon aztán csak megint abban találta magát Görgey Pál, hogy nem gyógyult ki a gyanújából.
 II. *K₁₄₇* és *140* : Otthon aztán megint csak arról gondolkodott Görgey Pál. Rájött, hogy nem gyógyult ki a gyanújából. Voltak napjai, amikor némileg megnyugodott <de valamely megjegyzés, néha egy titokzatos szózat, mely a topolyfák zugásából> <de egyszer csak csakhamar ismét a kétely> <felvonultatta az esze> <sorba felvonultatta érveit, aztán leteperte őket egyenként> <de csakhamar> <de ez nem tartott soká> <Valóságos> Szerette a magányt és valóságos disputákat vívott magával. Voltak pillanatai, <a> mikor elítélte

magát, hiszen én bolond vagyok. Hiszen <a> ezek az érvek mind a levegőben álló cölöpnek

III. K₁₄₇ és ₁₄₀: *Görgey Pál hazaérkezve belátta, hogy nem ért célt. Hasztalan tette meg ezt a lépést. Az ördögnek tartozott <egy << >> úttal> vele — ahogy a magyar ember mondja, ha valami cselekedete vagy <utazása> útja be nem válik. S tényleg az ördög incselkedett vele <mint aki> alája rakván ezt a <gyanút, azt a> parazsat, <s> nem hagyva azt soha elaludni, ha egy kis hamuréteg <borult> vonja is <rá> be némelykor, az csak ideig óráig tartott, azért alul váltig pislogott a gonosz tűz, <és elég volt egy erős> [Folytatása a K₁₄₀-en] és egy lehellet, egy fuvalom is elég volt, hogy fölélessze.*

Zárkózott természeténél fogva senkivel se közölte többé kételyeit csak önmagával disputált magányos <.> óráiban. Mintha két ember <re>rő szakadt volna a gyanú felmerülése óta, akik szemben ülnek és beszélgetnek egymással. Az egyik Görgei [!] Pál, a világosabbik azt <mondták> mondta a másíknak, a sötétebbnek: <Mit keresed minden áron azt, ami boldogtalanná tesz? Mért halt volna meg a te << Rozikád >> Rozáliád> Ne légy bolond Görgey Pál, ne légy bolond. Mért kellett volna éppen a te Rozáliádnak meghalnia? Hiszen ép úgy meghalhatott a másik. S ha ők azt mondják, hogy a másik halt meg, milyen alapon <gondolod> <mondod te, hogy nem igaz, hiszen> hiszed az ellenkezőt? Valjon mit <szólnál> csinálnál, ha azt <m> állítanák, hogy a te Rozáliád halt meg. <Akkor ugyan elhinn> <Akkor is a> Himmé-e valjon akkor megfordítva, hogy a te leánykád az élő és <ho> az övök halt meg?

34 : 17 K₂₄₂: *a toporci Görgeyeknek egy <húséges> öreg cselédjük, valami Görlin Erzsébet nevű, egy olyan házi moly, aki beveszi magát mindenben, aki minden <t> titkot tud. Görgey Pálnak az motoszkált <az a> fejében, hogy az öreg Erzsókot elcsalja <a> szolgálatába, s aztán szép szerivel kiszedi tőle, ami benne találtatik. Nosza nagy titokban egy mácsonyos asszonyt* [a MK-tól jelzett jegyzet a kettétépett lap alsó hiányzó részén van] küldött hozzá, aki fűt fát ígérven csakugyan rábeszálta és a legközelebbi Mindszentnapkor csakugyan áthozták ládástól Görgőre.*

35 2 *Az itt kezdődő részből négy megfogalmazási kísérlet maradt fenn: I. K₂₄₂: <Az öreg assz> Erzsókot aztán <előfogta> mikor már megmelegedett Görgőn egy kicsit, előfogta és kivallatta, mit tud a két kis lánykáról, de természetesen messziről kerülgetvén a kérdést és megijesztgetvén őt annak rendje és módja szerint, ha valamit a Görgey Jánosék titkairól eltalálna hallgatni. Erzsók asszony vallott is, de olyas valamit, amit Pál úr éppenséggel*

II. K₂₄₂ és ₁₅₆: *Erzsókot aztán, mikor már egy kicsinyt megmelegedett Görgőn <val> vallatóra fogta <szép szerivel> a*

két csecsemő leánykára nézve, nem <egyenes> ugyan egyenesen, hanem csak kerülgetve, egyről és másról kérdezősködően, <vagy> példálózva arra, hogy <igen> a háznál III. K₁₅₉: Elő vette az alispán, s <kérdezni kezdte> a nélkül, hogy egyenesen a két csecsemő leánykára térne <hogy mit tud azokról> csak amugy kerülgetve intézett hozzá kérdéseket hol nyájas <rav> ravaszsággal remélvén megoldani a nyelvét, hol rideg parancsolással. De bár minden eszközt megpróbált, Erzsók asszony csak holmi <lappáliákkal> lappáliákat csevegett volt gazdáiról. <Néha azonban mégis úgy vette> Mindemellett úgy rémlett rémlett [!] hogy néha zavarba <jön és> jön mintha titkolna valamit. <Kikérdezte Marjánét> <— Ancsurá — mondá az alispán> Később rászabadította Marjánét is <de Marj> <de ő> de az se tudott meg semmi lényegeset. Különben ő is csak azt a nézetet vallotta, hogy Ancsurának <tud valamit> titka van.

IV. K₂₄₁: <Gör> Görgey egyelőre Marjáné mellett alkalmazta a hajdú feleségét s *mihelyt egy kicsit megmelegedett* a háznál, elővette <hogy s> mindenféle kérdések <ot tett hogy a nyelvét megoldja>kel. <Egy> Óvatos volt <nem egyenes> arra hogy egyenesen a két csecsemő leánykára <kérdezősköd-jék> terelje a szót, nehogy megsejtse Presztonné, <hol> melyik pontnál kell vigyáznia a nyelvére.

35 : 8 *Az itt kezdődő részből két megfogalmazási kísérlet maradt fenn :*
I. K₆₀: Hiábavalónak bizonyult ez is. A két fejsz téhénnel is csak az ördögnek fizetett. *Verona ugyan zavarba jött egyszer másszor, ami azt gyanította, hogy titkol valamit, de amit el-csevegett az mind olyan közönséges semmiség, hogy nem volt érdemes meghallgatni.* Görgeyt igen bosszantotta ez a »rossz fogás« Veronával, egy nap megint a szobájába intette és a szívéré beszélt: — Verona, öreg szüle, maga egy titkot rejteget előttem. — Nem tudok én semmit, kérom alásan. — Figyelmeztetem Verona <h> — mondá az alispán szigorúan — hogy <ennek> tagadásának szomorú következményei lesznek. — Oh istenem, hát milyen titkot ért a tekintetes úr? — A toporci házra vonatkozót. — Igazán semmit se tudok. — Ne hazudjék Presztonné, mert én tudom hogy tud valamit. — Honnan tudná azt a tekintetes ur <mondta> dadogta Presztonné.

II. K₁₂₉: Már már lemondott a sikerről, mikor egyszer végig menve a gazdasági udvaron egyedül találta Veronát, amint kendert tilolt. Köszönt az alispánnak, az pedig éppen nyugodt kedvében volt, megszólította:

— Ej ej szüle, maga titkolozik előttem <valamit>

— Nem én tekintetes uram.

— Már pedig én tudom, hogy tud valamit — bizonykodott az alispán.

— <Már> Ugyan mit tudnék én <kérem alásan> szegény pára?

- *Ne fogadkozzék Presztonné, mert én azt is tudom, hogy mit tud*
 — mondá Görgey keményen a szeme közé nézve.
 Verona megrezzent; lesütötte a fejét, s dadogni kezdett:
 — Már hogy én? *Milyen irányban?*
 — *A toporci házról van szó, Presztonné, és az ott történetekről.*
 Tudok mindent és vigyázzon magára, ha elhallgatja előttem.
 — Én soha se mondtam, hogy tudok valamit.
 — Nem mondta? Dehogy nem mondta. Az ember szavai
 <ki> mögött *is van egy értelem; amit az okosak észrevesznek.*
 Aztán az ember álmában is szokott beszélni.
 Ezt csak úgy mondta Görgey.
- 35 8 Krk: fáradtság (VU—1910: fáradtság)
- 37 : 22 K₆₁: A selyma Marjáné <három éjjel egymásután> a következő éjjel felöltözött fehér lepedős kísértetnek s megállván a Verona ágya előtt, aki *vacogó fogakkal reszketve bújt párnádba a látományra*, suttogó túlvilági hangon inté:
 — *Verona, Verona, Verona! Könnyíts a bűnös lelkeden, vallj be mindent az alispánnak <.> vagy elkárhozol és viszlek.*
Veronát, akinek az ura bement Lőcsére az alispánnal, kitélte reggelre a hideg. Egész nap kuruzsolta <másnap> Apróné asszonyom. Estefelé felkelt, *szentelt barkával kifüstölte a <szobát> szobáját, s lefekvéskor magával vitte a <toporci> görgői <öreg <<bér>> baktert> harangozót Humalik Józsefet, aki egy icce pálinkáért <magára> vállalta, hogy a pitvarban hál.* Nagyon öreg <volt már> tuskó [?] volt, Preszton nem lehet rá féltékeny, azért választotta Verona.
 Be is mentek a házba, de alig hogy beléptek a méceses elaludt a pitvarban, *s egy síri hang lekiáltott a padlásról.*
- 38 : 30 K₁₀₀: — Itt van a feleségem — <Edd meg, ha itt van> Hát persze, a mézes hetek. — Igen de a tekintetes úrral akar beszélni.
 — Bocsásd be.
 Verona belépett, halovány volt és <öreg> törődött, öreg
- 39 : 19 Krk, 1910: Klöster (VU, KF itt is s az 130:12-ig a későbbiekben is hol Kröster, hol Kröszter) — A Klöster alakot általánosítottuk.
- 41 : 32 K₂₃₆: — A saját szemeivel látta? — <ütközött> kérdé Görgey megütközve. Beszélje el csak úgy mintha a gyóntatójának mondaná. Presztonné <most m> ezek után <elbeszélte> <elmondta> <elke> sorrendben előadta, *hogy mióta az úr <.> a háborúba ment azóta ő hált a nagy asszonnyal egy szobában.* Eleinte sokat búsult, sokszor *írt és kapott levelet az urától.* Később aztán ritkábbak lettek a levelek; *ő is ritkábban sohajtozott megszokta az egyedüllétet, egyszer azonban úgy az ősz elején, sajnos nem emlékszik a napra, a nagy asszony elsétált a malomba, <mivel épen> <... valamit> valamilyen gát csinálásáról volt*
- 43 : 7 *Az itt kezdődő részről két fogalmazási kísérlet maradt fenn a kéziratok közt :*

I. K₆₂: kérem alásan, hogy *a molnár legény* <bejött> *belopózott* éjszakánként, mikor már mindenki lefeküdt, az udvarba az úrnóm ablaka alá, ott valami nótát elfütyöréztet, mire felkelt az asszony, *s úgy ahogy volt, csak* éppen hogy egy fehér szoknyát rántott a <rubics> rubács fölé maga ment ki <az ajtót> a folyosó ajtót kinyitni, *s bebecsátotta* a molnár legényt, aki <csak> hajnalban <ment> <aztán vissza osont aztán> azon az úton, a hogy jött, elment nyomtalanul, mint a füst.

Kínos verejték gyöngyözött a Görgey homlokán. Szörnyűség ilyet hallani. <Hát> *A nemes ember* <háborodott fel> *háborgott benne, de* <csak> *leküzdötte* magát, összecsikoritotta a fogait keresztbe fonta *a két karját, mintha nem eresztené az egyikkel a másikat,* csak az idegei rángatóztak az arcán.
— És ezeket mind látta kend? Hogyan történt ez?

Verona elbeszélte, hogy *a cselédek suttogtak* erről, ő nem hitte, de megakartta tudni a bizonyosat, bebújt <az elő> a nagy asszony hálószobájába vezető <..> szűk folyosón a rácsozott ruha szekrénybe.

II. K₆₃₋₆₄: *hogy a molnár legény belopózott éjjel, mikor a cselédség elaludt az udvarba, s az a szent asszony* (nem állhat már fenn a világ sokáig) valami jelről mindenha észrevette, *felkelt az ágyból s úgy ahogy volt,* csupán *egy alsószoknyát rántva* a rubács — [MK lapalji jegyzete hozzá: két részből álló <ing> női ing meleg] — fölé, maga ugrott ki a *hideg folyosóra* <hogy bebecsássa> és *becsátotta.* Oh istenem, istenem, *ha az legalább valaki volna. De egy* ilyen embert.

Kínos verejték gyöngyözött a Görgey homlokán. Szörnyűség ilyet hallani. *A nemes ember háborgott benne, de leküzdötte indulatát,* összecsikoritotta a fogait, keresztbe fonta két karját, *mintha nem eresztené az egyikkel a másikat* <csak az <<erős állkapcsa>> erős alsó állkapcsa <<...>> reszketett.>

— *Kitől hallotta ezeket — kérde sötét pillantással.*
— Eleinte csak úgy mese számba suttogták a béresek, <látták> *a virradat párázatában* <férfi alakot> *látták kicsonni* <az ajtón> *a kastély ajtón, mint árnyékot, később aztán megismerték,* hogy az új molnárlegény és az asszonyunkhoz jár.
— *Képzelték, hazudtak — hörögte az alispán.*

— Nem — *felelte* <az> *Verona asszony* <...> *szomorúan — Én is azt mondtam, amit a tekintetes úr.* Hazugság, istentelenség, *s* <elhatároztam hogy a> megesküdtem, végére járok. *Kukorica hántás volt egy este a nagy* <előszobában> *ebédlőben,* <ahonnan a> *melyből az asszonyunk hálószobája nyílik.* A csöveket külön garmadára hányták, a hánctól pedig valóságos boglya <lett> támadt. *Így szokott ez lenni minden évben.* A kukorica hántás <valóságos> szinte ünnepség, <ilyenkor eljönnek a falusiak> melyet soha sem az ispán <lakban> házban, hanem mindig a kastélyban <van> tartanak <mog>.

Ilyenkor eljönnek segíteni (az összes) *a falubeliek, nem csak ami* [!] *jobbágyaink de* (a Berzeviczy uraságéi is, kivált a fiatalja) a Budaméryeké is, (van dalolás) kivált a *fiatalja*, van dalolás, viháncolás (dévánság) már a mennyire mernek a nagyaszony jelenlétében, a vörös kukoricacsöveket külön kell válogatni, azok a szt. Antal tüze ellen jók, a nagyszeműeket megint külön (azok elült) elültetésre. Néha a dudás ember is odajön, s ha éjfélig (elvégez a munkát) bevégeződik, táncra perdülnek a párok egész hajnalig. A nagy asszony mákos kukoricát főzet nekik és (mérés pálinkát oszt ki) pálinkát ad fel a férfiaknak, az asszony népnek megvizezve

- 43 : 30 K₃₄: A nagy asszony személyes jelenlétében, aki külön választja a piros kukorica csöveket, *azok a Szt Antal tüze ellen jók*, meg a tarkákat (melyeknek meg) mert ezek meg (a sertésvést) minden nyavalyát távoltartanak a sertésektől.

- 44 : 3 Krk, 1910: s nem engedi (VÜ, KF: *és* nem engedi)

16 K₁₃₁: s éles (fütty) fütty hangzott kívülről

34 *Az itt kezdődő részről a következő négy megfogalmazási kísérlet maradt fenn;*

I. K₁₃₁: Görgey csak bámult rá a megüvögesedett szemével és egy szót se szólt. (Aztán felkelt) fel s alá járt a szobában és mintha senki se lenne a szobában bent, félhangosan tusakodott magában.

II. K₂₄₉: — Mindent elmondtam a tekintetes úrnak, amit tudtam, hát ugye elmehetek most már?

Görgey erre se felelt, talán nem is hallotta ezt a nyöszörgő hangot. (Elmélyedt gondolataiba). (Elfelejtette, hogy más valaki is van a szobában. <<Olyan>> Feje zúgott az összetörődött gondolatoktól, s ebben a rettentő zúgásban elveszett a Verona halk tompa beszédje.) Elfelejtette, hogy más valaki is van a szobában. Keserű gunyos vonás ült ki az (ajkaira) ajkszőgleiteire. Szegény János bátyám — sóhajtott fel hangosan (Felkelt és) majd fel alá járt a szobában. Hát minden asszony ilyen? — tűnődött. — Minden asszony. *Hát Karolina is ilyen lett volna?* (Arca szinte hamúszínűbe (lett) ment át.) Ki hitte volna ezt (va) valaha? Az isten nem teremtett hát semmi egészen tisztái? A legtündöklőbbnek, a napnak (is) *folttjai vannak*, a liliomnak árnyéka van, a (kri) forrás legtisztább vize tele van undok ázalagokkal. Eszébe jutott, (hogy) amitől (<... meg hirtelen> s fülig vörös lett (az arca), mint a cékla, hogy (<...> (a kinos) tegnap vacsorakor az asztalnál (mert) a megyei tisztviselők gyűlések idején közösen étkeznek) némi célzások ejtettek, a melyeket (tegnap még) nem értett. (Reviczky Dániel mondta nevetgélve Görgey János hadakozásairól lévén szó) (szó esett a Görgey János hadakozásairól[1]) *szóba került a Görgey János (hadi) táborba szállása*, s (valaki) Marsallkó Péter megjegyezte: (Rossz hírek) »*Furcsa hírek* érkeznek.«

⟨Top⟩ ⟨B⟩ Reviczky Dániel protonotarius vigyorogva közbe vágott: »*Toporcról hm?*« Mire gyanúsan összenéztek a *megeei urak* olyan formán, ⟨megbotránkozással⟩ hűledezéssel, mint mikor nagyon elszólja magát valaki, s Marsalkó nagy hirtelen kiegyengette: ⟨Nem, nem⟩ »Dehogy, Erdélyből érkeztek *furesa hírek, hogy ott mindennek vége van.*«

III. K₁₈₇: Arca hamuszínű lett és olyan élettelen, mint ⟨egy szoboré⟩ a halotté. Csak ⟨egy keserű vonás az ajk⟩ a rángatózó ajkszögletei ⟨ben⟩ mutatták, hogy él, s azokon egy keserű vonás. Az asszony ⟨várta, hogy szól valamit⟩ várni látszott ⟨valamire⟩ egy párszor rápillantott félénken óvatosan, de

IV. K₆₅: Arca hamuszínű lett és olyan élettelen, mint a halot-také. Csak a szempilláinak rezgése mutatta, hogy él. A paraszt asszony ⟨félénken pillantott fel rá, hogy talán mond valamit, aztán⟩ várt még egy kevéssé, majd köhintett, hogy észre-vétesse magát, de az alispán még se vett róla tudomást. Így telt el vagy két-három perc.

— Elmehetnek — kérdé végre az asszony.

Az alispán erre se felelt. Nem hallotta. Hol járt most ⟨*aza*⟩ az ő esze! Azon tépelődött, hogy ilyen-e minden asszony? *Hát Karolina is ilyen lett volna? Az isten hát nem teremtett semmi egészen tisztát? a legtündöklőbb ⟨nek⟩ ékességnek, a napnak ⟨is⟩ foltjai vannak. A legálátszóbb forrás vizében undok ázalagok hemzsegnek. A fehér liliumnak ⟨sötét⟩ is van árnyéka.*

45 6 Krk, 1910: csupa csiriz (VU, KF: csupa csiriz és csíríz)

46: 6 K₆₆ és₁₅₇: és lehetőleg minden ⟨láрма⟩ feltűnés és zaj nélkül hozzák megvasalva eleibe.

Ez szerdán délelőtt ⟨volt⟩ történt s már pénteken este ⟨midőn az⟩ valamivel éjfél előtt, midőn az alispán fölkelt a várnagy lakásán a vacsorától és átment a szobáiba, ⟨s⟩ ott várta az előszobában Göbolyó.

— Jelentem alásan tekintetes alispán úr, elhoztuk a rabot.

— ⟨Derék emberek vagytok⟩ Jól van — felelte az alispán.

— Mit csináljunk vele? Átadjuk kurtán a várnagynak?

— Nem semi esetre sem, *előbb én akarok vele beszélni*, de most nem érek rá, majd reggel felhozatom. *Csukjátok be valamely üres cellába.*

— Csakhogy egész nap nem evett egy harapást se ⟨velünk együtt⟩ — bátorkodott ellenvetni ⟨Szabó Gergely⟩ a pandúr. [Folytatása a K₁₅₇-en.]

— Ejh hadd bőjtöljön ⟨egy kicsit⟩ az ebugatta — jegyezte meg az alispán, s azzal bevonult az egyes szobájába és lefeküdt.

34 *Az itt kezdődő részről a következő megfogalmazási kísérletek maradtak fenn:*

I. K₆₇: azonfelül értekezletek, bizottsági ülések és mindenféle

titkos és nem titkos tanácskozások, *tárgyalások vártak rá.* <egész > délelőtt és délután el <volt> lévén foglalva, olyan volt <délután> estefelé a feje *mint egy köpü,* ezer meg ezer tárgy zúgott benne, befogatott hát és elmenekült egy kis pihenőre Görgőre.

<De ott is rekedt, mert olyan cudar idő kerekedett másnap, hó, szél, hogy a kutyát se való kihajtani, különben is még mindig gyöngéledett>

Mínthogy vasárnap következett és különben is olyan idő támadt, szél, hó, hogy a kutyát se érdemes kiengedni, <egész vasárnap> otthon maradt <egész nap> a következő nap és a jó meleg kályha mögül nézte a fehérbe öltözött fákat és házfedeleket.

II. K₆₇ és ₂₁₄: Mínthogy vasárnap következett és olyan undok <zimankós> szelcs havas idő támadt, hogy a *kutyát se való* kihajtani, *egész nap* otthon maradt a jó öreg bubos kályha mellett, <s az ablakba> s az ablakon át nézte <a szép fehér világot odakünn, a gubbaszkodó verebeket és sármányokat> az egyforma ruhába öltözött külső világot a fehér fákat es fehér házfedeleket <mikor egy> <a melyben csak egyetlen fekete> messze amennyire a szem beláthat.

47 : 8 K_{187-213. 66. 157. 148. 194}: Csupán egyetlen fekete pont rontotta az összhangot. *A fekete pont egyre közelebb jött. Eleinte csak olyan piciny volt, mint egy varjú, aztán mint egy fekete láda,* majd egyszerre kibontakozott és *egy hintó alakját vette fel,* melyet őt <ló> fekete ló *vontatott nagy nehezen* <a k> *a kerék agyig érő hóban.* <A hintó jött jött, egyre közelebb és> <Hát egyszer> *Amint aztán a* <kastélyhoz> *templomhoz ért* hirtelen befordult a faszorba. — <V> <Ez bizony hozzánk jön> Vendég jön — kiáltott fel bosszúsan Marjákné, ki uzsonnát hozott be az úrnak. — Megfoghatatlan, hogy az emberek ilyenkor is mászkálnak. [Folytatása a K_{187-en}].

A hintó ezalatt <beért az udvarba> *bejárt az ambitus alá. Görgy maga is kíváncsi volt* <ki jött> *és az udvarra nyíló ablakhoz lépve, látta, hogy a* <...> *farkasbőr bundából egy* <mindenféle> *mindenféle nagykendőke* <beba> *keresztül kasul* <bekötözött> *bebabulyázott asszonyi alak kásmálódik* <le> *ki magával rántván* <zöld> *sötétzöld csurapéja* <val> *szárnyával téglát* <és a> *palackot,* amelyek melegtől *szolgál-* <tal> *hattak.* Az *érkező* feje annyira bevolt[!] kötve, hogy éppen csak a szemei <voltak künn> látszottak, lehetetlen volt felösmerni. <A> *Osak miután az előszobában* <Marjáknéval> a Presztonnal váltott néhány <szót, rezzent össze Görgy> szava ütötte meg a fülét, kiáltott fel Marjákné <eleibe szaladva>: — <Ez a Görgy Jánosné> <— A toporci <<úr asszony>> úraszony>— Akármi legyenek, a toporci úrasz-
szony — s azzal eleibe szaladt. A Görgy szemei megvillantak, a harag fellegei ültek ki homlokára. <Leült az íróasztala>

[Folytatása a K₂₁₃-on.] Mit akarhat ez a szerencsétlen? <Az a> <Csakugyan Görgey Jánosné <<lépett be>> tépte fel az ajtót> <Görgey Pált <<egy>> <<az íróasztalához>> az íróasztalánál találta> (Hm, képzelem — dörmögte magában.) A helyett, hogy eleibe sietne, mint máskor, *leült az íróasztalához, háttal az ajtónak és írni kezdett.*

Osakugyan Görgei <né>[!] Jánosné tépte fel az ajtót, Görgey meg se fordult, nem látta az asszony feldúlt arcát, összetört alakját.

<Az asszony> Görgeyné megállt egy percig a szoba közepén, majd csendesen figyelmeztette az írásba elmerültet. — *Én vagyok sógor. De még erre se fordult meg Görgey, <ha> megvető hangon szolt hátra;— No és mit akar? [Folytatása a K₆₆-on] Talán észre se vette a sértő modort, elborult előtte a világ <az er> <erejét> vesztve> egy székbe roskadt <lihegve> ereje elhagyta csak épen hogy még eltudta[!] rebegni: — *Elfogták az uramat, a kegyelmed testvér bátyját.**

Erre aztán meglepetve ugrott fel az alispán és gúnyosan <mondta> tört ki:

— *Éa kegyelmed persze búsul ezen?*

— Oh istenem, hiszen vége van <vesztő helyre viszik> *gályákra viszik vagy vesztőhelyre.*

Az alispán megremegett.

— És ki <fogta> fogatta el?

— <Hát> *Bizonyosan a császár.*

— *Nem tudom, hova vitték.*

— *Hol és mikor fogták el? Útközében vagy másképp?* [Folytatása a K₁₅₇-en.]

— *Otthon, <az udvaron> — felelte az asszony.*

Az alispán csodálkozó szemeket meresztett rá.

— *Hát otthon volt?* <szólt az alispán meglepetve> *Én erről nem <is> tudtam. <Hogy> semmit.*

<— Otthon volt már ősz> — *Mert titkolni kellett, hogy otthon van, álruhában <húzódott meg> volt meghúzódva a malomban.*

<Haha! E> Az alispán <erre> elnevette magát (ez volt az első nevetése évek óta) <aztán lehajolt> <kemény> rideg arcvonásai ragyogtak, megszélesedtek a kacagástól, — <az asszony> Görgeiné <félénken> megdöbbenve nézett rá, azt hitte megőrült a szomorú hír hallatára, s még inkább kellett azt hinnie, amint egyszerre lehajolt hozzá <kezébe> és letérdelt, majd utána kapott a zöld csurapé egyik szárnyának, mely <derekát> <most is még> sudár derekáról aláfolyt a térdéig, ajkához vitte és a szegélyét megcsókolta [Folytatása a K₁₄₈-on]

— *Mit csinál kegyelmed?* — kérdé az úrnő meglepetve.

— *Valami olyast, amit vezeklésül szabtam most magamra, de a mire nem vagyok érdemes. <Mária kedves sógor> <Felkelt <lerázta magáról> leverte térdéről a port, s élénken mondá*

Mária, kedves sógor (nőm) *asszony* (ne legyen) *egy percig se tartson a bánata többé* (az uráért), mert nem a császár fogatta (hanem a) el (az urát hanem olyan ember, aki visszaadja) (— Hanem? — Én) az urát, *hanem olyan ember: aki visszaadja.*

Görgeinó nagy lélekzetet vett.

— *Oh istenem, hát ki az?*

— *Én — felelte Görgei — én fogattam el.*

Görgeiné szomorúan csüggesztette le fejét. Íme [Folytatása a K₁₈₄-en] csakugyan elvette isten az [eszét]. *Épen a legrosszabbkor*, mikor ő szorult volna rá a tanácsára.

48 5 Krk, 1910: az írásban (VU, KF: az írásba)

49 : 31 s rózsa (1910: és rózsa)

50 8 K₂₁₅: A Görgey Pál nyelvét a rémület némitá el. (Most jutott eszébe) Csak forgott (mozgott) forgott, de nem bírt hangot adni. (Szemei kidülledtek) *Levegő után kapkodott*, szemei kidülledtek. Most jutott eszébe, *hogy a foglyot nem engedte a várnagyhoz vitetni*, ahol bevették volna a *rendes rabok létszámába*, vagyis kosztjáról is gondoskodtak volna, ez alapján elég okos (volt) intézkedés (lett volna), mert a várnagy (feltalálná ösmerni) felismerheti vala, hanem — szent isten, ha azóta nem evett, nem halt-e meg éhen.

23 homlokáról (1910: a homlokáról)

51 5 *Érről a részről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn*, I. K₁₈₄: *azzal a szándékkal, hogy megpirongatom, ráijesztek és kitoloncoltatom a vármegyéből* — és nem gondoskodtam, hogy (A saját) enni kapjon.

II. K₁₅₈: *azzal a szándékkal, hogy reggel megpirongatom, ráijesztek és kitoloncoltatom a vármegye területéről.*

(— Az édes testvérbátyját! — Honnan tudhattam volna én azt?) — *Csak nem gondolja — vetette fel az asszony* aggodalmasan — *hogy e miatt valami (ebből) baja lett*, hogy talán, ne hogy — *Nem. Dehogy. Isten ments*. De mégis. Az erős ember egész testében reszketett (meg) mintha láz törné. S minthogy ezt Görgeiné is észrevette

52 16 *Két megfogalmazási kísérlet maradt fenn :*

I. K₁₈₈ és ₁₅₈: Görgeinó erőt vett magán, s ő is közömbösen jegyzte meg, hogy csak azért jön be a városba, mert János esetleg megneheztelne, hogy olyan közel volt

II. K₉₈: sógorral mert (semmiképpen) *nem szenvedheti a Marjánékné üres fecsegését. Igazi hősiesség számba ment ez a kölcsönös gyöngédség, mely csak nehezen volt fenttartható s a mellett nem is ért semmit, mert mindenik tudta*, hogy a másik [A lapon a következő kusza összefüggéstelen feljegyzések találhatók még:]

mert nem képzei el (hogy) azt az együgyűséget hogy

A legnagyobb ravaszság

(A jó dolog azonban hogy)

- <Minden dolognak>
 <Mindenekelőtt> azonban legsürgősebb.
- 52 : 23 K₁₅₈: <Téruilt fordult a beszéd a> *Összebeszéltek hetet havat, mint az unatkozó utasok, hogy egymást elszórakoztassák, még az időjárást is fölemlegették, hogy úgy látszik kegyetlen <rideg re> tél lesz, mire megjegyezte Görgeyné; »No, legalább ebben az egyben jár jól a szegény Urunk, mert Törökországban nincsenek <telek> ekkora telek» Ebből aztán szót szöba füzve <megértette Görgey Pál, hogy> áttért*
- 54 : 5 melegsége (1910: melege)
- 22 K₆₉: *teremtsd elő szaporán a porkolábot az összes börtönök kulcsaival. Nagy sürgés forgás támadt egyszerre az egész ropant épületben <Mintha szent jános bogarak röpködnének> Ajtók csapkodása hallatszott. <Itt ott egy lámpás fénye csillant meg> <Mintha> keresztül kasul uszkáló fények mutatkoztak az udvaron. Vagyis lámpással járó emberekkel népesült be a háztájék. Hirtelen híre ment, hogy megjött az alispán és haragszik. Maga nemzetes <Grodkovszkyné> <Tököné> Grodkovszkyné asszonyom a várnagyné is kijött ropogós fehér kötényével hónaljáig felgyürt ingujjban, kipirulva úgy, ahogy volt a tűzhelynél, s meglátván a hatalmas alispánt tiszteletteljesen <megrendítő hars> megharsogtatta a hangját : — Jaj bizony nem tudom hova ment <kobo> <Grodkovszky> — tessék őt megpirongatni. Nem ért <Egyszer csak eltűnt> tegnap is ma is titokzatosan, mint a <füst> kámfor és vacsorára se jött haza. <Eleget mondtam neki> Mindjárt nem tetszett nekem az ember, mondom neki. „Te Grodkovszky <az ördög vigye, mondd meg legalább> <mond meg> — mondom — tudjam hová mégysz”, de csak rám mordult, hogy hogy*
- 55 : 13 K₇₀: *Grodkovszkyné még beszélt, de már oda <jött> csoszogott a porkoláb is a kulcsokkal és egy lámpással. — No Baltházár — kiáltott rá az alispán mohón. — Mi van a rabokkal? — Semmi különös tekintetes uram. — Nem történt semmi említésre méltó? — Nem történt. <Tetszik talán valamit parancsolni?> Tegnap előtt éjjel papot kívánt az egyik, hogy azt mondja meg akar gyónni, mert érzi a halálát. Minthogy azonban förtelmes idő volt, és a pap messze lakik azt a propositiót tettem neki, hogy nem akarna-e inkább egy pohár bort. Hát ebbe aztán belenyugodott, megitta és meggyógyult.*
- 16 Baltazár (VU — 1910: Baltazár) — A későbbiekben is.
- 31 K₇₁: *Görgey <türelmetlen> ingerülten szaktította félbe — Szamár kend Baltházár. <Hol van> Jöjjön elő Szabó Gergely, a pandúr? — Az most <egy> <egy gyújtogató bandát> mordály égetőket üldöz Farkas falván. [!] — Hát [MK kihagyása!] hol van?*

- Az megbetegedett Toporcon <múlt pénteken> a szolgálatban, *tüdőgyulladását kapott és haldoklik*. Ezelőtt egy félórával vette fel az utolsó kenetet.
- *Ez az. Ez tudja*. Menjen hozzá *tüstént* és ha még van benne élet <mondja meg neki hogy> *kérdezze meg tőle, hová csukták pénteken éjjel a rabot, <amit s> akit Szabó Gergellyel hoztak?* Mondja meg neki, hogy én parancsolom.
- Szedte a lábát Balthazár Imre egy agár se jobban, pedig egy kis pocakja is volt ő kelmének.*
- A Görgeyné <lankadtan roskadt> lába megroskadt lankadtan <eresztette le fejét a sógora vállára> szorította fejét a lépcső oszlophoz s megkapaszkodott a ballusterben.*
- <Talán <<Hát>> még azt se tudják, hová dobták a szegény uramat> Istenem!
- 56 10 *Az út kezdődő részről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*
- I. K₁₀₇: — Irtoztató — *suttogta <elhalóan> bágyadtan, megcsukló hangon — még azt se <lehet> tudni, <hogy> hova dobták a szegény Jánosomat.*
- Ez volt az első szemrehányó szó. <G> Az alispán hozzá rohant <megfogt> átfogta a karjaival: „Csak bátran Mária <édes> lelkem, szedje össze az erejét, még minden jóra fordulhat”. Majd a szakállába <morogta: Átok ül minden tettemen> morogta a többit kivártatva. Hej hé!*
- Még se jön az a Balthazár.*
- Végre jött Balthazár. Meghozta a hírt, hogy a toporci rabot az emeleten zárták el a levéltár melletti üres <szobába> kamrába, ahol a régi világban a ktnzó eszközöket tartogatták. — No végre — <. .> lélekzett fel az alispán*
- II. K₁₂₈: — Istentelenség — *fakadt ki <most már végre> (a pohár végre kicsordult) még egy kutyát se dobnak úgy be, hogy a sintérek ne tudják <a sintérek>, melyik ölbe dobták. Görgey az ajkaiba harapott és a szakállába morgott valamit.*
- 14 Krk, K: *az ajkaiba (VU, KF: ajkaiba; 1910: ajkába)*
- 29 K₁₀₇: *Ott voltak a <megyeház> használaton kívüli különböző szobák kulcsai <feliratokkal> egy nagy szakajtóban, mindegyik hozzákötve egy kis fatáblához, melyen a szoba száma és mineműsége volt felírva. Mialatt a kulcsok között kotorászott <elmondta> elmesélte, hogy a pandúr már épen haldokolt, mikor belépett, sőt már <el is> beszélni se tudott, de amint <ő> hozzálépett (t. i. ő Balthazár <és azt mondta> azzal, hogy az alispán parancsolta <és hogy addig> nem szabad addig meghalnia, míg nem szólt a rab felől, egyszerűen <abban hagyta a haldoklást> kinyitotta a szemét és abba hagyta a haldoklását — nem is lesz annak kutyabaja se. A vicispán nevéől kiszaladt a halál a <pad> kéményen.*
- 58 : 14 K₁₀₇: *lesték, hogy mit mond, de csak egy „jajt” hallatott, aztán a két lábát látták <en> <kelepelni> kalimpálni a levegőben <ő maga hanyat [!] vágott> <az ajtó> <ő maga> <az ajtó*

kinyílt, ő maga úgy ahogy volt végig vágódott a küszöbön) *míg felső teste eltűnt, a mélyen hosszú volt, úgy* <vágódott hanyatt [!] a küszöbön> *zuhant* be a *kamrába*. — Az <Az ajtó ped> Mert <s> az ajtó <pedig> kitárult szélesen, mivel-hogy be se volt zárva <Beitűről> <Mindez egy szempillanat műve volt>

A kamra <ból> *mélyéből* <gyenge> *világosság derengett*. A *kályhában* <mohány> *izzó tűz duruzsolt*. Az asztal <on> egyik végén kancsó állott <fehér fonatos> *fonatos kalács és egy megkezdett* <hatalmas <<...>> sonka> *disznó sonka*. Az asztal másik szélén <az asztalnál> két alak <kárty> <malmot játszott> *nyilván malmozott*, akik most a *zajra bosszúsán felugrottak*. <Az bizony> *Az egyiket rögtön felismerte az alispán*. Az *bizony* <a nem> *Grodkovszky volt a várnagy*. A másodikat, *aki olyan piros volt, mint a kapos, ellenben Görgeyné ismerte fel mindjárt* <Az bizony Görgey János volt> Az

- 59 : 17 K₆₈: *Képzeltetni volt öröm és mindenféle kimagyarázás, vagy is* <ho> *egyelőre csak a várnagy magyarázta ki* <mint> <itt-létét> *beavatkozást. Tegnap este felé — úgy mond — mikor az alispán* <elment magához> *elutazott Görögöre, hívatta* <a beteg hajdú> <hogyan> *a súlyosan megbetegedett hajdú*
- 32 K₁₀₇: *Nagyon helyesen cselekedett Grodkovszky* <Pót> *Hely-rehoztam [!] amit én mulasztottam. Most már én rajtam volna a sor helyrehozni* viszont, amit
- 60 2 K₁₀₇: *tehát visszavonult ott hagyván őket* <a meleg kályhá-nak a ...> <már ...> *egy olyan* <meleg édes> *nyájás derült s meleg felóra következett, aminőt keveset ad az élet* <Min-den kiderült> <Egysz> <Kiderült minden> <Nehéz> *Babylon tornyának építése sokkal könnyebb lehetett, mint*
- 5 K₁₀₇: *Jött az ezer meg ezer kérdés. Hogy is volt az? Mi is volt <az>? <Hát te lurkó mért fogattál>* *Mindenki egyszerre beszélt, felelt, kért, kérdezt, szörnyülködött* <és> *Hát mért fogattál <te> el lurkó? Nagy kacagás támadt* <János úr a hev> *Mikor jól megmagyarázta, János úr is a hasát is fogta. Mária <hara-gos> szégyenlős képet vágott. »Maga mégis gonosz ember sógor <de> illet feltenni én rólam? Igaza volt Pálnak — köte-kedett <az> a feleségével — minek eresztgettél <v> be*
- 6 Krk, K: *szörnyülködött* (VU — 1910: *szörnyülkőzött*)
- 20 *Az itt következő részből négy megfogalmazási kísérlet maradt fenn*. I. K₆₈: *Lementek tehát a földszintre s felültek a szánra*. „Jól gombold be <azt az> a lisztlopó kabátodat, János, <mert csípős idő van> nehogy meghülj” *Lent a*
- II. K₁₄₅: <Grodkovszky> *A legsürgősebb veszedelem azonban, hogy a Marjáné vacsorája kipang, kihűl, tehát jó lesz sietni*. Ezt is az alispán proponálta. *Lementek tehát a földszintre és felcihelődtek a szánra*. „Nem fázol meg abban a lisztlopó kabátban? Add ide Matyej a gubádat” <...> *Míg <a Jánost> János úrra rásegítették a gubát <harcias han-*

gok rezgették a levegőt) a várnagy lakásann [!] (felől háborus) mely a kapu alól nyílt, *háborus tünetek* voltak észlelhetők. *Bőgrék és tányérok recsegték*, mintha (egy) szándékosan törné valaki (talán egymáshoz hajigálták) (rikácsoló) *butorok ropogtak*, egy (egy) rikácsoló női hang III. K₁₃₂: *Egyelőre azonban a legsürgősebb veszedelem, hogy a Marjákné vacsorája kipang* elromlik, tehát *sietni kell hazafele*. (Ehhez az utazáshoz azon) *Csak hogy ehhez az utazáshoz, Matyej jelenléte nem szükséges, mert a Matyej szája eljár ellenben felette szükséges a Matyej gubája, mert a János úr lisztlopó kabátja*, amiben elfogták és elhozták a mai csipős estéhez (túl vék) csekély. *Az alispán tehát* előlment, eligazította a dolgot, vagyis (elküldte) beküldte Matyejt a várnagyékhöz, hogy (kérjen ott magának vacsorát) (vacsorázék meg ott náluk) kérjen (az) ott vacsorát, és (reggel jöjjön aztán) (hajnalban) vacsora után jöjjön háza gyalog. — Ő maga ült fel a bakra, s miután lejött a Görgey házaspár is (a szánn k) megindultak szépen hazafelé, (s) minden (úgy történt) akképen törtévéen, ahogy azt az alispán kitervezte, kivévéen, hogy nem Jánosnak jutott a guba, hanem ő neki, és hogy Matyej kért ugyan vacsorát a várnagyéknál, de nem kapott

IV. K₁₃₄: *Egyelőre azonban az a legsürgősebb veszedelem, hogy a Marjákné vacsorája (kipan) elpang*, megromlik: *tehát sietni kell hazafelé*. *Csak hogy ehhez az utazáshoz Matyej jelenléte nem szükséges, mert a Matyej szája eljár, ellenben felette szükséges a Matyej fürtös gubája, mert a János úr lisztlopó kabátja nem mutatkozik a csipős időhöz elegendőnek.*

Az alispán tehát lejött előre, a vártán álló Vlaszinkót eltávolította, valamint az egész ott ácsorgó személyzetet. Matyejt ellenben szerette volna elhelyezni reggelig szállásra és vacsorára a várnagyéknál, de (a várnagy) azoknak a lakásáról olyan *háborús tünetek* hangzottak ki, hogy még ő (maga) se mert most oda belépni. *Bőgrék és tányérok recsegték* (mintha) (talán egymáshoz hagyigálják) *butorok ropogtak*, mintha *dulakodnának köztük s egy (egy) éles női hang* kikicsapott (az érthetetlen) a (Igy végződött (<<szerencsésen>>) a már igen kellemetlennek ígérkező kínos ügy szerencsésen)

61 7 K₁₃₅: Majd megtudom én, hogy hol flangiroztál. *Vigyázz (Kodlovcszky) Grodkovszky*, ha (egyszer) még egyszer megcsalsz

11 azt a két göbölly szemedet (1910: a két göbölly szemedet)

26 K₂₂: *itt kibékült (f) sorsával*, s már csak azon töprengett, hogy a fürtös gubát, mért vette el tőle az uraság.

— Hagyd el Matyi fiam — vigasztalta Vlaszinkó — (Nem lehet abból) *Nincs az urak eszén ablak, hogy abba mi bele nézhetnénk.*

(Rosszabb éj) (Nagyobb) *Roszsabb éjszakája volt Grodkovsz-*

- kynak. Majdnem éjjélíg tartott <...> a patália, s im alighogy lecsendesült a ház <s végre megpihent> vagyis megállott az asszony nyelve, hogy egy kissé lehetette a fejét a vánkosokra [] egy lovas <ember patkói verték fel hangosra a megyeház udvarán a kövezetet> A lovas leszállt és a várnagy lakásán kezdett dörömbölni.
- 62 5 K₈₃: <Jóakarátú> Nagy jó akarátú uram! Bocsássa meg kegyelmed, ha békességes álmból felszaktam, de miután jó <köre> lelkű keresztény embernek tanultam megösmerni <azzal a kérdéssel fordulok kegyelmedhez> kinek az okitalan állathoz is könyörülő szíve vagyon, arra kérem kegyelmedet, hogy az ámbituson, ahol az én uram tömlőce volt, az egyik szekrényben megrekedve egy macska van, kitéve <a legnagyobb> az éhen való halálnak — aki nem tudom mióta van ott és nem tud kijönni, lévén pedig ő is a mindenható isten teremtménye <eressze ki> ne restelje kegyelmed isten nevében <ne kegyelmed> még az éjszaka <kiereszteni> ha lehet, akít mindjárt akkor elfelejtettem megmondani.
Datum: Görög Die novemb. 21. Görgey Jánosné
- 16 Krk, 1910: Jánoki (VU, KF: Janoki)
- 27 egy ilyen puhaszívű (1910: ilyen puhaszívű)
- 63 : 1 Az itt kezdődő részről a következő három megfogalmazási kísérlet maradt fenn:
I. K₁₂₈: Hát a szegény Tököly Imre csakugyan kénytelen volt ott hagyni Erdélyt. Nem volt <szerencséje> érdemes azért a kis kalandért olyan messze menni.
— Hát legalább még egyszer jól elverte a németet — vigasztalta magát Görgey János. — Az is csak valami.
Leopoldus császár általános bűnbocsánatot hirdetett <ugyan de> <mindig ilyen a stylusa, nem volt kielégítő, ami <<...>> a Thököly> a mely nevezetes irat a fegyver letételre ösztönző <az erdélyi> a fölkelő urakat, igen szép latinsággal <megirt> volt megírva, <de> Görgey Jánosnak mindamellettt sehogy se tetszett a stylusa, mert így szólt: bocsánatot biztossitunk mindenkinek, »ha csak valamely különös ok nem szól bizonyos <personák> egyének ellen.« Ami azt jelentette udvari nyelven (Görgey János tudta németül olvasni a latin szöveget) <hogy> mindenkinek megbocsátunk
II. K₂₅₁: Fejezet. Noha jól végződött is a toporci bonyodalom Görgey Pál nagyon restelte önmaga előtt: Ime, mire viszi az embert az okitalan gyanakodás! Kevésbe múlt, hogy a bátyja éhen nem halt, vagy hogy (amit különben még nem ugrott át) ellenség kezeibe nem került. S mindez csak azért, mert elhitte <hogy> a sógornője <ahogy Verona mondotta> megtántorodott [tévedésből nincs áthúzva] <a molnár legénnyel a női erényében> <ballépését> eltántorodását. Elhitte, pedig <az az> ha van valami valószínűtlen hát ez az. De ő mégis elhitte. Ebből azután levezette, hogy a <másik

dolog) a kis Rozáliára (dolga) vonatkozó gyanúja még ennél is valószínűtlenebb, és elhatározta (magát), úgy szólván esküt tett (némán a titokzatos Örök <<Lény>> Ur színe előtt) önmagának, hogy többet rá sem fog gondolni, (hogy) kiveti lelkéből, mint (ahogy a szemgolyó <<kivett>> kiveti a bele esett) az egészséges test kiveti a beletört tövist. (Megkönnyebbedett egy k) (Olyan könnyű lett ezzel, hogy szinte röpülni lett volna kedve. <<Másnap Görgeyékét G>> A kastély balszárnyában helyezte vendégeit.) *Érezvén Jánosék* (iránti) *ellenében elkövetett igaztalanságát*, páratlan gyöngédséggel és szeretettel igyekezett azt (helyre hozni) (ellensúly) (némileg) jóvá tenni, elgondolta, hogy még élete árán se adja ki Jánost, ha a császáriak elakarnák fogatni, mert olyasmi hallatszott, mintha díj volna kifizve a fejére. (Szinte ki) (Szinte) A császár ugyan (amnestiát) teljes bűnbocsánatot (adott) hirdetett a Thököly megtért embe-reinek, (de azzal a klauzulával) de »ha csak valami különös ok nem szól (ellene) bizonyos personák ellen.«

III. K.⁷⁸ és ¹³⁹: Leopoldus császárnak csinos iránya (volt) lehetett — ám bátor nem volt tehetséges ember. (Egykalamu) A calemusával verte ki Thökölyt Erdélyből (Karddal ellenben Thököly verte meg (Erdélyben) Zernestén)

Amit mi úgy értünk, hogy ékes proklamációt (. . .) írt Leopoldus császár, amelyben teljes (bü) bűnbocsánatot ad mindazoknak, (ha) akik a Thököly táborában voltak, ha elhagyják a »kuruc királyt.« Hát elhagyták.

Azonban akármilyen nevezetes hatása volt is ennek az iratnak (a hatása) és akármilyen jószágos volt [a lap ketté tépve] a hangja Görgey János nagyon jól tudta hogyan kell a latin szöveget németül értelmezni, pláne udvari nyelven. A szöveg pedig így szólt: »Bocsánatot biztosítunk mindenkinek, ha csak valami különös ok fen nem forog.« Görgey János azt is tudta, hogy az a különös ok fen forog, ha forgatja, forog pedig a nyakán ide oda. [Folytatása a K.¹³⁸-on:] És tudta volna még e szöveg nélkül is, mert *Caraffa megüzente neki* (még) *egy kicserélt fogolytól még a nyáron* (de már akkor rosszul ment a kurucok dolga) (hogy) nézze meg jól még egyszer a fejet a tükörben — hogy a másvilágon ráósmérjen, ha a sok külön legurult fej közt találja keresgélni

63 : 22 Krk, 1910: bátyja (VU; KF: a bátyja)

22 *Az itt következő részről öt megfogalmazási kísérlet maradt fenn, s részben ide tartozik a K.₂₅₁-en található változat is (ld. 63 : 1. II. számú változatát):*

I. K.¹³⁸: Mindezeket megértvén az alispán nagy lelki mardosást érzett, amiért (az ő) *hebehurgya* elfogatási (kalandjával) parancsával esetleg (még) bajba hozza bátyját, szaporodván a fölfedezési esélyek. Sőt már eddig is (jó) csak véletlen szerencse, hogy éhen nem halt. És miért? Az ő ostoba gyana-

kodásáért. Pedig ha van valami valószínűtlen a világon, hát *(akkor)* az ő sógornője önmegfeledkezése. De ő mégis elhitte. Világos, hogy ő benne van a hiba. Restelte nagyon bár nem szolt. És azzal vigasztalta magát, hogy legalább tanult:

II. K₁₃₃: János úrnak égne meredt a haja — mikor mindezeket elbeszélte a bátyja. A lelkiismerete mardosta. *(Szerette volna, ha nem re)* a homlokát

III. K₇₄: Pál úr megértvén bátyja elbeszéléséből mindezeket, megdöbbsent *(és)* nagyon a lelkiro vette hebehurgya cselekedetét, hogy elfogatta.

IV. K₁₃₃: Mikor ezeket apránként *(elmondotta)* közölte János úr az *(öcsének)* öcsével, [!] ugyancsak fölbirizgálta *(vele)* annak a lelkiismeretét. Minden haja szála égne állott. Hátha veszélybe döntötte ezzel az elfogatással? Hátha felösmerték a lándzsások s elfecsegik? *(A várnagy megbízható ember)* Még szerencse, hogy az egyik most meghal. A várnagytól sincs mit tartani, megbízható úri ember. De nem látta-e valaki útközben, mikor a lándzsások hozták? Rettentő önvádat érzett.

V. K₇₅: Pál úr megértvén a bátyja helyzetét, megdöbbsent attól, amit tett, minden hajaszála [!] égne állt arra a gondolatra, hogy egy hebehurgyaságnak *(miatt majd éhen)* milyen következményei lehetnek volna *(hiszen kis hja, hogy éhen nem halt)* és még milyenek lehetnek, ha Jánost mikor *Toporórol, mint foglyot, hozták a lándzsások, valaki felösmerte, vagy ha Godkovszky [!] szája eljár.* *(Milyen csodálatos keze van a végzetnek! Egy kis elhirtelenkedés is (hóhérbárd))* vérpadra juttatja a testvérét) Milyen csodálatosan keverődnek *(össze a dolgokat a fátum)* a dolgok. Íme most úgy lehet a vérpadra juttatja testvérbátyját. És miért? Mert a feleségére gyanakodott. Az az [!] kész pénznek vette a mások gyanúját. *(De hát)* Hibás-e azért? Hiszen oly igaznak látszott *(hogy a kételkedés)* az asszony hűtlensége, hogy nehéz volt a kérdés elől kitérni (?) *De hát nincs-e mindenben (logika, amit a gondviselés) tudatos cél, isteni erő, amit a (gondviselés) végzet keze szó? Nem intő jel-e ez, hogy a másik gyanúját összetörje? Mintha csak mondaná; »Vigyázz magadra Görgy Pál, az egyik gyanúval már felsültél, a másik gyanúd is csak olyan. Mindig a pokol kapuján kopogtatsz.*

64 : 25 igaztalanságot (1910; igazságtalanságot)

27 Krk, 1910: olyan jó volt (VU, KF: olyan jó ember volt)

65 : 1 K₂₆₁: — *(Legalább)* De legalább szabad kegyelmed. — Szabad? — Mindenesetre jobb mintha ez se volna.

34 K₁₃₉: Görgy János lehajtotta a fejét:

— *Ne féltsetek* engem. Nem csinállok már én semmit.

66 : 1 gyengültek (1910; meggyengültek)

Lap Sor

- 66 : 6 a hatalmat (1910; a hatalmadat)
- 10 K₁₃₅: *én nem avatkozom (többé) ennek a mai világnak semmi nemű dolgaiba.* Visszavonulok csendesen Toporcra. Majd én adókat hajtok be, s lutheránus templomokat segíték elvenni. Soha, soha:
Mária szelíden hajtotta fejét a vállára :
— *Az isten áldja meg édes uram ebben a szándékában* — hangoztatá hálásan.
— *De mit fogsz (ott) Toporcon csinálni,* elunod magadat — *íjesztgette Pál*
— *Fákat fogok ültetni*
- 67 : 3 K₂₅₈: *Ha nem mutatta is Görgey János azért mégis örült a menlevélnek, s azontúl nem volt többé maradása,* valamint a nagyasszonynak sem, aki pedig két hétre tervezte Görgön való tartózkodását. Most egyszerre tömérdek tenni való jutott eszükbe. Ez is, az is halaszthatatlan. Schogy se lehetett őket (rávenni) ott marasztalni, még (aznap) az nap elutaztak. Az alispán (egész) Lőcsőig kísérte őket, ahol (végre) atyafiságos ölelések és csókolózások közt (elváltak) váltak el.
— *Gondold (még egyszer meg) át bátya, a mit mondtam* — ismételte Pál úr búcsúzás közben. — *Hátha mégis kedved jönne az alispáni székhez. Elég lesz csak egy intés akármikor.*
— *Szó sincs róla* (Ne is említsd ((többé))) — felelte János eltökélten — ((hanem ha valami szívességet akarsz nekünk tenni)) Amit én adtam oda, el nem veszem többé, hanem ha épen valami szívességet akarsz nekünk tenni, add vissza azt, amit te elvettél) — *Ugyan hagyd a pokolba ezt a tervet* — *förmedt rá János úr haragosan*
- 15 Krk, K: *ezt a tervet* (VU — 1910: *azt a tervet*)
- 17 Krk, 1910: *odaadtam* (VU, KF: *odadtam*)
- 24 K₁₃₇: A hintó (kip) *kihajtatott a kapun,* ő pedig még mindig ott állott az udvaron, feje zúgott és forgott vele a világ, a kis (paraszt ház) hófedte paraszt házikók izegtek, forogtak (és) majd felakartak szaladni a kastély tetejére.
- 25 megmeredve (1910: *megmerevedve*)
- 26 K₁₃₆: *egy végső isten hozzádot akart inteni a levett kalapjával*
- 34 K₇₄: *Az egyik Görgey épen olyan javíthatatlan volt, mint a másik.* (Ezeken) (Sebeket) (Csak az idő gyógyíthat rájuk. Furcsa doktor. Két féle methodussal dolgozik. Vagy a felejtéssel vagy új sebekkel.) De hát iszen arra való az idő, hogy megjavítsa őket. Jó öreg doktor az idő. A forradalmár Görgey majd beletörődik a kényszerűségbe, elfelejti a daliás napokat és csendes ember lesz (belőle). A gyanakodó (Görgeynek) Görgeyvel is végez. Mert jó öreg doktor az idő, akinek (sok) többféle receptje. (A felejtet) Felejtet(i) (a sebek) (Vagy új) Ha nem sikerül, új sebeket üt, s új sebek miatt nem fájnak a régiék.

- Hanem ez a nagy doktor furcsán csinálta ez egyszer. <Mert ros> Mert kivált <a kath> a lutheránusok dolga ment rosszul. Egyébként a katolikusok se dicsekedtek. <Azoknak a templomaikat vették el, ezeknek a pénzüket> Mert a kettő közt csak az volt a különbség, hogy a lutheránusok templomait és pénzét elvették, a templomaikat odaadták a katolikusoknak, a pénzt pedig megtartották az állam céljaira, a katolikusoknak ellenben csak a pénzét.
- 68 : 24 *újra elöttűnő* (1910: elöttűnő)
25 lehetne (1910: lehet)
- 38 Krk, 1910: *a szegény* (VU, KF: szegény)
- 69 1 K₇₇: *Igy sülyedt az ország napról napra lejobb tehetetlen árvaságba*. Szomorú esztendő következtek rá. <Országgyűlése nádora <<ugyan>> és alkotmánya még ugyan volt, de hogy milyennek> Alkotmánya iszen volt <de hát épen ezen az alkotmányon támadt vagy ezer lyuk> még, <de> csak épen nem tartották meg. Országgyűlése, nádora is volt, csak épen nem kérdezték meg, ha valamit akartak Bécsben <Szegény országgyűlés> s azok mindig akartak. *Kolonics csinálta* <meg nekik a programot> nekik a <sorrendet> *programot*: <«Magyarországot> *rabbá, koldussá s aztán katolikusná tenni* az országot. Oh szegény országgyűlés, nem vitte többre a gyermeket <bababuknál> bábu<knál>nál. Ha <szépen> felvan<nak> húzva hát sírni tud. <Különösen a protestánsoknak>
- 10 Bécsnek (1910: Bécsben)
- 14 koldusokka (1910: koldussá)
- 37 <A bírák par> [<A <<bírák>> törvényszékeknek suggeralva >>] *A törvényszékeket felülről suggerálták, hogy <nem> a felek közt <. . .> lehet nem különbséget tenni, <ha katolikusok> vallásuk és pártállásuk szerint. Amiből aztán az <következett, hogy a protestánsok csak <akkor> juthattak a magok igazához, nyerhettek pört, ha megfizették a bíró, de ha jól megfizették akkor aztán akkor <is igazuk lett, ha nem volt igazuk> is pört nyertek, ha nem volt <igazuk> és ebből viszont az következett, hogy a katolikusoknak <is> szintén vesztegetni kellett <ha az igaz> hogy az igazukhoz jussanak*
- 70 : 1 nyerhetnek (1910: nyerhettek).
- 6 K₂₆₁: *Felhőkben születnek a villámok*. De ezeknek a felhőknek nem volt magja, pusztá csepfolyós dolgok támadtak belőlük: *nemzeti könnyek. A nép és a nemesség <el volt> véréig el volt keseredve*. Csak a főúri osztály
- 71 10 Krk: *Nikomédia* (VU—1910: *Nikodemia*)
- 74 : 17 Krk, 1910: *kevéskét* (VU, KF: *keveskét*)
- 19 Krk, 1910: *legkapzsibbak* (VU, KF: *legkapzsiabbak*)
- 75 : 26 Krk: *a kritikus vidékeken* (VU—1910: *kritikus vidékoken*)
- 76 : 33 *olyasvalamit üzent* (1910: *olyasmit üzent*)
- 36 *üzenethozó* (1910: *üzenethordozó*)
- 38 Krk, 1910; *ismétlen* (VU, KF: *isméglen*)

Lap Sor

- 78 : 19 Krk, 1910: Jazarec (VU, KF: Jazarec)
24 Krk, 1910: Tarlyk (VU, KF: Tarlyk)
- 79 : 7 *Az itt következő részről két kéziratföredék maradt fenn:*
I. K₇₉: *emberi hangok*, kutyacsaholás verték fel az ünnepies csendet. *Megrezzent. Mi lehet ez? De csak ment a szarvasnyomok után, melyek kivezettek az erdőcskéből. A Klokoacs túlsó végén aztán világosan tárult eléje, hogy néhány száz lépésnyire (túl) a Durst (patakon ami már) patak mentén, de már a lőcsei határban a szász urak is Szt Hubertusnak áldoznak, még pedig most kezdtek hozzáfogni (egy) a körvadászathoz, (a hajtókat <<egy része>> Trükk) mint*
II. K₇₉: *emberi hangok*, kutyacsaholás verték fel az ünnepies csendet. *Megrezzent. Mi lehet ez? De csak ment a szarvasnyomok után, melyek kivezették a Klokoacsból. A Klokoacs túlsó végén aztán világosan tárult eléje a jelenet. Az erdőcske miatt nem láthatták előbb. (A lőcsei határban) Odaát a Görgei úgy nevezett répaföldjein túl már a lőcsei határ következik a Durst-patak mentén. Előljáró uraimék (ott) hasonlóan (Nimródnek) Szt Hubertusnak áldoztak a mai napon, még pedig egy csomó hajtóval. — Nini, meglőtték már a szarvasunkat — kiáltá Preszton. Csak ugyan ott feküdt a a nemes vad élettelenül elterülve. Vadászok, hajtók (és k) körülötte ujjongtak. Egyik másik lehajolt (a)n emelgetni próbálta. A vadászok élénk gesztusokkal vitakoztak valami fölött. Olyan közel voltak, hogy föllehetett őket ösmerni. Az a kicsiny zömök emberke ott a vidrasipkában Kramler uram a bíró, a magas, hórihorgas Nustkorb András uram a senator (mellette Trükk Mihály <<állt>> a jegyző), háta mögött a városi jegyző (a) Trükk Sebestyén kis madár feje látható, az a kövér zöld kabátos Brewer Mátyás a fertálymester (viertelmeister) Az aki most iszik a csutorából Gygles József a (nevezetes fogas prókátor) gyógyszerész, a guggoló pedig a széles hátával Greff Lőrinc a gazdag aranyműves*
A (z ismerősök egy) szász urak némelyike névszerint Gygles és Greff felösmervén az alispánt messziről lengette kalapját, de Görgey nem volt jó kedvében alig billenté meg az övét, s ott látván a bírót, akire haragot tartott, éppen visszaakart fordulni, mikor (ku) Fityke a befagyott Durstból egy (nyúl) hatalmas
- 32 Krk, K: Gygles (VU—1910: Gyglás)
- 81 4 Krk: Kramler (VU—1910: Kramer) — Vö.: a név első előfordulási helyét 22. k. 39 : 25
7 Krk, K: Greff (VU—1910 tévesen: Griff) — Vö.: a név első előfordulási helyét: 22. k. 79 : 34
12 s vörös csikot (1910: vörös csikot)
19 a vérzés (1910: vérzés)
32 útjukat (1910: útjokat)

- 81 : 35 K₈₉: — *Vége van* — mondá *Nustkorb uram* — <ránézve> a hóra nézve és a bíróra is. — Több vér nincs benne.
- 82 : 16 Krk: *Trück Sebestyén* (VU—1910 tévesen: *Trück Mihály*) — Vö. a név első előfordulási helyét 22. köt. 79 : 30
- 39 Krk: véren (VU—1910: vérén)
- 83 : 4 Krk, 1910: *máig* (VU, KF: maig)
- 19 drabantjai (1910: darabonjai)
- 21 *Trebel* (1910: *Trebely*)
- 84 : 24 K₈₀ és 138: *Az utcán ezalatt tanácstalanul, nagy bizonytalanságban hömpölygött a tömeg.* Senki sem tudott semmi bizonyosat. *Némelyek a pizidarius után szaladtak, s hoztak új és új részleteket, mások ellenben a Görgő felé vezető kapuhoz iparkodtak, hogy ott talán valamit látni lehet. Egy fiatal ember eközben lóra ült, s csak nagy nehezen gyártott [?] magának utat a sokaságban.* [Folytatása K_{138-on}]
- *Majd mindjárt hozok én hírt* — <mondá> kiáltott rá itt ott az ismerősökre.
- Szép, délceg legényke volt, <szőke fürtök> hullámos szőke fürtök <kel> omlottak le a piros lefentyűs nyestkalpag alul, éles acélszínű szeméből bátorság, életkedv sugárzott, sötét zöld Wammest viselt, barna <dobb> dobin ujjakkal, testhez álló <sel> zsinórtalan selyem nadrágot, sárga csizmát. A Wammes fölött <egy úgy nevezett> panyókára vetett <suba> róka mállal bélelt szegszínű suba egésszítette ki <a viseletet> öltözékét.*
- *A fiatal Fabricius — suttogták.*
- *Jól ül meg a lovat* — szóltak amint <vágatni kezdett> kijutván az emberáradatból, csettentett <egyet> a vasderesnek és vágatni kezdett.
- Apja vére. Az öreg volt a legkeményebb huszár a Thökölyi [!] seregében. Hej de jó világ volt! Nem jön már az vissza. *Az őrtoronnyban a Stadtpfeifer <a> dobolása hangzott fel.* <Ez j> *Ez a napnyugtát jelenti* s egyszersmind hogy a város kapui bezárandók.
- Az <tömeg folyton gyúlt> izgatott kíváncsi polgárság folyton seregett és ott hullámozott a nagy téren, de még mindig
- 85 : 25 Krk: *Kadulíkot* (VU—1910 tévesen: *Kudelikot*) — Vö.: a név első előfordulási helyét 22. köt. 84 : 4
- 37 K₁₃₈: <Egy nyakig . . .> *Nyakig begombolható mellény* <más színű> mely nyáron ujjatlan volt télen pedig <. . .> más színű ujjakkal ellátott, kedvenc ruhadarabja a szászoknak
- 86 : 4 K₂₃₂: Jó szerencse (ha ugyan szabad ezt a szót használni egy ilyen szomorú dolognál) csakhamar visszanyargalt a fiatal Fabricius. Toronyirányba menvén <nem kellett> <meg> el lehetett kerülnie a *Scheiben* és a *Tarlyk* <közt> völgyön vezető országúton <közt kanyargó> közt a *völgyben kanyargó hosszadalmas országutat*, egy kettőre itthon termett párolgó lován s elmondta az eseményeket lóhátról világosan. A bíró

- rálőtt a Görgey alispán kutyájára, mire az alispán megcélozta a bírót és <lepu> eltalálta. A bíró halálos sebet kapott és én <most> már halva találtam. Az alispán a lövés után haza ment Görgőre. Nustkorb András uram pedig a bíró vértől csepegő testével egy darab földet <futott> <..> járt be <melyről azt a> a Görgey szántóföldjeiből, a melyről azt állítja, hogy <az> ezentúl a városé lesz. Épen most vernek be jelző karókat az elfoglalt területre
- 86 : 36 K₁₀₈: Fabricius egy fiatal urat, egy másik tacskót látott <ott állni> <útjában> szemben nyestprémes magyar bekecsben
- 88 7 K₉₄: *Nem volt az különb hang a zajhoz képest, mint a szunyog döngés egy <lakatos műhelyben kalapácsok csattogása közt> zsidó zsinagógában, — mégis <csendét idézett elő> lett eredménye*
- 35 *Az itt kezdődő részről három, részben egymást kiegészítő megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*
- I. K₈₈: A tanácsteremben néhány senator gyűlt össze, kik hűledezve hallgatják a fiatal Fabricziust; amint elmondja a részleteket.
- II. K₁₇₀: Míg a népet Mostel uram intette csendre, ezalatt a fiatal Fabriczius <és> <mégis> behatolt a tanácsterembe s megjelenté a látottakat. A derék urak borzongva hallgatták a részleteket, s újra elbeszélének Mostel uramnak, <ki> amint az erkélyről bevonult <s két> Mint a legöregebb senatort <..> önkénytelenül <a fejüknek> őt tekintették a fejüknek — *Ilyen csapás!* — csóválta a fejét Pálfalvy Mihály.
- <Mi tevők legyünk már most?> *Nem hiába álmodtam én az éjjel <hogy> mintha a városház <terőn> helyén mocsár <támadt> lett volna és én rákokat fogdostam volna benne.* [Folytatása a K₁₆₄-en] <Mostel uram közbe szólt: <<— A rákok csakugyan megvannak, mert úgy jönnek>> — A rákokat jól álmodta meg, mert csakugyan úgy jönnek a bíró holttestére, mint a rák az élő>
- Brüneck Máté közbeszólt keserűen:
- Nem álom az, de igaz; sok itt a halrabillegő [?] rák a városházán.
- Ne veszekedjenek ilyen nehéz órában.
- III. K₈₈: Brüneck Máté közbeszólt:
- Kegyelmed csak álmodja ezeket? Én nappal is látom.
- Ne ellenzékeskedjék most, ebben a nehéz órában — feddette Mostel uram — isten eléggé meglátogatott bennünket a súlyos balkezével, a kegyelmed nyelve fölösleges rá nyomatékna. *Kegyelmed pedig Pálfalvi uram, jól tenné, ha eleibe menne a holttestnek és elrendelné, hogy ide hozzák.*
- Ide? Minek? Hiszen itt tanácsülés lesz.
- Épen azért — *Praesente cadavere, a holttest jelenlétében <..> tartjuk meg a mai tanácskozást.*

- 88 : 37 Krk, 1910: le se vették (VU, KF: le se vetették)
- 91 11 K₉₁: Bizony nevezetes dolgok kezdtek lent történni. Az ajtó kinyílt, s azon csatakosan, véresen belépett (az ajtón) Nustkorb András uram (ahogy a vadászatról jött) *udna Trükk Sebestyén*, majd *Gosznovitzer Dávid és Brüneck János* (lépkedtek) jöttek. *Mindnek piros* (. . .) *a hídégtől kimart* arca volt: csak azok az arcok voltak sápadtak, melyek itt vártak rájuk. Legutolsónak (jött Pálfalvy) érkezett Pálfalvi Mihály a villicussal. A villicus már kijózanodott, a szörnyű eset kiszította fejéből a mámort, egyenesen a tanács asztalhoz (lépett) járult és lehúzta róla a zöld posztót, aztán kiment vele az ajtón. Kis vártatva két városi darabont szőtnyitotta a fűtött tanács terem ajtajának két szárnyát, mire heves dermesztő levegő áram csapott be a folyosóról és eloltott egy két gyertyát. Trükk Sebestyén rohant, hogy újra meggyújtogassa. A jegyző dolga az ilyen. Egy szenátor méltóságához nem való.
- Minden szem az ajtóra volt szegezve. Nehéz léptek zaja, csoszogás* (hall) *hangzait* (kívülről) *az ajtó előtt*. A légy zírrenését *meglehetett volna hallani az* (érdekesítő) idegemészítő mélységes csöndben, *s borzongás futott végig a* (hátaikon) *hátgerinceken, mikor négy* (darab) *pixidarius egy* (sara) *saraglyán behozta a bírót, az imént kivitt zöld posztóval betakarva, csak* a feje látszott ki és ritkás rőt szakálla. Igazán borzasztó (látvány volt) jelenet volt.
- *Ide tegyék* — *rendelkezett* halkán, fojtott hangon Mostel [!]
Ambrus — az elnöki szék mögött elhelyezett kisebb asztalra.
A *pixidariusok oda helyezték a halottat*.
— *Elmehetnek*.
- Akkor aztán *beült* Mostel Ambrus uram a bíró üresen hagyott széke mellé jobbra, mint a legrégebb és a legöregebb senator, s intett a többieknek, hogy foglalják el helyeiket. Némán, csendesesen leültek a *góth stílusú székekbe, legakulra* (foglalt helyet) *jutott Trükk Sebestyén maga elé tolvá*
- 13 Krk: Nustkorb (VU—1910 tévesen: Nuszkorb)
- 21 Krk, K: zírrenését (VU—1910: zizenését)
- 38 Krk: Mostel Ambrus (VU—1910 tévesen: Mostel András)
- 92 : 9 Gosznovitzer Dávid (VU—1910 tévesen: Gosznovitzer Bálint) Vö. a név első előfordulási helyét: 22. köt. 91 : 15.
- 17 Krk: 1910: Brüneck (VU, KF tévesen itt is s a későbbiekben is hol Brunek, hol Brüneck.) — A Brüneck alakot általánosítottuk. Vö. a név első előfordulási helyét: 22. köt. 85 : 18)
- 36 K₂₁₉: — Úgy is volt — bolingatott a skriba.
— De ha szándékos volt is a lövés egy kutyáért gonoszság egy embert lelőni, még egy közönséges embert is, hát még Lőcse város bíróját! — folytatá Nustkorb uram.
Csak egy percig tartott a kemény
- 93 : 31 Lőcse városa (1910: Lőcse város)

- 95 21 K₁₂₂ *Mostel uram összeráncolta szemöldjeit, s nyomban rápörkölt Brunekre [!]*
 — *No ezt ugyan etalálta kegyelmed.* Hát hol hallotta azt, hogy a vádlott ne beszélhessen? Ez aztán szép bölcsesség volna, mondhatom. Csend legyen ott a karzaton is! Ha még egy piszegést hallok onnan <mialatt> mialatt <Norsko> Nustkorb senator uram beszélni fog
- 96 : 7 K₉₆: *fejét kevélyen hátra vetve, mint aki nem védekezni, hanem dicsekedni akar — mikor az alispán golyója szeretett bíránkat érte, mikor megpillantottam a kibugyanó vért köntösén <mintha> ugyanakkor egy <gond> rég elfeledett szász privilégium <be> villant meg fejemben, mintha azt is puskából lőtte volna bele egy láthatatlan kéz, s ez a szász privilégium Károly király egyik indorsatája <n alapszik> <vagyon> <és akkor ugy> mely arról szól, hogy a lőcsei bíró vérenek földszerző ereje legyen.*
 — Halljuk, halljuk!
 Olyan <v> <mély> csodálatos csend támadt, hogy amint Pálfalvi uram a tarkóját vakarta <hallani>, zajképen lehetett hallani a kaparászást.
- 38 K₉₆: *királytól származik, azt mondja, hogy a lőcsei bíró vérenek földszerző ereje legyen.*
 — Hm — <ütötte> <Nini!> — Ütötte fel Bibera meglepetve <a fe> a csikó <. . .> fejét, <már> melyet eddig a két könyök <én> lő karján lehajtvá tartott.
 — *Igaz — <kiáltá> hagyta rá Mauks Donát, aki azelőtt levéltárnoka volt a városnak s <nagy híve volt> a poros írások turkálásában öregedett meg — Ez a privilégium megvan és Mátyás király is helyben hagyta.*
 <A Nustkorb hangja meg csak . . .> <— Igenis. Igaza van tudós> <Úgy van, jól <<tudja>> mondja ezt tudós senator társunk Mauks uram ő kegyelme, <<is>> legalább nem kell tehát előhozatni a levéltárból azok számára, akik talán nem tudnák, sőt helyben hagyta II. Lajos király is, midőn a feleségének, a királyné asszonynak két láda csipkét vitt Budára ajándékba a lőcsei deputáció>
 — *Igen is helyben hagyta — fűzte be Nustkorb a Mauks uram közbeszólását a maga mondandójához — sőt helyben hagyta II. Lajos király is, midőn a királyné asszonynak két láda csipkét vitt Budára ajándékba a lőcsei deputáció.*
 — *Két láda csipke — dűnnyögte Mauks uram — Kutya kutyárum. Ez az ember még azt is tudja.*
 — *Nem csoda tehát tisztelt tanács, hogy <midőn> amint eszembe nyilallott a régi privilégium <megkapott> épen <e> abban <a kellő> a pillanatban <az együtt> mikor az alkalom is megérkezett századok óta talán először és utoljára, valamely <gondviselés szerű> felsőbb lelki kényszer alatt lepott meg <az> a vágy kipróbálni az <ösprivl> ősi kiváltságot, hogy végkép el*

ne merüljön a falánk <...> idők <mindent elnyelő> <elron> <elmosó tengerébe> *feneketlen torkába, mert a tengerek is elpárolognak <szí> nem csak a királyi szavak* 97 : 20 századok óta talán először (1910: századok óta először)

97 : 25 K_{124, 243, 158} és 174: *hol egyszeribe <megszűnt> olyan <csodálatos> csendesség <lett> támadt, hogy amint Homusko a varga a tarkóját vakarta, hallani lehetett <a nyakán való kaparászás zaját> a körmei kaparászását.*

— Egy részt <mondom megakartam használatban> <izgatott> <felette csábított> <akartam volna> [?] izgatott, e ritka királyi jog<ot>, <aminőt egyetlen> *aminő<vel> egyetlen városnak sincs Európában, hogy használva el ne avuljon, más részt <szerezni óhajtottam> <megakartam> szerezni akartam a város híres borsó földjeihez még egy darabot, akképen gondolkozván, hogy a város híres birtokának tágítására minden alkalmat megragadni kötelessége egy senatornak, ki <a város> polgártársai bizalmából <könyököl> ül a zöld asztalnál <A karzat helyeselni kezdett> Bibera a fejével bólintott.*

— No ebben igaza van.

A karzat helyeselni kezdett. Az öreg Mostel haragosan szolt oda: — Osak a fülek <lettek bebocsátva> bocsdattak be és nem a szájak. — Abból a borsóból nem esztek — toldotta meg <a> Mostelnek a karzathoz szóló intését Gosznovitzer. <— Csendet kérek!> Mostel apó a kezeügyében levő vidrabőr sapkával csapott egyet az asztalra, <amit> <amitől olyan szél ke> <— Csendet kérek — egyszerre csend lett és csak a Trükk Sebestyén ott hagyott <<jegyző>> papirosán kezdtek Aminek több foganatja lett mint kellene, mert a sapka olyan szelet csinált, hogy a Trükk Sebestyén ott hagyott papirosai <repülésnek> <...> röpülésnek indultak.

— Csend legyen már egyszer. <Beszéljen kegyelmed> Ne hagyja magát zavartatni Nustkorb uram.

<— Ez a két szempont vezetett engem. Azért aztán én intézkedtem úgy, hogy a <<halottat>> sebesültet felemeljék, körülbelül egy laneus terjedelmű földet kerítettünk be a vérével> — *Ehhez a két szemponthoz járult abbeli meggyőződésesem egy részt, hogy a seb úgy is halálos, más részt, hogy a sebesültnek <nem> nem volna az <ellen semmi> én észjárásom ellen semmi kifogása. — Azt tőle kellett volna megkérdezni — patant fel Kripelyi uram.*

— *Megkérdeztem volna, de már akkor nem volt <a> szavánál <de> ámbár főlöseges <is> lett volna megkérdezni, mert hiszen nem egyszer hangoztatta ezt a megboldogult, isten adjon neki örök nyugodalmat, <a mu> <hogy utolsó csöpp vérét is kész a városáért k> a múltkori nagy beszéde is azzal végződött, hogy városa gyarapodásáért utolsó csöpp vérét is kész feláldozni <városa gyar>*

— *Igen az utolsó csöppet, de nem az utolsó csöp előtti* (itcéket) *néhány itcét* — jegyző *meg gúnyosan Gosznovítzer* [Folytatása K₂₄₃-on] *Nustkorb megbotránkozva s bizonyos méltósággal utasítá vissza ezt a szót.* — *A megboldogult bíró férfi volt, aki nem szokott a szavakkal játszani, kegyelenség hát . . .* — *Mondtam ugye, hogy ne hagyjuk beszélni* — (szisszent) *fortyant fel Brüneck Máté fejcsóválva* — *most* (íme neki áll följebb) *még ő leckéz meg bennünket.* — (Ilyesmit föltenni róla) *Kegyelenség hát* — ismételte *Nustkorb* — *ilyet föltenni róla, ki minden körülmények közt helytállt a szaváért. Különben ez volt* (munkás pa) *munkás és érdemes* (pályájának) *életének a legméltóbb, legszebb befejezése, amint azt ott künn a mezőn is mondtam, hogy* (kifo) (kiömlő) *kiszivárgó vérével még haldoklásában is a város érdekeit szolgálta.* Így kell egy lőcsei bírónak meghalnia. *Csak Leonidas és Zrínyi Mikós* *vetekedhetnek az örök dicsőség országában* ő (kegyelmével) *vele. Hogy mindezekért engem terhel a felelősség, elősmerem. Amít* (tettem) *csalekedtem* (nyugodt) *jó lélekkel* (és jó lelkiismerettel) *tevém, ha büntetés jár érte, ám azt is elszenvedem a városomért. Ítéljenek felettem kegyelmetek. S ezzel felretaszítván a székét* (az ajtó felé) *heves léptekkel indult az ajtó felé, hogy ott künn várja* (meg) *be a sententiát. A karzatról néhány bátoratlan eljen* (potyogott) *kísérte. Az öreg Mostel utána kiáltott :* — *Mi az? Hé! Nustkorb! Hova szalad kegyelmed.* (Jöjjön) *Jön mindjárt vissza!* (Mire) *Mire megfordult visszatért, de nem ült le, hanem állva maradt az asztalnál míg az öreg úr ekképen szólott.* [Folytatása a K₁₅₀-on] (— *Mi tudtommal semmi* ((ítélkezésben sem)) *főben járó dologban nem ítélkezünk most* ((annál kevésbé a kegyelmed ((felett))) *dolgában, mi csak beszélgetünk*)) *Egyébként is én úgy látom a dolgot nemzetes és körültekintő tanács, hogy Nustkorb uram bizonyos* — *Én úgy* (látom a dolgot) *tanultam az élet tudományát nemzetes és körültekintő tanács* (hogy Nustkorb uram vétett bírá) *hogy mikor bajban vagyunk és* (közösség) *nyakunkon a közös ellenség, a legnagyobb botorság volna egymással harcba kapni. Egyébként is olyan* (a vád, melyet) *az eset, a Nustkorb uram esete, a melyben* (igaz) *valamelyes hiba találtatik az isteni törvények* (ellen) (szerint) *ellen, viszont azonban valamelyes* (erény is) *érdem a városi törvények* (szerint) *mellett, ezt ugye senki se tagadhatja.*

— *Ugy van, úgy* — *bőlingatott a tanácsnokok többsége* (De szó is ami szó, nagyon helyesen járt az öreg esze)

— *Ha már most az érdem miatt elfelejtjük a hibát s a hiba miatt nem* (vesz) *létezőnek vesszük az érdemet, hát* (ne) *ugye nem marad semmi tárgyalni való?*

— *Ugy van, úgy* — *ismételték a* (Mostel) *senatorok.*

— (Azon felül) *Azután pedig azt kell venni, hogy mi itt a várost képviseljük és nem az istent,* (a) *mert bármily vallásos*

emberek legyünk is, ezt még se arrogálhatjuk magunk-(at)nak mi szegény földi férgek. <Isten ő szent felség> Ami baja van Nustkorb uramnak az istennel, azt végezze ő az istennel, ő szent felségének ugyanis a keze ügyében vagyok, s akkor [Folytatása a K₁₇₄-en:] teszi rá a súlyos kezét, a mikor akarja, neki bizonydrá nincs szüksége ahhoz <...> akár a Goszvitzer [!] uram akár a Mauks uram szavazatára. <(Derültség)> A mi azonban minket illet, kik itt tényleg csak a várost képviseljük, mi <előtünk> <N> inkább a Nustkorb <uramnak a város érdekei...> érdemeivel állunk szemben, ki <zembe> <köteless> <hivatalos> feladatai ... úgyszólván több <ragaszkodást mutatott kötelességeihez> <kötelességei iránt> mint kellett a város iránt úgyszólván nagyobb. *Ki állítja, hogy nincs igazam?*

- 98 7 egy kicsinyég (1910: egy kicsinység)
 99 : 20 elmenne (1910: elmene)
 31 Krk, K: ezt ugye senkise (VU—1910: azt ugye senkise)
 100 : 12 az érdemeit (1910: érdemeit)

30 *Az itt következő résznek három változata maradt fenn :*

I. K₉₃: Mostel apó egész hidegvérrel kivette a zsebéből ébenfa burnót szelencéjét, szippantott egyet, aztán <így szólt> <cseng> <ránézett szigorúan Gosznovitzerre> prüsszentett utána kettőt hármat <meg hogy talán abba hagyja addig Gosznovitzer, de miután> Élég — kiálta Mostel ap

II. K₉₂: Az elnöklő aggastyán kihúzta erre <a> zsebéből a burnót szelencéjét és odatolta Gosznovitzer elé:

— Szippantson egyet, talán majd lecsillapszik.

Gosznovitzer azonban még ingerültebb lett <...> dühösen lökte vissza a szelencét, hogy az az asztal alá gurult, négyen is siettek <utána hajolni> fölemelni, míg a bős <szena> patricius csak úgy okádta a gúnyos becsmérő kifejezéseket a tanács ellen <...> <elnevezve azt> De már

III. K₂₂₃ és ₉₃: Mostel <apó p> egész hidegvérrel kivette zsebéből ében fa burnót szelencéjét, és odatolta barátságosan Gosznovitzer felé.

— Szippantson egyet Gosznovitzer uram <és csilapodjék le>, talán majd lecsillapszik, mert ha nem, akkor erősebb rendszabályokhoz kell nyúlnom — mondotta szelíden.

De Gosznovitzer még ingerültebb lett, dühösen lökte vissza a szelencét, hogy az az asztal alá gurult és nagyot csattant. Négyen is siettek utána hajolni.

— Nem burnót kell nekem, hanem igazság.

Mostel apó mosolygott erre <és> aztán maga szippantott a szelencéből. Azután odaintette a kályhánál álldogáló villlicust, megsúgván neki:

— <Hozza csak ide kegyelmed a város kasszáját — súgta neki> *Hozd ide csak a város tyúkját, Kristóf öcsém.*

<Mi> *Egy félperc se múlt el, már ott volt az asztalon a város*

tyúkja : <egy fekete ládikó három lakattal bezárva oldalt a tetején pedig egy nyílással. Minden> minden szárnyas és szárnyatlan <ok> <állatok> állatok közül a <legrettenetesebb> legfélelmesebb <akit> Lőcsén, melytől a legbátrabb <embe> leg-házártosabb ember is ijedten némult meg. Az az hogy nem is volt az állat, hanem egy fekete ládikó három lakattal lezárva oldalt és egy szűk nyílással ellátva a tetején. <Ugyanis ez volt a városi> <Igazában ládikó se, hanem> Legigazabban buksza volt, amibe a bírság pénzeket <re> eregette, <a> be a tanács < . . > s azért nevezte el a város tyúkjának, mert <szépen> derekasan tojt a városnak.

Gosznovitzer <megszepent> <szederjes arca> megszepent, s mint ahogy a kutya elereszti a csontot, ha a szájkosarat hozzák, egyszerre <kiesett a themájából> elhagyta a themáját s nagy zavarodottan mereszté <a> szemeit a rémületes tárgyra <önkénytelenül is a> rekedten dadogta : [Folytatása K₉₃-on]

— Hát miért?

— Hát azért kedves Gosznovitzer uram — mondá Mostel apó szelíden — mert illetlen maga viseletet tanúsított <s>, mert összeostobázta a tanácsot, és mert lőcsei tanácsnok léteére argumentumot segített kovácsolni a vérköpös bíró példájával az ellenfélnek, ha pörre kerül <ne> a dolog a <laneus> borsó-földek dolgában, fizet tehát ezekért <két arany bírságot s> a város tyúkjának két sárga csikót <pontum>

— Sok — hörögte Gosznovitzer elvörösödvé, mert felette fősvény ember volt aki egy kecskét elhajtott volna Kassáig egy garasért — <ez> nagyon sok. <Minthogy szokás volt a <<bírság>> kimondott bírságból <<lealkudni is néhányan közbeszóltak>> leengedni, Kripelyi <<közbeszólt>> azt ajánlotta, hogy <<alig>> elég lesz, ha <<hat>> néhány kupa <<borba>> borra ítélik . . . > Minthogy a bíró szíve se volt kőből az alkudozás szokás szerint nem volt kizárva a <bírság> kirótt bírságok mekkoraságára nézve, s igen gyakran megtörtént, hogy <kemény ércek> ezüst, arany, <réz> és egyéb <fémek> kemény ércek gyorsan változtak át cseppfolyós dolgokba, így most is közbe vetette magát Kripelyi kérlelő hangon:

— Talán elég volna, ha egy pár kupa bort fizetne.

Shokás volt ez a lőcsei városházán <az> ítéletek kimondásánál: in vino veritas. < . . . > Themisnek csak a szeme van bekötte, a szája nem. <Nem> És végre is, nem volna igazságos, ha <minden a tyúk> egy tyúk <sülyesztené> habzsolna fel mindent. Mostel apó <azonban> összeráncolta a szemöldjeit <Olyan furcsa> <Ilyen alkalommal> <— Nem ez az alkalom való> <Min jár az esze> — Nem ez a szomorú alkalom való arra

101 6

37 Az itt következő résznek két megfogalmazási kísérlete maradt fenn:

I. K₁₂₂: <De hiszen épen> — Nem látom be, mert nem <vala> —

jegyezte meg *Bibera* — Hiszen magyarok vagyunk, akik szokás szerint sírva vigadnak, s következőkép vigadva (sírathatják a bírójukat) keseregnek.

— *Hiszen persze* (hogy) magyarok vagyunk (. .) *az onnan is küldészik, hogy* (megakartuk) *megakarjuk egymást enni, s* (hogy ahol egy (agyonütött)) meghalt ember van mindig szeretnénk még hozzá valakit agyonütni). De már erre nem (iszunk uraim) iszunk. Csak hadd fizessen Gosznovitser uram.

II. K₁₀₁: — *Nem látom be*, miért (nem) — sietett *Bibera a Kripélyi támogatására* — (. . Bánatában iszik a magyar) (Akkor) Iszik a magyar, ha bánata van, *s mi is csak magyarok volnánk vagy mi* — tette hozzá hetykén, ámbár bizony egy szót se tudott magyarul, se ő, se a tanács (a magyar . .) az egy Pálfalvit kivéve.

— *Hiszen persze magyarok vagyunk* — felelte *Mostel* —, *az onnan is* kitészik, *hogy megakarjuk egymást enni* Hát ezért (az) a (kanibáli étvágyért) *virtusért is megérdemi* Goszvitser [!] *uram hogy fizesse meg a két aranyat.*

(— Majd módosít még azon) Hát bizony *nem volt semmi mentesség, a két aranyat kikellett ott nyomban szűrni, nagy ktnok között kotorászott* ki Gosznovitser uram a (Wamszt) *Wammszt zsebeből* (de azt is) *egy aranyra való apró pénzeket, azzal a kijelentéssel, hogy* (hozom) *a többi »hozom«.* No, ez is magyarul van (gon) (— Most pedig végezzünk egészen ezzel a)

103 : 3 miszerint (1910: *hogy* miszerint)

17 K₁₉₀: vágott közbe *Bibera* uram — *még hátra van a legégetőbb rész, amely a* (lázadozó) lakosság lázadozó vérét (lenne hivatva kimeríteni) lecsillapítása [!] (s a mely) *a* (halotton) *halottért* — (tette hozzá) fölemelkedett székéről és szokatlan pathosszal folytatta — *már igen keveset tehetünk* (de az élők) *az már nyugodt ami* [!] *intézkedéseink nélkül is, de az élők nyugalma föben járó dolog, ezt megadni*

28 a székről (1910: székéről)

37 K₁₅₈: *annak a* (koporsóján se a legnagyobb pompa ter) *ravatalán sem a legnagyobb pompa a virágok, amivel tele hintjük, se a jáklyák füstje, se a* (kivont kardok) *hajdúk kardjának villogása, (a legnagyobb) se a harangok zúgása odakünn, hanem hogy még jelen lehet* (azon gyűlé) *legalább testileg azon a gyűlésen, ahol a megtorlásról hozunk végzést.*

(Az öreg) *Mostel a vállait vonogatta.*

— *Nem olyan kis dolog ez, mint gondolnók. Én elképzelni sem* (sem) *tudom, mit tehetnénk hirtelen.* (Az ilyen dolognak érne kell) (Periculum non in mora sed in fastagatione) *Nem a késésben van a veszély, hanem a sietésben.* Az ilyen dolognak érne kell. *Kommt Zeit kommt Rath. De ha kegyelmetek tudnak valami csodát, én nem bánom, szavazásra bocsátom a kérdést, hogy most* (tárgyaljuk, ámbár haderőnk nincsen, hogy stante

- pede oda küldjük Görgöre <<és elfogassuk Görgeyt>> feldül-
juk a kastélyt és elfogassuk a kastély urát. De ez nem is
volna talán jó, mert erre a violentiára) *bocátkozzunk-e a
kérdésbe vagy később.*
- 103 : 39 kardjának villogása (1910: kardjavillogása)
- 104 : 37 K_{211} : *teljesen kiürült*, a villicus odament <és> megvizsgálta,
nem bújt-e valaki el a padok alá, s miután meggyőződött, hogy
<minden rendben van> semmi ilyes *nem történt, maga is el-
időzött a teremből*, <s> kiküldvén az ajtónál álló két hajdút
<is> megparancsolván, hogy kint álljanak, de amelyik az
- 106 : 14 valóságosan megrohanták (minden kiadásban így; későbbi
sajtó alá rendezők indokolatlanul változtatták meg: valóság-
gal megrohanták)
- 29 *ha* haragszik (1910: haragszik)
- 36 a Thurzó-ház, a megye ház és városházán kívül (minden
kiadásban így; későbbi sajtó alá rendezők grammatikai pre-
cizitása indokolatlanul változtatta meg: a Thurzó-házon, a
megyeházon és a városházán kívül)
- 107 : 15 Krk: a hálószoza (VU—1910: hálószoza)
- 16 1622-ben (1910: 1662-ben)
- 31 K_{94} : *A bíró halála* feletti elszörnyedés *azonban*, mint az ren-
desen történni (szokott már lassanként elpárolgott, az emberi
természet nem lévén alkalmas) szokott, hova tovább vidám
mulatsággá <fajult el> <alakult át a f> fajult el <a künn
pezsgő sokaság együtt léte>. A <tömerdek> <inas> *mester-
masok hógolyókkal* kezdték dobálni *egymást, a színes* <bőrök-
ben dolgozó> *bőrt készítő timárlegények ellenségeskedésben*
élvén a rézműves és a bádogos legényekkel nagy verekedést kezd-
tek *a Menhárd toronymál*, <drabantok, hajdúk futottak oda,
hogy befogdossák őket> *a fertálymesterek nagy sebbel lobbalt*
hajkurászták elő a drabantokat, hajdúkat, hogy siessenek oda
és fogdossák be a verekedőket. De az előkelőbb osztályok sem
<sokáig álltak> sopánkodtak sokáig, akik <egymással>
rokonszenveztek csakhamar megtalálták egymást a tömeg-
ben. <A fiatalok oda csatlakoztak> *Valahogy csoda módon*
történik az ilyesmi. <Egy félóra alatt kialakulnak a
helyzetek> A fiatal emberek odacsatlakoztak <ahol> a leá-
nyos családokhoz <menyecskéknek udvarolni nem szabad>
<a hova a szívük húzta.
- 108 : 19 K_{212} : Nini az igaz, <hiszen> szomorú pillanat van. Az az csak
volt, mert már mindenki elfelejtette. *Hiszen azért „pillanat”*.
Ellenkezőleg, pompásan mulat a lakosság vidám <tréceseles>
terefere, vihdncolás, csengő kacaj <tölti meg az utcákat> *hang-
zik mindenfelé, mintha egy maskara bálból kitóduló közönség*
<volna> *lepné el az utcákat. Csak a városház kivilágtított ablakai*
juttat(t)ják <néha> eszükbe, hogy miért vannak kiinn.
— „Ejnye, de sokáig rágódnak az eseten” — lehetett hallani
itt ott — pedig igen egyszerű a dolog <vagy csak a> néhány

száz zsoldost kell fogadni a városnak, úgyis annyian kínálkoznak, mint a sáskák, aztán megostromolni Görgöt és elfogni Görgeyt. A többit (elvégezzük) aztán mi polgárság majd csak elvégezzük.

— Puff neki! felelték ismét mások. Ha az csak úgy menne. (Hanem) A nemesség magáévá tenné a Görgey dolgát, ha mi (megrohannánk) egy nemesi kastélyt megrohannánk. Ha azok arra a banderiumaikat felültetik (ott) (és ellenünk törnek) ennek fele se tréfa.

[Vö: 108 : 26 alatt közölt K₂₁₀ és K₂₁₁ részletekkel]

108 : 26 *Az itt következő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn. Vö. még a 108 : 19 alatt közölt Krészlet (K₂₁₂) befejező szakaszait :*

I. K₂₁₂: (Majd) (Különböző hírek) (Vagy holmi friss) Kósza hírek bizsergetik meg a vérüket. Valaki azt újságozza, s mint a futótűz terjed el különösen az alsóbb osztályokban (asszonyai közt), hogy a város (zsod) (zsold) (két-száz) egy pár száz zsoldost fogad (s) megostromoltatja Görgöt (és elfoglalja Görgöt)

II. K₂₁₁: A kivilágított ablakokon kívül sok fejben *sok a fantázia*, kósza hírek támadnak a tanácskozások (felől) tárgya felül, s mint a futó tűz terjednek el különösen az alsóbb osztályokban, hogy a város fegyverkezik, egy pár száz zsoldos megfogadását határozza el a tanács (no az bizony nem lesz rossz!) — gondolják felvillanyozva a vászoncselédék.) De hát nem lehet az igaz hír, hiszen élő ember nem tudhatja, miről folyhat (ott) fönna beszéd. (Oho) Aha! Biz az (pedig) igaz lehet. Amott jön Hulik János senator uram, aki pedig ott volt a tanácskozáson, ő már tudja. De hát hogy lehet az? Hisz a többiek még ott vannak. Összeveszett? Ott hagyta a tanácsot (vagy mi)? (Mert a többiek még együtt vannak)

Egyszerre (egy) nagy tömeg fogta körül Hulikot, különösen az asszonyok voltak kíváncsiak.

— Elvégezték?

— Még ott maradtak a többiek.

— Hát kegyelmed mért hagyta ott őket?

— (Hirtelen rosszul lettem) (Nagyon megfájdult) Gyomor-görsöket kaptam. De más is akartam kérdezni. *Nem látják, kérem a feleségemet!*

— *Itt járkal a Gosznovítzer családdal. Nos mit végeztek?*

— *Lakat van a szájamon* — felelte Hulik.

— *No, de valamit mégis csak mondhat. Ne legyen már olyan kényes és akaratos szenator uram. Látszik az arcából valami rettenőt hátrózo(hat)tak.*

— *Bizony nem fog az asszonyoknak tetszeni* — felelte Hulik uram, kinek (csakugyan) valóban sötét volt az (arca) ábrázata.

- 109 15 K₂₁₂: — *Ugyan menjen (már)! Tudja is maga, hogy mi tetszik az asszonyoknak, mi nem tetszik. Legalább azt mondja meg, mikor lesz a bíró temetése?* (az már csak nem titok)
 — *Holnapután és valamikor — mondá Hulik úr rejtélyesen és (ment) tovább ment (a feleségét keresni).* (E pillanatban megkondult) — *Meg van ez bolondulva — morogta (utána) az asszonykák közül valamelyik, azt hiszem a csintalan Teőke Antalné s fitymálólág utána nézett Huliknak, a ki (találkozott) ütődött bele Blom Miklós(sal)ba.*
Nagy kő esett le a szívéből, hogy Blomot egyedül látja:
 — *Nem láttad a feleségemet?*
 — *Nem győzöm — mondá Blom szórakozottan. — Az az nem láttam, (legalább) az az (most) nem láttam (mióta kijött) (kidob), a mióta a karzaton találkoztunk.*
 — *Hová sietsz? — kérdé most már Hulik úr nyája[san.]*
 — *Megyek lefeküdni. Korán (reggel) kell (dolgozni men) felkelni becsületbeli ügy.*
 — *Hm! (és kicsoda?) Kik és miért?*
 — *No majd bolond vagyok, hogy a hatóságoknak (bejelentsem) eláruljam.*
 E pillanatban (megkondult a) bim bam megkondult a város-ház tornyában a *kis harang*. Mindenki meg volt lepetve. Micsoda? A *Bierglocke*? (Már. Hogy el) Már? *Hogy elsiet az idő! A Bierglocke talipós [?] hangja (a Hora) kilenc órát jelent. Az a záróra Löcsén, amikor a kocsmákat és sörházakat (becsukni kötelesek a tulajdonosok) (... ..) elhagyni kötelesek a vendégek.*
- 37 K₁₂₆: *Hogy mit azt majd csak reggel lehet megtudni. Elég sajnós, mert a kíváncsiság most szökött fel a legmagasabbra. Valami különös történhetik ott fenn. Valami megfoghatatlan. A villicust egy jó félóra előtt felhívatta (volt) a tanács a pincéből, s most indult meg a város lovain és szánján (Kés-márkra) hatalmas bundába becsavarva.*
 Néhányan kérdést intéztek hozzá, hogy hova megy (?)
 — *Kés-márkra — szólt — (a) Krikner doktorért.*
 — *Olyan sürgősen? Kinek a számára?*
 — *A bíró számára — felelte a villicus rejtélyesen.*
 — *De hisz a bíró meghalt. Annak már nem kell doktor.*
A villicus vállat vont : [néhány sornyi hely kihagyva a K—n, majd folytatva :] ... [?]
 — *Talán föléledt ő kegyelme — jegyezte meg valaki.*
 — *Ostobaság. Hiszen kifolyatták a véréit — felelte egy másik valaki. (Igy) (...)*
- 110 : 32 K₁₁₅: E pillanatban megkondult a városház tornyán a *kis harang*. Mindenki megvolt lepetve. Micsoda? A *Bierglocke*? Már? *Hogy elsiet az idő. A (Bier) (Gl) (Bierglocke) kis kotnyeles Bierglocke. [Vö. a 109 : 15 alatt közölt Krészlet (K₂₁₂) befejező szakaszait.]*

110 : 36 K₉₄: <pedig otthon kell lenni bírság terhe alatt> a *Bierglocke* cseppetése után italt már csak <a házba szabad kimérni> <a házba lehet vitetni> haza lehet vitetni, de azt is csak a második csilingelésig, vagy különben hízik a város tyúkjá. Úgy színté bírságot fizetnek mind azok, akik az utcán <<bumliz>> <tartózkodnak> <dangubálnak> <dangubálva> tartózkodva <buml> találtak. Az utcákon bumlizni, dangubálni nem, csak átmenni szabad <dangubálni nem>, akiknek [!] *halaszthatatlan* dolga van, s annak is csak lámpással a kezében. A lámpás nélküli átmenetelt még ha a holdvilág <lenne> sütné is szigorúan bünteti a tanács. <Bolond d> <Unalmas> Bolond dolog biz ez, de hát a városok munkából élnek s a munkás embernek aludni kell. <Nem> <Minthogy pedig az ... nem alszik tehát> Az alvásba is bele szól a város. Elég szabadság az, hogy a <szász> jámbor polgárság arról álmodhatik, a miről akar.

<Egy> A városok fegyelemhez vannak szokva, egy negyedóra múlva üresen tátongtak az utcák. A hajdúk hazaszalasztottak lámpásokért — magok a senatorok is lámpással jognak hazatérni, ha a tanácskozást befejezik. Az ablakok <ban> szerte a városban <gyújt> a gyertya fény vagy <megvilágosodtak, de az se tartott sokáig, tíz óra után már rendszeren <elsötétedtek> behunyták a szemeket a kis lábas házacskáik és <mély> csendes álomba merültek. Csak ép az örök dárdái <kövez> kopogtak a kövezeten.

37 Krk, K, 1910: azt is csak (VU, KF: azt csak)

111 : 1 Krk, 1910: akinek halaszthatatlan útja van (VU, KF: akiknek halaszthatatlan útja van)

17 Az itt következő részletről három megfogalmazási kísérlet maradt fenn:

I. K₂₁₁: <Mélységes csend ere> A fenséges kupolán, mely a világot borítja ezernyi csillag gyűlt ki szikrázott és nevetett. Itt lent mélységes csend honolt. <A> Kuttyák nincsenek Lőcsén, akik zavarnák. <mert Lőcsén nem a> <Minek a ku> A kuttyákat is a nemes tanács pótolja. <A tanács őrzi a hírt> Ő őrzi a hírt

II. K₂₁₁: Még az erdőkben sincs olyan csend, mert ott a fák gallyai zörögnek, még a falvakban sincs, mert ott a kuttyák ugatnak. De ki tűrne Lőcsén kuttyákat? Itt azokat is a nemes tanács pótolja.

III. K₂₂₄: csöndesség ereszkedett alá. Fák nincsenek Lőcsén, a melyeknek a <lombjai susognának> gallyai zörögének, kuttyákat se tartanak, hogy ugatnának. A kuttyákat is a nemes tanács pótolja. Nem az ugatás miatt <isten menis hogy olyat bocsátának ki a szájukon>, hanem abban, hogy <ők őrzik> a tanács őrzi a házat és a vagyont a »Polizei Ordnung« <. .> a <. .> tizenhárom bástya <segélyével> és a zárt kapuk segítségével. <Minden kihalt> Nagy némaságba öltözött minden.

111 : 28 *Az innen kezdődő részről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*

I. K₂₁₄: <Reggelre mikor a kapukat kinyitották beborult> <Reggel még ki se nyitották a város kapuját, a fiatal Fabriczius> <Reggelre beborult az ég <<s fehér köd ült a mezőkre s a köd miatt ketten>> a sűrű köd> <Reggelre mire megvirradott úgy szólván> <Az éj egyébiránt szerepet cserélt a nappal. Reggel mikor megvirradott alig lehetett látni.> Reggel beborult egy kicsit, köd is volt, az emberek négy lépésnyire se láttak <A Görgő felé vezető kapunál még mielőtt <<az>> a kaput kinyitották volna az örök a fiatal Fabriczius <<kért kibocsát>> kérte a kibocsátását [>] A városnak a kertje a kapukon kívül <van> volt.

II. K₂₂₄: A városnak volt egy csinos kertje is, persze a falakon kívül, tele exotikus dísz fákkal, szépen gondozott utakkal <...> Kedves hely nyáron, ahova vasárnaponként kísérték az egész város, ahol aztán kialakultak a párok, sok szerelmes szó és sóhaj röppent el azokon a padokon és a vén fák alatt, melyekbe ezer és ezer bevésített kezdő betű jelez <varázslatos> hajdan kedves csengésű neveket, bűvös pillanatokat. A kert közepén állt a sárgára festett kertész lak, és egy kocsmá <is> ahol nyáron sört mértek. Mert a patríciusok is kijártak a zöldbe, <sőt> ugyancsak itt zajlottak le a céhmulatságok, majálisok <többnyire>. Télen azonban teljesen elhagyott hely volt. A kertész <is> és a kocsmáros <is> bent <lakott> telelt a városban. *Üldözött zsványok* <és> találtak itt menedéket a padláson, s a farkasok <is> bejártak a félszer alá> húzódtak zimankós <időkben> éjjeleken a <félszer alá> kocsmá félszere alá. Ezt a helyet jelölte ki <Görg> <a fiatal> Görgy György a találkozáásra a fiatal Fabricziusnak.

<A reggel borult volt> *A milyen átlátszó világos volt az éjszaka éppen olyan homályos ködös <volt> lett a reggel, mintha szerepet cseréltek volna <s az előbb érkezett>*

<Legelőbb> Fabriczius ki <Blo> Malus Benedek és Blom Miklós társaságában az utóbbinak <díszes> cifra csengő <...> szánján előbb érkezett meg mint Görgy, bosszankodva jegyzé meg — <No> <Nem fogjuk> *Hogy lehessen itt verekedni! A kardom hegyéig <...> sem látok. Ez már nem is köd, hanem mártás.*

112 : 10 a padlásokon (1910: padlásokon)

16 K₂₃₅ és ₁₂₃: ködös lett a reggel, mintha szerepet cseréltek volna. Fabriczius <két úr társ>, ki <báró> Konrad von und zu Münster <Konrad> és Blom Miklós társaságában az utóbbinak cifra csengő szánján előbb érkezett, mint Görgy, bosszankodva jegyzé meg : — *Hogy lehessen itt verekedni? A kardom hegyéig se látok. Ez már nem is köd, hanem mártás. Egy darabig fel s alá jártak a hóba, s türelmetlenül várták az ellenfelet. <A félszer alatt> [Folytatása K₁₂₃-on]*

- Menjünk a félszer alá — szólt Münster lovag (akinek az anyja Blom) egy porosz nemes, kinek az apja a dúsgazdag Blom Márthát a Blom Miklós apjának nővérét vette volt el. <s> A fiatal <Blom Mik> Münster lovag Berlinben lakott s a nagybátyját jött meglátogatni a karácsonyi ünnepek alatt <s az új évet Bélán Leibi> Leibitzben (most ott lakott az öreg Blom), innen pedig Lőcsére rándult ki néhány napra Miklós cousinhoz <s <<az>> az ő révén). Először járt <volt> Magyarországon, és minden érdekelte, mindenről fitymálva beszélt, mint a poroszok általában, de mindent jól megnézett [lap alján külön sorban:] ott kényelmes lesz verekedni is.
- 112 : 25 Krk, 1910: dicsekedő fráter (VU, KF: dicsekedő fráter)
- 33 *Az itt kezdődő részből két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*
- I. K₁₈₈ és 188: — *Talán el se jön* — jegyezte meg gúnyosan Münster lovag egy nyomott képű, vörösös kecske szakállú drezdai <student> úrfi, Blom Miklós unokatestvére, ki a karácsonyi ünnepek Lőcsén töltötte, s először járt Magyarországon, aki mindent fitymált és saját rokonait a Blomékat is lenézte. — *Az ki van zárva* — felelte *Fabriczius* — *Görgey nemes ember*. — Bolondság — mondá a vörös <lovag> <úrfi> (úgy nevezték el a lányok Lőcsén) — nem
- II. K₁₈₉: — *De hol lehet <nek már> a kis Görgey?* — türelmetlenkedett [szakítás miatt egy szó hiányzik] Blom <ástitva> nyugtalanzkodva. — *Talán el se jön* — jegyezte meg [szakítás miatt egy szó hiányzik] <a lovag> <a lábán aprózó táncban iredge forogva — hogy a lábai meg ne fázzanak> a drezdai [szakítás miatt egy szó hiányzik] hanyagul, aki hetyke volt nagyzó és mindent fitymál [szakítás miatt egy szó hiányzik] látott
- *Az ki van zárva* — fortyant fel *Fabriczius* — *Görgey nemes ember*.
- *Ejh, bolondság!* mondta <az ifjú> a vörös lovag (úgy <hítták> nevezték el a lányok Lőcsén) — *nem mindenki lovag, akinek sarkantyúja van. A kakasnak is van sarkantyúja, de azért nem lovag*
- 113 : 29 *Nagyon téved* (1910: *Nem téved*)
- 114 : 19 K₁₈₈: A párbaj általában oktalanság. Egy dolog, amit nem <az> a nyugodt fontolgató agy gondolt ki, s tart fen, hanem a nyugtalan forró vér. <A szász párbaj ugyan> A szász párbajnál ellenben <ellenben> minden féle szabálytalan vágás megvolt engedve a coup de Jarnac <kivétele> (a szúrás) kivételével, az »üsd nem apád« volt itt érvényben
- 19 Krk, 1910: *A szász párbaj* (VU, KF: *A szász párbaj pedig*)
- 115 : 34 Krk, 1910: schläger (VU, KF: schlägel)
- 116 : 6 *Az itt kezdődő részből három megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*
- I. K₂₅₀: *szemei szikrákat <szórtak> hánytak, mint az egymást horzóoló kardok. Az ellenfél folytonos hátrálása s fölényes vé-*

dekezése < miközben bizonyos fölényes mosoly lebegett > és a kicsinylésnek látszó mosoly, mely ajkain lebegett, felbosszantotta < s mintegy elfeledkezve << a magára p >> a lelke << jóságából sarjadzott kíméletből >> << kíméle >> sugallatából magára parancsolt kímél tről >> egy kicsit [tévedésből nincs áthúзва] < most már forr > < egy feltörő > *forró vére*, mely *lázasan nyargalta* be testének ereit < különben minden egyéb > < elmosta a tények kicsinyességét > < egy Kinizsinek képzelte magát, s > elmosott minden egyéb indulatot, csak a vitézséget nem. *Mit tudta ő* e lelki hevességben, e magasztos < vitézi érzésben > föllendülésben, hogy *Fabriczius áll előtte* < Kinizsinek képzelte > a csinos szelíd < kis Fabriczius > drezdai diák? < Kini > Talán Kinizsinek képzelte magát, vagy Thököly Imrének, aki < . . . > törököt < vagy németet szabdal > szabdal *s megfeledkezvén* a lelke sugallatából *magára parancsolt kíméletről egy hatalmas sújtásra lendítette meg* a kezét Fabriczius feje ellen, < amit az bi > < ami elől az fél > *amit észre vett, s önkénytelenül felre ugrott előle balra*, < felfogta a > *miközben mégis fölfogta a vágást, s abban a szempillanában hatalmas erővel < . . . > egyszersemind visszasújtott*, de ez elől meg Görgey < ugrott el b > < hátra lépett > hátrált jobbra.

— *Halt* — < kiálta > lépett közbe Mecséry — *Fabriczius úr kilépett < . . . > a körből* — *Ugyan ezt tette Görgey úr is* — kiáltotta *Koppen báró*.

II. K₉₇: a fölényes védekezése < pedig és > a kicsinylésnek látszó mosolya < mely ajkain lebegett pedig > pedig bosszantotta; *forró vére, mely lázasan nyargalta* be < testének > ereit, elmosott minden egyéb indulatot, csak a hősiességét nem. Az emberi testnek e siető folyamaiból < ez > szokott az oroszlány inni < aki ott piheg < > minden Görgeyben >

III. K₁₈₉ és ₁₈₀: s az emberi testnek ezekből a siető folyamaiból *kedvre szottyán*, ha iszik az oroszlány, *aki ott piheg mindegy Görgeyben* Mit tudta ő < h > lelke hevességében < e > magasztos harci érzésekben megmártóva, *hogy csak Fabriczius áll előtte és nem < egy > a hétfejű sárkány*, nem Görgey György volt ő most a saját képzeletében, hanem < Kinizsi Pál > szent György lovag, s megfeledkezve az *imént magára parancsolt kíméletől < egy > hatalmas sújtásra lendítette < már > meg karját a Fabriczius feje irányában, amit az észrevett, s önkénytelenül felre ugrott előle balra, miközben mégis fölfogta a vágást* [Folytatása K₁₈₅-ön] *s abban a szempillanában ruganyos erővel egyszersemind visszasújtott*, < ami elől > *amitől viszont Görgey < hátrált meg > tántorodék meg s balra < lépett > hátrált*

< Ott toppant > < Legottan ott Mecsér > < Fürge volt > *Mecséry oda rohant keresztbe tette a kardját* :

— *Halt!* < Az > Vége van. *Fabriczius úr kilépett a körből.*

— *Ugyanezt tette Görgey úr is* — < kiáltotta > ellenveté *Koppen báró. Usakugyan az volt az eset, mind a kettő ott*

- hagyta a kijelölt kört. *Nincs* (en) *győztes, tehát nincs legyőzött se.* A szász (szok) regula szerint (vissz) eleitől kezdődik ilyenkor a mulatság
- 116 24 Krk, K, 1910: ugyanazt (VU, KF: ugyanazt)
- 37 K₉₇: (Újra f) Újra beállottak a körökbe s újra kezdődött a viadal. *Most már Fabriczius támadott* (. . .) *hidegen, kecsesen, olyan arccal, melyen se kimerültség, sem* (mi) *semmi féle indulat nem látszott, míg ellenben Görgey* (arc) *neki pirult, (szép) szépen boltozott fehér* (sz) *homlokán végig csorgott a verejték s hova tovább* (mind hevesebben) (mind ((támad)) türelmetlenebbül) *egyre hátrább* (szorult a) szorítottatott . . . ni Az iskola szerinti vívás (. . . hatékonyabbnak bizonyult) (. . . .) többet ér, mint (a more patrio) (a rendszertelenség) a huszár tempó, de végre mégis az történt, ami a (legy) leggyakoribb, ahol (p) tanulmányos és more patrio vívó kerül össze, mikor Fabriczius a híres (. .) Durmont féle cselvágáshoz (nyúlt) folyamodott (a Görgey védelemre emelt kardját ((akarta)) akarva kiütni, az olyan hatalmas ívet írt föl felé, hogy leesőben a Fabriczius ((fű)) bal fülét érte és nyeste el) (Görgey olyan erővel sújtott) a Görgei (alulról) kardja öreges magyar tempóval (alulról egy olyan visszavágást intézett, hogy a kardja hatalmas ívet írt fölfelé) olyan váratlanul és oly erővel vágódott fölfelé, hogy (egy) (a Fabriczius kardja kiesett) a Fabriczius kezéből kiesett a kard, a Görgey pedig hatalmas ívet írva a levegőben a feje fölött esésében lenyisszantotta a bal füle egy darabját
- 117 : 32 K₉₈, 166 és 168: (Az a) *A füle vérzik Fabriczius úr!*
 — (Az ördögbe is) *Osak talán nem?* — mondotta vidáman Fabriczius.
 — *Sőt el van vágva egy darabja*
 (— Köszönöm, hogy megmondta) *Fabriczius odakapott az (kezével) ujjával* (s most már érezte az éles fájdalmat valamint) (először az egészséges füléhez) *az érintésnél* csakugyan érezte az éles fájdalmat, s megfestette pirosra a kezét.
 — No hát most már van sánta Fabriczius a városban, az apám félszemű Fabriczius (a Thököly harcokban szúrták ki a jobb szemét) Lesz most egy suta Fabriczius is — felelte jóízűen. [A bekezdés a K-n tévedésből nincs törölve.]
Görgey hozzálépett (és a kezét) (— Igen sajnálom — ((mondta)) szólt — igazán nem az én ügyességem és)
 — *Igen sajnálom* (uram) *hogy ilyen alkalmatlanságot okozt!* *Fabriczius* barátságosan *nyújtotta* (oda) a kezét, (amit) *melyet Görgey* melegen megrázott.
 — *Nem tesz semmit* — szólt az előbbi jóízűen. — *Van már a városban sánta Fabriczius, az apám félszemű Fabriczius* (lesz most egy suta) *a Thököly harcokban szúrták ki a (sze) jobb szemét) Lesz most* (egy suta) *Fabriczius is.*

— *Ne búsulj rajta* — (<.) *végasztalta Blom* — *hátha kínd, mint a salamanderé, mire megházasodol.*

Mecséry egy kis <meszetet> meszet *kapart le a* (<...) <kocsma fala> <kocs> *kertész ház fehér faláról* <s behintette vele> *porrá morzsolta és behintette vele a Fabriczius fülét, hogy a vérzésnek gát* <vétessék> *vettessék. Nem szaladtak még az akkori emberek mindenért patikába.* [Folytatása K₁₆₈-on] *Aztán az is a szokáshoz tartozott, hogy a kibékült felek a duellum után* <egy kocsi> *egy kocsin egymás mellett ülve hajtassanak be a városba* — *hát* <akkor> *bizony azt is meg kellett tenni.* <Görgey beült a Blom> *Görgey a Blom szánjára került* <helyette pedig Koppen báró átült a Mocséry fogatára a két magyar úrfi közzé>. *Báró Koppen nagy meglepéssel* (<.) <emlegette> *nyilatkozott útközben a párbaj lefolyásáról, s különösen a Fabriczius* <t> <vállveretető> <kenegette ennek> *kemény legénységét emelte ki vállveretető szavakkal, hogy íme föl se veszi a* <lev> *füllevégást:* [Folytatása a K₁₆₈-on]

— *Mégis csak jó vér ez a szász vér,* [hogy] *itt az idegenben se* <változott> <váltak [?]> <vizenyősödik> *meg annyi század*

118 : 21 *sebtét veszi* (1910: *sebtét viszi*)

120 : 1 K₉₈: *Miklós úr* <a n> *ugyanis a bevallott nőhódítóknak azokhoz a fajtájához tartozott, akik többre becsülnék egy kalandot, ami nem történt meg, de* <úgy> *beszélnek róla, hogy megtörtént, mint* <nógy> *három olyan* <megettörtént> *kalandot*

121 : 10 Krk, 1910: odébb (VU, KF: odább)

122 : 1 *sortól a 136. l. aljáig terjedő részt* (a regény hetedik fejezetét) *Az ördög kertjei és A vetélkedő nábobok* címen a folytatásos közlés megjelenése előtt, önálló karcolatként is közreadta MK. (*Az Újság*, 1908. dec. 25. VI. évf. 308. sz. 1—6., ill. 7—9. l.) Német fordításban csaknem egy időben közölte ezeknek a karcolatoknak egyikét a Pester Lloyd is. (*Die Garten des Teufels*. Pester Lloyd, 1908. 308. sz.) Önálló műként vette fel MK írásai közé a karcolatokat a MKmR—Fr. sajtó alá rendezője is. (*Hátrahagyott munkák*. Emlékezések, tanulmányok. Bp. [1930.] MKmR—Fr. 20. k. *Az ördög kertjei*. 261—273. l. — *A vetélkedő nábobok*. 274—282. l. — A sajtó alá rendező tévesen 1907-es írásoknak tüntette fel őket.) A Krk szempontjából nem tekinthetjük a karcolatokat önálló írásoknak, hiszen a bevezető és a zárórészek kivételével szövegük szinte teljesen egyezik *A fekete város* hetedik fejezetével. Ezért itt a szövegváltozatok közt közöljük az eltérő bevezető és záró részeket, *Az Újság* (röv.: U) egyéb eltéréseit pedig egyszerű szövegváltozatokként kezeljük. Az U számára leadott *Az ördög kertjei* c. karcolat bevezető részéről fennmaradt egy kéziratröredék is. A karcolat címe itt: »Quendel Mária. (Művelődés történeti (tanulmány) kép.)« A kéziratröredék (K₁) bevezető része a következőképp hangzik:

Most, hogy a Fekete város c. regényemhez olvasgatom a Szepesség hajdani életéről mindenünnen összehordott anyagot, csodálkozva látom, hogy a <szep> felső magyarországi városok akkor voltak in floribus, mikor az ország a legsanyarúbb helyzetben tengődött.

Ugyanez a változat az Ű nyomtatott szövegében:

Most, hogy »A fekete város« című regényemhez olvasgatom a Szepesség hajdani életéről összehordott anyagot, csodálkozva látom, hogy a szepességi városok akkor voltak in floribus, mikor az ország szegény állapotban sínylődött.

122 : 1 *Az itt kezdődő fejezetnek két olyan változata maradt fenn a kéziratrövedékek között, melyek csak tartalmukban, gondolataikban egyeznek a végleges szöveggel, de megfogalmazásukban teljesen eltérnek tőle:*

I. K₁: A városok gazdagok voltak, de e gazdagságért nagy árt kellett fizetniök <Bölcs és körültekintő törvényeik> Jó törvényeik voltak, bölcsek <és> körültekintők, <sőt> és ami a legkülönösebb meg is tartották. E törvények azonban túrheterlenek lettek volna egy magyar városban, <do a> mert mélyen bele nyúltak a magán életbe. A szepességi városi szász <gyerek> már a születése előtt a »Policey Ordnung« gyámkodása alá kerül és ott marad a haláláig. <Már anyja hasában> A Stadt és Policey Ordnung beavatkozik minden lépésébe, melyet e <a> sárgolyóbison tesz, s erőnek erejével kényszeríti jónak, takarékosnak és végén gazdagnak lenni. Már az anyja hasában kezdi ezt a felügyeletet a hatóság különös szabályzatot eszelvén ki a viselős asszonyokkal való bánásmódra; <A keresztelésnél elrendeli> lehetővé teszi, hogy a szász gyerek <lehetőleg a legkényelmesebben> minden akadály nélkül <jelenhessen> <...> <fallal kerített városában jelenhessék meg> pillanthassa meg a napvilágot fallal kerített városában.

II. K₈₅₋₈₆: Az ilyenben bámulatraméltók voltak a szászok. <Tudtak engedelmeskedni és parancsolni.> A törvényeknek és a saját felsőbbségüknek bizonyos fanatizmussal vetették magukat alá. A tanács <az> olyan szertartásosan uralkodott az ő pallos jogával és mindenféle kiváltságaival <mint> a polgárság fölött, hogy egy fejedelmi kormány is tanulhatott volna a löcsei tanácstól. Kiténő közigazgatásuk <retten> puritán szigoruk a törvények betartásában, bölcs intézkedésük, melyekkel csak a városuk boldogulását célozták <az országgal alig törődven> tették lehetővé, hogy <mik> míg az ország egyre szegényedett a <város> szepességi városok <nagy> <elérték> virágzásuk fénykorát élték. A löcsei bíró valószínű fejedelem volt otthon a maga <...> <kis> fallal körül vett területén akár egy kis velencei doge. Igaz, hogy <a> törvényeik és intézkedéseik mélyen belevágtak a polgárok szabadságába, sőt magánéletébe is, de csak nem

valamennyit bölcsesség és körültekintő mély látás jellemzi. Így például még a ruházatokat is <megszabták> osztályozták. Megvolt jelölve, milyen ruhát viselhet a <szegény nép> köznép, milyet a két segéddel dolgozó iparos, milyet a jó módú patricius. Asszonyoknak nem volt szabad keleti gyöngyöt viselni a nyakukon, se gyémántot a gyűrűjükben vagy fülöngyűgőjükben. A drága brokát kelmék azonkép tilalom alá estek. Bizonyos fényűzési cikkek, drága porcellánok, csipkék be nem hozhatók a városba. S mind ezt azért, hogy ne terjedjen el a fényűzés, mert jól tudták e bölcs városi atyák, hogy a falusi nemesség <után> életmódjának utánzása, megölné városukat, jól tudták, hogy a városok tekintélye a <polgárság> benne élő polgárság vagyoni erejéből táplálkozik.

Történetünk idejében sok gazdag ember volt Lőcsén. Greff Lőrinc egyike a legkeresettebb ékszerészeknek, egy millió forintra becsültetett. Maga Mostel Ambrus uram sem állott tőle messze. Felváltva hol itt hol Bélán lakott a gazdag polgár Quendel, ki nem cserélt volna egyetlen magyar főúrral sem erszényt, kivéven az egy Rákóczy Ferencet. Egy maga nyújtott be ajánlatot a császárnak, hogy a még mindig zálogban lévő szepességi városokat kiváltja a maga zsebéből, ha aztán azok neki fizetik a szokott adókat. Bécsben az udvarnál hajlottak a tervre, mert talán a baksishoz is értett Quendel uram, hanem a szepességi nemesség viharos ellenzésén meg-tört <a dolog> az üzlet.

- 122 9 hízott? — mondhatná a kötekedő irigység (U: *gazdagodtak*)
 10 A maga zsirján (U: A maguk zsirján)
 13 melyek mindent elszedtek (U: *akik* mindent elszedtek)
 14 származhat (U: származhatik)
 15 míg ellenben a szepességi szász városok hatóságai semmit *sem* szedtek el a polgároktól (U: míg ellenben a szepességi szász városoknak *olyan hatóságaik voltak, akik* semmit *se* szedtek el a polgároktól)
 21 A lőcsei statutumok megtartásához egyébiránt disznószív kellett (U: A szász városi statutumok megtartása *egyébiránt kemény dolog volt*. Disznó szív kellett ahhoz)
 22 mélyen belenyúltak (U: *a statutumok és törvények* mélyen belenyúltak)
 23 Polizei (U: *a* Polizei)
 26 Polizei (U: *a* Policci)
 27 e földi planétán (U: *e sárgolyóbisón*)
 123 : 2 *Az itt kezdődő részletnek két megfogalmazási kísérlete maradt fenn:*
 I. K₁₂₁: *Mikor <végre> a szász gyerek először pillantja meg a napvilágot körülkerített városában <ugyancsak> városi <szabályzat> statutum szabja meg, <hogy> hány <kereszt> vendéget szabad a keresztelőjére hívni a szülőknek <nehogy a*

<<család anyagi>> szülők anyagi romlására vezes) <a kereszte-
lési lakomára> s hány és milyen ételeket szabad adni a ven-
dégeknek, nehogy a szülők anyagi romlására vezessenek a
lakmározások

II. K. *és a végén gazdagnak lenni. Már a viselős asszonyndl*
számbaveszi a születendő polgárt s gondoskodik, hogy a
<kulcsos> körülkerített városban való napvilágra jövétele ő
rá nézve a viszonyokhoz képest a lehető legkedvezőbb módon
történjék. *Mikor már megvan a kis szász ugyancsak statutum*
<gondoskodik róla> *szabja meg* az illetők vagyoni viszonyai-
hoz képest, hogy *hány vendéget szabad a szülőknek a keresz-*
telőjére meghívni a keresztszülőkön kívül, <s> továbbá
hány és névszerint milyen ételeket szabad a vendégek<nek>
elé tálni, nehogy a szülők anyagi romlására vezessenek a
lakmározások.

De, hogy szavunkat ne felejtjük, így ment ez egész vé-
gig. Mindent körülírt, elintézt a <tanács> <városi> nemes
tanács. Megszabta az iskolázási dolgokat, esketési temetési
árakat a lakodalmi ebédek arányait és költségeit még a
muzsikusok [a mondat nincs befejezve.]

123 4 meghívni (U: meghíni)

9 hívtak (U: híttak)

9 *K₃₇: zabszem <az inceselkedő démon> a törvények <kiját>*
ügyes megkerülésé<t>re csiklandozó, <s> nem híttak ugyan
vendéget csak annyit, ahányat a statutum megengedett, hanem
híttak húsz harminc keresztpát és ugyanannyi egy csapat
<kereszt . . .> keresztyát, Hohó! Nixnux! <Hopp!> Le-
csapott <legott> erre a magisztratus, mint a héja <egy új
paragrafust cikkelyeztek be [?] <<amelyben>> szerint> <in-
tézkedésük [?]> vagyoni klassisokba oszt <. . .>ván a polgár-
ságot a <ke> meghívandó keresztszülők számát <megállapítta-
ték> is megállapítják, két <vagy> legfeljebb három <rendbeli
párt> komát és komaasszonyt engedvén meghívatni a <kimuta-
tott vagyoni módozat> vagyoni helyzet szerint.

Éz a klasszifikálás <volt> lett szülője az ott is elharapózó
rangkórságnak. <Az egy komájú> Előre lehetett volna <ezt>
látni. Az egy komájú család, ha stréber volt, a két komájú csa-
ládok közzé [!] <a> szerette volna magát felküzdeni. A három
komájú familiák <azok> már olygarchák. A három koma pon-
tosabb jelzője volt a vagyoni állapotnak, mint most a telekkönyv.
<Csak a legnagyobb stréber <<álmodott>> ha mert volna ar-
ró lálmodni>. Még a dúsgazdag <Forgáchot> Eszterházyt vagy
a belai Quendelt is <csak úgy képzeltek> aszerint taksálták
Késmárkon vagy Lőcsén, hogy <nagy> <az talán> »hihat az
talán száz komát is«

14 megállapítván (U: megállapítják)

16 lett az ott is elharapózó rangkórságnak a szülője (U: lett
szülője az ott is elharapózó rangkórságnak)

- Lap Sor
- 123 : 39 XV. és XVI. (U: XV—XVI.)
- 124 : 4 engedte (U: engedi)
- 6 Krk: csamlotot (U—1910: tsamlottot)
- 6 bagasiát (U: bogasiát)
- 10 Friebe! (U: Triebel)
- 20 selymcket (U: selymekét)
- 24 »szigorúan tilalmaztatik« végződésű bekezdés után az U-ban a következő, később kihagyott mondat: Egy 1685-ről kelt városi rendelet először engedi meg Késmárkon a serdülő leányok fülét kifúratni, s azokban ezüst vagy arany lemezt — egy lencseszemnél nem nagyobbat — viselni, egészségi okokból
- 31 Kv: *Ilyen életmód mellett* igazán <elmondhatták volna a> igazán [tévedésből még egyszer leírva] olyanann tűnik fel <a megy> az akkori megyei(ek) urak(napjainkban) <a divatból kimenni nem tudó> <máig szó> mai napig sem elkopott mondása: »*Szegények vagyunk, de jól élünk*«
- 38 osztályba (U: osztályra)
- 125 4 A lócsei bíró (U: A lócsei vagy a késmárki bíró)
- 11 K₁₂₁: De volt is sok gazdag ember (akkor) Lőcsén történetünk idején. Itt élt a felvidék Krőzusa.
- 12 felvirágozának (U: felvirágzának)
- 13 hemzsegeknek (U: szinte hemzsegeknek)
- 14 pincéjükben (U: pincéikben)
- 17 csatároztak (U: csatároztnak)
- 18 K₉₉ és ₉₀: A kisipar, mely a <kis> szepességi városokban nagyban virágozott akkor sem öntötte bőven az aranyat. Az olyan vagyontok, mint a Quendelóké nem gyűlhettek össze pusztán a szorgalom és a takarékoság (erényeiből) <erényeinek segítségével> gyümölcseiből. Az isten soha se segítette az embert olyan nagyon. Ahhoz az ördög is kellett egy kicsinyt.

Minden idő meghozza a <maga> rendkívüli keresetforrásokat. Új és új értékeket teremt. Csak észre kell tudni venni. S ki venné észre, ha a száz nem, akinek száz szeme van az ilyenhez?

A törökkel való <ütközetek> folytonos csetepaték alatt a <falvakban élő> várakban <...> és a kastélyokban lakó nemesek, ha egy hadi kalandra elrándultak <ki> több kevesebb csatlósaikkal <rendesen . . . ha> néha többed magukkal tértek haza, mint ahogy elmentek, hozva egy csomó török foglyot, akikkel az uraság egy darabig eldicsekedett a vendégeinek, hogy hol és miképp fogta el az egyiket vagy a másikat, épen úgy, mint a vadász a trófeákkal. Később aztán a kertben gyomláltatott velök, vagy valami más munkára használta, legkésőbb pedig rájött, hogy az ördög <ettesse> hízlalja itt ezeket, hadd menyenek pokolba haza. <Mert hát úr volt a magyar.>

Lőcsén két élelmes cég a Lintz testvérek és (Brodly Sámuel) Blom Eliás vetettek szemet erre a különös portékára. Bejárták az országrészt és az (nagy) uraktól megvették a foglyokat, néha egy vég selyemért tizet, huszat, hiszen az illető nemes (úr restelte) úr úgy sem tekintette őket értéknek, (s nem lett vol) s ha annak tekintené, sem lett volna szíve (hozzá) ezeknek sorsából (annyi) olyanformán húzni ki a hasznot, ahogy az ő basáik cselekedték, hát odaadta Eliás uramnak vagy valamelyik Lintznek talán egy jó szóért (vagy) egy aranypikszisért vagy szépen kiszítt tajték-pipáért, (Ezek aztán haza)

I. [a folytatás első változata] úgy ahogy odaadta a juhbőröket a padlásról.

Lentzék aztán összeszedték a foglyokat, haza vitték Lőcsére, ahol rendszeres irodát tartottak (utazókkal) hivatalnokokkal, utazókkal, (mely) s ez összeköttetésben állott (egy) a másik irodájukkal, mely Stambulban dolgozott. A lőcsei iroda (pontosan lelkiismeretesen) kivallatta az egyes foglyokat (élet) (nevük) családi körülményeik, otthoni összeköttetések, vagyoni helyzetük felől, s minden adatot összeszedve, megküldte a stambuli irodának észrevételezés végett; a (szt) stambuli iroda adatai is beérkezvén szortírozta a foglyokat, s vagyoni erejükhöz képest megszabta a váltságdíjakat, szóval kihúzta belőlük, amit kilehetett húzni, s hogy sokat lehetett mutatja az, hogy ez idő szerint úgy a két Lintz, mint Blom Eliás Lőcse nábobjai közt említ(etik)etnek — a török foglyok ugyan már a múlt (de) idők dekorációihoz tartoznak (semmi se tarthat örökké) (hanem a Blom a jó uram [?] palotája, mely még jelenleg is (<...>)) egyik legnagyobb ékessége Lőcsének) s eltűntek végképen, de az (arany zs) arannyal, ezüsttel tömött ládák és az emeletes házak, melyekből magának (b) Blom uramnak (<...>) hat van, megmaradtak.

II. [a folytatás második változata] úgy amint odaadta a juhbőröket a padlásról.

Lentzék aztán összeszedték a foglyokat, hazavitték Lőcsére, ahol rendszeres irodát tartottak hivatalnokokkal, ügynökökkel s ez összeköttetésben állott a másik irodájukkal, mely Stambulban dolgozott. A lőcsei iroda kivallatta az egyes foglyokat (otthoni összeköttetések) családi körülményeik, társadalmi állásuk, vagyoni helyzetük felől, s minden adatot összeszedvén megküldte észrevételezés céljából a stambuli irodának. A stambuli iroda nyomozási eredményei is beérkezvén, szortírozta a foglyokat, vagyoni erejükhöz képest megszabta a kiváltási feltételeket, szóval kihúzta belőlük, amit lehetett, s hogy sokat lehetett mutatja az a körülmény, hogy Blom uramnak magában Lőcse városában kilenc emeletes háza volt, s (most is) meleg bundába takarózva az

egyiknek az erkélyéről nézi e pillanatban is az elvonuló szomorú menetet, amint a holt bírót hozták, hat hat fákyás ember haladva két oldalt a lassan <lépegető> csuszamló szán mellett. Halál csendes morajlással húzódik a tömeg.

Mínthogy a bíró <özvegy> gyermektelen ember volt, a nemzetes asszony a bíróné tavaly halt el (milyen szerencse rá nézve) senki sínes, <aki> hogy a holt test eleibe kiküldött <Pálfalvy> Pálfalvi Mihály tanácsnoknak ellene állna, ki a tanács meghagyásából <a városház> egyenest a városházára rendelte vitetni a <holttest> bírót, ahol most <mint> mindjárt rendkívüli ülést kívánnak tartani praesente cadavere. <Valóban együtt van az egész tanács, sőt a karzatok is zsúfolva megteltek előkelő közönséggel> Mintegy öt hat tanácsnok van már együtt, halkan suttozva <be> lézengnek a nagy teremben, de a karzatok zsúfolva vannak. Egy almát nem lehetne úgy elhagyítani, hogy valakire ne essék. <Szép> Asszonyok, öreg urak, rózsás arcú hajadonok szorongnak egymás mellett. De mennyi szép nő van most ebben a városban! Kár, hogy a világitás olyan hiányos. Mindegy azért ezek a nyugodt <h> finom hosszúkás szász arcok mégis kitündökölnek a homályból. Az asszonyok pillangós főkötőket viselnek, a lányok pártát, némelyen egyszerűen kötött kendőbe burkolják fejcskékjüket, Nini, Klöster Matild is elhozta a növendékeit. Tíz szebbnél szebb pofácska, akikre ugyancsak vigyázni kell a tisztos öreg kisasszonynak, hogy ne nevetgéljenek ebben a szomorú történeti pillanatban. [A K₉₀ eredetileg valószínűn a VI. fejezetbe illeszkedett be.]

- 126: 7 erdőben (U: erdőkben)
 8 K₂₀₀: kúrián <volt néha> *lebzelt több kevesebb rab* <ép úgy ahogy> *mint ahogy* most <agancsok> ehelyett szarvas agancsok és medvebőrök láthatók a nemesi háztartásokban.
 <Egyforma> *Egymáshoz hasonló troféák voltak* ezek egy ideig *A vitézlő úr eldicsekedett a vendégeinek,* <hogy és> *miképp került kézre Omár vagy Hasszán,* mint ahogy *eldicsekszik* most, <hogyan> miképen ejtett el egy egy agancsost. *S ez még <annyibb> annyival élvezetesebb volt,* hogy megvolt hozzá <a tanú is> maga a zsákmány is, aki megerősítette a vitézséget. *Ebben többet értek a rabok.* De *viszont az elejtett szarvas abban <ért> ért többet, hogy meglehetett enni, míg ellenben a török maga evett sokat, de nem <többé> tudott semmi magyar munkára rászokni,*
 12 egy darabig (U: egy ideig)
 13 Hasszán (U: Hasszán)
 27 szíve (U: puha szíve)
 30 megfizeti nekünk *azt majd* (U: megfizeti azt nekünk)
 35 marhákban (U: marhában)
- 127: 4 csináltak (U: csinálnak)
 5 nem is szipolyozzák (U: nem szipolyozzák)

- Lap Sor
- 127 : 16 *maguk* (U: *magok*)
 36 Krk, 1910: *rovátkáiba* (VU, KF: *rovatkaiba*)
 38 1872. (U: 1872-*iki*)
 39 480. *lap* (U: 480-*ik oldal*)
- 128 : 3 *erejéhez* (U: *erejéhez képest*)
 4 *ugyanazek* (U: *s ugyanazek*)
 6 *hajtanak* (U: *hajtanak fel*)
 6 *úrnak* (U: *uramnak*)
 9 *K₂₀₁* és 47: Ilyen az akkori helyzetből kialakult <forrás a> új értékek és <források> keresetforrások feles számmal voltak, hogy én csak ezt az egyet említem fel szándékosan te szem, mert végig akarom <azt> legalább ezt az egyet e <...> miniatür vázlatban kísélni, miként fiadzottak az új keresetforrások <viszont> megint új keresetforrások
- A nemes urak* az ő kastélyukban <országszerte> *semmi se nélkülöztek úgy, mint a pénz.* A pénz mind a városokba szaladt. Pedig a nemes urak szerettek költeni (hiszen persze <hogy> azért szaladt a pénz a városokba) <Tömérdek földjük volt a> *Hihetetlen* az, hogy mennyire nem volt pénzük. *Pénzt csak gyapjúból kaphattak vagy az eladott <ma> szarvasmarhákból, de <ezeket> a marhákat és juhokat rendszerint elaquírálták a szerte kalandozó különböző katonai csapatok.* <Adtak> Pénzt nem adtak érte <de csak qui> de adtak nyugtát. [Folytatása *K₄₇*-en] <Az az, hogy> <Ugyanis> *Hogy t. i. nyugodtak lehetnek, <hogy> miszerint nem kapnak értékes pénzt.* Fájok elég volt, de még akkor <nem voltak fa geschäftek> [!] *földjük* még több volt, de még akkor nem volt <ott> meg a <hatalmas> Belvárosi Takarékpénztár vagy a kereskedelmi bank, hogy ő felsége [*A mondat nincs befejezve*] <A zálogba adásnál még neveltségesebb összegek szerepelnek> Szóval <sehogy> a nemes úr sehogy se tudott pénzhez jutni. Se kölcsönrel se zálogbaadással <Persze senkinek se volt, még a császárnak a pénz mind>
- 9 »*A nagyobb vagyonok története*» kezd. szakasz helyén az U-ban a következő szöveg áll: Az akkori helyzetből kialakult új keresetforrások fölös számmal voltak, s a szépsi városokban emlegetett nagyobb vagyonok történetében mindben van egy-egy ilyen trükk. Az aranyat tojó tyúk sohasem a pöröly alul került ki, hanem úgy kellett valahogy kimarkolni a pörölyből. Mind amellet szándékosan csak egyetlen ilyen új keresetágra mutattam rá, hogy e miniatür vázlatban, vagy inkább csak probatio calamiban, legalább ezt az egyet végigkísérhessem, megpendítendő, miként fiadzottak ez új keresetforrások megint új keresetforrásokat.
- 12 *Mivel* a pénz (U: *Mínhogy* a pénz)
- 12 a nemesurak semmit sem nélkülöztek úgy (U: a nemesurak az ő címerekkel cifrázott kastélyaikban semmit se nélkülöztek úgy)

Lap Sor

- 128 : 14 mily kevés (U: milyen kevés)
 14 pénzük volt (U: pénzük volt. *Pedig szerettek költeni, hiszen azért szaladt el pénzük a városokba*)
 16 juhokat (U: a juhokat)
 17 különböző csapatok (U: katonai csapatok)
 18 kapnak (1910: kaptak)
 19 értük (1910: értők)
 20 földjük is elég volt, de nem voltak még földhitelintézetek (U: birtokaik is voltak, óriás területek, de még akkor nem volt meg a Belvárosi Takarékpénztár vagy a Kereskedelmi Bank, hogy őfelsége a Föld kopogtatására kitérje pénzes szekrényeit.)
 20 Ki (U: Aki)
 23 Szepességben (U: 1910: Szepességben)
 24 száz évvel utóbb (U: száz évvel később)
 25 adta el. (U: adta el. *Kölcsönt nem adtak, mert nem igen lehetett az adóson megvenni, ha nemesember volt*)
 26 nevetséges (U: nevetséges volt)
 26 csekély áron (U: csekélységért)
 27 egy-egy nagyobb birtok (U: egy nagyobb birtok)
 27 a hitelezőnél (U: a pénzádónál)
 28 Szóval, a nemes urra pénz nem mosolyog sehonnan (U: Szóval, pénz nincs és a nemesurra sehonnan se mosolyog)
 29 »Azért voltak kénytelenek« . . . kezd. mondat az Ű szövegéből hiányzik.
 30 Azért lesz kénytelen egy napon odaadni egész Békés vármegyét Harruckern péknek, hogy egypár ezer forintnyi tartozását kiegyenlítse. (U: *És néhány esztendő múlva oda fogja adni Harruckern uramnak inkább egész Békés vármegyét, csak ne kérje az egypár ezer forintját, amivel tartozik.*)
 36 az előkelő nemes családok (U: az előkelő nevű családok)
 37 a löcsei polgárlányok (U: a szepesi polgárlányok)
 37 Megkezdték a sárosi úrfiak. (U: *Klondykeba nem özönlöttek úgy a múlt században az aranyásók, mint a XVII-ik végén a házasulandó nemes úrfiak a szász városokba. Eleinte csak a sárosi nemes úrfiak.*)
- 129 : 1 Utánuk nyomult (U: Sáros iskolát csinált. Utána nyomult)
 4 aranyforintot (U: forintot)
 5 K₁₆₉: társzekerekkel, s <azokon> egy hordó pénzzel fűszerozve. Rima-Szombatban ahol megháltak, hogy hogy nem egy német katonatiszttel, aki <utána> nyilván utána jött, megszökött tőle — úgy hogy csak a sok holmit és a pénzes hordót vihette haza. Kellemetlen per lett ebből.
 De a szepesi leányok divatján egy csöppet se rontott. Vannak ragadós bolondságok, melyek lázzá fejlődnek, s ezt a lázt nem állítja meg semmi. <Nincs abban semmi <<logika>> rendszer> Meg kell abban nyugodni. — Egyszer a szepesi vászon a kapós, másszor a <vászon> szepesi vászoncselédék. Most <ezeken> az utóbbiakon volt a sor. És miért ne? Ezek

- a hosszúkás szász arok igen csinosak, nemes vonalúak. A derekaik karcsúak, a homlokaik magasak és simák. A szemek kék szürkék, tisztatekintetűek. Aztán micsoda szelid asszonykák lesznek, egy cérnaszálon lehet őket elvezetni.
- Nem is olyan nagy csoda, hogy mint a seregélyek az édes szőlőre, odaszálltak a nemes ifjak, akiknek kellemesen csengő nemesi nevük, alkalmas négyes fogatuk és csinos kipödrött bajuszuk. Egyéb nem szükséges.
- 129 : 5 Gawrin Johannával (U: Gawrin Johannával. *Furcsán járt Palásthy Istók, az Eszterházy nádor szekretáriusa, aki az iglói villikus, városgazda, leányát hozván magával feleségül, egy hordócska arany és ezüstpénzzel felszerelve, Rimaszombatban, ahol megháltak, a fiatal asszonyka valahogy rejtélyesen eltűnt és soha elő nem került többé, úgyhogy csak a pénzeszortót hozhatta haza nevezett Palásthy Istók.*
- 7 »Ugyancsak megnövekedett« ... kezd. bekezdés helyén U-ban a következő szöveg: *De a szepesi lányok divatján nem rontott ez se, ragadós betegség lett abból, mely lázzal jár. Ugyancsak megnövelte az idegenforgalmat, kivált farsangkor. A városok tele voltak úri fogatokkal, valamint libériás kocsisokkal és huszárokkal, kik házassulandó fiatal uraikat kisérték.*
- 13 a mennyboltra (U: Keleten a mennyboltra)
- 16 józan hideg fejében (U: józan fejében egyszerre)
- 17 leányaikat (U: a leányaikat)
- 18 kezdett az feltűnni (1910: kezdett feltűnni)
- 19 Tagadhatatlanul csábító volt (U: Tagadhatatlanul volt benne sok csábító)
- 21 például Prónaynak (U: Prónaynak)
- 22 Jékelfalussyanak (U: Jékelfalussyanak)
- 22 csak leányágon (U: csak leányágon is)
- 24 a sógoraik (1910: sógoraik)
- 25 kölcsönös vágyból (U: kölcsönös, egymással érintkező vágyból)
- 27 sörmérést (U: sörkimérést)
- 28 a szállásadás is az összes polgárság jövedelmét képezte. Egy szobácskát tartottak hátul az épületben, néhol istállót is (U: a szállásadás joga is a polgárságé volt. Egy-egy szobácskát tartottak, sőt istállót is)
- 30 melyet vásárok kiadhattak (U: amit vásárok alkalmával kiadhattak)
- 31 nem igen fordult meg (Ű: nem fordult meg)
- 31 hosszabb tartózkodású idegen (U: hosszabban tartózkodó idegen)
- 35 magyar gavalérokat (U: magyar urakat)
- 35 miképpen jussanak (U: hogyan jussanak hozzá)
- 36 melyért (U: amelyért)
- 39 patriciusok (U: patricius-családok)

- 130: 1 összejöttek *névnapokra, lakodalmakra* (U: összejöttek ebédekre)
 3 összesodródjanak, *ha nem voltak egy osztályból valók* (U: összesodródjanak)
 6 és olyan mód (U: *valami* olyan mód)
 8 házasság-összeboronáló (U: *a* házasság-összeboronáló)
 18 *azokra* (1910: *azokat*)
- 130: 1 K_{IV}. II. III.: *Egymás közt ugyan a patricius(ok) családok is összejöttek* különben szűk és primitív berendezésű lakásaikban, ebédekre vagy egyéb multságokra, *de az idegenektől hermetice elváltak zárva* (s hogy a leány) *Hogy tehát az [!]* (ifjú) párok *valahogy mégis összesodródjanak*, ahhoz *egy ugyanazon városban eltöltött ifjú kor kellett*. (Ilyen) A beállott új viszonyok közt tehát *valami olyan mód* (kellett) mutatkozott *szükségesnek, hogy* (mindaz megtörténhessék) *ami az akaratokba már beolaltott, az létrejöjjen*. *Igy* (támadt a gügyü) (jött létre a gügyü) (Igy) *támadt a gügyü*. *A házasság összeboronáló*. *De nem azzal a* (valódi) *durva ábrázattal jöti, ahogy ma ösmérjük, hanem diskréten, előkelő formában*, menüette lépésekkel, behajporozva. Minden városban voltak elszegényedett, disztिंगvált modorú (assz) úrhölgyek, katonatisztek özvegyei, nemesi házból származó művelt (kisasszony) vén kisasszonyok, kik a háborús veszélyben valamely csekély évjáradékkal falak közé menekültek. Ezeknek az agya most a hosszú haj alatt is megtermékenyült azzal a gondolattal, hogy (előkelő) inasokkal, (komornyikokkal) frajjokkal benépesített (elők) rangos háztartást létesítve a gazdag százskisasszonyokat (be) magukhoz veszik egy egy téli évadra jó pénzért, s (úri) *előkelő maga* (viseletre) *tartásra, úri allure-okra* (szertartásos megjelenésre so) *szóval azokra a külső csecsebecsére tanítják, melyek a valódi* (úri) *dámt* teszik.
- No kapott ezen a gondolon a másik két (gondolat) vágyakozás*. *Pedig (az) talán nem is tudták, csak úgy az ösztön sugalta, hogy mi lesz ebből, mivé női ki magát, hogy egy kirakata lesz ez (az) a gazdag eladó leányoknak, ahol (az) a nemes úrfiak (megláthatják) egyszerre kényelmesen megtekinthetik az évi (port) exportot (mint a szezon eladásra szánt) (a testi érték) és egyszer s mind megtudhatják, hogy melyik (kel) példánnyal mi jár, (amiből) amiért aztán egy kis aránylagos provisiót fizetnek a (nem) (derék) közszükséget pótló intézmény tulajdonosnájának. [Folytatása a K_{IV}-n] Lőcsén (Kloster) Klóster Matildnak virágozott (egy) ilyen intézete, a szomszéd Wiesenberger házat is kikeltet bérelnie, s falakat töretni, hogy a (kisasszonyokat) tanuló leánykákat elhelyezhesse, kikből a krónika szerint olyan (szép) szelíd asszonykákat nevel, hogy egy cérmaszálon lehet őket elvezetni. (Iglón) Késmárkon (a magyar) özvegy Tődke*

Jánosné <tanította> nevelte finom viselkedésre a magához vett hajadonokat <de nem is volt oda bejutni> <pedi> kik messze <földről oda> lengyel városokból is odasereglenek. Ezen igen tisztességes asszony személy ... [?] kétszáz ezer forinttal lépett <agkorában> be a <gondtalan> gyámoltalan öregségbe. — Ami pedig akkor igen csinos összeg <volt> lehetett. Ezeknek mintájára a többi városokban is alakultak, szintén találkoztak élelmes <asszony> jó modorú asszonyságok. A városi <magist> hatóságok nem jó szemmel nézték e szemérmetlen leány vásárt, de mivelhogy — semmi regulaelenes nem volt benne és mert előkelő befolyásos urak jónak és hasznosnak tartották a szászoknak a nemzetbe való elvegyülését <ez volt a formula> <semmit se lehetett cselekedni> <tanácsos> legkönnyebb és legokosabb volt semmit se cselekedni.

Mind ez intézetek közt leghíresebb volt a Kloster Matildé. Ebbe voltak <még pe> elhelyezve még pedig egy időben a két <n> legemlegetetebb szépebbé nábob leányai <is> a bélai Quendel <Gáspár> Mária [?] <leánya> és a Blom Sámuel Zsuzskája. <Ezek aztán a nagy halak> <N> <Nagy> Nem <azoké> az a Quendel <volt ez akiről> és Blom üzletársak voltak ezek, a <kiről> kikről fentebb szoltunk, ezek körülbelül <már> az unokáik <voltak> lehettek, csak a vagyon volt ugyanaz. <Nagy vagyon> Mesék keringtek <gazdagságukról> <e vagyonról> e vagyonokról, <és senki se tudták> senki sem tudta, melyik áll jobban, <Zsuzsi-e a jobb> <ki ket> Ki a jobb parthie, Mari-e vagy Zsuzsi. De annyi bizonyos, hogy nagy hal mindakettő. No iszen lesz itt az idén processio.

130 : 11 Az U-ban közölt *Az ördög kertjei* o. karcolat befejező része innen kezdve (». . . menüetlépésekkel végződésű mondat után) jelentékenyen eltér *A fekete város* szövegétől. A karcolat eltérő befejező része a következő:

... Minden városban voltak elszegényedett, disztíngvált modorú úrinők, katonatisztek özvegyei, nemesi házból származó vénkisasszonyok, kik a háborús világban csekély vagyonkával a védett városokba menekültek. Ezeknek az agya most, a hosszú haj alatt is, megtermékenyült azzal a tervvel, hogy inasokkal, frájokkal, szakáccsal, kuktákkal benépesített háztartást létesítve, a gazdag polgárisasszonyokat magukhoz veszik egy-egy téli tanfolyamra jó pénzért, előkelő magatartásra, úri allure-ökre, szóval azokra a külső csecsebecsére tanítják, melyek a valódi dámát ékesítik.

No, kapott ezen a gondolon — a két, egymás melegétől érelelő vágyakozás. Pedig talán nem is tudták, csak úgy az ösztön taszította őket, hogy mi lesz ebből, mivé női ki magát, hogy egy *kirakata* lesz ez a gazdag eladó lányoknak.

A nemes úrfiak kényelmesen megtekinthetik így a raktáron levő összes termést és megtudhatják, milyen nyomtaték jár az egyikkel vagy a másikkal, s ha aztán nyélbe van ütve, mert mindent a gügyü végez, egy kis aránylagos províziót, amit előre kikötött, nem lehet tőle sajnálni.

Lőcsén mintegy varázsütésre virágzott fel egy különben pedáns, nagyon vallásos és szigorú erkölcsű vén kisasszony, bizonyos Klóster Matild ilyen intézete. Hovatovább annyi növendék gyűlt, hogy a szomszéd Wiesenberger-házat is ki kellett bérelnie s falakat áttöretni elhelyezésük végett, kikből a krónika szerint olyan szelíd asszonykákat nevel, hogy egy cérnaszálon lehet őket elvezetni. Késmárkon Sterliczné, Iglón Teőke Jánosné, egy nagyrangú katonatiszt szegény özvegye lón megnyitója az *ördög virágos kertjének*. Így csúfolták az olyan léha asszonyi teremtések, akiknek a földi javakból csak a jó éles nyelv jutott. Messze földről, a lengyel magyar városokból is sereglettek ide jó hozományú hajadonok, úgy hogy a tisztas asszonyság, Teőkének asszonyom kifáradva több évek múlva kétszázezer forinttal lépett be a gyámoltalan öregségbe. Csinos kerek összeg volt akkori-ban — ha igaz volt.

A városi hatóságok nem jó szemmel nézték az »ördög kertjeit«, de mert regulaellenes nem volt benne és nagyon befolyásos urak jönnek és hasznosnak tartották *a százsoknak a magyar fajba való elvegyülését* (ez volt a formula), legkönnyebben és legokosabbnak látszott semmit sem cselekedni.

Ezzel aztán én is befejezem vázlatomat és átadom a szót (ha a t. szerkesztőség megengedi) ismét magamnak, mert úgy szólván kiegészíti a szárazon elmondottakat a következő igaz történet:

Az U-ban közreadott Az ördög kertjei c. karcolat befejező részéről fennmaradt egy fogalmazvány-töredék (K_{III}.) is S ha ők nem törődtek vele, mért törődjem én tovább? Be-fejezem szerény <rajzomat> vázlatomat és átadom a szót ismét magamnak, de most már, mint beszélyírónak, elmondván egy <a fentebb mondottakat illusztráló igaz történetet> <úgy szólva> a fentebbieket mintegy kiegészítő <történetet, melynek címe> <történelmi <<meg>> esetet> igaz történetet.

130 : 25 nyomtaték — mindenütt így

29 *A regény itt kezdődő részét A vetélkedő nábobok (K_{III} : A <nábobok> vetélkedő nábobok) címen önálló karcolatként is közreadta MK (Az Újság, 1908. dec. 25. 7—9. l.). A karcolatnak a regény szövegétől eltérő bevezető része.*

K_{III}: <Ahogy az »Ördög virágos kertje« kihaladt> <Ahogy a »Fekete <<városból><< város« írásának a forgácsaiból az Ördög virágos kertjeit> <Ahogy> Mint a »Fekete város« írása közben, jutott a leszabott posztóbul még egy mellényre való az Ördög kertjei <re>re is <ennek írás> <ep> ennek az <írása

közben is az történt ismét) anyagából (ismét vissza) ismét maradt egy kis darabka, (Hát ez se vesszen kárba) ami oda be nem illet. De azért ne vesszen az se kárba. (Az őrđ) Az őrđög (kertek) kertjei közt ugyanis a legnevezetesebb volt a lőcsei, a Klőster Matild intézete. Klőster Matildnak

Ugyanez a változat az U nyomtatott szövegében : Elmondtam fentebb hogy a »Fekete város« írása közben a leszabott posztóból jutott egy mellényre az »Őrdög kertjeire«, most el kell mondanom, hogy ennek az anyagából ismét maradt egy darabka, ámbár abból már csak egy sapka telik, de azért ne vesszen az se kárba. Az őrđög kertjei között ugyanis legnevezetesebb volt a lőcsei, a Klőster Matild intézete.

- 130 : 29 egy császári ezredesnek a leánya, anyai ágon, az anyja Losonczy lány (U: anyai ágon)
- 32 kik (U: akik)
- 33 publicitással bírt (U: publicitása volt)
- 34 intézetének (U: az intézetének)
- 36 Klára, Miklósnak a húga (U: Klára)
- 37 az idei télen (U: már a legközelebbi ősszel, anno 1702-ben)
- 38 őhozzá, az oltárhoz vezető pitvarba, kerültek (U: őhozzá kerülnek az oltárhoz vezető pitvarba)
- 131 : 1 elevenség a farsangkor (U: elevenség a télen)
- 1 pazarló gavallér (U: gavallér)
- 3 »A mostani leibici Blom . . .« kezdetű mondat az U szövegében: *A két leány apái, mellékesen legyen megjegyezve, nem az a Quendel és Blom, kikről a fentebbi cikkben szóltunk és akik üzlettársak voltak : ezek körülbelül az unokáik lehettek, kutyamacska-barátságban egymással, csak a vagyon volt a régi forrásból.*
- 6 K₁₁: Hogy mennyi vagyon [Tévedésből nincs törölve] Mesés vagyon mindkettő, melyet még mindig gyarapítanak dolgozván ezerféle üzletben három országban. De az unokák már nem üzlettársak. *Hogy mekkora a vagyon senki se tudta még hozzávetőleg sem.* (Az bizonyos) Bizonyos, hogy mindkettő mesés s még
- 7 leszalad (U: már leszalad)
- 8 rájuk (U: rájuk)
- 8 játszik velők (U: játszik velők. *Az bizonyos, hogy mind a kettő jelentékeny, s még folyton gyarapítják, száz és száz úzlettel foglalkozván három országban, adósuk ezeknek még tán az esztergomi primás is.*)
- 10 leányaikkal (U: a leányaikkal)
- 11 Blom uram (U: *Kisasszonynapkor kezdődvén a tanfolyam, Blom*)
- 10 *Az út kezdődő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*
I. K₂₄₅: *Kisasszony napkor kezdődött a tanfolyam. Blom az nap bevitte Klárit Lőcsére, Quendel (ék) azonban kisasszony-*

napkor tartván Mari nevenapját, csak néhány nap múlva vitte az öreg kisasszony intézetébe. A városban már akkor szerte beszéltek a Klára hozományáról, de Quendel

II. K₁₇₅: Blom uram vitte el a Klárikáját előbb, mindjárt az ősz elején, utána egy hétre jött be Quendel Gáspár (azt) <a kis> Marival. Szépen megtermett hajadon volt mind a kettő, arcra azonban kívánatosabbnak látszott Blom Klári.

<Blom> Quendel uram már előbb a város házán meghalotta, <hisz> mindenki arról beszélt, hogy Blom négy házat ajánlott fel Klarával. Két kassai házat, egyet Budán, egyet Késmárkon, meg a szászoknál szokásos két tehenet.

Ezzel egy szót se szólt elvitte Marit a <kisasszonynak> kisasszonyhoz, leolvasta érte a fényes tallérokat, amint azt Klóster kisasszony kiszabta, aztán a szívére kötötte, hogy jól viselje a gondját, és *olyan nevelést adjon neki, mintha akár egy Csáky grófné lenne, mert hát ki tudja. Az öreg itt a szemével pislantott* <s rendesen> és *be nem végezte* a mondatát, ami különben szokása volt, <soha se akart pontot> nyitva szerette hagyni a véleményét.

Kloster [!] *kisasszony* <tapintatosan kiküldvén <<a Marit>> a leányt> <ke> *tapintatos kérdést intézett Quendel uramhoz, hogy mennyi hozományt szánt Marinak, ha esetleg. Csupa merő finomságból és udvariasságból ő is nyíva hagyta a mondatot.*

— *Hm — felelte Quendel — és mennyit kívánt fel Blom?* <Úgy tett mintha nem tudná> Kloster kisasszony kinyitott <a> <a> egy nagy könyvet, <u>hol minden tanítványának <egy> külön lapja volt, leolvasta <s <<n>> ezzel megerősítette), hogy négy városi házat és két tehenet < — hiteles volt ez>

— *Már hallottam — felelte Quendel úr egykedvűen. — Hát írja be kisasszony, hogy <én> <n> nyolc városi házat adok a Marival*

- 131 : 11 mindjárt *őszkor beadta Kláriját* (U: mindjárt *aznap bevitte Klárit*)
- 12 fruska volt, *villogó bogárszemekkel* (U: fruska volt)
- 13 Quendel ellenben csak november elején, mikor már pompás szánút volt, rándult be leányával Lőcsére (U: Quendeléknél *ellenben Kisasszonynapkor szokták megtartani a Mari nevenapját, hát csak egypár nap múlva ment be vele Quendel uram, akét különségéről is sokat emlegettek, Lőcsére*)
- 15 Quendel *apó* (U: Quendel)
- 17 hajtattott *Márikával* (U: hajtattott, *ott átadván Marikát*)
- 17 kinek viszont (U: *Marikának*)
- 18 Kláriénál (U: *a Kláriénál*)
- 19 neveltetéséért (U: *neveléséért*)
- 23 szokása volt (U: *szokása volt, ha tárgyalt*)

Lap Sor

- 131 : 25 Klóster kisasszony, *annak jeléül, hogy megértette, a fejével biccentett s cserebe* (U: Klóster kisasszony ennek utáná)
 27 szánt (1910: szánt fel)
 38 minden növendéknek (U: minden leánynak)
 38 törzslapja (U: lapja)
- 132 : 2 két tehenet (U: két tehenet — *tette hozzá fanyar mosollyal a kisasszony*)
 4 szólt fitymálva Quendel. — Hm, tehát arra való ez, hogy híre menjen? Menjen hát no híre (U: *felelte Quendel uram fitymálva*)
 7 Ezzel, *mint aki emberül kivádgta a rezet nagy gögösen hazament Bélára, hogy ez egyszer homlokon ütötte Blomot.* (U: *Ezzel szépen elbúcsúzott, s hazament Bélára, gondolván, hiszen a bámulat oda is utáná megy, mert ez egyszer kitétt magdért, homlokon ütötte Blomot*)
 8 Krk, U: ez egyszer (VU—1910: az egyszer)
 9 »Otthon azonban az asszonymnak kedve jött ...« kezd. szakasz az U szövegében: *De minthogy semmit se hallott otthon, mégis kedve támadt egy hét múlva kiélvezni a nagy szót. A feleségét is kocsiira ültetve behajtatott Lócsére. Hát már akkor tele volt az egész város, talán már az ország is tudja, hogy Blom uram ott járt tegnapelőtt és hallván az ő ajánlatait tizenhat városi házra emelte fel a Klári hozománnyát, meghagyva a szászoknál szokásos két tehenet a tizenhat ház mellett is*
 27 asszonym (U: asszony szeme)
 28 »Nem élem át ezt a csúfságot, Gáspár, nem élem át, csinálj valamit« (U: *Hogy éli ezt a csúfságot hajtogatta egyre*)
 32 bolondot tesztek (U: bolondot tesztek dühömben)
 33 *Gosznovitz, Mauks Donát és még egy csomó komoly ember mindendron le akarták csillapítani (U: köztük két városi szenátor le akarták csillapítani, hogy így-úgy nem érdemes vele törődni.)*
 36 *Ugyan ne törje magát. Hagyja abba kegyelmed* (U: *Hagyja abba kegyelmed — mondták*)
 37 ember (U: ember és ha egyszer megköti magát nem enged)
 37 elöttünk (U: itt elöttünk)
 37 Krk, U: elöttünk (VU—1910: elöttük)
 38 Krk, U, 1910: az utolsó szava (VU, KF: utolsó szava)
 38 magokkal (U: magukkal)
- 133 : 1 annál jobban (U: jobban)
 2 a hőresögtermészetű kis embert (U: a kistermetű hőresög Quendelt)
 4 Ó mondja? *Hogy a fia mondja?* (U: Ó mondja?)
 6 Majd mindjárt ütök én a szájára olyan pecsétet, hogy egy mukkot se szól többet (U: *Olyan kavicsot varrok én be az ő gégéjébe mindjárt, hogy egy kukkot se szólhat többet*)
 9 felkapva (U: felkapván)
 10 Bobest-házba (U: Wiesenberg-ber-ber-házba)

Lap Sor

- 133 : 14 fölkelésben (U: fölemelésre)
17 — Az isten szerelméért — ijedezett a kisasszony (U: — Szent isten, kegyelmed az — kiáltá a kisasszony)
24 ráncos, sovány arcán (U: arcán)
24 megbotránkozás (U: megbotránykozás)
25 amiért nem kellő módon és kellő helyen (U: hogy nem kellő helyen és kellő módon)
26 ez a kényes kérdés (U: ez a kérdés)
27 kiáltá zihálva, fenyegető hangon s olyan gesztusokkal, mintha buzogánnyal pogonyította le valakit (U: kiáltá ziháló hangon)
32 Klóster (U: A Klóster)
34 hűledezett, a Quendel uram tekintetét fürkészve (U: dadogta elámulva és a Quendel tekintetét fürkészve)
- 134 : 1 az olyan (U: az annyi)
5 Klóster (U: a meghatott Klóster)
5 elkápráztatva, még (U: még)
6 lekísérte (U: lekísérte nagy tisztelettel)
7 ezzel búcsúzott a kisasszonytól (U: így szólt)
9 Az itt kezdődő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:
I. K₁₇₃: — Igazán felbosszantott ez a Blom. Különösen azzal a két tehénnel. Sajnál(om)nám <ha a kis Klára roszt néven venné hogy> <hogyan talán...> ha talán valami erősebb szó szaladt ki a szájamon. De nagyon felbosszantott. Különösen a két tehénnel. No <már> valamivel erre a piszlicsárságra is felelek. Írja be kérem
II. K₄₆: Igazán felbosszantott ez a Blom. Különösen azzal a szokásos két tehénnel. Írja <meg> be kérem tetejébe az én ajánlatomnak, hogy a tizenhat <várost> városon felül felajánlok <fel és még két> még egy szamarat. <Ha> A leendő vőm majd ki fogja abból találni, hogy az <a két szamar> a szamar az ő apósa.
S ezen aztán olyan nagyokat kacagott, hogy még az utcán is utána néztek a járókelők.
Hanem azért szavát tartotta, s még a hét folyamán elindult kis kocsiján Krakkóba a lengyel udvarhoz. <Majd> Onnan visszajövet megjárta Bécsset, s miután a lengyeleknél jól végzett, <felajánlotta> itt benyújtotta magának <a cs> Leopoldus császárnak az ajánlatot, hogy engedje meg neki a <zs> zálogba tett XVI szepességi város(ok) kiváltását, melyeket ő lányának akar ajándékozni <s olyan> hogy az olyan joggal <addig bírja mint a lengyelek> és olyan módon bírja, mint eddig Lengyelország, melyek azonban ennek folytán még is Magyarországhoz tartoznak.
- 10 *És csak jó* (1910: *Én csak jó*)
10 *És csak jó . . .* kezd. mondat az U szövegéből hiányzik
11 *Igen sajnálnám azonban* (U: és sajnálnám)
12 szaladt volna le a nyelvemről (U: szaladt volna ki a szájamon)

Lap Sor

- 134 : 14 *milyen piszlicsárság (U: kicsoda piszlicsárság)*
 17 K₁₇₂: *egy szamarat. A leendő vőm majd ki fogja [abból] találni, hogy az a szamar az ő apósa.*
 Ezen aztán olyan nagyokat kacagott <hogy az> végig a hosszú udvaron, sőt az utcán is, hogy megálltak a járó kelők s utána néztek
 Hanem azért <szavát tartotta s> még a hét
 [Vö. a 134 : 9 alatt közölt II. számú töredékkel (K₄₆)]
- 20 *Édesdeden felkacagott (U: S itt megint nyitva hagyta a mondatot, édesdeden felkacagott)*
- 23 *Engem jelent. Engem Quendel Gáspárt, hahaha. A járókelők csodálkozva néztek utána, hogy talán megőrült (U: Engem jelent, bizisten engem jelent! és megint csak kacagott, csodálkozva néztek utána a járókelők, hogy talán megbolondult)*
- 27 *a hó folyamán (U: a hét folyamán)*
 27 *megindult (U: elindult)*
- 28 *mindeljegva nemrég egy második utat (U: csakhamar egy második utat)*
- 29 *az aerarium is adósa (U: az aerarium is tartozott neki)*
- 30 *aki személyesen ismeri a Felvidék különös bankárját (U: az is ösmerte a felvidék különös bankárját személyesen)*
- 31 *s alázatos instanciában, de amellett előszóval is megtette az ajánlatot (U: Ófelségének aztán személyesen nyújtotta be az ajánlatot)*
- 32 *a lengyel zálogban levő (U: a még mindig lengyel zálogban lévő)*
- 37 *most már Magyarország testéhez tartoznának (U: mint test most már Magyarországhoz tartoznának)*
- 39 *Meltzer (U—1910: Metzer)*
- 135 1 *»A császárnak megtetszett a terv . . .« kezdetű mondattól a »Mert boldogabb életük . . .« kezd. mondatig (135 : 9) terjedő rész az U szövegében lényegesen eltér a többi kiadásától. Teljes egészében közöljük: A császár érdeklődéssel hallgatta meg Quendelt és alapos kilátást nyújtott, valamint az udvarnak is tetszett a terv, lehet, hogy a baksisosztogatáshoz is értett Quendel úr, de a dologból mégsem lett semmi : a szepesi nemesség viharos ellenzésén tört meg. Hogy mért ellenezte a szepesi nemesség, nem mondják el a krónikák. Azért talán, mert restellték volna, hogy egy ilyen pugris kerekedjék a fejük fölé? Furcsa, hiszen mindig azon jajgattak, hogy vissza kell a testhez csatolni az elszakadt tagokat. Akármiért tették azonban, annyi bizonyos, hogy az elzalogosított városok köszönettel tarthattak érte.*
 9 *van ott (U: volt ott nekik)*
 10 *szepesi városoknak (U: többi városoknak)*
 13 *nem tanítják (U: nem tanították)*
 14 *Az U-ban köztük A vetélkedő nábobok c. karcolat itt (» . . . nem tanítják a magyar nyelvet.« végződésű mondat után) véget ér.*

Illetve a következő, A fekete város szövegétől eltérő bevezető rész kapcsolódik még hozzá:

. . . . A hagyomány azt fűzi még ehhez az esethez, hogy mire másodszer is Bécsbe ment Quendel, megsürgetni a dolgot, már akkor a császárnál ott volt az Eszterházy nádor jelentése a dugába dőlésről.

Kegyves leereszkedéssel mondotta volna a császár:

— Igen sajnálom, kedves Quendel. Különösen az ön kicsikéjét. De tudja mit, hozza őt fel Bécsbe és én szerzek majd férjet neki.

Quendel uram nagy boldogságában izzadt, csurom víz lett, egyre köszörülte a torkát, de egyetlen hangot se bírt adni; nagy zavarában bedugta a kezét a zsebébe és megcsörgette az ott levő apró ezüstpénzét, hogy az szóljon őhelyette, ami talán illetlen is volt.

— Hozza el minél előbb, minél előbb — ismétlé a császár most már élénkebben, mintha közben valami eszébe jutott volna.

Quendel tehát felvitte Bécsbe Marit, és a császár szavának állott. Egy eladósodott kapitánya volt, valami Nugent gróf, akinek, tekintettel a rokonsága érdemeire, ki kellett volna az adósságait fizetnie. Az efféle mindig divatban volt az udvarnál, de mindig kellemetlen volt. Jobb azt másokkal végeztetni.

Ennek a Nugentnak szánta a császár a dúsgazdag polgárleányt. Meg is történt az eljegyzés a legfelsőbb akaratra. De minthogy a leány luterána volt, előbb még ki kellett térnie, az esküvő tehát elmaradt június végére és a bélai templomban ment végbe roppant nagy parádéval.

Az esküvőre induló vőlegényt, ványadt képű, nyurga embert, felhívatta a császár és ajándékokat küldött tőle; a menyasszonynak egy gyémántos násfát, Quendelnek pedig egy arany burnót-szelencét.

— Önt pedig kinevezem ezredesnek — mondta nyájas hangon a kapitánynak.

Nugent gróf meghajtotta magát.

— Melyik ezredhez, felség? — kérde, elkápráztatva ennyi kegytől.

— Amelyiket majd ön fog alakítani annak a sok pénznek némi részén, amelyhez hozzájuttatom.

Hát szegény Nugent gróf erre is csak meghajtotta magát.

Hanem azért minden jól végződött. Az út kellemes volt Béláig. A menyasszony igen csinosan festett a fehér ruhájában. A lengyel és magyar urak pompásan mulattak három napig. A lublói starosza, Ljubomirszky is ott volt és igen csinos felköszöntőt mondott. Általában mindenki meg volt elégedve, azok is, akik ott voltak, azok is, akik nem voltak. A menyasszony kapott egy grótot, a vőlegény kapott egy

- csinos asszonyt a lublói tizenhat város árával, tehát a tizenhat várost in effigie — a lengyelek pedig bírhatták tovább is a valóságban — az öreg Quendel kapott egy arany szelencét a császár monogrammjával, az anyaszentegyház kapott egy lelket Máriával és végül a császár is kihúzta a maga kis polgári hasznát, kapott províziónak egy ezredet.
- 135 : 27 Krk, 1910: *kellene* (VU, KF: *kell*)
- 136 : 3 *a fejét* (1910: *fejét*)
- 13 : 13 *akik azokban* (1910: *akik azonban*)
- 137 : 1 *Az itt kezdődő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:*

I. K₂₂₆: A szent korona gyöngyei <nem voltak egyforma> mind gyöngyök, de nem egyforma nagyságúak. Sőt rendszeren a nagy gyöngy mellett található <az> apró<k>bbak. Görögön is egy csomó nemes família lakott a Görgeyeken kívül. A Vályayak <Feketék>, Fehérek, Gidók

II. K₂₀₇: A Szepesség majd minden falujában laktak nemesek, kisebbek nagyobbak vegyesen. A <kastély> kovély kastélyok mellett [!] ott vannak a kis ambitusos kúriák is, a bekecses nemzetes úrral és a fekete főkötős nemzetes asszonnyal. Egy némelyik kúrián szalmából van a fedél, mint a többi paraszt házakon, csak az mutatja nemesi fészek voltát, hogy két pislogó ablak helyett három van a fronton s kémény pipázik a háztetőn. <Ma> Görögön szintén laktak nemesek <családok> Bibók, <Fekete> Fehér és a Vályay familiák. A Bibókok háza<plan> épen ott volt majd nem közvetlen szomszédságban egy dombon *a Görgey kastély déli bástyájával szemben*. Ha egyszer az ágyúkat <elhelyezték volna> használatba veszik, a mitől isten mentsen, a lőréséken, azoknak a szája épen a Bibók házra tátongott volna s úgy leszdedik egy két lövéssel, hogy kő kövön *nem marad*. *Bizony nagy ostromság* <lett volna> *volt oda építkezni*. *Nem csak én mondom, de mondták ezt a Bibókoknak mások is*. *Usakhogy a Bibókok arra is megtudtak felelni* <a> *mutatván a címerük egy <lándzsás> ágaskodó koronás szarvas köriratát: »Tunc ego vero ultra ero.« Hogy hisz akkor én is odaát leszek vagyis a lőréséken belül, amiben <gyönyörűen> gyöngéden volt kifejezve az örök hűség az olygarcha Görgeyek iránt, mintegy átadva a pecsétgyűrűn és a címeren* <a hűséges> <a nyilatkozatát> *az odatartozás és ragaszkodás fogadalma a következő ivadékoknak is.*

Azon a napon, mikor Lócsén a bíró testét a ravatalra tették <két> körülbelül déltájban két fiatal abaposztóba öltözött csinos arcú suhanc <két> vesződött egy fekete makrancos lóval, hol az egyik ült rá, hol a másik

- 18 Krk: Vályay (VU—1910 tévesen: Vályay)
- 139 : 10 közönséges kötélén (1910: *egy közönséges kötélén*)
- 27 K₇: *Valami furcsát kezdett erre sejtetni a nagyobbik Bibók*

Józsi, s ott hagyván a nyeretet meg a Horkát loholt be az idegen után a szobába, mialatt a kinn levő bármész népek (fontolóra véve) hallván az idegen szavait elkezdtek azokat, mint valami különös lakatot, elméjük kulcsával nyitogatni. Hm. Azt mondja az öcséi. Sőt, hogy testvér öcséi. Hát olyan öreg fia volna (B) (a) Bibók Vincének? Csakugyan volt, azt mondják, az első feleségétől (is) egy fia (aki a Thököly csatákban elesett). De azt is mondta nekik, hogy *feleségemnek fiaim*. A mennydörgős menkö érti az egészet.

Egy darabig vártak a kapunál, hogy majd kijön, (bizonyosan) kikergetik, mert látszik rajta, hogy nem jó járású ember, de bizony nem jött az, sőt a másik Bibók fiú legott bevezette Horkát az istállóba és ő is eltűnt a pitvarajtón. Hát még egyre törték (rajta) a fejüket szétszéledőben is a falusiak, hogy lehet, mint lehet, míglén a legelső öreg asszonnyal találkozza a falu kútjánál, annak adták át az egész rejtélyes anyagot. No, az aztán hamar eltalálta a dolgot, ijedten csapván össze a kezeit: — (Szent Iste) (No hát) *Szent isten atyám!* Az bizonyosan Bibók Pista, az öreg Bibóknak az első feleségétől való fia, aki a Thököly csatákban elesett. — *De ha elesett, akkor nem lehet az,* (Erzsök néni) — No jól van, (ha) *ha elesett* (de ha elesett, hát) *hát felkelt* (mert ez az) — *vágta ki magát Erzse néni — ne zavarjátok az embert.*

140 : 21 K₃₂: (feszületre) Bibliára, neki kell lennie világos az, mert hát az ő feleségébe (akibe) akit hátrahagyott, míg Pistát az ütközetből várták (megszerette) amint egyre hiába várták, évek szaladván évek után, *beleszeretett apránként az öreg Bibók* (no a) *a vén kecskének is jó a só* Pistáné *pedig akkoriban finom só volt szép babaarcú asszony* (volt), s micsoda (finom teste) piskóta test. Az öreg tekintetes úr a *mostani* vicispán *édes apja ura,* isten nyugosztalja meg maga is kacsingatott rá, tudom, mert akkor ott szolgáltam s váltig úgy (szi) sorolta elő az itteni nemes famíliákat, mert nagy kujon volt, hogy *»Bibókné Fehér Vállai» No hát ezekben a fehér vállakba beleszeretett az öreg Bibó* [!] és miután (az) Pistát (előnm) (elő nem került) *tanúk holtnak állították* (s Juszinka asszonyt) Pólika asszonyt az öreg úr vette el. Két fia lett ebből a házasságból, s most hogy Bibók Pista hazavetődött, isten tudja honnan, teljes igazsággal mondhatta, amit mondott: *»Kedves testvéröcsém, feleségemnek fiát,* (megvan) *él e még édes apánk» szent isten atyám!* Micsoda *hajmeresztő dolgok* lesznek most ebből! (s fejszóválva rohant egyenest, mint a nyíl, a Bibó [!] (.) kúria felé (folyton) hangosan sópánkodván:) (M) (Miket él a) Mi mindent él meg az ember! Mi mindent! Mindjárt meghalok ha meg nem látom.

(Bibókné . . .) Ily világosan oda loccsantván hallgatói elé

145 : 38 *egész éjjelig* (1910: éjjelig)

146 : 1 Krk, 1910: másikat (VU, KF: a másikat)

- Lap Sor
- 146 : 11 az világi hatalmak 1910: a világi hatalmak)
 21 eredménye az lesz (1910: eredménye lesz)
- 147 : 17 megtudtok (1910: megtudok)
 19 természetesen (1910: természetes)
 26 begyakorolt (1910: begyakorlott)
- 148 : 39 a mások ügyében (1910: mások ügyében)
- 150 : 5 az öt ujjában volt beraktározva (VÜ: az öt ujjában volt)
 17 már azt (1910: azt már)
- 151 : 6 Krk, 1910: Jaszenszkája (VU, KF: Jaszenkaja)
 8 Az itt kezdődő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:
- I. K₈₂: Világosan tudom, hogy a krakkói polgármestertől jött a megkeresés, tehát neki feleltünk
- II. K₁₁ és 12: — Alkalmassint meglesz valahol a <lev> megyei levéltárban. Világosan emlékszem, hogy a krakkói polgármestertől jött a megkeresés, mintha most is előttem állna a pecsétje. — Régen lehetett? — Bizony van már vagy tizenhat, tizenhét esztendeje, ha nem több. — Tudod, mit János — mondá az alispán. Ma délután eredj be Lőcsére és keresd meg a levéltárban. De ne szólj a dolgról senkinek <M> Sokért nem adnám, ha megtalálnád. Ez az ember nem halt meg <hanem ma> elevenen jött meg ma haza [a lap itt félbe hagyva s új kézirat lapon K₁₃-n folytatva] az ősi hajlékba, Sőt <azt hiszem, most> valami csoszogást hallok, künn, azt hiszem ő van ott. — Akkor én talán elmegyek
- Igen elmehetsz, hanem ha még eddig nem szóltál erről senkinek, <ezután se> mostantól kezdve még inkább tarts lakatot a szájadon. Terveim vannak ezzel az emberrel. Mihelyt bevégzitek a meghívók szétküldését legjobb lesz, ha <befogatsz s> <bemegysz> Lőcsére hajtatsz és kikeresed a levéltárban azt a krakkói iratot.
- A huszár lépett be jelenteni, hogy Bibók Vince és felesége kér bebocsáttatást az alispán színe elé.
- Csak ők ketten?
- Meg egy harmadik úr is <va> van.
- 37 Krk, 1910: hanem ma (VU, KF: hanem, hogy ma)
- 152 : 22 Krk: Zsigmond úr (VÜ—1910 tévesen: Vince úr)
 24 a szablyáját (1910: a szablyát)
 27 Krk, 1910: kezét (VU, KF: a kezét)
- 153 : 22 a feleségét (1910: feleségét)
 23 K₁₄: tudja is a tekintetes alispán úr isten és emberek előtt a törvény szerint hites <társamnak> társamul vettem a vele <gyerek> fiaikat nemzettem.
- Hm. Ez bizony baj. De hát <mit segíthetek én ezen> Mind ebből még nem tudom, miért jöttek hozzám?
- Azért jöttünk rogo humillíme, hogy tessék köztünk rendet csinálni — rebegte az aggastyán, kezét könyörgésre összetéve — mert így egy percig se élhetünk.

- Az alispán szíve megesett a reszkető aggastyánon <kiváltképen> <az> kétségbeesésén, dúlt vonásain, mindenekelőtt egy ravasz egérutat *nyitott meg* <ő> *előtte*
- 154 : 17 K₂₁: *Hiszzen csak az kellett Bibók Zsigmondnak, hogy beszabad-
 <ítsák>-uljon a <beszédbe> múltjába, csodásnál csodásabb
 kalandok színes birodalmába. Hogyan esett el a hazáért
 Thököly zászlói alatt a [kihagyva néhány szónyi hely] a
 környékbeli nemesek közül többen <látták> láthatták elestét,
 <nem> mert ismerősök küzdtek egy <csapatban> csoport-
 ban, nem*
- 155 : 30 a Zsuzsit (1910: Zsuzsit)
- 156 : 4 *csak annyi köze (1910: annyi köze)*
- 4 Krk, 1910: a fiamhoz (VU, KF: fiamhoz)
- 157 8 *szégyenelném (1910: szégyenleném)*
- 18 *Az itt kezdődő részből három változat maradt fenn:*
- I. K₂₁: Derék asszony gondolta az alispán magában, de azért azzal a bizonyos gonoszkodással, melyet a férfi nép élete <hosszú> folyamán, ha nem is tapasztalatból de <a férfiak> a férfiak elmenckedő mondásaiból <fölszu> <meg> fölszipant az <asszonyok> <jegyezte meg> — Persze
- II. K₂₁: No végre egy derék asszony, gondolta magában az alispán. Maga se tudta <mért> miért, de tetszett neki hogy Bibókné inkább az öreghez húz.
 Kiküldte <most> ezután és a két <férfit> Bibókot intette be <— Úgy vettem észre — mondta mikor egyedül maradtak <mondta az öreg> Úgy látom — mondta <hogy> ellehetne <. . .> igazítani a dolgot olyan formán hogy kend öreg bátyó
- III. K₁₂₅: No, végre egy derék asszony, gondolta magában az alispán. Tetszett neki, hogy Bibókné az öreghez húz.
 — Hát majd úgy próbálok eligazítani — biztatta meg.
 — Ámbátor nem értem a választását — tette hozzá gonosz-
 kodva.
 — Hiszen az öreg Bibók már . . .
*Egy elhárító mozdulatot tett kezével az asszony, mintha vissza-
 akarná kergetni azt a csúf szót, <amelyet> mely most <akar
 kiejteni az alispán> tolakodik elő az alispán ajkain.*
 — Oh, jaj! nem kell már nekem az efféle. *Nem akarok már
 én asszony lenni, csak a gyerekeim apjának a gondviselője.*
- 34 K₂₁: — Úgy vettem észre, hogy az asszony szívesen meg-
 marad a mostani állapotában. Már most aztán attól függ
 minden, hogy kegyelmetek megtudnak e egyezni vagy nem?
 Az öreg Bibók a fia vállára tette a kezét
 — Mondd meg hát fiam mit kívánsz a Zsuzsáért
 A fiatalabb Bibók az égre emelte a szemeit kezét pedig szí-
 vére <tette> szorította
 — Nagyon szeretem őt, kimondhatatlanul szeretem
- 158 : 6 a mellére (1910: mellére)
- 28 *lerongyolított ruhában* — Minden kiadásban így!

- Lap Sor
- 159 : 16 a másik (1910: másik)
- 160 : 18 Krk: alapítja (az eddigi kiadásokban továbbélő sajtóhibával: állapítja)
- 164 : 11 de elkallódtak (1910: elkallódtak)
- 165 : 17 Az itt kezdődő részletről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn:
- I. K₁₀: *Bibók ezredes* a kezével intett, ahelyett, hogy elvette volna — *No csak ne okoskodjék. Nem akarom mindjárt vérontáson kezdeni.* — s azzal <...> hirtelen hozzáfogott <a> *rongyainak* <if> <lehúz> *lehámozásához*, s egy kettőre fel is öltözött, csak egy pár sarkantyús csizmával, mely nagyon össze volt száradva küzdött hosszabb ideig.
- II. K₂₀: *Nem akarom mindjárt vérontáson kezdeni.* <Ezzel> *Ahelyett, hogy átvette volna a kardot, hozzáfogott a rongyai lehámozásához*, melyeket <haragosan a földhöz paskolt> szellességében ide oda hajigált. *A kasznár azonban óvatos volt* <lev> egy rozsdás lándzsával együvé <piszkálta> tologatta össze és <mint később mondá> ahogy magát később kifejezte K₁₄₄:<A> <Nyalka ruha lévén rajta> *Egyszerre fiatalnak képzelte magát a* <daliás> *nyalka ruhában s lebecsülte a nálánál fiatalabb kasznárt;* <kit> <kinék> *nyers modora bántotta, de egyszersmind imponált neki, <nem> gondolta magában, ezzel az emberrel nem jó lesz összetűzni.*
- Leérve* <a kastély lakott részébe> *a kasznár elvezette* a gazdasági udvarba a juhász lakba, hol az öreg Jóska <a juh nyíró ollóval> nagy alakításokat végzett rajta, ügyesen járt kezében <az olló> a birkanyíró olló, oly szépen, csínyján bánt vele, mint egy selyem ürüvel, hogy valahogy meg ne szúrja, úgy hogy valósággal csinos daliás férfinak <lett> jött ki a keze alól, kivált amint a bajuszát is rendbe hozta.
- No öreg, mit iszol, vizet vagy bort? — kérdezte aztán <kényesen foghegyről> megelégedetten <és> borraivalót keresvén *a ruhák*<ban> *zsebében, hátha ott felejtett volna vagy egy petákot az előbbi viselőjük, hanem bír az nem tette.* Nagyon bosszantani látszott őt ez a körülmény. Ejnye, ejnye a zimankós mindent! No persze hogy, persze, a másik ruhában *felejtetem az apró pénzemet.* Most már egyebet se tehetek öreg upó, minthogy addig is megköszönjem a fáradságodat.
- 167 : 29 Az itt kezdődő részről három megfogalmazási kísérlet maradt fenn:
- I. K₁₄₃: A régi hatalmasok még érezték, hogy nem a törvény miatt vannak az emberek miatt
- II. K₃₀: *A régi magyar urak még másképp fogták fel az igazságszolgáltatást. Nem a könyvekben lapoztak, mikor az igazságot keresték, hanem azoknak az életviszonyaiban, akik az igazságért esengtek.* Görgey valóságos megelégedést érzett, mikor <a rég> az ősi mintára, hogy a kecske is jóllakják és a káposzta is megmaradjon, eligazítá az isteni gondviselés által ilyen

⟨szerencsésen⟩ furán nőtt állapotot. Azt hitte egy jó cselekedetet vitt véghez.

III. K₂₃: *A régi hatalmasok még másképp fogták fel az ⟨kormányzást⟩ igazságszolgáltatást. Nem a könyvekben lapoztak, mikor az igazságot keresték, hanem azoknak a ⟨szíveiben⟩ életviszonyaiban, kik az igazságot esengtek.* Görgey alispán valóságos lelki megelégedést (?) érzett, mikor az apa és fiú nagy egyetértésben elítélte. Azt hitte, hogy ma egy jó cselekedetet vitt véghez ⟨s felette csodálkozott vala mikor⟩ *megmentve egy öreg ember nyugalmas életalkonyát s ⟨megme⟩ megkímélve egy rokonszenves jó asszonyt hogy egy gazember kezébe jusson, mert hogy Bibók Zsigmond mindenféle ⟨rossz⟩ [?] ros zstrokka van megkenve, afelől nem volt kétsége, s ⟨ha most⟩ az is csak jó gondolat ⟨volt tőle⟩, ha ezt a züllött embert most zsoldosok szervezésére használja, mert hiszen a varangyos béka is csak elég hitvány teremtés, de a zsírja még is jó arra, hogy elmúlik tőle a szent Antal tüze. ⟨Egy jó megye⟩ A kormányzatnak épen az a virtusa, mindent arra használni, amire alkalmas.*

Osaldott azonban Görgey Pál, ha azt hitte, hogy valamit hosszúidőre el lehet igazítani, a minek a tengelye egy asszony. A nap elmúlt szerencsésen, a faluban volt mit beszélni a hazatért Bibók Zsigmondról, s találgatni, hogy lesz mint lesz. ⟨Bér e tekintetben is nagy confusio uralkodott, némelyek szerint⟩ De ez a sok szófia is bizonyos zürzavarban ⟨jelentkezett⟩ úszott. Némelyek azt állították, hogy mint ⟨ko⟩ züllött csavargó érkezett haza, ⟨mások⟩[?] mások ismét ⟨azt állították⟩ ⟨arról⟩ bizonykodtak, hogy olyan fényes ruhákban jött ⟨meg⟩, mint egy király, csupa zsinór, csupa paszománt, utálatos szörnyeteg, forradásos pojával — mondta az egyik rész. Gyönyörű szál ember, mint egy ⟨jegénye⟩ tölgy, ⟨összevagdalt arccal érkezett meg⟩ az arca is ki van paszománnyozva férfias sebhelyekkel, vitéz ember lehetett — magasztalta a másik rész. Az egyik így látta, a másik meg úgy látta s aszerint beszélt.

⟨Másnap délelőtt Bibóknét jelentette ⟨⟨be⟩⟩ a huszár az alispánnak⟩ *Kétféle képen csak a saját asszonya látta s alkalmasint nem sokat aludott az éjjel.*

168 7 Krk, 1910: a törvények jobbák (VU, KF: a törvények a jobbák)

15 Krk, 1910: zsoldosok szervezésére (VU, KF: zsoldosok szervezésére)

169 : 13 Krk: Fehér (VU — 1910 tóvesen: Fejér)

28 a már korán reggel (1910: a korán reggel)

170 : 16 K₁₄₃: — *Az csak úgy látszik ⟨piros⟩ — egy kis színhez jutottam — szolt az ⟨ajkait felbiggyesztve⟩ az [elírás!] ajkszéleit harapdálva, miközben szép fehér fogai megcsillantak ⟨meg⟩ — mert haragtól gyulladozik az orcám.*

— <Kire haragszik> *És ugyan* <lelkem> *kire haragszik, lelkem?*
 — *Mindenkire, még a tekintetes alispán úrra is.*

<Édes élénk> *Almatag, két kissé zavaros, hisztériát eláruló, de okos szeme* <rátapadt az alispánra>, *mely csontos* <vakm> *s mégis kellemetes arcát* <mintegy> *megvilágítá* <s vakmerő> *szinte kacérkodón tapadt az alispánra.*

— *Nem értem, miről beszél?* — *hebegte az alispán, kit ez a különös nézés és ez a vakmerő hang* (a tegnapi <fancsali feszületől>) *szelíd madonnától* csodálkozásba és zavarba ejtett. — *Kisemmisztek, kijátszottak, eliéptek az uramtól,* <kivettek a levegőmből>, *hát eljöttem megmondani, hogy abból semmi sem lesz* — <mondá szenv> *tört ki* <szenvedélyesen> *belőle a panasz* <a szavában forró> *vad* <forró indulatos> *forró* <szavaiban> *beszédében* <forró> *élet* *lüktetés* és *ádáz* <szenv> *elfojtott szenvedélyek mámore* <vibrált>.

Görgey a fejét csóválta. — *Ejnye, ejnye menyecske,* hiszen <önmaga> *saját maga kívánta, hogy mentsem meg az* <igazi> *első uratól* *Bibók Zsigmondtól.*

— *Mit tudtam én, hogy* <az imposztor> *a lelketlen kutya mindjárt az első este* <összeszűri a levegőt> *összeadja magát* *Váilly Eszterrel, az özvegygel.* <Mondhatom> *Szép mákvirág, mondhatom. Nincs abban annyi szemérem sem, mint a mákszem. Ha látta volna a tekintetes alispán úr, miket csinált az este a Zsigával, hogy riszálta, kellemezettte magát, hogy tapadt hozzá, hogy sütött rá az a két nagy bivaly szeme, mint a tüzes vasálló,* <hát megértene> <..> *és én nekem nem volt hozzá jussom, hogy megtépázzam a* <kontyát>, [!] *amiben pedig van már ósz szál is, a kontyát* <szilaj indulatos tépési mozdulatot> *tett a két kezével, miközben fogait összeszorította)*

171 : 12 *K₂₄₈:* — *Furcsa istenteremtései az asszonyok! Tegnap* <még> *nem kellett a Bibók Zsigmond,* <mert> *mikor a hűsége még érintetlen volt az ifjasszony szemében, most hogy mással legyeskedett egy kicsinyt mindjárt kell.* *Hát hol ebben az ósz?*
 — *Már tegnap is tele volt az én poharam keserűséggel, elhíheti a tekintetes úr. Épen csak ez a csöpp kellett a kicsorduláshoz. Mert nem tudok én a kis házban meglakni, zsellerségben, földek nélkül.* <A földek Zsigához kerültek> *Több(et) könynyet sítam én tegnap is, mint amennyi táplálékot magamhoz vettem* <miután a <<kontrak>> szerződés>. *Mindjárt* <eszállt> *elszállt az én jó kedvem, mihelyt megtudtam a szerződés mibenlétét.*

Görgey a vállát vonogatta: — *Hát mit tehetek én már most?* — *Segítsen rajtam a tekintetes úr* <kezet, lábát csókolom>, *ha istent ösmer.* — <Hogy?> *Én nem tudok rá módot.* — <Úgy, hogy> *Tudok én. Tessék elhívatni a Bibókokat és kimondani a sententiát, hogy az asszony, már mint én, a földbirtokkal jár. Minthogy pedig a birtok a szerződés szerint a Zsiga kezében van, tehát a Zsiga felesége vagyok.*

Az alispán elmosolyodott. <— Úgy ám lelkem, de ha kimondhatnék is ilyet, ámbár az ilyenhez nincs hatalmam, maga akkor is az öregnél maradna, mert az a birtokot rögtön visszavenné. — Hogy hogy? — kérdé az asszony <<az>> kardos hányavetiséggel egyik kezét a csipőjére rakva.> — De hiszen ilyet én nem mondhatok ki és nem is volna igazságos. — Én nem mentem zsellérhez férjhez. — <Hát> <Azt mondjam ki, hogy maga a földbirtokkal jár?> De hisz olyat nem lehet kimondani, hogy az asszony a földbirtokkal jár. *Nem épület <maga lelkem> az asszony,* se pedig cseresznyefa. Hiszen csak <rózsa> viola, amely<et> ott virít, ahova <vetették> ültet<ik>ték. <Aztán nem volna is igaz, hiszen maga nem is a tulajdonoshoz ment férjhez, hanem csak a fiához.>

— *Már pedig <meg> én nem zsellérhez mentem férjhez, se koldushoz* — mondá kardos hánya<vetis>vetiséggel egyik kezét a csipőjére rakva. — *Birtokos nemeshez mentem <ez az igazság> annál is akarok maradni.*

— Egyszerűen Bibók Zsigmondhoz ment — felelte az alispán, akit mulattatni kezdett a <..> lehetetlen helyzet — <akinek> *Zsigmondnak pedig alapjában véve nem volt földbirtoka, mert az apjáé volt. Úgy de egyetlen fia volt az apjának — feleselt az asszony — Most pedig hármán vannak arra a csöpp tepertyűre.* — <Igen> *Igaz, de ne feledje, hogy a másik kettőt maga szülte.*

171 13 a hűsége (1910: hűsége)

172 25 Krk, 1910: kaparhatja ki (VU, KF: kaparja ki)

33 K₁₇₆: — *De tudok én — felelte az alispán összevonva a szemöldökeit — és igen csodálom, hogy az ifiasszony hajlandó volna, nem csak elhagyni a gyámoltalan öreget, de még a gazdái műveltéből is kifordítani.* <Tegnap> *Osaldtam az ifiasszonyban.* <Tegnap még> *Tegnap <megke> másformának mutatkozott. Úgy látom azonban, hogy az ifiasszony is csak olyan asszony, mint a többi asszony. Hát már most csak menjen haza, és igazítsa el a dolgát a két férjével úgy, ahogy tudja, a többi asszonyok módjára. Én többet nem avatkozom bele.*

Bibókné elhalványodott, szólni akart, de Görgey leintette.

— *Elmehet isten hírével.* <A négy> E pikans epizódok után, melyek Görgőt <sokáig tartották az> élénk izgatottságban tartották, nem sokára még nevezetesebb napok következtek a kis falura. *Bibók Zsigmond ezredes csakhamar <megalakította a <<maga>> zsoldos csapatot> össze toborozott egy csomó fickót a környékről <m>, akik libériába bújtatva nagy lelki*

173 9 Krk, 1910: Hanem azért (VU, KF: Hanem iszen)

15 K₁₄: <forradalmakat idéztek a> *szenvedélyeket keverték fel a görgői menyecskék és lányok lelkében.* <Azonfelül> A <görgői> zsoldos testőrség híre gyorsan száguldott végig a <vármegy> vármegyén. Különösen Lócsán okozott <nagy szenzaciót>

- meghökkenést. <A jobbágyok beszóllítottak Görg> <Az asszonyoknak nagy mulatság volt, de a férfiaknak is tetszett, mert a Görgey jobbágyok beszóllította> *A Görgey jobbágyai hadgyakorlatokra hívattak be* <s> *vasárnaponként s a* <v> *kastély udvarán folyt az evercirozás*, ami meglehetősen látványosság számba ment, úgy hogy még a szomszéd falvakból is összegyűltek a kíváncsiak — kivált a fejér népből.
- Sőt még ezzel se szakadt vége Görgő <emelkedésének> csodáinak. Január 20-ika körül gyűlni kezdtek mindenféle <parádés kocsik> parádés fogatok <kocsisok> urak, kocsisok, huszárok a vármegye minden részeiből <az urasági mellék-épületek nem voltak elegendők> *Jöttek* <a . . . Székelyek> *a Draveczyek, Kolacskovszkyak*, a felső oroszlányi Kissek, Luzsenszkyek, *Jekelfalussyak*, Andreánszkyak, Matyasovszkyak, *Abhortisok*. Ki <...> lóháton<...> ki <batáron> négy lovon, még olyan is volt az öreg Tarnóczy Ádám, aki ókrös szekéren jött a nagy saraknak miatta.
- 174 : 3 Krk: Kolacskovszkyak (VU — 1910: Kolacskovszkyak, *Luzsenszkyék*) Három sorral lejjebb ismét megemlíti MK a Luzsenszkyakat az érkezők között; a figyelmetlenségéből eredő ismétlést már az MKMr-Fr. sajtó alá rendezője kiküszöbölte
- 176 : 20 *a kocsijához* (1910: kocsijához)
- 178 : 1 K₁₈₁: <Egész délelőtt tizenegyig> <Kifog> *Befogtak, kifogtak, átfogtak, ami mind érdekfeszítő látvány* volt (legalább <ők> az urak annak tartották), de, mert ha Görgey János még mindig nem érkezett meg, hát többé nem is jön, az alispán pedig ragaszkodott ahhoz, hogy az értekezlet ne délután tartassék (tisztá fejjel kell <az ilyesmit elint> ezt elintézni) még jóval a déli harangszó előtt összehívatta az urakat a nagy terembe, honnan kihordták <az apró> a kisebb *kártyaasztalokat, padokat* rögtönözve <a> *helyükre*. Az alispán proponálta, hogy mint legöregebb <az ősz> Luzsenszky Péter foglalja el a praesidiumot. — Maga az alispán elnököljön — kiáltá egy két hang. — *Hiszzen ő a vármegye feje*. — Szólás-mondás — <felelt> dörmögte az alispán — de ha úgy volna is <elsőbb> <előbbvaló most nektek> előbbvaló nektek most.
- 180 : 33 Krk, 1910: arca *azonban* (VU, KF: arca *ellenben*)
- 184 : 7 Krk: Quendel Gáspár de *Pasztá et Alsókend* (VU — 1910: Quendel de *Béla et Romhóc*) — MK a regény folyamán kétszer említi Quendel nemesi előnevét (itt és 23. köt. 77 : 2), s szórakozottságból mindkét helyütt másképp. Az előnevet a második előfordulási hely alapján — mivel ott egyben szó-játékkal van összekötve — egységesítettük.
- 187 : 39 *be* lehetne tanítani (1910: lehetne tanítani)
- 189 : 24 Krk, 1910: *a városáért* (VU, KF: városáért)

- Lap Sor
- 190 6 útjukon (1910: útjokon)
 22 Krk, 1910: bricska, (VU, KF: bricska *kocsi*)
 25 vásárokra (1910: vásárra)
 25 a portékájukat (1910: portékájukat)
 30 Krk, 1910: akácvirág (VU, KF: akácvirág)
- 191 3 Krk, 1910: abba kellett hagyni (VU, KF: abban kellett hagyni)
- 192 : 36 Krk, 1910: újra (VU, KF: újból)
- 193 9 Krk: Tomi (VU — 1910: Tomy)
 14 egy a szívéhez közelálló (VU, KF: egy szívéhez közelálló)
- 194 : 13 *mikor* megnevezte (1910: *midőn* megnevezte)
 31 *K₁₂₇*: Bár igen közel fekvő volt a föltevés, hogy János úr valami nagy dologban jár, mert nem egy könnyen mozdul ki Toporcáról, s még csak tetézte a gyanút, hogy nem is onnan jön, hanem már volt valahol, az alispánnak még sem jutott eszébe őt túlságosan kikérdezni.
- 195 11 *K₁₁₂*: *nem bírnak felejteni* <s akiktől ugyancsak nem kell félteni<< az orsz>> a bécsi burgot. Hadd keress *s futnak* <az ábrándok szekerének <<a>> kerélnyomában> mint a kocsikerek az ábrándok tüzes <lovai> paripái után, hogy soha ne ériék <utol> őket utol.
 15 *K₁₁₂*: Hanem a szemfüles Bibók másképp vélekedék, s este jól megitatván a tót fuvarosokat, akik a <sz> *társzekereket gondozták*, miután <így> alaposan helyben hagyta volna őket, az egyik ládát olyan ügyesen nyitotta ki <...> *mindenféle tolvajszközével, melyeket napközben összeszerzett, mint egy kitűnő képzettségű betörő*, s lámpája fényénél mohó bopillantást vetett <az egyik> a titokba <s azt látta, hogy a ládában> <tele van> <puskákat> <puska> A láda tele volt puskával.
- 199 : 15 négykézlábra állva (1910: négykézláb állva)
 24 *K₁₉₂*: *egy anya* <macska> *kutya foglalta el a kályhalyukat*, aki ott <tartja> *neveli* <a> *kis* <dedeit> *kölykeit*, <ezeket pedig nem lehet egyszerűen kidobni, mert azoknak a nyávogása feltűnést kelthetne> ezek *ugyan vakok még, s azt is hiszik, hogy Bibók az anyjuk, de ha az igazi kutya* (ámbátor az ördög <me> tudja, melyik az igazibb) *ide talál most jönni, olyan morgásokat talál kifejteni, hogy <észre> rájönnek a kémkedésre*
- 28 Krk, K, 1910: a kémkedésre (VU, KF: a kémkedésére)
- 200 : 28 szegélyezett (1910: szegélyezett)
 33 apránként (1910: apránként)
- 201 6 a gondolatait (1910: gondolatait)
 14 nyaldosnak (1910: nyaldostak)
 18 Krk, 1910: a helyén (VU, KF: helyén)
- 202 : 24 megjuhászodva (1910: megjuhászodva)
 30 *K₁₉₈*: *A görögdi nép* erkölcsös volt, <csak> a héttől csak egyetlen nap<ra> szombaton engedtetett meg a lényos házak látogatása, a mikoron a legény egész

- 203 : 24 K₂₂: *Egy kettőre megnépesült az udvar, mind ott nyüzsgöt csak épen a Hantos Józsi* kellett felloccsolni, mert az részegen fekiúdt a pajta aljában, és nagy tárgyalásokba volt elmélyedve nem kisebb potentáttal, mint maga az ördög, aki egy zsák aranyat ígért neki a lőcseiek nevében a Görgey Pál fejéért, ő azonban két zsákot kívánt, <minőfogva sehogy se bírt> egy zsákért nem adom, ezeken folyt a huza-vona, mikor Soltész <Gyula> Pali egy kancsó vizet zúdítot a nyakába, mire megmozdult
- 29 tünedezett fel (1910: tünedezett)
- 204 : 8 és a társzekerekkel (1910: s a társzekerekkel)
- 25 a két kezét (1910: a kezét)
- 26 Krk, 1910: Görgey János (VU, KF tévesen: Görgey Pál)
- 27 Krk: Bibók Zsigmond (VU — 1910: tévesen: Bibók György)
- 206 : 34 a Bánó (1910: Bánó)
- 209 : 19 Krk: lánykáját (VU, KF: *lyánkáját*; 1910: *leánykáját*)
- 210 : 2 Krk, 1910: törülte (VU, KF: *törülte le*)
- 8 olyan szépen) (1910: *oly szépen*)
- 211 : 11 K₁₄₉: eshetik javára <a mérlegben.> <Mindon ember esze úgy volt ebben az időszakban berendezve mintha> Hanem a Bibók dolognak szeretett volna utána járni, azt mondta <tehát> Marjánknának:
- Küldjön <csnk> át valakit Bibókékhoz, nem jött-e meg az »ezredes« — mert az ezred ugyan <oda van> cserben hagyott.
- Hála istennek, ezentúl legalább nem a mi kenyérünket pusztítják. Adjon az istennek hálát a tekintetes úr.
- Mialatt befogtak
- 212 : 37 egy nagy útvonalon (1910: *a nagy útvonalon*)
- 213 : 12 Istvánfalu lassan fejlődött Rimaszombattá (VU: Istvánfaluból Rimaszombattá lassan lett)
- 18 estélyt ad (VU: *estélyt tart*)
- 21 Esterházyak révén (VU: *az Esterházyak révén*)
- 27 nem ér rá (VU: *ugyancsak* nem ér rá)
- 28 mostanság ugyan (VU: *mostanság ugyancsak*)
- 33 cégtáblák, felírások (VU: *felírások*)
- 35 végighajtatott (1910: *végighajtott*)
- 36 egy cserzővarga (1910: *a cserzővarga*)
- 38 mennek (VU: *megyünk*)
- 214 : 3 a csiriz (1910: *csiriz*)
- 4 dolgoztat (VU: *dolgoztat*)
- 6 *Az itt kezdődő részről két megfogalmazási kísérlet maradt fenn :*
- I. K₂₃₁: A piacon megállította a kocsit Görgey, érett cseresznyét látva egy teknőben
- II. K₂₁₈ A piacon cseresznyét árultak a kofák, ez még újság volt Szepesben, ahol a nyár lustább, Görgeynek eszébe jutott, hogy visz belőle Rozálinak, leszállt hát és egy <csinos> tagba szakadt zeheri menyecskével eredt szóba, aki egy nagy tek-

- Lap Sor
- nőben árulta a természet első hozományát. <Már> A gyermekeket szolgálja ki elsőbben <a cseresznyével> a cseresznye fa bogyóival, az öregeket utoljára a <szőlővel illetve annak a> szőlővenyige nedveivel.
- 214 25 útjukat (1910: útjokat)
26 hídon túl (VU: hídon túl *azonban*)
- 215 6 *ilyenkor a »ni«* ragot (1910: a »ni« *ragot*)
25 szájából (VU: *a szájából*)
31 a kérdés (VU: *ez a kérdés*)
- 217 3 Vargáné (VU: Vargáné)
11 »Három *mókusnál*« (VU: »Három *bolhánál*«)
15 odább (VU: *odébb*)
37 legjobban (1910: *a legjobban*)
- 218 1 mormogta (VU: *morogta*)
4 K₄₁: <Különb> [?] Szerencsére *olyan* véralkata *volt Görgeynek*, hogy mindig csak az az egy dolog érdekelte, amin épen pepecselt; a ház is kigyúlhatott a feje fölött.
29 Krk: *Mókusnál* (VU—1910: *Bolhánál*)
30 *fürmender* (VU: *furmender*)
30 szépen beviszi *a lován valaki* (VU: szépen beviszi)
36 *mérsékelt* fürgesége (VU: fürgesége)
37 negyedik *mókusnak* (VU: negyedik *bolhának*)
- 219 : 3 születési (VU: *születése*)
13 a nagy gágogásra (VU: *kik a nagy gágogásra*)
21 néminémű — minden kiadásban így!
28 kegyelmedet (1910: *kegyelmedeket*)
32 jóra végezve (VU: *jóvá végezve*)
37 *fuvola* (VU: *fuvolya*)
- 220 1 csoportnál (VU: *csoportnak*)
9 Krk, 1910: *odaadnám* (VU, KF: *odaadnám*)
12 *a fürmender* alig bírt már (VU: *alig bírt már*)

Tárgyi magyarázatok

A cselekmény időpontja

A fekete városban a szokottnál is lazább a mikszáthi időkezelés. Majd 25 esztendőt fog át a cselekmény. 1682-ben kapta Thököly a szultántól a »felvidék királya« címet, ekkor táncol Thököly Görgey Pál lakodalmán. Ez a regény cselekményébe a legkorábbi szervesen beszótt történelmi dátum. S 1707 végén fejeződik be a történet: ekkor ütötte le Görgey Pál fejét Lécse piacán a hóhér. Ebből a huszonöt esztendőből a sajátos mikszáthi novellisztikusan bonyolító szerkesztésmódnak megfelelően csak néhány időpont van hangsúlyozottan kiemelve: 1690/91-es őszi, ill. tél (a II. és III. fejezet) az 1700-as tél, ill. tavasz (V—VIII. fejezet) az 1703-as nyár (IX—XI. fejezet)

1707-es nyár, ill. ősz (XII—XV. fejezet.). Az előző, ill. közébeékelődő éveket visszatekintéssel (I. fejezet: »Némely előzmények és részletek, melyeket okvetlenül szükséges tudni«) atmoszférát adó, hangulatot teremtő sűrített előadásmóddal (IV. fejezet: »Némely közdolgoznak fecskerőptében való érintése«; XII. fejezet: »Nyugtalan esztendőke«) jeleníti meg a szerző. Az 1700 és az 1703 közötti időugrást jóformán nem is érzékelteti (IX. fejezet): szinte eltűnik az előadás során a közbe illeszkedő három esztendő. Mikszáth művészetében inkább csak a cselekmény keretétül szolgált az idő, önálló epikai funkciója nem volt: hősei sem jellemükben, sem külsejükben nem változnak a rohanó évek során. Innen ered Mikszáth időkezelésében a feltűnő lazaság s a helyenkénti következetlenség.

Személynevek

Mint Mikszáth legtöbb regényében, *A fekete városban* is vegyesen fordulnak elő valóban létező s költött, illetőleg némileg megváltoztatott családnév. A regény történelmi jellege azonban némileg a névadást is meghatározta. A történelmi atmoszféra fokozottabb felkeltése érdekében Mikszáth a tőle megszokottnál nagyobb számban szerepeltetett valóban létező, bizonyos történelmi patinával rendelkező, a mű történelmi hitelét emelni képes család, ill. személyneveket. A mű perifériáján nem egy valóban történelmi szerepet játszó, a történetírástól is számon tartott személyiség jelenik meg: *Andrássy István, I. Apafi Mihály, II. Apafi Mihály, Bercsényi Miklós, Bertóthy István, Bornemissza Anna (Caraffa, Esze Tamás, Esterházy Pál, Harruckern, Heister Siegbert, Jánoky Zsigmond, Károlyi Sándor, Kollonich Lippót, XIV. Lajos, I. Lippót császár, Lippai György, Ljubomirsky lengyel sztarosza, Löffelholz Konrád, Maurocordato, Otlyk György, Révay Péter, Teleki Mihály, Thököly Imre, Zrínyi Ilona.* (Részletesen az egyes nevekről ld. a *Tárgyi magyarázatok* megfelelő helyén.)

A főszerepet játszó Görgey-család tagjai között is nem egy olyat jelenített meg az író, aki valóban létezett, akinek nevét legfőbb forrásából, *Görgey István* családtörténeti munkájából vette át a szerző. A Görgey-ősök közül ilyen *Arnold* és *Jordán*. Valóban él alak volt a kuruc *Görgey János*, annak nővére: *G. Katalin*, felesége: *Jánoki Anna Mária* és fia, *G. György*. A Görgeyek közül költött személy viszont a főszereplő *Görgey Pál*, az édesanyjaként megnevezett *Palásthy Erzsébet* (G. János édesanyja Máriaassy Örsze volt), s a Görgey-ősök közt említett *Mihály* és *Márton*. (Részletesen az egyes nevekről ld. a *Tárgyi magyarázatok* megfelelő helyén.)

A Szepes megyei nemesek nevének megválasztásában is sokat merített Mikszáth *Görgey István* családtörténeti munkájából, Görgey ugyanis több XVIII. század eleji Szepes megyei nemesi összeírást közölt művében (ld. i. m. 29—31.). Mikszáth ezekből a jegyzékekből számos nevet vett át (többnyire nemcsak a családnévet, hanem a keresztnévet is). Azonkívül a nemesi nevek megválasztásában segítségére

volt saját kitűnő névmemóriája. A dzsentri világban élve jól ismerte Magyarország nemesi családjait. S ebből a hatalmas névanyagból ki tudta választani az egyes vidékekre jellemző, valóban létező, s valóban történelmi vorettű neveket. Így nem véletlen, hogy a regényében szerepeltetett nemesi családnevek többnyire olyanok, melyeket számon tartanak a különböző genealógiai munkák: *Abhörtis, Andrásy, Balassa, Andrednszky, Atzél, Babarczy, Bánó, Bencsik, Berzeviczy, Bezerédy, Budaházy, Budaméry, Osáky, Csemiczky, Darvas, Dessewffy, Draveczyky, Fechtig, Fehér, Grodkovszky, Horánszky, Horóth, Inkey, Jekelfalussy, Justh, Kátay, felsődoroszlányi Kiss, Kolacsovszky, Korotnoky, Král, Kubinyi, gradeci Lónczy, Losonczy, Ludman, Luzsénszky, Máriássy, Marsalkó, Matyasovszky, Mecsey, Monoky, Nyáry, Palásthy, Palocsay, Petróczy, Piry, Révay, Reviczky, Rolly, Semsey, Sváby, Szentiványi, Szerencsy, Szirmay, Szügyi, Tarnóczy, Thurzó, Vitynédi, Zalay, Zanathy.* — Jellemző Mikszáth névadó módszerére, hogy legtöbb esetben arra is ügyelt: a választott név azon a vidéken legyen otthonos, ahonnan hőstét eredezteti. Szepes megyei urakról írva Szepes, Sáros, Zólyom megyében, gömöriekről szólva pedig Gömör, Hont, Borsod megyében szokásos nemesi családneveket választott.

A történelmi hitel érdekében a szász polgároknak is számos esetben valóban létező felvidéki német polgári családnevet adott az író. Egyik forrása, *Demkó Kálmánnak Lőcse története* c. műve közölte Lőcse bírának, szenátorainak és háztulajdonosainak névjegyzékét (i. m. 270—294., 391., 400. l.). Mikszáth ezekből az összeírásokból, de helyenként más forrásokból is (pl. Demkó: A felsőmagyarországi városok; Weber Samu: Adalék a XIII. szepesi város történetéhez. Századok, 1881. 586. l.) több nevet vett át: *Bobest, Brewer, Fabricius, Fleck, Gosznovitzer, Gutfinger, Greff (Gräff), Hain, Hulik, Kneppel (Knebel), Koch, Kramler (Kramer), Krumholz (Krompholz), Ludman, Mauks (Mauksch), Mostel, Quendel (Quendl), Rafanidesz, Trück (Türk).*

Ezek mellett a valóban létező nemesi, ill. német polgári családnevek mellett azonban számos olyan név akad, amely sem az ismeretebb családtörténeti munkákban, sem Mikszáth forrásaiban nem található, s így valószínűleg az írói névteremtő fantáziának az alkotása. Ezeknél az egyéni névadásoknál rendkívül vigyázott Mikszáth az atmoszférikus hűségére: érződik nevein a felvidéki íz. Ettől csak egyetlen esetben tért el: Lőcse polgárai közt több magyar nevűt szerepeltetett, magyarabb várossá akarta tenni a XVIII. századi Lőcsét, mint amilyen valójában volt. Valószínűleg az egyéni írói névteremtő fantáziától alkotott nemesi nevek: *Bibók, Kyszel, Makhalovszky, Morton, Namesanszky, Osztróluczy, Paleznay, Ribarszky, Stramonsky, Vállay, Vánkóczy.* Polgárnevek: *Bibera, Blom, Brdm, Brüneck, Bujdosó, Flanger, Gawrin, Gygles, Hornbost, Kadulik, Kammleiner, Klebe, Klöster, Koppen, Korb, Königsmayer, Köprecz, Krikner, Krépelyi, Krisztalnyik, Kuptor, Makulics, Mikucska, Mulzinger, Nustkorb, Páljalvi, Petz, Petrás, Platz, Plech, Pohánka, Protmow, Ranetter, Salutiús, Spitz, Stalovics, Steféczi, Sziehlovics, Teőke, Tomis, Trebely, Unglád, Wílner, Zellerbeck.*

Maradéktalanul Mikszáth névteremtő fantáziájának alkotásai a regényben szerepeltetett parasztoknak, kisebb iparosoknak, hajdúknak stb. a nevei. Ezekben a névadásokban többnyire valószínűleg gyermekkori gömői névemlékeket használt fel. A szülőföldről magával hozott névhangulatokat elevenítette fel. Pl. *Apró, Dobos, Gyurgyik, Ferencsik, Főrís, Gáll, Göbölő, Görlin, Hamelik, Hantos, Holub, Kárász, Kelencze, Kercel, Kidronay, Kovács, Kramacsók, Makulyik, Marják, Molicska, Perecz, Pizsera, Plasznik, Plavetz, Pohánka, Preszton, Putnoki, Sári, Soltész, Sós, Szabó, Szlimicska, Sztrelnyik, Tropkó, Valkányi, Varga, Vojka*. Több olyan név van ezek között, amely előfordul Mikszáth más műveiben is. (Pl. *Apró, Dobos, Pizsera* stb.) — A fekete városban is megtalálható a Mikszáthra jellemző »anekdotikus névadás»: egy anekdota, ill. egy szójáték kedvéért adta a görög kisnemeseknek a *Fehér* és *Vállai* neveket (Bibókné Fehér Vállai), s hasonló okokból kapta meg Quendel Gáspár nemesi előnévként »*de Paszta et Alsókend*». A névadást általában azonban nem az ilyen anekdotikus ötlet szabta meg, hanem a realista igény: korra és helyre jellemző nevek gazdag halmozásával, a minden jelentéktelen szereplőt nevével nevező konkrétsággal is igyekezett növelni Mikszáth regénye életszerűségét, történelmi hitelét.

Helynevek

Mikszáth *A fekete város* írásához kiköcsönzött az Akadémia Könyvtárából egy Szepes megyei térképet. (Ld. a Jegyzetek *Források* c. fejezetében.) A bőven ontott szepesi helyneveket jobbra onnan olvasta le. Történeti regényt írva a történelmi hitel emelése érdekében ügyelt arra, hogy nagy számban szerepeljenek művében valóban létező helynevek. Történelmi regény esetében ez könnyebben megoldható feladat is volt, mint a jelenről szóló műveknél: a fikció jelleget itt a történelmi múlt egymagában is biztosította. *A fekete város* helyneveinek túlnyomó része valóságos, létező helységekre utal. Szepes, ill. részben Árva megyében valóban ott található: *Ábrahámfalva, Béla, Dolyán, Durst-patak, Dravec, Farkasfalva, Górafalva (Gerlafalva) Görgő, Hozelec (Ószelec), Jablonka, Jekelfalva, Késmárk, Kisfalva, (Kiskunfalva), Kollbach, Kolcsó, Krasznahorka, Lefkowce, (Lefkócz), Leibic, Lesznice (Lesznica), Ljeszkova (Leszkovány) Lubló, Makhálfalva (Mahálfalva), Odorica, Pissaróc (Pissaróc), Ruszka-folyó, Scheiben-erdő, Toporc*. A regény más vidékre utaló helynevei közül valóságosak: *Feled, Fraknó, Klénóc, Korpona, Körnöcbánya, Osgyán, Otrókócs, Rimaszombat, Travnik, Zsaluzsány, (Zsaluzsány)*. Ezek mellett a valóságos helynevek mellett azonban akadnak olyanok is, amelyek helységnévtárakban s térképen nem találhatók, tehát valószínűleg költöttek. Ezek nagyjából kisebb tanya-, dűlő-, patak-, hegy-, ill. erdőnevek (*bragoviai erdő, Brásnyik, Dolhica völgye, Haricska-dűlő, Jazarec, Klokacs-erdő, Marovka-dűlő, Nahore-erdő, plesznici erdő, putzdorfi major, Tarlik-hegy*). De akad köztük néhány helységnév is: *Adusfalva, Blinica, Gradec, Livény,*

Madraska, Majca, Rissdorf, Starovác, Stojance. Mikszáth realista ábrázoló művészetének egyik jellemző vonása, hogy nevek beszövésséval szerette minél konkrétabbá, életszerűbbé tenni műveit (ld. Soltész Katalin: Az irodalmi helynévadás. Nyr. 1958. 59. 1.). S az írásból nem akarta magát lépten-nyomon kizökkenteni egy-egy ténybelileg megfelelő tulajdonnév megkeresésével: rábízta magát névteremtő fantáziájára, s a benne élő névemlékek, névhangulatok alapján alkotott új neveket.

Lap Sor

- 5 16 »Első ősük Arnold és fiai még a szász grófok tisztjét viselték.«
 \ — A Görgey-család eredetének történetét valószínűleg Görgey István tanulmánya alapján írta meg Mikszáth. (Görgey István: A Görgey nemzetség története. Bp. 1904.) Erre utal olyan egyéb könnyen hozzáférhető forrásokban (Nagy Iván, Pallas Lexikon stb.) fel nem lelhető konkrét utalás, mint pl.: IV. Béla a Poprád és a Dunajec területet adományozta a Görgey-családnak (MK: 5 : 20 — Görgey: 9—10. l.) — Görgey István hosszan (4—19.), nehezen áttekinthetően, bonyolult stílusban tárgyalja családja eredetének a kérdését. MK ebből az ellentmondó adatokkal telezsúfolt, homályos nyelvű értekezésből valószínűleg csak átlapozás útján ragadta ki a számára vonzó, érdekes tényeket, s írás közben csak emlékezetből idézhette fel őket. Ez érteti meg néhány tévedését, ill. elírását. (Ld.: *Tárgyi magyarázatok* 5 : 20; 5 25.)
- 16 »fiai még a szász grófok tisztjét viselték« — MK forrásműve, *Görgey István* család-történeti munkája a XIII—XV. századból kilenc Görgeyt említ, akik a szászok grófjának, a szász önkormányzat vezetőjének tisztségét töltötték be.
- 18 *Arnold* (szül. 1111 táján) — a családi hagyomány őt tekinti a Görgey-nemzetség első ismert ősének; az ő nevével kapcsolják össze a II. Géza idején történt első szász-telepítést.
- 18 »Ez az *Arnold* csalogatta be a szászokat« — A különböző történelmi munkákban vitatott, s különféleképp tárgyalt kérdés, hogy az első Görgey-ős, Arnold (Rajnold) maga is német eredetű volt-e, aki a betelepülő szászok vezéréként jött az országba, vagy pedig ősi magyar familia tagjaként élt a Felvidéken, s csak szervezte a szászok átköltöztetését. (Vö. Görgei i. m. 42—44. l.) MK itt a magyar eredet hipotézisét fogadja el, noha később — megfélekedve a korábban frottakról — ő is mint a betelepülő szászok vezérént említi Arnoldot (Vö. 111 : 28.).
- 19 »de nem úgy mint az erdélyi szászokat a hammelni patkánybűvölő« — Hammeln (Hannover) városához fűződő középkori eredetű monda. A város urai nem akarták kifizetni a patkányokat elpusztító mesterembernek a kialakított bért. Ezért ez bosszúból patkánybűvölő sípjával kicsalta a városból az ifjúságot, s ismeretlen helyre eltűnt velük. Ezt a mondat később a XVII. században kapcsolatba hozták az erdélyi

szászok eredetével. A monda eredetére s az irodalomban megtett útjára vonatkozóan ld. György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934. 134—135. l.

- 5 : 22 *»magának Arnoldnak is adott a király, IV. Béla . . . egy kis földet a Dunajec és a selyemvízi Poprád közti területet»* — anakronizmus: az említett birtokot nem Arnold, hanem Jordán kapta 1256-ban. (Vö. Görgey i. m. 4—5. l.)
- 26 *»Arnold fiai hasonlóan vitéz emberek voltak, kivált Jordán gróf»* — anakronizmus: Jordán nem a család ősenek vélt Arnold fia volt; a genealógiai munkák megkülönböztetik a II. Géza idején, a XII. században élő I. Arnoldot a Jordán gróf apjának tekintett II. Arnoldtól.
- 27 *»IV. László ezeket is megemberelte egy faluval, Görgövel»* — anakronizmus: IV. Lászlótól Görgöt nem Arnoldnak, hanem Jordánnak a fiai (Arnold, János és Helyas) kapták királyi adományba.
- 28 *»Óriási területek urai lévén ők játszották az első hegedűt Szepesben»* — MK mint korábban itt is *Görgey István* munkájára támaszkodott. Görgey hosszasan írja le családjuk középkori fénykorát, felsorolja, hány főispán, szász gróf került ki a Görgeyek közül. (Ld. Görgey i. m. 23—24. l.)
- 29 *comes* — a régi magyar alkotmányban valamely közigazgatási terület élén álló királyi főtisztviselő (főispán), később az örökös főrendiségnek a grófi címmel egyenértékű megjelölője lett.
- 1 *»a megye főispáni székét ülték sok nemzedéken át»* — Görgey István, családtörténeti tanulmánya a XIII. és XIV. századból említ Görgey nevű főispánokat (Arnoldus, Elias, Stephanus).
- 5 *»Csák . . . ezidőszert Osákyak»* — nagy kiterjedésű, régi, felvidéki nemesi család, mely a honfoglalás kori Szabolcs-nemzetségtől eredeztette magát. Korábban Csáknak hívták őket; ennek a családnak volt tagja Csák Máté, a hírhedt felvidéki kiskirály. A család egyik ága később grófi címet kapott.
- 5 *Zápolyák* (Szapolyaiak) — szláv eredetű régi nemesi család; a család eredetileg a Délvidéken volt honos, de csakhamar hatalmas birtokokat szerzett az ország minden részében, így a Felvidéken is; a család egyik tagja Imre, a XV. században a török, majd a husziták ellen vívott harc jutalmaként királyi adományként megkapta Késmárk várát s a Szepesség örökös grófjának címét is. Innen kezdve a Z.-család egészen kihalásáig majd egy évszázadon át vezető szerepet játszott a Szepes-ségen.
- 13 *Görgey Mihály* — a név valószínűleg írói lelemény; a családtörténeti munkák a XVI. századból nem tartanak számon ilyen nevű Görgey-őst.

- 6 : 13 »a családja . . . most a telet éli és pihen« — hasonlóan elmélkedik Mikszáth a családfák kimerüléséről s átmeneti pihenéséről 1907-ben írt, *Andrássy Tivadar* grófról szóló cikkében is. (*Hátrahagyott munkák*. Bp. é. n. Franklin. 101. l.)
- 20 »Katalin nővére egy Darvasnál volt férjénél« — Görgey Jánosnak valóban volt egy Katalin nevű testvérhúga, férje azonban nem Darvas, hanem előbb Palugyai, majd Pongrácz volt.
- 7 5 *annálé* — évkönyv; az eseményeket évenkénti csoportosításban bemutató krónika.
- 6 *Szapolyai János* (1487—1540) — erdélyi vajda, a Habsburgok híveivel szemben az ún. nemzeti párt királyjelöltje az 1526-os mohácsi vész után. Habsburg Ferdinánddal egy időben királlyá választották, de trónját nem tudta megszilárdítani.
- 6 *Ferdinánd, I.* (1503—1564) — Az első Habsburg-uralkodó a magyar trónon, 1526-tól magyar király. A nemesség egy része nem ismerte el, s vele szemben Szapolyai János mellé állt. Hosszas harcok után bár, de végül is sikerül megszilárdítania a Habsburgok magyarországi uralmát.
- 11 *brontesz* — hatalmas, tagbaszakadt (Brontes: a görög mitológiában az egyik kyklops neve).
- 13 *gurgulya arc* — kerek, hengeres formájú arc; (gurgulya, mint főnév: henger alakú tárgy).
- 31 »Ha csak egy is van kegyelmeitek közül, aki engem nem akar alóspánnak, jelenkezzeék, és én nem fogadom el a tisztiséget« — MK más írásaiban előforduló, anekdotikus motívum a sajátos ellentmondásos oligarcha-dölyf jellemzésére. Vö. *A körtvélyesi csúny* (Krk 9. köt. 144—145. l.), *A demokraták* (Krk 10. köt. 38. l.), *a Különös házasság* (Krk 14. köt. 15. l.). — Az anekdotát valószínűleg Kállay János képviselőtől hallotta Mikszáth.
- 8 : 20 *china* — kinin; láz elleni gyógyszer.
- 9 : 19 »A kakasok egész nemzetségét kiirtotta a kastély környékén . . . « — A kakas-kiirtás anekdotáját felhasználta MK a *Két választás Magyarországon* c. regényében is. Ott a szentandrási polgármester Király János ötlette meg a város kakasait, mikor egy ízben a belügyminiszter meghalt a városban: így akarta biztosítani a kegyelmes úr nyugodt, békés álmát (Krk 9. köt. 51—52. l.). Előfordult ez az anekdota *A becsületes Gyuri története* c. Mikszáth-elbeszélésben is (Jk 26. köt. 112. l.).
- 27 »mikor felállt az ebédől, amit egy tarack elsütése a bástyán jelentett« — a feudális oligarcha egyéniségének, kiskirályi gög-jének jellemzésére másutt is felhasználja MK ezt a motívumot. *A Krúdy Kálmán csínytevésai* c. regényében »kilenc ágyúlövés hirdette, ha asztalhoz ült« Balassa Antal. (Krk 11. köt. 300. l.) S feltűnik ez az anekdotikus mozzanat néhány kisebb karcolatában is: *Magyar főurak fényűzése* (Hi 12. köt. 83. l.), *Két székér öregasszony* (Hi 12. köt. 105. l.).

Lap Sor

- 9 : 33 *Apró Mihály* — MK névkészletére jellemző név. Apró Istvánnak hívják a *Mindenki lépik egyet* (1902) főszereplőjét (Krk 15. köt.); s egy Apró Mártont említ a *Különös házasság* c. regényében is (Krk 13. köt. 83 : 4).
- 36 *botos* — vastag posztóból, nemezéből készült, más lábbelire felhúzható meleg csizma.
- 11 2 »*Thököly uram távol keleten bujdosik valahol a feleségével*«. — MK tévesen idézte fel itt a történelmi eseményeket. A szóban forgó időben 1685—1690 között Thököly ugyan túlnyomórészt valóban Törökországban tartózkodott, felesége, Zrínyi Ilona azonban Munkács várának feladása után (1687. jan. 14.) Bécsbe került, s onnan csak 1692-ben szabadult meg.
- 5 »*Hozzátok ide azt a harmonikást*« — a különnc nagytúr délutáni álmát megzavaró harmonikás anekdotikus motívumát feldolgozta Mikszáth *A Ponci bűnhődése* c. elbeszélésében is. (Jk 26. köt. 39—66. l.) Sebők Zsigmond szerint az anekdota életbeli hőse egy Latinovics nevű bácskai úr volt. (Vö. Sebők Zsigmond: Az adomázó Mikszáth. Vasárnapi Újság, 1910. jún. 19. 525. l.)
- 25 *leibhuszár*—mundérba öltöztetett inas.
- 32 *dízi*—megmondtam; befejeztem; végeztem.
- 12 14 *Hérko páter* — legendás lúrú, mindenütt jelenlevő, mindenüvé betolakodó szerzetesbarát; egyesek szerint valóságos történelmi személy, azonos a XVII. században élt Hírko páter nevű jászai baráttal, aki kegyetlenül üldözte a protestánsokat; mások költött személynek vélik, s nevét a német »Hergott-vater« (uramisten) eltorzításából eredeztetik. (Vö. Tóth Béla: Magyar anekdotakincs. I. köt. 279—280. l.)
- 16 *rura* — a kemence, ill. takaréktűzhely sütője.
- 30 *miskulancia*—mesterkedés, csalafintság.
- 13 : 6 *rénusi forint* — rajnai forint; megkülönböztetésül a más német területek forintjától és az olasz forinttól.
- 6 *sing* — régi hossz mérték: 62,2 cm.
- 33 *Görgey János* (1639—1714) — a »kuruc Görgey«, valóban élő történelmi személy; mind Thökölynek, mind Rákóczinak lelkes, odaadó híve és bizalmasa volt. Számos diplomáciai küldetést és egyéb megbízást vállalt az érdekükben. 1703—1706 között Szepes megye alispánja volt; részt vett az 1705-ös szécsényi és az 1707-es ónodi országgyűlésen; 1710-ben Lőcse városának védője volt, ő írta alá a császári hadak előtti kapitulációt. Felesége a MK-tól is szerepeltetett Jánoky Anna Mária. A rávonatkozó adatokat Görgey István könyvéből merítette MK (Ld. Görgey i. m. 25—36. l.)
- 14 : 2 *Jánoki Anna Mária* (1651—1717) — történelmi személy; Görgey János felesége; II. Rákóczi Ferenc szenátorának, Jánoky Zsigmondnak testvérhúga volt.
- 4 *orakulum* — tanácsadó, szaktekintély.

Lap Sor

- 14 25 «*Porubszky krónikájában olvassuk*» — ilyen című krónikát nem tartanak számon a történeti bibliográfiák; a név valószínűleg írói fikció a történelmi hitel emelésére.
- 38 »*A Görgey-címer egy vadembert ábrázol, talán az erdőirtás emlékéül*« — Vö. Görgey i. m. 19. l. »A címer: vad ember, kezében gyökerestül kitépett tölgyfával, mellén keresztül haránt tartva azt, és tölgyfalomb koszorúval feje és lágyéka körül, a hármass hegy fölött, — az erdő-irtás és az erő jelképe.«
- 15 6 »*a felvidék királya (akkoriban kapta a szultántól ezt a címet)*« — a szultán 1682 szeptemberében ajánlotta fel Thökölynek a királyi címet; Thököly azonban nem fogadta el, fejedelemnek és kormányzónak nevezette magát azután is.
- 18 *dóka* — közepes hosszúságú, dolmányyszerű kabát.
- 20 *per amorem dei* — az isten szerelméért.
- 28 *deputatus* — küldött.
- 37 »*valahol Törökországban mereng az emlékeim*« — 1685—1690 között Thököly részben fogolyként, részben önszántából jobbára távol az országtól, Törökországban tartózkodott.
- 16 22 *paroxizmus* — lázas, már-már önkívületi állapot.
- 27 »*kezzeit fenyegetően emelte fel az égres*« — ismétlődő motívum; hasonló jellegű esztelen dühöt vált ki kis fia halála *A mi örökös barátunk* c. elbeszélés főhőséből, Szlebenits Mihályból is. (Krk 11. köt. 157. l.)
- 28 »*verjeteik rá rögtön huszonnégyet*« — Az isten szolgáját, a papot bántó, ill. bántani akaró oligarcha alakját más műveiben is megrajzolja MK. A feudális urak semmit szentnek nem tekintő, határtalanul dőlőfős lelki világának megjelenítésére volt alkalmas ez az anekdotikus mozzanat. Vö. *A majornoki lázadás* (Jk 28. köt. 21—28. l.) *A Krúdy Kálmán csínytevésai*. (Krk 11. köt. 80. l.) A motívum eredete valószínűleg az egyik Mikszáth korabeli arisztokratával, Tihanyi Ferencsel kapcsolatos mendemonda: ld. *A temesi gróf* (Jk 37. köt. 199—205. l.). *Hét font emberhús* (Jk 44. köt. 47—50. l.).
- 17 : 27 »*Kereste a fejleiten arcoskában a Karolina édes vonásait és nem találta*« — az elcserélt csecsemő itt felhasznált motívumán alapszik Mikszáthnak egy korábbi novellája is: *Egy fiúnak a fele* (Jk 26. köt. 121—133. l.). A motívum forrása, mint erre Szigetvári Iván rámutatott, a Gesta Romanorum. (Ld. Szigetvári Iván: MK és a Gesta Romanorum. EPhK 1910.)
- 18 12 *kunkog* — itt: nyöszörög, de a különféle tájnyelvi gyűjtések általában »zümmög«, »orrán át beszél« jelentésben tartják számon. MK egyéni jelentésváltozattal használta a közkeletű tájszót.
- 12 *hajsókál* — ringat, hintáztat.
- 15 *patvarista* — joggyakornok.
- 19 3 *Görgey György* — történeti személy, Görgey János és Jánoki Anna Mária fia; éppúgy, mint apja, II. Rákóczi Ferenc híve-

- ként részt vett a kuruc szabadságharcban. (MK forrása: Görgey i. m. 36. l.)
- 20 : 13 *asinus* — szamár.
- 34 *patronus és pater lutheranorum* — a lutheránusok védnöke és atyja; a kifejezést Görgey István családtörténeti munkájában találta Mikszáth. Görgey Jánost az egykorú krónikák valóban ezen a néven emlegették (vö. Görgey i. m. 36. l.)
- 25 : 36 *akvirál* — szerez, gyűjt.
- 26 : 8 *ispion* — kém.
- 15 »*Thököly Imre betört oda*« — Thököly Apafi Mihály halála után, 1690-ben jelent meg török és magyar katonákból álló csapataival Erdélyben.
- 19 *fringia* — szablya.
- 21 *lánczús nemesek* — kisbirtokú, nemesi kiváltságaikat katonáskodással őrző bocskoros nemesek.
- 38 »*az új erdélyi fejedelem*« — 1690 áprilisában, Apafi Mihály halála után a szultán Thököly Imrét nevezte ki Erdély fejedelmévé. Thököly 1690 augusztusában a zernyesti csatában leverve a császári hadakat, Erdély fejedelmi trónját ténylegesen is elfoglalta.
- 27 : 8 *salamoni ötlet* — utalás Salamonnak, Izrael királyának (uralkodott i. e. 955—915) legendás ítéletére: egy gyermek igazi anyját két vetélkedő asszony között úgy állapíttatta meg, hogy megparancsolta a gyermek kettévágását. A kétségbeesett fájdalom árulta el az igazi anyát.
- 31 *pampuska* — fánk.
- 29 : 18 *almarium* — ruhák akasztására alkalmas, magas, ajtós szekrény.
- 30 : 2 *fiziognómia* — arculat.
- 18 »*Ne félj Mátyás*« — A macska torkában is a betanult frázist kiabáló szajkó anekdotáját önálló novellában is feldolgozta Mikszáth. Ld. *Ne félj, Mátyás!* (Jk 24. köt. 100—103. l.)
- 31 : 8 *liktárium* — sűrűre főzött, cukros-mézes orvosság.
- 33 : 1 *Quieta non movere* — a nyugalomban levő dolgokat nem kell mozgatni; ne csináljunk felesleges bonyodalmakat.
- 34 : 15 *pondus* — súly; a régi típusú felhúzó ingaóra fémnehezéke.
- 29 »*ígért neki két fejőstehenet . . . ha elveszi Veronát*« — A tehénígérés, ill. ajándékozás MK állandóan visszatérő motívuma. *A Krúdy Kálmán csinytevéséi*ben Balassa Antal is két tehenet ígér Kripuska szűcsnek egy bolondos fogadás során. (Krk 11. köt. 83. l.) Tehenet ígér *A szökevények* bárója annak, aki kiment a vízből imádoztját, Mariskát. (Krk 12. köt. 95. l.) Inokay báró is tehenet kíván ajándékozni a doktornak *A vén gazemberben*, ha sikerül meggyógyítania Borly kasznárt. (Krk 17. köt. 97. l.)
- 34 *diktum-faktum* — mondva s megtéve; alighogy kimondta, máris megtette.
- 37 *kosztros* — kócos, bozontos.

Lap Sor

- 36 : 13 »a harmadik tehén rügött meg« — ezt a népies anekdotát némi módosítással beszötte MK *A Krúdy Kálmán csninytevésai* c. kisregényébe is. (Krk 11. köt. 87. l.)
- 37 : 22 »Éjjeltájában fehérlepedős kísértet jelent meg ágyánál« — A babonás hit segítségével történő vallatás anekdotáját önálló novellaként is megírta Mikszáth. Ld. *Salamon ítélete*. (Jk 29. köt. 127—130. l.) S más formában, nem vallatással kapcsolatban, de ezen a motívumon alapszik *A holt kortes* c. karcolata is. (Jk 30. köt. 169—177. l.) Az anekdota valószínűleg a betyárvilágot felszámoló Ráday-féle véstörvényszék vallatási históriáiból veszi eredetét. Ráday egyik bizalmi embere, legjobb nyomozója, Lancsik Mátyás volt híres arról, hogy vallatásai közben felhasználta a betyárok kísértetekbe s más földöntúli erőkhöz vetett babonás hitét. (Vö. Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs*. IV. köt. 290—294. l.)
- 39 : 3 *vizikátor* — a hólyaghúzó bogár latin nevének (*vesicantia*) magyarosított, eltorzult alakja. A legismertebb ilyen bogarak: nünüke, kőrisbogár.
- 3 *koktum* — kotyvalék; főzet.
- 5 »Egész Lőcse városában csak egy orvos volt« — A XVII. századi lőcsei iratok már két orvoscsaládot is számon tartanak: a Brewer- és Spillenberger-famíliát; MK forrását félreértve a XVI. századi viszonyokat általánosította a XVII. századra is. (Ld. Demkó: 103—104. l.)
- 6 »Ebben az időben különben is csak a legnagyobb urak hozattak doktort« — az egykorú gyógyítási módokról szóló kultúrtörténeti adatokat *Takáts Sándortól* hallotta, ill. az ő írásaiból merítette Mikszáth. Takáts az 1900-as évek második felében több cikkében is foglalkozott a régi magyar gyógyítási módokkal. Ld. *A magyar patika. Századok*, 1907. 332—343. l.; *Orvostudományok a XVI. században*. Budapesti Hírlap, 1908. szeptember 30.
- 10 *tinktura* — vízzel vagy szesszel, növényanyagból készített gyógyszer.
- 17 *probatum est* — ki van próbálva; bevált.
- 43 : 36 *szent Antal tüze* — az orbánc népies neve.
- 45 : 24 *traktér* — vendéglő, kocsmá.
- 28 *protonotárius* — ítélőmester.
- 46 : 27 *beste* — gyalázatos, bitang.
- 35 »s teljesen megfélelkezett a rabról« — Az »elfelejtett rab« történetét egyik novellájában is feldolgozta Mikszáth. (*Az elfelejtett rab*. Jk 27. köt. 36—42. l.)
- 47 : 11 *szuszék* — nagy gabonatarató, ill. lisztesláda.
- 22 *ambitus* — széles, nyitott tornác.
- 25 *bebabulyázott* — begöngyölt, betakargatott.
- 26 *csurapé* — rövid, prémes, magyaros szabású felöltő; ködmön.
- 51 : 31 *pülínkél* — szállingózva hull.
- 52 : 9 *penicilus* — zsebkész.

Lap Sor

- 52 : 12 *kalamus* — író toll.
- 33 *nem villanyos dróton jártak abban az időben a hírek* — A hír terjedésének sajátos egykori módjára utal MK *Olvadás* köiben c. karcolatában is. (*Hátrahagyott munkák*. Bp. Franklin. 293. l.) Marczali Henrikkel vitázva épp az ilyen, az egyes adatok mögött felvillanó, kultúrtörténeti érdekességek észrevételében s feltárásában látta a történetírás igazi feladatát.
- 53 : 16 *velég volt a császári haderőnek bejönni, lassanként elhagyták Thökölyt a hívei* — Thököly Imrét Apafi Mihály halála után 1690 áprilisában a török Erdély fejedelmévé nevezte ki, s Thököly a zernyesti csatában megverve a császári seregeket, 1690 augusztusában ténylegesen is elfoglalta Erdély trónját. Hatalmát azonban nem bírta soká tartani. 1690 októberében Badeni Lajos vezérletével újabb császári seregek érkeztek Erdélybe, s a hó végére már ki is szorították Thökölyt az országból.
- 24 *Eszterházy Pál* (1635—1713) — 1681-től Magyarország nádora. Aulikus, császár-párti főúr. Jelentős része volt abban, hogy az 1687-es országgyűlés elfogadta a Habsburg-ház örökösödését kimondó törvényt, s törölte az Aranybulla híres záradékát: a nemesi ellonállási jogról pontot. A Habsburgok a hercegi címet adományozták neki szolgálataiért (1687.).
- 56 : 7 *baluszter* — épületek, lépcsők korlátján alkalmazott oszlopszerű támasz.
- 16 *asztrakán sapka* — egy sajátos juhajtva értékes prémjéből készült sapka.
- 58 : 28 *kapos* — a vörösszínű festék készítésére alkalmas ánizs-kapor szó egyéni vagy tájváltozata. MK többször használja ezt a kifejezést: »piros, mint a kapos« (Krk 3. köt. 35. l., 12. köt. 34. l. stb.)
- 59 : 24 *pint* — régi, két iccével egyenértékű folyadékmérték (kb. 1,6 l.)
- 30 *harapat* — harapás.
- 60 : 21 *elpang* — az étel sokáig áll, s így elveszti frissességét, elszárad, összehull.
- 61 : 4 *hagyigál* — hajigál.
- 7 *flangéroz* — (flangiroz) — csavarog, kószál.
- 11 *göboly szem* — nagy kidülledő szem, birkaszem (göboly: levágásra szánt ökör)
- 13 *Thurzó-ház* — a XV. században, részben gótikus, részben reneszánsz stílusban épült palota Lőcse egykori főterén, a hagyomány szerint eredetileg a Thurzó-család tulajdona volt.
- 62 : 3 *cito citissime* — gyorsan, a lehető leggyorsabban, nagyon sürgős.
- 6 *castellanus* — várnagy.
- 14 *die novembri 21* — november 21-én.

- 62 : 26 *áspiskígyó* — a viperával rokon mérgeskígyó; átvitt értelemben: házsártos, veszekedős ember.
- 63 : 1 *Leopoldus császár* — I. Lipót osztrák császár és magyar király (uralkodott: 1657—1704).
- 3 *»Egy szépen írt, jószágos hangú proklamáció elég volt, hogy a hívei elhagyják* — Utalás a császártól Bécsben 1690 októberében aláírt hitlevélre, az ún. Diploma Leopoldinumra; Lipót császár ünnepélyesen megígérte benne, hogy teljesíteni fogja az erdélyi rendek kérelmeit, s orvosolni fogja sérelmeiket.
- 10 *Caraffa, Antonio gróf* (megh. 1690) — osztrák államférfi és katona; 1686-tól kezdve, mint a Thököly ellen harcoló császári hadak főparancsnoka, kíméletlen terrorral üldözte a kuruc szabadságharc híveit. Felállította a hírhedt eperjesi vész-törvényszéket (1687). Kegyetlenkedései olyan keserű visszhangot váltottak ki, hogy a császárnak vissza kellett küldetéséből rendelnie.
- 64 : 26 *édeleg* — elmereng.
- 39 *reservatio mentalis* — titkos hátsógondolat; belső, rejtett fenntartás.
- 65 : 19 *habitús* — ruházat, öltözet.
- 66 : 3 *gróf Csáky János* — A XVIII. sz. elején valóban a gróf Csákyak (előbb István (1635—1664), Zsigmond (1665—) voltak Szepes vármegye örökös főispánjai.
- 6 *locumtenens* — helytartó.
- 67 : 38 *»Budavár eleset* — 1686. szeptember 2-án hódították vissza a keresztény hadak Buda várát a töröktől.
- 68 : 14 *Apafi Mihály II.* (1676—1713) — I. Apafi Mihály fia; az utolsó erdélyi fejedelem, aki azonban a fejedelmi trónt teljesen sohasem foglalta el, Bécsben élt. Az ő látszaturalkodása alatt vesztette el önállóságát Erdély.
- 18 *Ausztriai-Ház* — a Habsburg császári család.
- 27 *»karlócai béke* — 1699-ben, a török s az osztrák hadak között megkötött, Magyarországra nézve hátrányos béke.
- 29 *Maurocordato, Alessandro* (1636—1709) — orvos, természettudós; kitűnő nyelvtudása révén 1673-tól kezdve a török császári udvar vezető tolmáca s egyben diplomata volt; ebben a minőségben a török fél teljhatalmú megbízottjaként részt vett az 1698/99-es karlócai béketárgyaláson, ahol a Habsburgoktól megvesztegetve saját megbízóinak érdekei ellen dolgozott; mikor ez kisült, kegyvesztett lett. A rá vonatkozó adatot *Horváth Mihály* történelemkönyvéből merítette Mikszáth. Horváth így írja le Thököly helyzetét a karlócai béketárgyaláson: »Thökölí![] a török követ, Rami effendi és a portai tolmács Maurocordató által igyekezett pártoltatni érdekeit; de a követ úgy látta, hogy minden lépés, melyet a párfőnök érdekében teszen csak a porta saját érdekeinek keresztülvitelét gátolja; megszűnt tehát a grófot

- pártolni. Maurocordató pedig a bécsi udvar által megnyeretve lévén, bár Thökölinek egykor élete megmentését köszönheté, most a gróf ama felszólítására, hogy miként a múltban, úgy a jövőben is hasznára válhatik még, ha érdekeit támogatja, minden kímélet nélkül azt üzenete néki: „hogy a multakat ne említse, a jelenről gondoskodjék önmaga, a jövőt bizza istenre.” S így történt, hogy a békepontokban, melyek felett három havi alku után 1699-i jan. 26-án az egység végre megtörtént, Thököliről semmi kedvező említés sem tétetik. (Horváth Mihály: Magyarország történelme. VI. köt. Pest. 1872. Heckenast. 239. l.)
- 69 : 10 *Kollonich Lipót gróf* (1631–1707) — bíbornok, esztergomi érsek, 1692 óta Habsburg császári miniszter és a bécsi udvari kamara elnöke: I. Lipót legfőbb tanácsosa. Dühödtt ellensége volt mind a magyar alkotmánynak, mind pedig a protestantizmusnak. Meg akarta semmisíteni mindkettőt. Számos egykorú történetíró — többek közt Rákóczi Ferenc szóbeli kijelentésére is hivatkozva — neki tulajdonítja a Mikszáth-tól itt idézett híres mondást.
- 23 *stallum* — tisztség, állás, ill. a vele járó jövedelem.
- 26 *Burg* — a régi bécsi császári palota.
- 35 *betapasztották szóját egy hercegi titulussal* — Esterházy Pál nádor 1687-ben kapta meg a hercegi címet.
- 70 : 11 *A jászkun kerületet elzálogostották egy német lovagrendnek* — I. Lipót császár a törököktől visszakerült Jászkunságot 1702-ben félmillió forintért eladta a német lovagrendnek; a rendek tiltakozására 1714-ben az adásvételt záloggá alakították át. A zálogot 1730-ban váltották vissza.
- 12 *A Frangepán-féle tengerparti jószágok* — A Frangepán-család a régi Magyarország egyik legnagyobb birtokú főúri famíliája volt. Az Adriai-tenger partjánál feküdt birtokuk. 1671-ben a Wesselényi-féle mozgulomban résztvevő Frangepán Kristóf lefejezésével a család kihalt; birtokuk a királyi kincstárra szállt.
- 16 *donáció* — adomány, adománybirtok.
- 19 *aerarium* — államkincstár.
- 21 *gravamen* — sérelem, panasz.
- 24 *branzino* — halfajta: tengeri sügér.
- 25 *asinelli* — asinello: csacsihal, ill. szürke tőkehal; a Földközi-tenger legismertebb s loggyakoribb halfajtája.
- 25 *Quarnero* — Az Adriai-tengernek Fiume körüli öble. Ennek partjain terültek el a Frangepán-féle birtokok.
- 30 *ha fiú még csak tizenhat éves* — II. Rákóczi Ferenc 1676-ban született.
- 37 *Mekka* — a mohamedánok szent városa, Mohamed próféta szülőhelye.
- 71 : 7 *kerecsen* — sólyom.
- 10 *Nikomédia* — Törökországban a Márvány-tenger partján

- fekvő Iszmid (Izmit) város régi, latinos neve. Itt halt meg 1705-ben Thököly Imre.
- 71 : 16 *Dsidék Majdan* (Csicsek Majdan) — török szó; jelentése: virágok mezeje; így nevezték azt a majorságot Nikomédia (Izmid) közelében, ahol Thököly Imre és felesége éltek száműzetésben 1702 tavaszától kezdve halálukig.
- 38 *»csak félelme volt, amint Teleki nevezte»* — Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1632—1690) borszeretetére több írásában utal MK, s többször említi azt a »nevezetességét«, hogy a délutáni intézkedéseit részegsége miatt általában semmisnek tekintették. Vö. *Humor az aktákban* (Hi 2. köt. 20. l.); *A Tiszáék ezüstműi* (PH 1882. dec. 10.); *A két koldusdiák* (Krk 3. köt. 86. l.).
- 39 *Teleki Mihály* (1643—1690) — erdélyi kancellár, Apafi fejedelem legfőbb tanácsosa.
- 72 : 8 *tutor* — gyám.
8 *»a kis Rákóczi papnak szánta. Kollonich»* — Munkács várának eleste után (1688) a Rákóczi-árvák Bécsbe kerültek, hol a király Kollonich bíbornokot bízta meg neveltetésük irányításával.
- 74 : 1 *Galilei, Galileo* (1564—1642) — olasz természettudós. A föld mozgását hirdető kopernikuszi világrendszer legnagyobb hatású igazolója s védelmezője volt.
- 75 : 21 *»La Cattori olasz tudós mint szemtanú ír az Alföldről»* — La Cattori nevezetű XVII. századi utazót az ismertebb történeti kútfők nem tartják számon; a név valószínűleg írói fikció a történelmi hitel emelésére.
31 *rocska* — itatásra, fejésre szolgáló, egyfűlű faedény.
- 76 : 8 *»nemsokára bejött a krumpli...»* — a burgonya rendszeresebb termesztése 1760 táján kezdődött el hazánkban.
11 *pohánka kása* — köleskása.
26 *napkirály* — XIV. Lajos francia király (uralkodott: 1643—1715) nevezte így magát; ezzel akarta kifejezni, hogy ő első, s a legnagyobb a kor uralkodói között. A korlátlan abszolutizmus híve volt. A neki tulajdonított híres mondás: az állam én vagyok — ha nem is hiteles, de híven fejezte ki törekvéseit, uralkodói egyéniségét. Hatalma nagyságát bizonyítani igyekezett fényűző életmódjával, s nagyszabású építkezéseivel is.
27 *oráció* — beszéd, szónoklat.
31 *sessio* — ülés; ülészak.
38 *satisfactio* — elégtétel.
- 77 : 8 *krampampuli* — cukorral, fűszerrel ízesített, forró szeszes ital.
18 *komóció* — mozgás.
- 79 : 20 *Durst-patak* — a Lőcse melletti Durst-völgyben folyó patak; ennek forrásvize táplálta a lőcsei vízvezetékét.
26 *Sonntagsjäger* — kocavadász.

Lap Sor

- 79 29 *rock* — kabát.
30 *scriba* — írnok, titkár.
35 *krispin* — régimódi, csuklyás, rövid kabátka.
- 83 : 11 »*Róbert Károly király idejében,*« — Róbert Károlynak (1288—1342) a királyi hatalom megszilárdítása érdekében meg kellett törni az interregnum idejében kiskirályként élő oligarchák önkényuralmát. Ezek közül trencsényi Csák Máté (1260—1321) volt a leghatalmasabb. Károly hadai 1312. június 12-én Rozgony mellett ütköztek meg Csák seregével. A csata eldöntésében nagy szerepe volt a szepesi szászoknak, akik Görgey Istvánnak és Görgey Arnoldnak, a szászok grófjának vezetése alatt a király oldalán vettek részt a harcban. Ezt a történelmileg hiteles adalékot fejlesztette tovább és színezte ki az írói fantázia. Ennek kapcsán vélte megalapozhatónak MK a regénye cselekményéhez szükséges motívumot: a lőcsei bíró véreinek földszerző jogával kapcsolatos anekdotát. Erről a jogról s az ezt kiküzdő Jób nevű bíróról egyébként mit sem tudnak a történelmi kútfők.
- 19 *darabont* (drabant) — a régi szászoknál a városi tanácstól felfogadott zsoldos sereg tagja.
27 *szupplikáció* — könyörgés, kérés.
33 »*az V. István által adott kiváltságok és jogok lajstroma*« — utalás V. István (uralkodott 1270—1272) 1271-es szabadságlevelére.
- 84 : 15 *szerednyei bor* — Szerednye, Ung megyei község, híres volt borterméséről.
25 *szentör* — a városi tanács tagja; a név a XVI. században lett általánossá az ókori életet utánózni akaró reneszánsz szellem hatása alatt.
26 *patricius* — vagyonos, előkelő polgár.
28 *pixadarius* — puskás hajdú; városi rendőr.
- 85 : 7 *Wammes* — férfi felsőruha, a szász polgárok kedvelt viselete: nyaktól kezdve végig kapcsos, mellényszerű kabát, ujjai rendszerint másfajta posztóból készültek, mint maga a mellény. MK a ruha leírását Demkó könyvéből vette (A felsőmagyarországi városok életéről. 252. l.)
7 *dobin* (tubin) — a XVII. század közepétől használatos ezüst szálakkal átszőtt drága kelmfajta.
9 *szegszínű* — gesztenyeszínű.
11 *Fabricius* — régi lőcsei patricius-család; több tagja a XVII. században városi tanácsnok volt; a Görgey Istvántól közölt 1705-ös Szepes megyei lajstrom is említi a lőcsei armalisták közt egy Fabricius János nevűt. — A MK-tól szerepeltetett hős (Fabricius Antal) viszont költött alak. Az adott időszakban Lőcse bírója nem ő, hanem Vitalis János (1690—1703), Pitscke János (1704), Alanda Bertalan (1705—1711) volt. Érdekes megjegyezni, hogy Fabriciusnak nevezte el Jókai

- Mór is Lőcsén játszódó kuruckori regényének, *A lőcsei fehér asszonynak* bíró-alakját. De míg *A fekete város* Fabriciusa 1705 táján még fiatal ember volt, a Jókaié 1710-ben már java férfikorban járt. Mikszáth a Fabricius nevet nem Jókaitól, hanem *Görgey István* könyvéből vette (i. m. 48. l.).
- 85 : 22 *Stadtpeifer* — a városi torony hajdani őre, ki egyben a város hivatásos zenésze is volt; az ő feladata volt a tüzesetek figyelése, s ezenkívül kürtjével jeleznie kellett minden egyes órát is; a napfelkeltét és a napnyugtát dobszóval volt köteles hírül adni; dobjának hangjára nyitották ki, ill. zárták be a város kapuit. MK forrása Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 210—211. l.
- 33 *Scheiben-hegy* (Scheibe-hegy) — erdővel borított emelkedés Lőcse közvetlen közelében, a város keleti oldalán.
- 86 : 37 *csalma* — kucsma, süveg.
- 87 : 21 *pereat* — vesszen; pusztuljon; le vele.
- 24 *Haken* — háromlábú állványra, vagy falhoz erősített, kisebb-fajta ágyú; a XV. századtól kezdve használták. MK forrása Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 86. l.
- 39 *Barbarossa Frigyes* (1123 tájt — 1190) — német-római császár a legnagyobb középkori uralkodók egyike. Halála után mondták hőse lett. Az egyik monda szerint igazából nem is halt meg, csak visszavonult a Kyffhäuser-hegy egyik barlangjába, ahonnan népe segítségére nagy veszedelmek idején mindig visszatér.
- 88 : 21 *mordizom adta* — a katonai nyelvből származó, német eredetű szitokszó; szelidebb fajta káromkodás: ebadta.
- 29 *szuverén* — fejedelem, uralkodó.
- 30 *re bene gesta* — dolgát jól végezte.
- 90 : 21 *statutum* — szabály, rendelet.
- 21 *Polizei-Ordnung* — rendőri szabályzat.
- 91 : 13 *mahomet-termetű* — magas, erős ember.
- 94 : 34 *babiloni zaj* — Utalás a Mózes I. könyve alapján népszerűvé s ismertté vált mondára. A monda szerint isten összezavarta az eget ostromló babiloni torony építőinek a nyelvét, hogy nagyravágásukért megbüntesse őket.
- 95 : 21 *rápörköl* — rápirít, megszegyenít.
- 29 *Neptun* — Neptunus, a római mitológiában a tenger istene, aki szigonyával képes felkavarni vagy lecsendesíteni a tengereket.
- 96 : 18 *laneus* — régi területmérték; egy laneus kb. 34 hold; a szót mint korjellemző adalékot, valószínűleg Görgey István tanulmányából (A Görgey-nemzetség története. 20. l.) vette át Mikszáth.
- 97 : 9 *II. Lajos* (1506—1526) — a mohácsi csatában elesett, szerencsétlen sorsú magyar király.
- 16 *kutya kutyduma* — a kifejezés valószínűleg a régi clerici vagantes (kóborló papok) konyhalatinságú keverék nyelvéből

- ered. (Vö. Rubinyi Mózes: A humor nyelvi eszközei Mikszáthnál. Magyar Nyelvőr 1950. okt.—nov. 5. sz. 352. l.)
- 98 : 7 *circumstantia* — körülmény.
- 99 : 1 *Leonidas* — spártai király, aki i. e. 480-ban életét is feláldozva védte hazáját a thermopúlei szorosnál a beözönlő perzsa hadak ellen.
- 1 1 *Zrínyi Miklós* (1508—1566) — a török ellenes nemzeti harcok egyik kiemelkedő hőse; Szigetvárat 1566-ban életét feláldozva védte a túlerőben levő ellenséggel szemben.
- 100 : 26 *arkánium* — orvosság; csodaszer.
- 101 : 20 *peták* — hét krajcárt érő, régi pénzdarab.
- 30 *in vino veritas* — borban az igazság; Alkaios görög költő nevéhez fűződő szállóige.
- 30 *Themis* — az igazság istene a görög mitológiában. A képzőművészetben tárgyilgosságának jelzéseként kezében mérleggel s bekötött szemmel ábrázolják.
- 102 : 10 *wammszt* — ld. Wammes 85 : 7.
- 20 *királyi személynök* — a régi magyar alkotmányban a király személyének képviselője: a királyi táblának és az országgyűlés alsó táblájának elnöke.
- 35 *holtteste a katedrale-templom fala alá temetesséki* — Lőcse legnagyobb érdemekkel rendelkező főtisztviselőit, a patricius-családok kiemelkedő tagjait hajdanta a templom sírboltjában temették el. MK forrása: Demkó: Lőcse története. 231. l.
- 104 : 8 *Kommt Zeit, kommt Rat* — az idő meghozza a megoldást.
- 105 : 10 *Ringburger* — Ring: Lőcse főterének hajdani neve; Ringburger: a főtéren lakó polgár, azaz: előkelő, gazdag polgár. MK Demkó könyvéből vette a kifejezést. (Ld.: A felsőmagyarországi városok életéről. 24. l.)
- 36 *„Minden szenátornak külön feketé köpenyege volt a város házádn...»* — Vö. Demkó i. m. 43. l. *»A magistratus tagjainak külső megjelenésük által is éreztetniük kellett állásuk méltóságát. A tanácsteremben és minden hivatalos működésnél a szabályszerű hivatalos öltönyben jelentek meg.»*
- 106 : 4 *Sodoma és Gomora* — a bibliában szereplő városok, melyeket lakóik bűnös, kicsapongó élete miatt kénköves tűzzel elpusztított isten.
- 34 *lábás házak* — árkádos házak; a régi polgárvárosok, hogy az idegen kereskedőknek megkönnyítsék áruik kirakását, a házak építésénél — kivált a főtéren — a *»Laube-rendszert»* alkalmazták: árkádos házakat építettek. MK forrása: Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 216. l.
- 38 *három ablakos fronttal* — a régi német városok építkezési szokása szerint a felvidéki polgárvárosok házaiknak is csak három ablaka nyílt utcára (Vö. Demkó i. m. 216. l.)
- 107 1 *»bástyákkal körükerített városnak...»* — Vö. Lőcse története, 193. l. *»... mint felvidéki városainkban általában, úgy itten is a célszerűség volt a legfőbb iránytadó. Ezt annál*

- is inkább szem előtt kellett tartaniok, minthogy az erődít-
ményekkel bekerített aránylag kis területen sok tágas épü-
letet állítani lehetetlen, a falakon kívül lakni pedig a múlt
századokban veszélyes vállalkozás lett volna.»
- 107 6 »*ezek a házak is többnyire fából voltak. . .*» — Vö. Demkó:
A felsőmagyarországi városok élete. 215. l. »Az előbbi száza-
dok tűzvészeinek romboló hatását azon körülménynek kell
felrónunk, hogy a házak kezdetben nagyobb részét fából épül-
tek.»
- 9 »*Az egy Máriássy-családdal tetek kivételt, 1660-ban* — MK
emlékezetből idézve az adatot, nem nézve meg közvetlenül
a forrást, tévesen 1660-at ír 1654 helyett (Vö. Demkó: Lőcse
története, 204. l.) — Demkó korábbi könyvében (A felső-
magyarországi városok életéről. 22. l.) valószínűleg sajtóhiba
következében szintén téves adat, 1645, található.
- 11 »*A lőcsei házakban alul bolt volt . . .*» — Vö. Demkó: Lőcse
története. 193—194. l. »Nagyobb mérvű átalakulást nem
szenvedett lakóházak még ma is tökéletes tájékozást nyúj-
tanak a régi berendezésről. A rendszeren nagy kiterjedésű
pincék fölött a földszintnek $\frac{1}{3}$ részét elfoglalja a tágas kapu-
alj, $\frac{2}{3}$ részét az utcára nyíló bolt vagy a tulajdonos család-
tagjának rendszeres tartózkodására rendelt nagy szoba, a „Zim-
mer”. Ebből sötét átjáró vezet az udvarra nyíló szobába —
Kammer — vagy konyhába. Ezen helyiségek egészen kielé-
gítették az iparos vagy kereskedő lakásigényeit. A föld-
szintnek többi udvari részében lakóhelyiség nem volt, hanem
voltak raktárak, részint a tulajdonos használatára, részint
az idegen kereskedők által behozott, de el nem adott áruk-
nak lerakására bérbe adva. Az emeletre rendszeren homályos
és szűk kölépcső vezetett az előcsarnokba, melyből ajtók
nyílnak az utcára néző szobákba, a jobbra és balra eső kony-
hába és éléskamrába. A régibb építésű házakban ma is úgy
van a dolog, hogy az emelet utcai szobái, amilyen rendszeren
2 volt, a szárnyépület udvari szobáival nincsenek összekötve.
Az utcára nézők voltak az úri szobák, — Stube. Szárnyépüle-
tet egy házban rendszeren egyet, — csak egyik-másik nagyobb
épületben kivételesen kettőt — találunk. Ennek emeletén
egymástól egészen elkülönített, 2—3 kisebb szoba volt azon
céla, hogy a vásárra jövő vagy a városban máskor is nagyobb
számmal megforduló idegeneknek elkülönített szállásokul
szolgáljanak. Ugyanezen céla voltak fenntartva az emelet
utcai szobái az előkelő és gazdag uraságok részére.»
- 16 »*Mikor 1622-ben Bethlen Gábor a Magyarbród melletti táborból
hazatérőben, Lőcsén akart pihenni.*» — Bethlen Gábor erdélyi
fejedelemnek (1580—1629) a Habsburgok ellen vívott hábo-
rúja során egy ideig a morvaországi Magyarbródon volt a fő-
hadiszállása, onnan indult haza a nikolsburgi béke (1621.
jan. 7) megkötése után. Erdély felé menet Bethlen felesége,

- Lap Sor
- Károlyi Zsuzsanna, 1622. jan. 15-én, maga a fejedelem pedig január 26-án érkezett Lőcsére, s január 28-ig tartózkodtak a városban. Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 219. l.
- 107 20 *II. Ferdinánd* (1578—1637) — 1598-tól osztrák császár és magyar király.
- 21 *Révay Péter* (1568—1622) — Túróc megye főispánja, majd 1608-tól kezdve koronaőr.
- 108 15 *Menhárd-torony* — a hajdani Lőcse körfalainak délkeleti oldalán volt az ún. Menhard-kapu, s előlött magasodott fel a négyemeletes, védelmi célokat szolgáló hatalmas kaputorony, a Menhard-torony.
- 110 : 33 *Bierglocke* — szó szerint: »sörharang«; a régi német városokban a zárórát jelző esti harangszó. Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 48—49. l. »Németország városaiban általában mindenütt volt „Wein-, Bier-, Wacht-, Feuer-, Raths-, Bürgerglocke” néven ismert harang, melyvel esti 9 órakor jelt adtak a kapuk becsukására és minden mulatságnak beszüntetésére.” ...A záróra megtartására nálunk is szigorúan ügyeltek.«
- 111 : 29 »a céltől jöttek be *Arnold* vezérékkel... hogy jákat erdők *irtsák* — Vö. az I. 5 17-hez fűzött tárgyi magyarázatot.
- 39 »a város címere *hármás halom kettős kereszt*tel» — Lőcse 1550-ben kapta meg ezt a címerét I. Ferdinánd királytól. A címer: vörös pajzs, melynek közepén ezüst kettős kereszt emelkedik ki hármás zöld halomból. (Vö. Demkó: Lőcse története. 363. l.)
- 112 2 »*Nagy szőlőbirtokos* lévén a város a *Tokaj hegyén* — Thurzó Elek hagyományozott a városnak két szőlőt a tokaji hegyen, kettőt pedig Abaujszántón. A város ezt a birtokot később egyre bővítette, a XVII. században már 20 hegyaljai szőlő tulajdonosa volt. (Vö. Demkó: Lőcse története. 248—249. l.)
- 3 »*jölséges borokat mérnek itten nyáron, melyektől az ember maga is oroslán lesz — ha ugyan nem lesz disznó*« — Mikszáth több művében visszatér a gondolat, hogy a bor különféle, az egyéniség rejtett vonásait felszínre hozó állattá változtatja át az embert. Vö. *Galamb a kalikában* (Krk 4. köt. 15—16. l. és Jegyzetek 176—177. l.), *Tavaszi rügyek* (Jk 26. köt. 85—86. l.). A motívum eredetére, világirodalmi útjára s magyar előfordulásaira vonatkozó adatokat ld. György Lajos: Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. Bp. 1927. Pallas. 27—28. l. és Scheiber Sándor: MK és a keleti folklóre. Bp. 1949. 57—61. l.
- 19 *allonge-paróka* — hosszú, vállig érő, hullámos hajú paróka.
- 114 11 »... *szász szokás szerint legyen-e a párba*j...« — Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 57—58. l. »A szepesi szászoknak törvényei és Besztercebányának 1255-iki kiváltságlevele nemcsak megengedik a párbaajt, hanem azt részle-

tesen szabályozzák. Besztercebánya polgárainak csak karéjos alakú pajzzsal és karddal a szász modor szerint volt szabad vívniok. Csak akkor, ha más állásban, méltóságban levő külső urakkal vagy nemesekkel volna párviadaluk, dönti el a király bírósága, vajon a párbaj magyar vagy szász szokás szerint lesz-e megejtendő. A párbajnak szász modora pedig következő volt: Ha fölmerült szüksége annak, hogy a királyi városokban vagy a mezővárosokban (in Stetten oder in margkten) vagy a falukon szepességi illetőségű (das sie landtleuth seinth) — természetesen szász eredetű — lakók közt harcra kerül a dolog, a felek keressék föl egymást este vagy reggel otthon a házban, vagy udvaron s jelenjenek meg a meghatározott helyen. A párbaj mehet életre-halálra vagy könnyű sebesítésre (umb ynn totten oder umb ein kamper wunden). A vívó felek, ősi törvény szerint, saját pajzsukkal és fegyverökkel (Kolben, buzogány) jelennek meg. A kihívottat talpától feje tetejéig megmérték egy rúddal s azzal két kört csinálva, ezekbe állították a vívókat. Amelyik fél küzdelem közben kilépett kijelölt köréből, azt legyőzöttnek tekintették. Ha mindketten egyszerre léptek ki, helyökre visszaállítatva, újra kezdhették a harcot.

115 : 22 *Coup de Jarnac* — váratlan, hirtelen szúrás a párbajban; nevét Jarnac (megh. 1572 tájt) francia lovagról kapta, aki 1547-ben Saint-Germain-en-Laye-n a királyi udvar jelenlétében vívott híres párbajában egy szokatlan, a lábszárra mért ütéssel megzavarta ellenfelét, s villámgyors szúrással végzett vele.

24 *finta* — csel, színlelt támadás.

34 *schläger* — vívókard.

116 3 *burger* — polgár; a régi szász városokban a tanácsnok neve.

118 8 *szalamander* — sajátos gyökfajta; átvitt értelemben: a tűz szelleme.

18 *Moulinet* — a kard körirányú mozgatása, körvágás a vívásban.

18 *prim és kvint vágások* — prim: elővágás, kvint: felsővágás, a vívásban.

120 : 37 *item* — hasonlóképpen.

122 1 *vendetta* — vérbosszú.

5 »*Lőcse város tanácsa nem vette tekintetbe a polgárok anyagi érdekeit, holott máskor mindent ezeknek rendelt alá . . .*» — Vö. Demkó i. m. 161. »A „Salus rei publicae suprema lex esto” elvéből következik városainkban az egyének alárendelése az összességnek úgy, hogy minden polgár minden tehetőségét annak szolgálatára fordítsa. Hivatalt, tisztséget, közbecsülést, vagyont csak itt szerezhet, — személyét, anyagi és szellemi jólétét csak ez biztosíthatja, — nem csoda tehát, ha életének minden mozzanatát a legaprólékosabb részletekig az összesség határozza meg. Ezen, az egyesekről a legaprólékosabb részletekig menő gondoskodás nem kedvez az

- egyesek szabad fejlődésének, nem a tehetségek versenyző képességének; de az egyenletes munkásság, a családi élet alapföltételei annál biztosabb alapokra fektetvék.»
- 21 »*A löcsei statutumok mélyen belenyúltak a magánéletbe . . .*« — Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 179. l.
- 26 *Stadt-Ordnung* — városi szabályzat.
- 29 »*Már a viselős asszonytól gondjába veszi a polgárt . . .*« — Vö. Demkó i. m. 179. l. »Kiváló gondoskodásnak tárgyát képezi a gyermek. Az áldott állapotban lévő nőt városaink hatóságai rendszeren megkímélik oly büntetéstől, mely a méhben levő gyermeknek árthatna. Testi fenytékét dorgálásra, kiutasításra, száműzésre változtatják, kínzó vallatás alá nem veszik, s ha halált érdemelt, az ítélet végrehajtását a gyermek megszületéséig halasztják el. Litvániában a terhes nőt és a beteggyaszt, ez utóbbit a szülés után 40 napig, nem volt szabad törvény elé idézni, rajta az ítéletet végrehajtani, nehogy a méhben levő vagy az újszülött gyermek szenvedjen. Ha az újszülött részére dajkát azonnal nem kaphattak, a halálra ítélt anyát addig nem végezték ki, míg a gyermeknek életben megtartása miatt reá szükség volt. Németország egyes vidékein még a XVI-ik században is kiváló jogokat élvezett a viselős nő. Bárkinék kertjén keresztül vagy mellette vezető úton menve, ha megkívánta az érett gyümölcsöt, bánatlatlanul jóllakhatott belőle, ha vad-lúsrá éhezett meg, férjét vagy szolgáját kiküldhette a földesúr erdejébe vadért stb.»
- 123 : 2 »*Mikor már eljött a kis szász . . .*« — Vö. Demkó i. m. 201—202. l. »Már a világba lépéskor „Policey-Ordnung” fogadta a gyermeket; mert a szülők nem fejezhették ki örömeiket tetszésök szerint. Buda törvénykönyve már a XIII-ik században 50 márka büntetés terhe alatt meghagyja, hogy a keresztelőre a keresztszülőknél kívül senkit sem szabad meghívni. A felső vidéki városok polgárai vígabbán örvendeztek gyermekeik születésén. Nemcsak a keresztelés, hanem az avatás után is szokásban volt víg lakomára hívni össze a rokonságot és szomszédságot, s a komaasszonyokat még egygyel-mással meg is ajándékozták . . . A XVII-ik század súlyos politikai és közigazdasági viszonyai következtében itten is szabályozta a keresztelőket. Lőcsének képviselő testülete 1649. okt. 20-án indítványozta, hogy a tanács egészen tiltsa meg a keresztelők tartását és a komák se küldözzenek sajtot és kalácsot. A felvidéki sz. kir. városok ágostai hitvallású egyházának 1656-ban Eperjessen tartott synodusa célszerűnek találta határozatai közé venni, hogy négynél több keresztszülő nem bocsátható a kereszteléshez. De a családi örömnepet korlátozni igen nehéz volt s 1671-ben újra felmerülnek a panaszok a nagy költségek ellen, új rendelet hagyja meg, hogy a komaság érje be borlevessel és egy darab kaláccsal. A régi szokáson azonban minden

- rendelet hatása megtört s az 1698-iki rendőri szabályzat már két keresztapát, ugyanannyi keresztanyát és még két szomszédasszonyt is enged meghívni.»
- 123 : 16 »*ez a klasszifikálás lett az ott is elharapódzó rangkorsógnak a szülője.*» — Vö. Demkó i. m. 201. l. »A vetélkedési kedvet ma is a társadalmi élet egyik fő megrontójául kárhoztathatjuk, holott másokra nézve ártalmatlan kedvtöltéseiben valakit háborgatni és korlátozni senkinek sem jut eszébe. A múlt századokban, amint láttuk, a rang és vagyon szerint osztályozták az embereket. A magasabb osztályban levők külsőségek által vélték fennsőbbiségüket fenntartani polgártársaik fölött. Az osztályozás sok tekintetben a városi hatóság önkényétől függött, némely mesterségeket alabbvalóknak tekintettek másoknál, s az azokat ízők, ha vagyonosabbak voltak is, alsóbb osztályba kerültek, ami sok elégtelenséget okozva ingerül szolgált a felsőbb osztályúak utánzására. Egyházi és világi hatóság karöltve léptek föl a túlzások ellen s a családi mulatságokat is rendőri szabályok pontjai szerint kellett megtartani.»
- 26 »*a kereszteléstől a temetésig minden szabályozva volt*» — Ezeknek a szabályozásoknak részletes leírását ld. Mikszáth forrásában, Demkó i. m. 203—208. l.
- 28 »*még a muzikusok napidíját is szentior uraimék határozták meg.*» — Vö. Demkó i. m. 209—210. l. »A zenészek díja Besztercebányán egy előkelő lakodalomért 10 frt, közép-szerűért 6, a szegényekéért alku szerint. Lőcsén minden rangúval alkudhattak a zenészek, de ha a vőlegény tulzottnak találta követelésöket, a hatóság állapította meg a fizetendő díjat.»
- 29 »*Kártyát, kockát... eltiltották...*» — Vö. Demkó i. m. 192—193. l. »A XV—XVII-ik századoknak általános jogi véleménye, hogy minden játék, mely anyagi érdekek áll kapcsolatban, tiltandó. Ez nemcsak az úgynevezett hazard játékokra, melyeknél egyedül a véletlen, a sors határoz, áll, hanem azokra is, melyeknél az észnek és szerencsének egyaránt van szerepe. Csak oly játékok engedhetők meg, melyeknél a siker egyedül az ész és a test ügyességétől függ, ilyenek: a sakk, a tornajátékok. Tiltottak tehát a kocka, kártya s más hasonlók, melyeken veszíteni vagy cseberberélni lehet.»
- 32 »*Szeretét nem volt szabad tartani...*» — Vö. Demkó i. m. 176—177. l. »A házasságtörés a házaseletben elkövetett vétségek legnagyobbja. Ennek büntetőjogi felfogását jellemzi a litvániai főtörvényszék gondolkodásmódja, mely szerint a társadalmi rend nagyobb védelmére szorulván az isteni hatalomnál: valamint azt, aki a királyi felséget sérti, súlyosabban büntetik az istent káromlónál; úgy az isteni törvényt sértő parázsnágnál súlyosabb beszámítás alá esik a férj jogait sértő házasságtörés.»

- 123 : 36 »Az ékszerök közül a gyémántok, keleti gyöngyök és smaragdok...«
— Vö. Demkó: Lőcse története. 511—512. 1.
- 124 : 1 *csék gránát* — vérvörös színű drágakő, termőhelye után kapta nevét.
- 2 *násfa* — aranyból való, többnyire drágakövekkel kirakott, fejdíszként hordott vagy nyaklánccon lógó, művészi ötvösmunkával készült ékszer.
- 4 »Még a kelmékben való átváltoztatást sem engedte meg a rendőrség...«
— Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 242—245. 1. »Felvidéki városaink polgárai rendszeren három osztályra voltak osztva. Az osztálykülönbség szerint volt megállapítva mindenkinek ruházódásmódja. A gazdag patriciusok és más, a magasabb rangosztályba tartozók nem tűrhették, hogy nálóknál szegényebb s alacsonyabb osztályú ember fia, leánya az ő gyermekökkel egyenlően öltözködve jelenjen meg az utcán. Méltó (?) felháborodásuknak kifejezése, a cselédségre vonatkozólag, a lőcsei tanács által 1654-ben kiadott szabályrendelet 2-ik pontja; melyben előadják, hogy a cselédség, különösen a szolgálok között, annyira lábrakapott a divat, hogy azok, habár a városba jövetelökkor alig rendelkeztek ruhával meztelenségekkel eltakarni, egy-két évi szolgálat után úgy öltözködnek, hogy semmi különbség nincsen közöttük és becsületes jómódú polgár gyermeke közt. Megtiltják tehát azoknak arany paszományokat, atlasz Zelpent, a pártában selyem szallagokat, drága koronársa (Kronrasch) kötényeket csipkével és anélkül, széles kámzsával (Käppchen) díszített cipőket viselni. A tilalom ellen vétő cselédet gazdája vagy gazdasszonya előbb meginteni, s ha erre nem hajlana, a hatóságnak följelenteni 10 frt büntetés terhe alatt tartozik. A fényfűzésben versenyeztek az egyszerű polgárok a patriciusokkal, a szegényebbek a vagyonosabbakkal. 1672. januárban, minthogy a ruházódásban férfiaknál és nőknél egyaránt oly túlságos lett a fényfűzés, hogy amiatt nemcsak a felháborodás volt igen nagy, hanem sokan nagy adósságokba is merülve, elszegényedtek, és sem a felsőbbbség iránti kötelezettségeiket nem teljesíthették, sem övéiket nem táplálhatták és láthatták el kellően s »isten méltó haragját is magokra vonják«: szintén a lőcsei tanács kötelességéhez híven, szigorúan megparancsolja minden rendűeknek és rangiúknak, hogy ezentúl senki, legyen úr vagy úrnő, gyermek vagy cseléd, ne merjen ruházódásával feltűnni akarni és így másoknak rossz példát mutatni. Mindenki öltözzék állásához illően, különben nemcsak csúffá tétetik, de szigorú büntetést is von magára.«
- 5 »A szegényebb osztály fehérségei a morvaposztót, a csamlót...«
stb. — MK egy Demkótól közölt egykorú nyakkereskedői leltári jegyzékből írta ki a különféle szövetsajták neveit.

- (Ld. Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 263—264. l.) A jegyzék egyes szövetszövegeknél közli az árat is, másutt viszont nem. Ez érteti meg, hogy MK néhol tévesen az olcsóbb szövetszöveg közé sorozott drága, értékes kelmeket is.
- 124 : 5 *morvaosztó* — a posztó- és pamutszövő iparáról régóta híres morvaországi (mai Csehország) posztó.
- 6 *csamlot* (csemelet, csömlöt) — vászonféle szövet (olasz: ciambelotto; francia: camelot).
- 6 *bagasia* (bagazia, bogasia) — színes, festett vászon.
- 6 *mohár* (moher; mohair) — angóra kecske gyapjából készített selymes szövet.
- 7 *előkötő* — keskeny, rövid kötény, ellentétben a hosszabb, szélesebb köténnyel, az ún. előruhával. MK Demkó könyvéből (i. m. 267—268. l.) ismerkedett meg ezzel a kedvelt női ruhadarabbal. Forrása említi azt is, hogy a fehér vászon előkötőket általában különféle selymmel és cérnával kihímézték. De hogy a nevet is kötőre hímézték volna: az már egyéni frői lelemény.
- 13 *tarcolán* (tercelán, tercenella) — drága, arannyal s ezüsttel átszőtt selyemszövet: MK tévesen sorozza az olcsóbb szövetszövegek közé.
- 13 *barchet* — flanelhoz hasonló, egyik felén bolyhos ruhaanyag.
- 13 *kanavász* — színes fonálból szőtt erős pamutszövet.
- 14 *stamelin* — díszruhák készítésére használt finomabb kelme. MK tévesen sorolja az olcsóbb szövetszövegek közé.
- 17 *tafota* — könnyű selyemszövet.
- 18 *koronarása* (koronarázsa) — a XVI., XVII. században nagyon elterjedt, kőznapi ruhák készítésére használt jobb fajta posztó.
- 18 *csimazin* (csimarin) — díszruhák készítésére használt értékes drága kelme.
- 18 *pokocsin* — valószínűleg a »bakacsin« szó változata: kékre vagy feketére festett vászon.
- 19 *genuai bársony* — Genua (Genova) olasz város a középkorban; híres volt bársony- és csipkeiparáról.
- 19 *a velencei vagy florenci atlasz* — nehéz, fényes selyemszövet.
- 124 : 22 *»ámbár tisztességes polgárnő és kisasszonya nem teszi«* — Ezt a kitételt nem az egykori lőcsei statutumokból vette Mikszáth, hanem a XIX. század egyik népszerű anekdotikus csattanóját használta fel a szász viszonyok jellemzésére. A hagyománytól többféle változatban megőrzött anekdota a következő: Egy faluba érkezik kocsián az utas. Egyes régi magyar falvakban tilos volt a dohányzás. Megkérdezi hát az utcán ácsorgó parasztoktól, vajon itt szabad-e dohányozni. S erre egy öreg bácsi ezt feleli neki: »Szabad kérem, de tisztességes ember nem teszi.« (Vö. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. III. köt. 351 l. és VI. köt. 253—254. l.)

- 124 : 27 *Wiest* — szoknyához tartozó, derékra való, mellényszerű; kapcsokkal összetartott, ujjas női ruhadarab. (Vö. Demkó: Lőcse története. 500. l.)
- 35 *Hain Gáspár* (1632—1687) — lőcsei bíró, a legnagyobb s leg-részletesebb szepességi krónika szerzője. Krónikájának címe: *Zipserische oder Leutschauerische Cronica und Zeitbeschreibung*. A szerző korábbi krónikáírók művét is felhasználva 1684-ig írta meg Lőcse történetét. Hain krónikája hosszú időn át csak kéziratban volt hozzáférhető. Részleteket közöltek ugyan belőle (Századok, 1882.), de nyomtatásban a maga egészében csak 1910—1911-ben jelent meg két kötetben. MK nem az eredeti forrást használta, Demkó Kálmán könyvének (Felsőmagyarországi városok életéről a XVI. és XVII. században) egyik lábjegyzete nyomán utalt csak — művének történeti hitelét emelendő — Hain krónikájára.
- 37 »Az 1654-ben kiadott tanácsi rendelet második pontja három osztályra sorozza a lakosságot...« — MK a fentebb (124 : 4) idézett forrás alapján némileg tévesen állította össze ezt a jegyzetet. Hiszen az 1654-es rendelet nem jelölte meg az osztályok számát. Mint Demkó írja Lőcse történetében: »Nem tudom hány osztályra volt Lőcse polgársága osztva, és melyiknek minő ruhát volt szabad viselnie« (471. l.)
- 125 : 5 *velencei dózse* — a velencei városi köztársaság feje a közép-korban, egész a XVIII. század végéig.
- 5 *negyedmester* (fertyálmester) — kisebb rangú, régi, városi tisztviselő; a hajdan negyedekre (fertyályokra) osztott városokban az ő feladata volt a különböző igazgatási ügyek (katonai beszállásolás, hirdetés, összeírás stb.) intézése.
- 28 *kleine Fische gute Fische* — kicsi halak: jó halak.
- 126 : 3 »egy különös új érték támadt — nevezetesen a török foglyok« — a kultúrtörténeti adat forrására maga Mikszáth utal néhány lappal később. De MK sajátos, a történelmi hitel fokozására törekvő forrásközlésmódjának megfelelően »Bárá Nyáry Albert által közölt okmányra« hivatkozik. Holott Nyáry a török foglyok adásvevése kapcsán nem közöl okmányokat, elbeszéli csupán a kornak ezt a különös úzerkedési ágát. (Ld. Nyáry: Hóhérszerződés a XVII. századból. Századok, 1872. 6. évf. 481—482. l.) Nyáry cikkére valószínűleg *Takáts Sándor* hívta fel Mikszáth figyelmét. Hiszen nem sokkal előbb, Nyáry alapján ő is megemlékezik egyik tanulmányában a rabokkal való kereskedésről. (Magyar rabok, magyar bilincsek. Századok, 1907. 41. köt. 533—534. l.)
- 127 : 4 *comme il faut* — illendő; ahogy illik.
- 14 *en bloc* — egy tömegben, együttesen.
- 30 *Sztambul* — a régi török birodalom fővárosának Konstantinápolynak török neve.
- 128 : 22 »Guzman ur . . . tizennyolc márkán vette meg örök áron Stoyanfalvát a Szepességekben« — MK maga utal a történet forrására.

- A lélőhely pontos adatai: Weber Samu: Elpusztult helységek a Szepességben. Századok, 1897. 31. évf. 416. l.
- 128 : 29 »*Azért voltak kénytelenek harangokból veretni Bebekék, Balassák — A XVI., XVII. század ismert oligarchoa famíliái.* A pelsőci Bebek-család már az Árpádok korában szerepet játszik, számos felvidéki város (Pelsőc, Krasznahorka, Murány stb.) az ő birtokuk volt. A Balassák pedig MK szülőföldjén, Nógrád megyében voltak birtokosok. MK számos írásában szerepelteti a két famíliát, főleg azonban a Balassa-családot. Ld. pl. *A Krúdy Kálmán csínytevései* (Krk 11. köt.), *A fekete kakas* (Krk 12. köt. 13. l.), *A vén gazember* (Krk 17. köt. 9. l.), — *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben* utal a harangokból való pénzveretés mendemondájára is. E szerint Balassa Menyhért (1511—1568) veszedette a falusi tornyokból a harangokat s azokból veretett ezüst tallérokat, s aki nem akarta elősmerni ezüstnek, vagy ha elősmerte, de nem akarta elfogadni, annak a fejét vágták le a zsoldosai» (Krk 11. köt. 71. l.).
- 30 »*Azért lesz kénytelen egy szép napon odaadni egész Békés vármegyét Harruckern péknek*» — Harruckern János György (1664—1742) III. Károly hadi élelmezési biztosa volt alezredesi rangban. 1719-ben szolgálatai elismerése fejében jutalmként kérte a budai hővízi malmot, vagy ha ez nem lehetséges: a Békés vármegyei kincstári birtokot. Az utóbbit kapta meg. Először 24 000 forintnyi jutalom értéke ellenében zálogul, később 13 000 forint ráfizetéssel végleg tulajdonába ment át a birtok. Erre a történelmi adaléokra építette fel MK *A nemzeti uraimék* c. regényének bonyodalmát (ld. Krk 2. köt.).
- 37 »*Megkezdték a sárosi úrfiak*» — Sáros megye Mikszáth korában híres volt svihák természetű nemesurairól. Sárosiak voltak a *Gavallérok* c. Mikszáth-elbeszélés szélhámós, könnyelmű dzsentrihősei (Krk 8. köt.), Sáros megyében született a *Két választás Magyarországon* c. regény főhőse, Katánghy Menyhért is. (Krk 9. köt. 12. l.)
- 129 : 22 *de eadem* — ugyanonnan; ugyanabból a nemzetségből.
- 26 »*A városban nem voltak vendégfogadók...*» — Vö. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 50. l. »Szabad királyi városaink a XV—XVII. században nagy kereskedő helyek. A városban megfordult idegenek nagy száma dacára sehol sem voltak rendes vendégfogadók, hanem minden polgár háza be volt rendezve jól jövedelmező vendéglátásra.»
- 27 »*Korcsmát, sömérést jelezve majd minden kapu felett ott lengte a szél a forgácspénlikékat...*» — Vö. Demkó i. m. 188—189., 191. l. »A városi polgároknak egyik legfontosabb, mert legjövödelmezőbb, joguk volt az italmérés. Ezt a különféle szabadalmak és statutumok szabályozták... Az alsómagyarországi bányavárosoknak bányászattal foglalkozó polgárai a XV-ik században már gyakorolták azon jogot, hogy saját

- házában mindenki mérhet bort, ha ténylegesen műveli a bányákat . . . A sörfőzés joga általános sz. kir. városainkban. A privilegiumok rendszeresen azt mondják, hogy a várostól egy mérföldnyi kerületben a városi polgárt kivéve senkinek sem szabad sört főznie és kimérnie. A falakon belül lakó polgárok házáinak hátsó része rendszeren sörfőző helyiség (Bräuhaus) volt, ahol az asszonyok és lányok főzték a jó sört.»
- 36 »*Nyilvános bálók nem tartattak a városban.*« — Vö. Demkó i. m. 192. l. »A XV—XVII-ik századokban még nem ismerik városainkban a korunkban divatozó éjjeli táncmulatságokat. Mint az élet minden más körülményei közt, úgy mulatságainál is szűk házi körre vagy nagyobb körben a céhek keretébe vannak szorítva a polgárok, a mulatságok minden nemét rendőri és céhszabályzatok határozták meg. Minthogy a város lakói, csekély kivétellel, a munkásosztályhoz tartozván, tagjai voltak a céheknek, a céhszabályok értelmében hétfő reggeltől szombat estig dolgozniok kellett, hétköznapon nagyobb mulatságra nem gondolhattak.«
- 131 : 10 »*egyik fősvényebb lévén a másiknál*« — az egymásra licitáló Blom és Quendel anekdotikus motívuma, ez az ún. vetélkedési motívum, felbukkan Mikszáth más írásaiban is. Hasonlóképpen licitálnak rá egymásra a *Beszterce ostroma* o. regényében a Trnowszyk-testvérek (Krk 6. köt. 62. kk.), a *Szent Péter esernyőjében* a Gregorics-rokonok (Krk 7. köt. 78. kk.), a *Szelislyei asszonyok* c. elbeszélésben pedig a »Kelempász madár« és a »Fekete bivaly« nevű vendéglők tulajdonosai (Krk 12. köt. 134. kk.).
- 133 : 10 *Bobst ház* — 1603-ban épült, reneszánsz stílusú ház a Ringen, Lócse egykori főterén; eredetileg a Pobst (Bobst, Bobest) család tulajdona volt.
- 28 *pogonyt* — berondít, gyaláz.
- 33 *duránci szilva* — nem magvaváló szilva; olyan szilvafajta, melynek húsa a maghoz hozzátapad.
- 134 : 13 »*az a harmadik tehénke*« — megismételt anekdota; a regény folyamán Preszton hajdúval kapcsolatban egy ízben már elmondta ezt Mikszáth (ld. 36 : 12 és a hozzátartozó jegyzetet).
- 27 *Krakkó* — 1610-ig a lengyel királyok székhelye volt, ekkor vitte át udvarát III. Zsigmond király Varsóba. Mikszáth a XVIII. század elején játszódó regényben tehát tévesen szerepelteti Krakkót a lengyel királyság fővárosaként.
- 32 »*a lengyel zalogban levő szepeességi tizenhat várost kiváltja a saját zsebéből*« — A történet forrását MK így jelöli meg: *Metzer* (helyesen: Meltzer) *Jakab : Berühmte Männer Ziepersens*. Valódi forrása azonban nem Meltzer Jakab, kislomnici pap 1806 táján megjelent nehezen hozzáférhető könyve volt, az adatot Weber Samu: Adalék a XIII. szepesi város történetéhez c., a Századokban megjelent tanulmányából vette,

s Meltzer könyvét csak az ott szereplő lábjegyzetes utalás alapján tüntette fel forrásaként. Ezt bizonyítja, hogy éppúgy, mint Weber, tévesen ő is *Metzernek* írja *Meltzert*, s könyvének címét éppúgy, mint Weber, torzítva idézi (a helyes cím: *Biographien berühmter Zipsen*). — Weber tanulmányában így hangzik a Mikszáthtól felhasznált rész: »Elzálogosztatásuk idejében gazdagságuk feltűnő volt és csak úgy magyarázható, hogy e városok lakói egyszerűségben éltek, kereskedelmet folytattak, az ipar és mezőgazdaság különféle ágaiban kitűntek és a legnehezebb munkától sem irtóztak. Ily úton roppant kincset halmoztak össze, különösen némely családok. Így p. o. Bélán a Quendel család oly nagy vagyonnal bírt, hogy az elzálogosított 13 várost a koronától megvenni és birtokába keríteni akarta. A terv valósulása csak a szepesi nemesség ellenállásán hiúsult meg.« Jegyzet hozzá: *Berühmte Männer Zipsens von Jacob Metzter 10.* (Weber Samu: *Adalék a XIII. szepesi város történetéhez. Századok, 1881. 15. évf. 586. l.*)

- 135 11 »*la lengyel kormány kötelezővé tette iskoláikban a magyar nyelv tanítását*« — A forrást MK lábjegyzetében így jelölte meg: *A szepességi tizenhat város pragmatikus története s alkotmánya.* 46. l. (A mű pontos címe: *A szepességi XVI. városok pragmatikai története — s állományvázlata.* Lőcse 1842. Werthmüller János betűivel. 148+4 l.) A könyvben sem a jelzett helyen, sem másutt nem szerepel a Mikszáthtól említett rendelkezés, s nem tudnak erről más, az elzálogosított szepességi városok történetét tárgyaló munkák sem (Ld. Sváby Frigyes: *A Lengyelországnak elzálogosított XIII. szepesi város története.* Lőcse 1895; Weber Samu: *A XVI. szepesi város az elzálogosítás ideje alatt.* Szepesváralja 1888.) Mikszáth forrás-hivatkozása, s maga a magyar nyelv oktatásáról szóló említett rendelkezés is valószínűleg csak írói fikció.
- 24 »*Hát mármost velünk mi lesz?*« — A mindent az egyéni érdek szempontjából megítélő magatartást jellemző anekdotát Somsich Pállal kapcsolatban mondja el korábban Mikszáth. Vö. *Hát velem mi lesz?* (Jk 29. köt. 79—83. l.)
- 137 : 1 *Vitam et sanguinem pro vicecomite nostro* — Életünket és vérünket főispánunkért. Az 1741. szept. 11-i pozsonyi országgyűlés híres, Mária Teréziát köszöntő felkiáltásának (*Vitam et sanguinem pro rege nostro* — életünket és vérünket királynőnkért) változata.
- 138 : 30 *köpülő vas* — régi, ma már nem használatos bőr, ill. izomizgató eszköz reumás fájdalmak gyógyítására.
- 39 *wikler* — hosszú, bő köpenyeg.
- 139 : 2 *csalma* — kucma, süveg.
- 140 : 15 *Bibók Zsiga* — a bigámiát elkövető hotyke kalandor alakjának rajzához *A kísértet Lublón c. kisregény főhősének, Kaszparek*

- Mihálynak a történetéből merített számos motívumot Mikszáth. (Krk 5. köt.)
- 144 : 17 *bunyik* — zsvány.
- 17 *Jánosik György* (1680—1713) — betyár; a szlovák Rózsa Sándor; a felvidéki népköltészet állandó kedves alakja. Itt történő említése némileg anakronizmus, Jánosik ekkor (1700 tájt) még nem volt betyár. 1711 után lett csak rablóvezérré. — A híres szegénylegény alakját felidézi MK számos más művében is. Pl. *Az eladó birtok* (Krk 5. köt. 114. l.), *Beszerce ostroma* (Krk 6. köt. 257. l.), *A Krúdy Kálmán csínytevéséi* (Krk 11. köt 68. l.), *Különös házasság* (Krk 13. köt. 10. l.), *A sipsirica* (Krk 15. köt. 123. l.), *A Noszty-füü esete Tóth Marival* (Krk 20. köt. 84. l.).
- 146 : 1 *referendarius* — előadó, tanácsjegyző.
- 6 *causa criminalis* — bűneset, büntetőjogra tartozó ügy.
- 13 *N.B.* (nota bene) — megjegyzendő.
- 147 : 10 »*te is fiam, Brutus*« — a hagyomány szerint ezeket a szavakat mondta Julius Caesar (megh. i. e. 44. márc. 15.) halála pillanatában, mikor a rátörő orvgyilkosok között kedvencét, Brutust is ott látta.
- 150 : 18 *manuscriptum* — kézirat.
- 20 »*a bécsi Szent István-torony a legmagasabb*« — utalás a bécsi Szent István-templom 139 méter magas főtornyára.
- 23 *konzularius* — tanácsos (a királytól adományozott kintüntető cím).
- 30 *patvaria* — joggyakorlat.
- 152 : 29 *Ego sum Sigismundus Bibók* — Bibók Zsigmond vagyok.
- 153 : 30 *rogo humillime* — kérem alázatosan, kérem alássan.
- 154 : 20 »*az eperjesi pázsiton*« — utalás a Thököly-féle szabadságharc egyik jelentős hadi eseményére, Eperjesnek 1885. júl. 18-tól szeptember 11-ig tartó ostromára; a várost kézben tartó kuruc csapatok hét heti küzdelem után végül is kénytelenek voltak meghódolni az ostromló császári hadak előtt.
- 36 *Heister, Siegbert gróf* (1646—1718) — osztrák tábornagy, a császári hadak főparancsnoka a Rákóczi-féle szabadságharc idején.
- 155 : 6 *curriculum vitae* — életrajz.
- 161 : 10 *domine spectabilis vicecomes* — tekintetes alispán uram.
- 18 *para bellum si vis pacem* — háborúra készülj, ha békét akarsz (A IV. században élt Vegetiustól származó latin szállóige).
- 162 : 7 *tárnokmester* — a királyi kincstár kezelője; a régi magyar alkotmány szerint az ország egyik főtisztviselője.
- 34 *clara pacta boni amici* — világos, félreérthetetlen szerződés jó barátokat szerez.
- 163 : 21 *arzendlis* — fegyvertár.
- 35 *fibula* — csat.
- 164 : 7 »*Szapolyai János lakodalmán, mikor lengyel Izabellával*

- esküdött.* — Szapolyai János 1539-ben vette feleségül Iza bella lengyel királyleányt.
- 164 : 18 *lódíng* — löportartó-tok, vagy kard, karabély tartására alkalmas széles vállszíj.
- 26 *leffentyű* — lelógó, lefüggő rubadarab.
- 27 *Görgey Márton* — a név írói lelemény; a családtörténeti munkák a XVIII. század végéről említenek csak egy Görgey Mártont, aki mint pécsi püspök halt meg 1807-ben.
- 165 : 1 *rókamálos* — rókaprémés.
- 10 *kirielażomát* — Kyríe eleison (Uram, irgalmazz) kezdetű, görög nyelvű keresztény imarészletből keletkezett enyhe káromkodás; am.: az istenit, a mindenségit!
- 166 : 24 *selyemürü* — selyemhez hasonló, finom gyapjúval rendelkező ürü, kos.
- 35 *barátgaras* — amivel a kolduló barátok (szerzetesek) szoktak fizetni; azaz pénz helyett »isten fizesse meg«; átvitt értelemben: ígért, de soha meg nem adott ajándék.
- 167 : 9 *vitalívium* — életjáradék.
- 23 *Volenti non fit injuria* — az önként vállalón nem esik sérelem. Latin szállóige. Ulpianus római jogtudós következő jogi tételéből ered: »Nulla est injuria, quae in volentem fiat« (Nem jogtalanság az, amit valaki maga akar).
- 27 *Moloch* — ókori föníciai istenség, tiszteletére emberáldozatokat mutattak be.
- 168 : 32 »Az ördög emlékezhetik minden apró ólra« — Mikszáth többször használja ezt az anekdotikus motívumot a nagyzás, a fennhéjázás megjelenítésére. »Ej, az ördög emlékezne minden rongy faragványra« — mondja nyeglén a nagyvilági útjáról hazatért Velkovic Gyuri *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* c. regényében (Krk 20. köt. 177. l.). S *A Száldobosi Papp* familia nagyzoló Pély Barnabása sem akar ráismerni a nemrég otthagyt szülői házra. »Hiszen nem káptalan a fejem, hogy minden apró ólra ráismerjek.« — jelentette ki fennhéjázóan (Jk 27. köt. 21. l.).
- 171 : 5 *bögölyszem* — kidülledt, nagy szem (bögöly: nagy, zömök légy)
- 23 *Szent Magdolna* — a keresztény mitológia egyik alakja; »bűnös asszony« volt, de bűnbánatát látva Krisztus megbocsátott neki. Egyik tanúja volt Jézus halálának s eltemetetésének.
- 172 : 6 *tepertű* — kisbirtok, apró földtulajdon; az ebben az átvitt értelemben használt szlovák »skvarka« szó szerinti fordítása.
- 173 : 24 *szeno-szlama* — széna-szalma (szénás láb-d szalmás láb-d; jobb-bal).
- 174 : 28 *Teufels Gebetbuch* — az ördög imakönyve; az ördög bibliája, azaz: a kártya. Az itt következő részlet művelődéstörténeti adatait valószínűleg Takács Sándor szóbeli közléseiből merítette Mikszáth. (Ld. a Jegyzetek *Források* c. fejezetét.)

- Lap Sor
- 174 : 29 *ferbli* — magyar kártyával játszott hazárdjáték.
 30 *pharao* — francia lappal játszott, hajdan divatos kártyajáték.
- 30 *baccarat* — francia eredetű hazárdjáték.
 31 *biribi* — olasz eredetű szerencsejáték.
 31 *passedix* — három kockával játszott kockajáték: a játékosnak 10-nél többet kell dobnia ahhoz, hogy nyerési lehetősége legyen.
 32 *crep* — kártyajáték.
 32 *trente et une* — kártyajáték. (Valószínűleg elírás MK-nál a közismert hazárdjáték trente et quarante helyett.)
- 33 *spieler* — játékos.
- 175 : 3 *nyihóc szekér* — kicsi, hitvány szekér.
 6 *»isten csodája, hogy még áll hazánk, mint a poeta éneklé«* — célzás Petőfi Sándor *Isten csodája* című versének híres refrénjére.
- 177 : 19 *regresszál* — kártalanít, kárpótol.
 22 *előzködés* — tolakodik, valakinek elébe kerül, rálicitál. MK-tól többször használt szó a licitálás, ráigérés megjelölésére.
 37 *Matuzsálem* — bibliai patriarka, aki a legenda szerint 969 évet élt.
- 179 : 25 *odalíszk* — fehér színű rabnő; háromnő.
- 180 : 25 *»A bosszút lihegő városi tanács az ősnémetek borzalmas sötét eszközeihez nyúlt...«* — Vö. Demkó i. m. 145—146. l.
»Ős régi szokás volt a germán népeknél, a megöltet addig nem temetni el, míg a bosszú vagy az elégtétel (Rache oder Sühne) be nem következett. Később a megöltnek kezét vágták le, s ezt csak akkor temették a testhez, mikor meg volt adva az elégtétel, a XIII-ik században már csak a véres ruhát tartották meg emlékeztető jelül, s ezt felmutatva követelték a bosszút vagy az elégtételt. Ez ősrégi szokásnak maradványa a városaink törvénykönyveiben megörökített azon szokás, hogy a megöltet a városháza elé kellett vinni, hol a megöltnek neje vagy rokona a bíró, a tanács és az összegyűlt nép előtt hangosan emelt vádat a gyilkos ellen, nyilvánosan megvizsgálták a sebeket vagy ütéseket. Ugyanilyen eljárást követelnek Kulb (Ausztria) törvényei.«
- 181 : 1 *»fekete város, mint a mesékben«* — utalás az ún. sárkányölő típushoz tartozó népmesére; a mese alapmotívuma: fekete posztóval vonják be a várost, mert a hétfejű sárkány rendre követeli adóként a város szüzeit, s egymás után falja fel őket.
- 30 *»... a viszálykodások, melyek a Berzeviczyk és Görgeyek közt folytak az Árpád korban«* — az Árpád-korban a Görgey- és a Berzeviczy-család volt a két legnagyobb birtokú szepesi família. A két hatalmas dinasztia nem fért meg békésen egymás mellett, állandó volt közöttük a viszály, ennek során gyakran került sor erőszakos cselekedetekre is. Ld. MK forrását: Görgey i. m. 19. l.

LapSor

- 182 : 11 *primipilus* — előkelő, nagy tekintélyű vezetőember.
 184 : 2 *orátor* — szónok.
 20 *forspont* — elfogat; régi közlekedési forma: megjelölt helyeken állandóan váltott lovakkal történő utazás.
 185 : 9 »*Pest vármegye is mennyi ideig tartotta a gyűléseit Nógrád megyében, Füleken*« — A török megszállás idején a XVI. és XVII. században Pest, Heves és Nógrád megye az erős, nehezen megvívható várral rendelkező Füleken tartotta megyegyűléseit.
 28 *Görgey Pál édesanyja, Palásthy Erzsébet* — költött név: a Görgey Pál testvéreként szerepeltetett G. János édesanyja Máriássy Erzsé volt.
 29 *csepesz* — főköltő (székely eredetű tájszó).
 186 : 12 *inter pocula* — poharazgatás közben.
 187 : 3 *fundus* — házhely, telek.
 7 *restoráció* — a latin restauratio (tisztújítás) megmagyarosított formája.
 19 *traktéros* — vendéglős.
 189 : 9 *in contumaciam* — távollétében
 22 *sub rosa* — bizalmasan, rejtetten, titokban.
 191 : 11 »*ahol egy ló hasában vitték be a katonákat*« — a monda szerint Trója városát a görögök úgy foglalták el, hogy Odisszeusz tanácsára óriási falovat építettek, s annak segítségével, annak belsejében elrejtve csempészték be katonáikat a városba; a faló mondájának Vergilius *Aeneis* c. hősköltőménye a legismertebb feldolgozása.
 192 : 37 *Esze Tamás* (1666—1708) — kuruc brigadéros. MK tévesen nemesúrnak tünteti fel, holott valójában tarpai jobbágy volt. 1703-ban ő vezette Lengyelországba azt a szegénylegény küldöttséget, mely meggyőzte Rákóczi a szabadságharc szükségességéről.
 193 : 21 *Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera* — II. Rákóczi Ferenc híres, 1704 januárjában kibocsátott forradalmi kiáltványának bevezető sorai. Jelentése: Megújultak a nemes magyar nemzet sebei.
 194 : 9 *kalefaktor* — csínytevő.
 196 : 3 *lésza* — gyékényből, vesszéből font kerítés, sövény.
 197 : 15 *benevolus* — önkéntes.
 199 : 38 »*ezt majd csak A fekete város után beszéltem el*« — utalás Mikszáth *Károlyi István* c. tervezett regényére. A mű írását épp hogy csak megkezdte, néhány lapnyi kéziratröredék maradt fenn csupán belőle. Befejezését nem engedte a halál.
 202 : 9 *Stiefelknecht* — csizmahúzó.
 203 : 22 *Hic sum domine colonellus* — itt vagyok, ezredes uram.
 205 : 7 *monéta* — pénz.
 : 31 *töktűz* — tökász.
 206 : 8 *Dobozi és neje* — a hitvesi hűség példaképei. D. Mihály feleségét, Ilonát lovon mentette a mohácsi csatából pusztítva, rontva

- hazafelé térd török hadak elől. Mikor kifáradtan összerogyott lova, Dobozi kardjával átszúrta nejét, ő pedig felesége holtteste mellett harcolva esett el a török fegyverektől. Mondóját több költőnk (Kisfaludy Károly, Kölcsey) is feldolgozta.
- 207 : 13 *Szmirna* — a régi Kisázsia legjelentősebb kereskedő ipari városa.
- 19 *szabadkai erdő* — *Ne okoskodj Pista* c. kisregényében is megemlíti MK a Rimaszombat határában fekvő »szép hűvös szabadkai erdőt, mely egész Osgyánig nyúlik«. (Krk 8. köt. 39. l.)
- 31 *jäger* — urasági vadász, erdőőr.
- 208 : 7 *»e hét végén fogja várni őket Lavocsne mellett«* — Rákóczi 1703. jún. 15-én találkozott a Lavocsne melletti Kliniec faluban az Esze Tamás vezette magyar csapattal.
- 16 *die junii 9* — június 9-én.
- 18 *P. S.* (Post scriptum) — utóirat.
- 20 *»otrokocsi szőlőmől, akit Mátyás király kapált«* — utalás az egyik legnépszerűbb Mátyás-mondára: az igazságos király Gömörben járva egy szőlő megkapálására fogta be a kíséretében levő urakat, hogy megtanulják becsülni a jobbágyok munkáját.
- 20 *illo tempore* — annak idején.
- 21 *gönci hordó* — régi magyar úrmérték; kb. 136. l.
- 23 *attande* — várj.
- 25 *mindszentek* — katolikus egyházi ünnep minden év november 1-én.
- 209 : 14 *»alap gondolatát abból a híres elbeszélésből merítette (akkor közkézen forgott német nyelven), melyben az üldözött királykisasszony Klodwig, a londoni hóhér házában fogadott lakást, azért menekült meg, ott senki sem keresie«* — Hivatkozik erre az állítólagos angol novellára MK *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* c. regényében is. Ott így ismerteteti az író a Tóth Maritól olvasott elbeszélés tartalmát: »Csak az elmúlt este olvasott el egy angol novellát, melynek fantasztikus meséje még ott kavargott kissé a fejcskájában, bár a mai élmények miatt csak valahol alul: a szép Dolly beleszeret egy csinos fiatalemberbe, kiről nem tudja, nem is kérdezi, mi a foglalkozása, hozzá megy, boldogan élnek London egyik külvárosában, míg a menyecske férje ellenzése dacára fejébe nem veszi egyszer végignézni egy akasztást, ahol kisül, hogy az ő férje a hóhér, mire a szegény kedves kis Dolly összerogy az iszonyattól és szörnyethal — a kegyetlen szerző szerint.« Az eltérően elmondott tartalom valószínűvé teszi, hogy az állítólagos »angol elbeszélés« pusztán írói fikció. Mint *Rejtő István* erre rámutatott (Krk 21. köt. 251. l.), valószínűleg Jókai Mór *Szép Mikhál* c. regényének vázlatos tartalmát mondta el MK angol novellaként.

- 209 : 21 *Kolombus tojása* — közmondásossá vált szállóige valamely látszólag nehéz kérdés egyszerű megoldásának a jellemzésére. Eredetét állítólag onnan veszi, hogy Kolombus egy társaságban néhány hetvenkedőt azzal szégyenített meg, hogy megkérte őket: állítsanak fel egy tojást közvetlenül a hegyére. Mikor ez nekik nem sikerült, fogta ő a tojást, benyomta a hegyét s így állította fel.
- 211 : 23 *börzsöny* — növényi anyagból készült, italok és sütemények színezésére használt, liláspiros festékanyag.
- 213 : 8 *Batyí* — Rimaszombatot a környék lakói Batyinak hívták (*Rimaszombati*) — Batyi).
- 9 *István-falu* — Rimaszombat régi középkori neve István kalocsai érsek után.
- 13 *Szabadka* (Szabatka) — puszta Gömör megyében, Rimaszombat mellett a Rima jobb partján. Valamikor vár állt itt, melyet a XV. században a csehek (Giskra) építettek.
- 20 *Így lett a Homonnayak házifüsti nyomán Homonna, az Esterháziak révén Kismarton, Pápa vagy Tata, a Károlyiak markán át Nagykároly* — az említett városok a felsorolt nagy feudális földbirtokok székhelyei voltak.
- 31 *csapó* — a megfont és szőtt gyapjút szűrőszóttá feldolgozó mesterember.
- 214 : 34 *»a fekete halál»* — A kolerával sújtott vidék arcát ifjúkori emlékei alapján rajzolta meg Mikszáth. Édesapját s édesanyját is az 1873-as nógrádi kolerajárvány vitte el, Mikszáth mint fiatal házast a halál hírének megtudta után feleségével együtt felkereste szülőföldjét, a *»fekete asszony»* őrzött birodalmát. Ennek az útnak történetét írta meg később *A fekete asszony* c. karcolatában (Jk 26. köt. 168—175. l.). Megemlékezik erről az utazásról MKné memoárja is (MKné: Visszaemlékezések. Bp. 1957. 122—125. l.)
- 215 : 14 *»letették... a kanalat...»* stb. — MK más műveiben is kedvtelve halmozza az elhalálózás eufémisztikus körülírására alkalmas magyar kifejezéseket. *A zöld légy és a sárga mókus* (Krk 8. köt. 83—84. l.), *A vén gazember* (Krk. 17. köt. 98. l.). Vö. Rubinyi: A humor nyelvi eszközei Mikszáthnál (MNyr. 1950. 355. l.); Karácsony Sándor: A cinikus Mikszáth. (Bp. 1944. 108. l.)
- 19 *halcsk* — egy halfajta népies neve; másként: réti csik.
- 39 *magisztrátuális perszóna* — hivatalos személy.
- 39 *Pizsera Kelemen* — Ennek az anekdotikus figurának a rajzához saját diákkori emlékeit használta fel Mikszáth. Rimaszombati gimnazista éveiből maradt meg emlékezetében a pisze orráról Piserának csúfolt hősnek az alakja (Ld. *Pizsera bácsi kalandjai* Hi 9. köt. 27. l.; *Miért nem lett Pizsera bácsi püspök?* Hasznos Mulattató, 1877. jún. 24.) Feltűnik Pizsera uramnak az alakja *A két koldusdiák* c. regényében is (Krk 3. köt. 75. l.). Vö. Várdai: MK. Bp. 1910. 26. l.; Rubinyi: MK.

Lap Sor

- Bp. 1917. 51. 1.; W. Petrolay Margit: MK elfelejtett ifjúsági írásai. ITK 1956. 3. sz. 296—298. 1.
- 217 : 34 *fürmender* (Vormünder) — régi városi tisztségviselő; a képviselő testületnek, a választó polgárok együttesének a szószólója; egyes városokban tribunnak hívták.
- 38 *bonta* — tarka; kétféle színű — különösen részben fehér, részben fekete — állat, ill. állati testrészt megjelölése.
- 218 : 29 *atramentum* —, tinta, fekete festék.
- 219 : 25 *a kiszentenciózott terület* — a megjelölt, az elzárt terület.
- 220 : 18 *székálló legény* — mészáros legény, aki a húst vágja.
- 20 »*egyik fülét hóhérral vágatta le paráznságért a városi tanács*« — a fülevágásra, mint az egyik gyakori középkori büntetésre vonatkozóan ld. Demkó: A felsőmagyarországi városok élete. 69., 129., 130. 1.
- 23 »*lemes alakban viseli haját*« — »lemes«: szláv eredetű szó; jelentése: »ekevas«, »csoroszllya« MK a szót másutt mindenütt melléknévi alakként s »lapos« jelentésben használja. (Vö. Krk 10. köt. 348. 1.)

A K É P M E L L É K L E T E K R Ő L

Az I. kötetben :

I—II. *A fekete város* kézirat töredékének egy-egy lapja. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában; jelzete: Ms 36x.)

A II. kötetben :

I. A fraknoi vár.

II. Lőcse 1676-i látképe. (Demkó Kálmán : Lőcse története c. művéből; az I. lap előtt.)

TARTALOM

Első fejezet. Némely előzmények és részletek, melyeket okvet- lenül szükséges tudni.....	5
Második fejezet. A gyanú.....	17
Harmadik fejezet. <i>Quieta non movere</i>	33
Negyedik fejezet. Némely közdolgoknak feckeröptében való érintése.....	63
Ötödik fejezet. A szászok fufangja.....	74
Hatodik fejezet. Lőcse város gyászban van.....	84
Hetedik fejezet. <i>Menyecske palánták</i>	122
Nyolcadik fejezet. <i>Vitam et sanguinem pro vicecomite nostro</i>	137
Kilencedik fejezet. A kis Rozáli sorsában változás áll be.....	189

JEGYZETEK

Rövidítések.....	222
Kézirat, kiadások, fordítások, átdolgozások.....	223
A regény keletkezése.....	241
A regény forrásai.....	245
Szövegváltozatok.....	254
Tárgyi magyarázatok.....	328
A képmellékletekről.....	363



NETA ITT
R2006

R 1966

1975
R 1985

R 1997

